Jno Cooper

Rome 1823

M· TVLLI CICERONIS
DE RE PVBLICA
QVAE SVPERSVNT

EDENTE

ANGELO MAIO

VATICANAE BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

ROMAE

IN COLLEGIO VRBANO APVD BVRLIAEVM

M · DCCC · XXII

PIVS VII. P. M.

SANCTISSIMO DOMINO NOSTRO

PIO VII

PONTIFICI MAXIMO

ANGELVS MAIVS

BEATISSIME PATER. Ego a Te plurimis beneficiis affectus, et, quod mihi maxime iucundum est, in vaticano bonarum artium domicilio collocatus, nunc debitum grati animi officium atque industriae meae testimonium reverenter exhibeo. Etsi autem e pontificio tot co-

dicum pretiosorum thesauro permulta ineditae monumenta sapientiae depromenda sunt, tamen quod tuo nomini, PATER SANCTISSIME, inscriberetur, nihil prope erat aptius quam Ciceronis egregiae de re publica reliquiae, et M. Aurelii ac Frontonis epistulae. Sed enim litteras eius aetatis, quae pietate Antoninorum inclaruit, alius propediem mihi erit apud SANCTITATEM TVAM commendandi locus. Nunc oro, PONTIFEX MAXIME, ut politicam Ciceronis doctrinam iure veluti hereditatis Tibi obvenientem benigne excipias: quam elapsam manibus hominum Silvester Papa II, in apostolico quamquam fastigio nondum positus, ad se olim deferendam curabat; Clemens autem Papa VI viro illustri Petrarchae summis opibus conquirendam mandavit; denique Paulus V palimpsesti latebris abditam multisque iam membris imminutam e Liguriae vetere ac celebri Benedictinorum PP. coenobio Romam vocavit. Rursus ut librum meum ad pontificales manus tuas venire clementer sinas, iusta, ut opinor, exempla sunt Decessorum tuorum. Nam quum Plato, Aristoteles et Cicero prima lumina habeantur politicorum, Plato quidem in Leonis X nomine graece primum apparuit; latina civilium Aristotelis librorum interpretatio Eugenium IV

patronum nacta est: iam superest ut noster Tullius (qui male licet affectus, splendore tamen sui nominis longe rutilat) in PII VII clientelam lubens veniat. Quamquam huius obsequii non ea sola causa est, quod volumen de regenda re publica ad Rectorem orbis christiani tempestive digneque mittitur; verum id singulari fato congruit rationi ac moderationi principatus tui. Politicus enim Cicero haud vaganti sermone disputat, sed defixo, ut ipse ait, in romana re publica; eamque nititur, virtute maiorum et legibus instaurandis, ab eo discrimine interitus, quod ipse consul averterat, cohibere. Iamvero nostris temporibus parentem Te ac restitutorem romanae dominationis nemo est qui non appellet: quam flebiliter extinctam lux prima benefici regni tui in vitam subito revocavit. Mox graviore turbine exorto, qui tamdiu sacri pectoris tui sollicitavit quietem, numquam Te flecti passus es, quominus imperii pontificalis perennitatem caelestibus fulcires praesidiis. Igitur ob rem publicam tam bene tamque fortiter gestam cum implesti orbem terrarum nominis tui gloria, tum est amor erga Te singularis omnium hominum. Ecce autem religione quam tot clades adflixerant recreata, provinciis in laeta pace compositis, urbe innu-

meris ornamentis ditata, scriptis summa aequitate prudentiaque legibus, renovatis litterarum et artium studiis; ipse Tibi iam Cicero, PATER BEATISSIME, novis in tua bibliotheca copiis auctus gratulari videtur. Certe dignus es, PONTIFEX OPTIME MAXIME, quem tullianae eloquentiae honor non mea tenuis praedicatio colat.

PRAEFATIO

Quo anno scripti fuerint libri de rep.

I. Tulliani operis de re publica partes ineditas, et mox alia veterum scripta, hortante ac favente in primis emo et rmo Cardinali Consalvio, patrono ac peramante liberalium studiorum viro et regendae reip. scientissimo, typis edere aggredior. Sed antequam de codice vaticano loquar, cuius beneficio haec politicae scientiae incrementa nactus sum, ipsius apprime operis nec iniucunda nec inutilis historia pertexenda est.. Domitio Aenobarbo et Claudio Pulchro consulibus, varroniano scilicet urbis anno septingentesimo (qui erat annus auctoris nostri quartus et quinquagesimus, post consulatum decimus) aestivo tempore Cicero calores maximos vitans in Cumanum secessit, ibique hos libros politicos scribere instituit (1). Et huius quidem scripti natalis annus ex epistula ad Atticum quarti libri sexta decima constat, in qua se Cicero et huic operi instare nunciat, simulque ait designatos esse consules Domitium et Messalam, qui reapse consulatum inierunt anno urbis DCCI. Atque adeo notare lubet, inter Ciceronis, quae supersunt, exceptis epistulis et orationibus, nobiliora scripta, hoc quidem de rep. natum esse tertio loco. Nam post editum iamdiu de inventione rhetorica opus, superiore anno libros de oratore se absolvisse ait Cicero ad Atticum scribens IV. 13; qua in epistula meminit Crassi, qui eodem tempore paludatus in provinciam erat profectus (2); cuius profectionis annum fuisse urbis DCIC, exploratum est: nam consulatum cum Pompeio Crassus gerebat. Temporis igitur fecit propinquitas ut duorum operum exordia parum dissimili ratione texerentur. Porro in Tullii editionibus siquis singula scripta chronologico ordine disponere volet, ei post oratorios ad Quintum libros, politici collocandi erunt; sin vero materiae rationem habebit, libros de rep. ante libros de legibus ponet. Sane pleraque Ciceronis ope-

(1) Ad Q. fr. II. 14. 16. III. 1. 5. (2) Confer ep. ad fam. I. 9.

ra ipsa se recentiora produnt, vel quia tempus inscriptum habent, vel quia politicos libros commemorant. Editis de rep. libris non mediocrem scribendi intercapedinem fecisse Tullium ait Atticus apud eundem in Bruto cap. v. Utrum vero auctor septimo illo saeculari urbis anno libros politicos ad umbilicum deduxerit, haud liquido constat. Quamquam reapse Tullius mira celeritate atque adsiduitate scribere solebat, cuius rei testimonia apud ipsum sunt (1): unde fere colligimus Tullium unica illa apud Cumas rusticatione potuisse opus absolvere. Et tamen eo anno negotiosissimus in rep. vir plurimas et prope quotidianas causas egit. Ait enim eodem anno ad fratrem scribens (2): *diem nullum esse scito, quo die non dicam pro reo*. Nam et Crassi absentis causam in senatu defendit: tum dixit orationes contra Interamnates, et pro Messio, pro Druso, pro Vatinio, pro Scauro, pro Plancio, pro Gabinio, pro Rabirio Postumo, et fortasse etiam pro Caelio (3): praeter quam quod laudationem funebrem Serrani Domestici filii scripsit (4).

Scopus dialogi de rep., atque aetas qua habitus fingitur.

II. Propositum autem tulliani operis idem fere fuisse videtur, quod sibi Polybius scribendae historiae statuit, nempe ut doceret quo politiae genere, quibus viribus, quibus moribus, populus romanus imperium orbis obtinuisset (5): tum quia Tullius in vitiata iam tempora inciderat, eo praecipue nervos intendit, ut prisci moris severitatem reduceret, atque evanescentem vetustate remp. renovaret (6). Et quidem de divin. II. 2, quum paulo ante opus suum politicum memorauisset, ait auctor: *quod munus reip. adferre maius meliusve possumus, quam si docemus atque erudimus iuventutem? his praesertim temporibus atque moribus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda ac coërcenda sit*. Atque eundem sibi sco-

(1) De leg. I. 3, ad Att. XII. 14. 40. XIII. 26, ad fam. VII. 28, orator XXX.

(2) Lib. III. 3.

(3) Ad fam. I. 9. V. 8, ad Att. IV. 15, ad Q. fr. II. ult. III. 1. 4; Varro RR. III. 2; Val. M. IV. 2; Dio Cas. XXXIX. 63.

(4) Ad Q. fr. III. 8. Confer de rep. IIII. 8. p. 285. n. b.

(5) Polyb. prohoem. lib. III.

(6) Cic. de rep. III. 29. V. 1.

pum Varro proposuit, cum libros scripsit de vita populi romani. Ergo Polybium praecipue spectans Cicero dialogos suos de rep. in Scipionis Aemiliani et personam et aetatem contulit: erat enim Scipio πρόσωπον πόλεως, reip. princeps vir, et, ut Velleius loquitur (1), eminentissimus saeculi sui; illa autem aetas romani nominis illustrissima, ut saepe observat Polybius, moribus nondum plane corruptis, maxima gloria victoriarum. Nam sublata Karthagine quae diu aemula imperii fuit, manus suas Roma in totum orbem terra marique porrexit (2). Fuit quippe illo aevo triumphus macedonicus de Perseo, illyricus de Gentio, achaicus de Corintho, punicus de Karthagine; numantinus; et praeterea de Andrisco, de Aristonico, aliique triumphi minorum nominum. Plena erat graecis eruditis Roma; efferebant se oratores; recens prope erat Ennii, Plauti, Caecilii, Terentii, Pacuvii, Accii Luciliique poësis. Tantus denique erat romanae felicitatis apex, ut noster Africanus censor publicam precandi formulam mutandam curavisset: rogari scilicet deos iusserat, non iam ut augerent res romanas, sed ut conservarent (3).

Ratio operis saepe commutata.

III. Ceteroqui rationem scribendi operis non semel a Cicerone fuisse immutatam exploratum est. Prorsus ut Euphorion atque Panaetius (4) tradunt ipsum Platonem suae reip. initia saepe subvertisse ac varianda curavisse. Cicero quidem ·Q· fratri narrat, se principio sermonem in novem et dies et libros distribuisse (5). Sed enim mox versa sententia, e novem sex fecit, ut ipse Cicero testis est (6) et alii auctores passim confirmant: totamque disputationem triduo absolutam voluit (7), quod praeter alia testimonia nunc codex vaticanus demonstrat, ita ut bini diebus singulis libri recitentur (8). Breviati sunt igitur dies dialo-

(1) Lib. I. 12.

(2) Seneca in historiis apud Lactantium inst. VII. 15.

(3) Valer. M. IV. I. 10.

(4) Apud Laërtium III. 25.

(5) Ad Q. fr. III. 5.

(6) Ad Att. XIII. 19, de divin. II. 1, tusc. IV. 1, de leg. I. 6. III. 2.

(7) Cic. de am. IV, idemque apud Macrob. ad somn. I. 4, sive de rep. VI. 8.

(8) De rep. II. in fin.

gi, non tamen mutatus annus: tam enim novendiales ferias prioris incoepti, quam latinas posterioris, ipse auctor fuisse dicit Tuditano et Aquilio consulibus (1), idest varroniano anno DCXXV, quo dialogus recitatur. Praeterea personas principio fecit Africanum, Laelium, Philum, Manilium, Tuberonem, Fannium et Scaevolam (2). Tum alibi (3) ad dialogum adiungit etiam Rutilium. Mummii persona nusquam antea apparuerat, nisi in paulum corrupta Nonii lectione (4); nunc vero in vaticanis reliquiis non semel loquitur. Illud mirum est, quod quum Fannius et in citatis locis et in codice vaticano intersit dialogo, in opere tamen de amicitia cap. VII, idem a Scaevola dicatur non adfuisse in hortis Scipionis cum est de rep. disputatum, cumque Laelius patrocinium iustitiae gessit; rursusque Laelius eodem in opere cap. IV, praesente Fannio, dicat Scaevolam interfuisse secum dialogis de rep. cum Philo et cum Manilio et aliis pluribus, quin tamen peculiarem faciat mentionem Fannii. Sane hi duo loci de amic. satis indicare videntur Fannium abfuisse ab iis dialogis, quia Cicero, quum alia mutaret, hanc quoque personam (unam ne an forte plures?) removendam putaverit: atque ita in prohoemio ad fragm. de rep. censet Sigonius. Sed ecce nunc obstat codex vaticanus qui Fannii personam ad dialogum adducit. Itaque, ne cum A. Schotto (5) μνημονικὸν σφάλμα Ciceronis incusem, id unum effugium superest, ut Fannius secundi diei disputationi, cuius pars prior fuit de iustitia, non interfuerit, digressus fortasse cum alio quovis ad negotia; uti ante dialogum de oratore secundum discedit Scaevola, cuius rei rationem reddit Attico (6) ipse auctor. Atque eiusmodi commutationes personarum et librorum in academicis quoque scribendis fecisse se narrat Cicero (7). Praeter librorum et temporis et personarum varietates, aliam quoque novitatem cogitavit facere Cicero in his libris mo-

(1) De rep. I. 9. ad Q. fr. III. 5.
(2) Ad Q. fr. III. 5.
(3) Ad Att. IV. 16.
(4) Vide de rep. V. fin.
(5) Nod. Cic. III. 5.
(6) Lib. IV. 16.
(7) Ad Att. XIII. 13. 16.

nente Sallustio (1); nimirum omissis antiquis illis personis, loqui ipse vel solus, vel cum personis aequalibus; sic enim et suam consularis hominis doctrinam dignitatemque commendari videbat et ansam nanciscebatur de suorum temporum moribus disserendi, quod fieri non poterat si antiquiores personae dialogum facerent. Sed enim haec varietas mente semel concepta effectu caruit; maluit enim Cicero sua tempora vitare ne quispiam offenderetur. Quare nec Varro in his dialogis includi potuit, quod a Tullio poscebat Atticus, nisi eum forte aliquo in prohoemio appellavit auctor, quod satis incertum est. Quinta in his libris scribendis mutatio fuit ratio prohoemiorum. Namque ad Atticum IV. 16 ait se in singulis libris uti prohoemiis. Itaque vel novem, vel saltem sex fieri debuerunt prohoemia. Sed enim cum deinde binos in singulis diebus concluserit libros, tribus tantum prohoemiis opus fuit, ante primum videlicet librum, ante tertium, et ante quintum, quia nonnisi abrupto dialogo locus est interponendi prohoemii. Itaque et tres libri de legibus, quoniam uno die recitantur, unico utuntur exordio. Sane in vaticanis de rep. membranis nihil est medium inter primum et alterum librum, ut necessaria ratio docet quaternionis XIIII, qui integer superest: praeter quam quod ibidem librum incipere sine prohoemio docet ille sollemnis in initiis defectus aliquot verborum. E tertii libri prohoemio supersunt in vaticano codice paginae octo, itemque fragmentum quoddam apud Augustinum. Quinti libri prohoemium memorat idem Augustinus, eiusque nobilem particulam recitat. Prohoemia librorum reliqua, siquidem scripta fuerunt, in eo volumine prohoemiorum, nunc deperdito, quaerenda sunt, quod Cicero sibi confecerat, et ex quo eligere solebat, quum aliquod σύγγραμμα instituisset (2): Demosthenem in hoc etiam imitatus, cuius multa prohoemia sunt; itemque Theophrastum et Demetrium phalereum (3); quorum po-

(1) Lege ad Q. fr. III. 5.
(2) Ad Att. XVI. 6.
(3) Laërt. V. 2. et 5.

stea exempla Fronto secutus est (1). Denique tantus fuit in politicis libris scribendis vel labor Ciceronis vel aestuatio, ut ipsemet de exitu dubitaverit (2), scripseritque ad fratrem (3) se, nisi opus e sententia succederet, deiectúrum illud in mare quod scribens spectabat.

Cuinam opus de rep. προσφωνεῖται?

IIII. Ciceronis de rep. opus homini aequali inscriptum fuisse, patet invicte e vaticanis reliquiis (4): *disputatio repetenda memoria est, quae mihi tibique quondam adulescentulo est a ·P· Rutilio Rufo Zmyrnae cum simul essemus compluris dies exposita*. Ante opus de rep. scriptum semel versatus est in Asia Cicero anno aetatis XXIX, cum eas provincias et valetudinis confirmandae et eruditionis causa peragravit (5); quin et Rutilium Smyrnae a se auditum loquentem confirmat idem Cicero (6). Age vero quisnam adulescentulus Ciceronis vel comes in illo itinere, vel certe simul Smyrnae versatus fingitur? Atticus in primis menti occurrit qui Ciceronem vidit eo tempore Athenis (7), quemque facile crediderim comitem se Ciceroni in Asiam eunti adiunxisse, praesertim cum Atticus ad eas transmarinas regiones identidem se conferret negotiorum et nominum causa quae ibidem habebat (8). Erat autem Atticus duobus tantum annis maior natu quam Cicero: Atticus enim anno aetatis septuagesimo septimo mortuus est Domitio et Sosio consulibus (9) anno urbis DCCXXII; Cicero annum agens LXIIII occisus est anno urbis DCCXI; ergo is annus erat Attici sexagesimus sextus. Ergo cum Cicero audiebat Smyrnae Rutilium, Atticus annum agebat XXXI. Atqui hac aetate dici poterat Atticus adulescentulus: namque adulescentes dictos fuisse interdum qui vel quadraginta annos nati essent, satis exploratum est (10). Ergo nihil obstat quominus Cicero in praedicto vaticani codicis

(1) Princip. hist.
(2) Ad Att. IV. 16.
(3) Lib. II. 14.
(4) De rep. I. 8.
(5) Brut. XCI.
(6) Brut. XXII.
(7) Cic. de fin. V. 1.
(8) Ad Att. IV. 15. 17. 18. V. 13.
(9) Nepos vit. Att. XXI. XXII.
(10) Forcell. voc. *adolescens*. Populariter autem loquitur Augustinus C. D. XXII. 15, cum ait iuventutem ex sententia doctorum circa triginta annos definiri.

loco videatur de Attico loqui: quod si verum est, sequitur ut eidem opus hoc politicum fuerit inscriptum. Sane universa prohoemii ratio ad personam Attici fortasse quadrat: Cicero enim totus in eo est, ut suae vitae institutum defendat adversus eos, a quibus reprehendebatur, quod homo doctus et litterarum omnium plenissimus in rep. administranda tempus terere maluisset, quam se quieti litterariae tradere. Atqui haec erat sollemnis et unica epicurei Attici (1) in amicum Ciceronem criminatio, ut diserte comperimus (2). Accedit quod Atticus plurimis saepe laudibus libros de rep. ornavit (3), quod ut faceret non solum materia in caussa fuit, verum etiam fortasse fama quae ad eum apud omnes posteros redundatura videbatur, si nomen Attici cum tanti operis gloria esset sociatum. Rursus pro Attico facit, quod ei inscribitur Laelius, cuius operis complures sunt cum hoc civili congruentiae. Infirmat vero sententiam severior illa in primi libri prohoemio disputatio auctoris adversus vituperatores instituti sui; in quibus quum fuerit Atticus, nonne inhumane fieret in eum invectio cui honos tribuendus est? Denique si forte vera sunt (fabularum enim similia videntur) quae paulo inferius e Bullartii historia referemus, codex olim in Sarmatia observatus libros de rep. testatus est fuisse ad Atticum scriptos. Haec ego paulo prolixius disputavi propterea quod gravis admodum dubitatio mihi esset oborta num politici libri Quinto fratri fuerint inscripti. In multis autem quaestionibus fit, ut res verbosior haec fuerit, illa verior. Causa mihi dubitandi sunt illa verba Marci ad fratrem (4) loquentis de varianda temporum et personarum ratione in his dialogis: *ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam: nunc et id vitabo, et*

(1) Atticum fuisse epicureum patet ex Cic. de leg. I. 7, et ex tuscul. I. 6, facta comparatione cum Lactantii loco inst. VII. 7. Idem tamen Atticus, quamvis a rep. gerenda abhorreret, nihilominus ad Att. IV. 6 dicitur naturâ πολιτικός.

(2) Ad Att. I. 17.

(3) At Att. V. 12. VI. 1. 2. 3. VII. 2. 3.

(4) Lib. III. 5.

loquar ipse tecum; et tamen quae institueram ad te, si Romam venero, mittam. Quid est enim *loquar tecum*, nisi vel in prohoemio vel in dialogo cum Quinto loqui? Nam coram certe non poterat, quia tempore illo Quintus versabatur in Britannia cum ·C· Caesare. Atqui in dialogo non est Quintum allocutus; ergo in prohoemio: nisi forte id quidem facere cogitavit Cicero, sed deinde sententiam mutavit. Tum et locutio *quae institueram ad te mittam*, hoc quidem loco videtur intelligenda de volumine in Britanniam ad Quintum transmittendo; ceterum *alicui mittere librum* significat interdum apud Latinos quod graece προσφωνεῖσθαι, ut Varr. LL. IV. 1, et digest. XXVII. 1.1: sicuti apud Lactantium inst. VII. 4, et de op. D. I. idem sonat *librum scribere ad aliquem*. Superest videndum num Quintus adulescentulus cum Marco Smyrnae fuerit. Comitem fuisse Marco Quintum in illo itinere iuvenili, saltem Athenas usque, patet omnino e prohoemio libri extremi de finibus, ubi Marcus narrat, se quodam die postquam Athenis audivisset Antiochum (quem sex menses audivisse illa in urbe dum peregrinaretur confirmat Cicero Brut. XCI) dialogum instituisse cum ·Q· fratre, ·T· Pomponio, Lucio Cicerone patruele, et ·M· Pisone. Quid ni igitur Quintum in Asiam quoque comitatum esse fratri arbitremur? Illud etiam in memoriam revocemus, Marcum libros oratorios, quos anno ante politicos scripsit, ·Q· fratri misisse quae res utri faveat sententiae, non definio: esset enim pietatis maximae indicium, binum opus tantique pretii ad fratrem misisse; et tamen Atticum summo amore devinctum non saltem secundo munere adfecisse, vix credibile videtur. Denique levis mihi et vix probabilis suspicio incidit, libros Tullii politicos neque Attico neque Quinto, sed Varroni fuisse inscriptos, qui fuit decennio maior Tullio (1). Namque in mentem venisse Ciceroni Varronem appellandi prohoemio aliquo librorum de rep. testis ipse est (2): *Varro, de quo ad me scribis, includetur in*

(1) Hieronym. chron.

(2) Ad Att. IV. 16.

aliquem locum, si modo erit locus. Itaque cogitabam; quoniam in singulis libris utor prohoemiis, aliquid efficere ut non sine causa istum appellarem. Sed enim consideratis Tullii epistulis ad Varronem, facile existimes nullum huic ab illo ante academicos inscriptum fuisse librum. Denique eiusdem Tullii ad Atticum verba (1), quae in decimo testimonio a me proferuntur, rem adhuc vehementius negant.

Quinam opus de rep. memoraverint usque ad Christi saeculum VII.

V. Quanta olim admiratione excepti sint Ciceronis de rep. libri pronum creditu est, si auctoris famam, si argumenti praestantiam, si stili splendorem cogites. Cicero quidem ipse ait, ut supra docui, eos fuisse ab Attico lectos ac devoratos probatosque valde ac dilaudatos. Caelius item Ciceroni nunciabat, libros eius politicos omnibus vigere (2). Iam consecutis temporibus sine dubio in omnium manibus fuerunt, quod apparet ex eorum multitudine qui de illis loquuntur. Svetonius quidem eos peculiari opere collaudavit atque tuitus est (3): tum lecti sunt seu citantur hi libri a Seneca, Plinio seniore, Frontone, Gellio, Macrobio, Eulogio, Servio, Philargyrio, Iuvenalis scholiaste, Lampridio, Nonio, Charisio, Diomede, Victorino, Nectario, Hieronymo, Ambrosio, Boëthio, Isidoro, Prisciano, praesertim vero a Lactantio atque ab Augustino, quorum uterque multos ac splendidissimos locos mutuatus est: immo, ut opinor, e tulliani operis titulo ortum est Augustino consilium scribendi operis inter sua praeclarissimi de civitate Dei. Quin Livius politicos Tullii libros legerit, dubitari non potest (4). Suspicari licet etiam de Dione Cassio, de Arnobio, Ammiano, Rutilio, Apuleio, Cypriano, Tertulliano, Aurelio Victore, Ampelio, et de etymologo quodam vaticano (5). Utrum veteres grammatici ad hoc opus tullianum commentati sint

(1) Ad Att. XIII. 18. Confer. etiam XIII. 16.
(2) Ad fam. VIII. 1.
(3) Vide testimonia.
(4) De rep. II. 5. p. 134. n. 2.
(5) In not. de rep. I. 25. 28. 32. 43. II. 5. 18. 20. 22. III. 24, et schol. IV. schol. V. fin. et fragm. incert.

nescimus; nisi forte id fecit Victorinus, quam rem sibi prope persuaserunt A. Schottus (1) atque Patricius (2): uterque autem nititur auctoritate divi Hieronymi (3) qui commentarios Victorini memorat ad dialogos Ciceronis, quo nomine hi libri civiles intelliguntur ob eorum praecipuam dignitatem (4). Ne Graecis quidem id opus ignotum fuit; quamquam hi plerumque suis contenti, et elati, latina scripta valde negligerent. Sane et politicis libris Graeci ita abundarunt, ut Ciceronis opus ab iis consuli necesse vix fuerit: quum contra Cicero Graecorum fontibus suos omnes hortulos irrigaverit. Adversus Ciceronis politiam calamum strinxit Didymus chalcenterus, ille augusteo aevo innumerabilium scriptorum parens; quem mox retudit patrocinio arrepto Svetonius, ut nos Ammianus Suidasque docent (5): neque illud mirum fuit, quandoquidem et Platonis politia criminatores graecos nacta est, quos inter Zenonem, Aristotelem atque Athenaeum (6). Aristides item Quintilianus politiam Ciceronis novit (7). In vaticano quodam palimpsesto latet graecus auctor politicus, sive potius fragmenta eiusdem: is auctor neque antiquissimus est, neque valde recens: scriptura quidem codicis sapit saeculum decimum: sed de auctoris ipsius aetate nihil adhuc decerno: quamquam ille politicus, cuius Photius cod. XXXVII notitiam nobis exhibet, adeo congruit cum vaticano, ut plane idem homo esse videatur, iustinianei scilicet aevi scriptor, et fortasse ille Petrus Protector politica doctrina clarissimus. Is igitur vaticanus anonymus libros aliquot conscripsit περὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης; libro autem quinto qui est de arte regnandi (sicuti quintus Ciceronis est de reip. rectore) praeponit summarium in complura capita tributum, quorum in uno comparatio fit politiae platonicae cum

(1) Nod. Cic. III. 5.

(2) Praef. ad fragm. de rep.

(3) Contra Ruf. I. 16.

(4) Vide scholion ante librum IV. de rep.

(5) Vide testimonia,

(6) Plutarch. de stoic. repugn. ed. Reisk. t. x. p. 282. Aristot. reip. II. Athen. XI. 15.

(7) De rep. IV. in fin.

tulliana; quodque magis interest, praefertur Platoni Cicero. Merito igitur litteratissimus gallus, et de rep. Ciceronis optime meritus, Bernardus praef. nov. ed. p. XI suspicatus est, graecum illum Photii anonymum ad imitandam Ciceronis politiam studium suum contulisse: nunc autem commode accidit, ut reliquias utriusque operis vaticanorum codicum beneficio vulgare liceat.

Quinam memoraverint a saec. VII ad XII.

VI. Post Isidorum, id est post christiani aevi saeculum septimum, haud scio an quisquam tullianum de rep. opus commemoret ante Gerbertum gallum, qui saeculo decimo e monacho floriacensi abbas bobiensis, deinde Rhemorum tum Ravennae archiepiscopus, et denique romanus pontifex creatus est. Is epistula LXXXVII Constantinum scholasticum ad se accersens, ait: *comitentur iter tuum tulliana opuscula et de republica et in Verrem, et quae pro defensione multorum plurima romanae eloquentiae parens conscripsit*. Ergo illo adhuc tempore politici libri superesse credebantur, quandoquidem Gerbertus sine ulla dubitatione eos ad se deferri iubet. Iamvero quoniam codex de rep. vaticanus e bobiensi s. Columbani coenobio Romam, ut mox dicemus, advectus est (cui coenobio praefuit abbas Gerbertus et libros plurimos undique conquisivit (1)) haud iniuria credendum videretur, hunc ipsum codicem allatum esse Bobium ad Gerbertum a Constantino; ibique consecutis temporibus fuisse rescriptum a monachis; et denique multa post saecula Romam et in vaticanam bibliothecam translatum, a me denique nunc esse lectum. Verum ei coniecturae duo maxime obstant. Primo enim praedictas litteras non Bobii scripsit Gerbertus, sed Rhemis, cum ibi esset Adalberoni archiepiscopo ab epistulis anno DCCCCLXXXVII (2): itaque ait expectare se Constantinum ad XVI. kal. septembris, quae dies praefiniri poterat venienti de floriacensi ad Ligerim monasterio Rhemos; non item venienti e transalpi-

(1) Gerb. ep. CXXX.

(2) Vide rer. gallic. et francic. scriptores, itemque eorum indicem chronologicum t. X. pag. 392-393.

na Gallia Bobium in Italiam. Igitur Constantinus codicem de rep. non Bobium, sed Rhemos detulit, si tamen detulit. Praeterea vaticanus codex ante aetatem Gerberti videtur Bobii non solum extitisse, verum etiam ibidem fuisse rescriptus: namque Augustini superimposita Ciceroni scriptura (de qua mox loquar) videtur antiquior saeculo decimo. Ergo non audeo definire utrum vaticanus hic codex Gerberto aliquid debeat necne. Saeculo XII Iohannes saresberiensis Ciceronis de rep. locos citat, quos in nostra editione et in praepositis testimoniis videre est. Et quidem locus de poëtis (1) (siquidem is pertinet ad libros de rep. ut putavit Sigonius, utque docere videtur Augustinus ep. XCI) longior multo est apud Saresberiensem quam apud Augustinum: quamquam ea potius interpolatio quaedam credenda est. Alterius loci (2) etsi initium sumi poterat e Macrobio (3), tamen sequentia videntur sumpta ex ipsius Ciceronis lectione, quoniam Macrobius in alia abit. Ergo utrum manibus ipsum Ciceronis opus triverit Saresberiensis, haud liquido constat (4). Ceteroqui mirum non esset haud caruisse his libris politicis Saresberiensem saeculo XII; siquidem ii vix ducentos ante annos ad Gerbertum deferebantur. Sane Lipsius aiebat (5) se in Io. Saresberiensis centone multos pannos purpurae agnoscere et fragmenta aevi melioris. Eodem saeculo Petrus blesensis indicium aliquod edidit, se legisse libros de rep. (6). Itemque aequalis eius Petrus pictaviensis, locum ex iisdem

(1) De rep. IV. 9.

(2) Policr. VI. 21. Vide testimonia.

(3) Ad somn. I. 1. Locus item Macrobii in quo sermo fit de Frontone, profertur integrior a Saresberiensi, quam est in editionibus Macrobii. Vide testimonia in mea Frontonis editione.

(4) Videsis disputata a nobis ad IV. 9. de rep.

(5) Ad Tacit. annal. XII. 63.

(6) Ep. LXXXV. Confer de rep. IV. 1. p. 274. n. 1. Petrus certe somnium legebat; nam ep. LXV visionem Africani memorat. Tum epistula LXVII tota est de administranda rep.; epistula vero LXXI tota de iure. In aliis quoque epp. multam Petrus doctrinam auctorumque veterum lectionem prae se fert.

libris profert (1) : quod ipsum animadversum Barthio puto, a quo diserte dicitur (2) Petrus pictaviensis habuisse Ciceronis de rep. libros integros.

Spes inveniendi operis de rep. usque ad saec. XVII.

VII. Recentiora tempora ingressis duo nobis occurrunt graeci homines Planudes et Gaza, quorum alter saeculo XIV, alter sequente, somnium Scipionis in graecam linguam converterunt. Cave tamen credas graecos hos interpretes habuisse codicem de rep. integrum. Scipionis quippe somnium a politico corpore avulsum passim occurrit in codicum apothecis, praeter quam quod in Macrobii quoque exemplaribus extat. Affirmare igitur licet, post duodecimum certe saeculum famam tantummodo incertam et levem de politicorum librorum incolumitate seu spe mansisse. – Ciceronis de rep. nominatim libros cum aliis eiusdem operibus, iussu praesertim Clementis VI Papae litteratissimi (3), a Francisco Petrarcha fuisse diu, acriter, magnis impensis curisque vestigatos, testem ipsum habemus virum incomparabilem prolixa epistula sen. XV. 1, quae tota est de Ciceronis libris (4). Sed tamen incassum politicorum librorum fuisse vestigationem, seque de iis demum desperavisse confirmat idem et in praedicta epistula et in secunda ad viros illustres. Fortunatus alioqui homo in inveniendis Ciceronis scriptis et aerumnosus in amittendis! namque is reperit Tullii epistulas ad diversos, idemque amisit libros de gloria. Illud miror, ab infinitae memoriae viro I. A. Fabricio fuisse in Varrone praetermissum, quod nempe Petrarcha Varronis libros divinarum et humanarum rerum puer legerit, quam rem ipse Petrarcha non sine dulci animi sensu memorat epistula quinta ad viros illustres; maerens pariter quod illud volumen sibi iam ad manus non

(1) In epistula ad calumniatorem biblioth. lugd. PP. t. XXII. p. 824. Confer de rep. V. 7.

(2) Adversar. XXXII. 5. 18.

(3) Sic eum appellat ipse Petrarcha ep. fam. VIII. 6, qui saepe se ante eiusdem Pontificis maximi pedes fuisse dicit rer. memor. II. 1. fin.

(4) De Ciceronis scriptis a Petrarcha iubente Pontifice quaesitis legesis etiam ep. fam. VII. 4, et ad vir. ill. 1. et 2.

esset. Tantum opus, quingentis abhinc annis a Petrarcha lectum, si cui demum mortali se visendum constituet, is merito hecatomben fortunae immolabit. Rei tamen dubito utrum arrogem an derogem fidem: licet enim suspicari lapsum esse memoria senem Petrarcham, ita ut puer legerit de lingua potius latina libros (cuius operis codex omnium parens et antiquissimus iam tum Florentiae extabat). Sic enim in his loquitur haud semel Varro (1), ut prius de iis quae ad deos, deinde quae ad homines, dicturum se esse spondeat. Divinarum autem et humanarum rerum varronianos libros ex Augustino potius innotuisse Petrarchae putem. Interim alia quoque calamitas Varronis librorum est, quod Hieronymi epistula XXXIII, in qua syllabus eorum perscribebatur, mutila est, quam utinam codex aliquis expleat! Sed in viam redeamus. Pogii quoque (qui tot veterum scripta invenit) aetate quaesitum esse Ciceronis de rep. opus satis declarat Leonardus aretinus qui Pogio anno MCCCCXVI gratulans de reperto Quintiliano, ait: *quem ego post Ciceronis de rep. libros plurimum e latinis desideratum et prae cunctis deploratum affirmare ausim* (2). Qui autem politicos Tullii libros eo tempore vestigavit, ipse in primis Pogius fuit, hortante ad id inter alios Fr. Barbaro ep. I. p. 7. Pogius ipse ad amicum scribens (3) de Nicolai treverensis bibliotheca codicum veterum, sic illum facit loquentem: *de rep. dicit se deceptum* (4), *et illum librum fuisse Macrobium super somnio Scipionis; sed tamen se non desperare quin reperiatur: ait enim quendam doctum virum dixisse sibi, ubinam esset, et se quamprimum eo profecturum.* Rursus idem Pogius alia epistula (5): *quantum Nicolao treverensi credendum sit iudicabo, quum in lucem venerint quae retulit de rep. Ciceronis*. Porro quum cardi-

(1) LL. IV. 10. 11. V. 3.
(2) Ep. IV. 5.
(3) Ep. XXVI. p. 79. apud Mehusium praef. ad Ambr. cam. p. 41.
(4) Idem propemodum error accidit Mabillonio mus. ital. t. I. p. 79.
(5) Inter epistulas Ambr. cam. lib. XXV. 42.

nalis Bessario ob inquirendum Ciceronis de rep. opus plus mille aureorum insumsisse tradatur (1), quumque Pogius in Bessarionis clientela fuerit (2), opinari licet Bessarionem usum esse vestigatore Pogio tot iam veterum voluminum felicissimo inventore. – Io. Lelandus, qui commentarios de scriptoribus britannicis edidit, ex incerta fama refert (3) Ciceronis codicem de rep. exeunte saeculo XV fuisse inter libros Gulielmi Tillaei in Anglia, sed ibidem incendio deinde absumptum. – Io. Sturmius anno MDLII epistula ad Rogerum Aschamum p. 534 ait: *sed ecce, Aschame, quidam in hac vicinia* (urbis Argentorati) *mihi promisit libros Ciceronis de rep. Sexies misi ad eum: si adferantur, me quid poterit esse beatius? senatoriam prae me gravitatem feram ex antiqua disciplina, si obtinebo. Sed ut nunc homines sunt, valde metuo ne sit nihil: sed si verum sit: mittam etiam tibi* etc. *quam vereor ne sit nihil! verumtamen in epistula quam ad me scripsit, attingit loca quaedam et eorum argumenta, quae non puto esse de nihilo*. Utinam vero distincte memorasset Sturmius ea loca et ea argumenta! nunc enim vaticanus codex fortasse doceret, verus ne fuisset ille rumor necne. – Iam post elapsum triennium haec ipsi Sturmio scribebat ex Anglia Aschamus p. 99: *quaerebat a me* (card. Polus) *an quicquam ego unquam vidi de libris Ciceronis de rep. Aiebat se semel ·MM· aureorum consumpsisse mittendo certo quodam homine in Poloniam, qui eos libros perquireret, quorum illic inveniendorum spem quidam ei fecerat. Ego statim narravi quid tu ad me olim de illis libris: et rogavit ut ad te scriberem, ut sciremus, ecquid ne certi de illis libris*. – Andreas Patricius polonus, praef. ad fragm. de rep. (4) sic loquitur: *haec cum scriberem, ac eorum de rep. librorum iacturam tacitus mecum meditarer, narravit mihi patronus et amicus summus meus* (videtur Philip-

(1) Fabric. bibl. lat. in Cic. Nihil tamen ait hac de re Bandinius in vita Bessarionis; quare licet suspicari confusum cum Polo (de quo mox) Bessarionem.

(2) Bandin. vit. Bessar. p. 21.

(3) Tom. II. cap. DXC. p. 483,

(4) Ed. 2. venet. an. MDLXV.

pus Padnevius episcopus cracoviensis) *se ex Alb. Crisio , homine , dum viveret , perurbano et pererudito , audivisse , primos ex iis libros quattuor ab eo in legatione anglicana , anno Chr.* MDLVII *in quodam monasterio visos esse : quos cum ita ibi tum reliquisset , ut eos in reditu vellet secum asportare , ex legatione rediens nullos reperit . Dicebantur autem furto inde praerepti fuisse .* - Revera Petrus Ramus, cuius item in Ciceronem nobilitatae curae sunt, quique paulo post in bartholomitica clade periit, sic ait praef. ad Scipionis somnium: *sex libri de rep. sive perierint , sive sub signo claustrisque , quod audio , a certis hominibus in rep. nimium religiosis tamquam sibyllini libri retineantur .* - Porro de politicis Tullii libris per Sarmatiam quaesitis, mira sunt quae in Io. Zamoscii vita narrat Bullartius , nempe nobiles quosdam polonos post annum MDLXXVI ab obsidione Plescoviae urbis digressos perrexisse in interiores regiones, ibique cum aliis priscarum litterarum monumentis invenisse *les livres de Ciceron de la republique , adressez a Atticus , escrits en lettres d' or.* Bullartii hunc locum vel non vidit vel contempsit Walchius, qui in libello de dedicationibus librorum veterum latinorum ne verbum quidem facit de politicis Tullii libris. Sane fabulam suam Bullartius facilius nobis persuasisset, si graecos libros iis in regionibus repertos narravisset : latina quippe monumenta numquam ibi extitisse videntur . - Caspar Barthius saeculo XVII haec scribit (1): *incidit nunc memoriae vidisse virum cordatum et doctum documentum , quo probari possit , ante paucos annos eos libros* (de rep.) *in Germania etiam superfuisse . Prope urbem Brunswicium , inquit Io. Henr. Meibomius , in Saxonia monasterium est Rittershusium nomine : in eo fuit librorum quondam non incelebris copia . Supersunt tituli capsulis adfixi , qui in quoque forulo codices fuerint positi : inter ceteros titulus inibi restat glutino adfixus , in ea capsa fuis-*

(1) Adversar. XXXII. 18.

se Ciceronem de republica. Infortunatos vero et immemorabiles lixas dicam an milites an alios quospiam ingratis diis editos homines, qui eo thesauro litteratum orbem interverterunt, quorum tam dirum facinus nulla reparare saeculorum poterit successio. Sed dolorem eum alibi testabimur. – Idem Barthius oculatus testis Daumio narrasse dicitur (1) ante bellum tricennale extitisse in bibliotheca fuldensi in aliquot voluminibus membranaceis libros de rep. Ciceronis, quos militum petulantia discerpserit equisque substraverit: id quod lacuna capacissima et tituli librorum loculamentis inscripti post illam vastationem bellicam probaverint. – Atque hi, et siqui fuerunt alii, de hac re rumores, mihi videntur eorum similes, qui de Ulphilae gothicorum bibliorum, praeter illud svecum, novo volumine multis locis ac temporibus viso, nequicquam ac fortasse temere disseminati sunt; et quos ego ipse recensui, cum Ulphilae partes incognitas Mediolani denique inventas nunciavi, earumque specimen cum meo Socio litteratissimo edidi.

VIII. Enarratis circa spem reperiundi tulliani de rep. operis vanis rumoribus, sequitur ut de nostro invento dicendum esse videatur. Is est codex vaticanus membraneus in fol. VMDCCLVII, secundâ scripturâ Augustini commentarium seu varios tractatus in psalmos continens, priore autem librorum Tullii politicorum reliquias: quem codicem in oppido Ligurum Bobio exstitisse olim, docet eius inscriptio *liber s. Columbani de Bobio*; quae verba vetere admodum manu exarata sunt in cunctis fere bobiensibus codicibus, quorum pars maxima in bibliotheca ambrosiana Mediolani nunc est, pars alia in regia taurinensi bibliotheca; exiguus denique numerus in vaticanis pluteis servatur. Praedicta inscriptio videtur saeculi fere decimi, quo nimirum tempore confectus creditur ille bobiensis bibliothecae catalogus, quem Muratorius vulgavit (2). Quandonam palimpsestus de rep. in vat. bibliothecam venerit.

(1) Apud Feustellium in miscellaneis cap. XLIII. p. 47.

(2) Antiq. ital. med. aevi T. III. p. 818. dissert. XLIII.

Atque hic cum paucis aliis codex quonam tempore Bobio Romam migraverit, merito quaerendum est. Namque in primis Raphaël volaterranus bobienses aliquot codices saeculo XV exeunte Romam translatos narrat (1). Ii codices quum a Thoma Phaedro Romam delati sint, qui vaticanae bibliothecae praeses fuit et pontificiarum litterarum scriptor, merito videntur in eadem fuisse collocati; quamquam ibi plerosque haud extare satis scio, quia clade fortasse borbonica sub Clemente VII corrupti distractive fuerunt. Illi certe codices bibliothecam Sixti V vaticanam numquam ingressi videntur; quod si accidisset, ii primas facile sedes nunc occuparent, vel certe in antiquiores syllabos fuissent relati, quod neutrum esse video. Rursus aliquot manu scripta volumina e bobiensibus pluteis a Paulo V in vaticanum palatium fuisse sevocata probe novimus, quo tempore praeclarum illud opus adornabat, cui nomen fecit archium secretum pontificium. Ceteroqui est mihi ad manus catalogus copiosus codicum quos Paulus bibliothecae vaticanae donavit, in quo tamen bobiensis nullus est. Quin adeo bobienses cuncti codices, nunc vaticani, stemma habent impressum Gregorii XV, qui Paulo successit, nec non cardinalis Scipionis Cobellutii, qui sub utroque pontifice bibliothecarii munere functus est. Ego igitur in hanc facile sententiam concedo ut sub initiis saeculi XVII (quo tempore tot alii codices ad Federicum card. Borromaeum Bobio Mediolanum missi fuerunt) augustinianum codicem Paulo V a bobiensibus monachis inter alios oblatum credam; qui mox successoris pontificis iussu eleganter compacti ornatique sint: sic enim plerisque vaticanis codicibus contigisse video, quorum instauratio et ornatus non unius pontificis opus est. Codices bobienses aliquot in vaticana bibliotheca tractavit vir cl. Faustinus Arevalus e Soc. Iesu, eosque in suis prolegomenis isidorianis cap. XCVIII descripsit; in his tamen palimpsestos duos, nempe de rep. et Frontonem videre non potuit, quia materia his superposita non est Isidorus, cuius unice auctoris ille codices

(1) Geograph. lib. IV. sub finem.

conquirebat. Quod autem Arevalus unum ex illis isidorianis rescriptum esse sensit, prioremque scripturam ad sacras litteras pertinere suspicatus est; recte id habet; latet enim in eo bibliorum latinorum pars; praetereaque, quod ille non memorat, folium unicum graecum litteris magnis quadratis geoponici argumenti, cuius accuratam descriptionem hic locus non patitur. Porro bobiensium codicum, quotquot ubilibet in Italia sunt, exoptatum catagolum a clarissimo viro Amedeo Peyrono propediem expectare licet.

VIIII. Augustini commentarius in bobiensi, nunc vaticano, codice scriptus a psalmo CXIX ad CXL pertinet. Quaternionum augustinianorum notae leguntur a prima usque ad secundam supra vigesimam, ita tamen ut II. VII. XVI quaterniones desiderentur: quin et quaternio XXII bibliopegi incuria ante vigesimum compactus est: folia insuper aliquot hac illac exciderunt, quo fit ut tot membranae supersint, quot omnino ad quaterniones XVIIII efficiendos necessariae sunt. Igitur paginae XVI ductae in quaterniones XVIIII fiunt CCCIV. Codicis tamen primum sine pare folium, quod recentior manus supplevit, non est rescriptum: ergo vetustae paginae CCCII sunt, rescriptae omnes, atque ad Tullii codicem de rep. pertinentes. Augustini scripturam in excuso specimine cognoscent eruditi, quae mihi quidem ante saeculum decimum exarata videtur. Id quoque memorandum est, quod nempe in codicis marginibus tironianae notae passim apparent, quas ego certe, considerato atramenti genere aliisque indiciis, ad Augustini potius scripturam quam ad Tullii referri puto: quum praesertim sicubi augustiniana scriptura ultra limites tullianae procedit, ibi quoque tironianarum notarum comitatu non careat. Haec omnia codicis aenigmata eius plane generis sunt, quod docti Maurini et saepe occurrere et esse adhuc inexplicatum aiebant (1): *combien de mss. où des notes tironiennes en marge nous anoncent peutêtre des secrets que persone ne tente d'aprofondir*! Nunc tamen, post Carpentarii

Augustini opus in palimpsesto vat.

(1) Nouveau traité dipl. t. III. cap. x. p. 562.

aliorumque vetustiorum conatus, tironianas notas amplo et immensi laboris opere collegit explicavitque vir cl. Kappius: quare et has vaticani codicis notas interpretari demum licebit. Augustini codex initio quidem integer est, uti quaternionum series demonstrat; laborat in medio, ut dixi; tum in fine partem sui tertiam amisit: auctor enim opus ad psalmum usque CL produxit; scriptura vero codicis citra psalmum CXLI, et quidem in folio lacero, desinit. Ergo quot folia Augustini, totidem Ciceronis amisimus. Alia tamen pars membranarum de rep. sine dubio maior vel rescribendo reliquo Augustini operi, vel aliis usibus adhibita fuit: uno certe volumine neque Tullii neque ipsius Augustini opus concludi potuit. Sane Augustini commentarium ad psalmos in duobus praeterea vidi codicibus antiquissimis nempe in vaticano saeculi ferme septimi, et in vallicelliano saeculi sexti: quorum aspectus etsi primum me delectavit, atque in spem quandam erexit; mox tamen quia deprehendi non esse palimpsestos, nulli eos mihi usui fore cognovi.

Ciceronis sub Augustino scriptum.

X. Sed misso iam Augustino, ad tullianum quod sub eo latet scriptum veniendum est. Quum ego multos veteres palimpsestos iam viderim, tum prope in nullum spatiosis aeque litteris exaratum me incidere memini. Trecentae duaeque, ut dixi, paginae sunt: singulae vero binis laterculis constant: quae rursus latercula singula complectuntur versus quindecim, ita ut in omni pagina triginta sint versus; in singulis vero versibus litterae circiter decem. Quoniam igitur litterae praegrandes sunt, sequitur ut materiae copia volumine suo minor esse deprehendatur. Quam ob rem licet graviter expostulare cum livore fortunae, quae tantam operis partem nos adhuc celat. Tituli librorum toto ferme codice apparent usque ad quintum. Sextus liber universus a codice exulat. Sed enim tertii libri etsi reliquiae sunt praeclarae et certissimae, titulum tamen semel video. Paginam 156 totam occupat titulus spatiosissime scriptus DE RE PVBLICA INC. LIB. II. In decimae paginae

secundo laterculo scribitur .M. TULLI CICER. DE REP. LIBER II. EXP. INC. LIB. III. Ex quo cognoscimus Ciceronis nomen singulis libris fuisse subiectum. Interdum titulos superiore in margine frustra quaeras, sive oblivione librarii, sive rescribentis ablutione, seu vetustatis iniuria. Quater etiam accidit (1) ut libri nota numeralis in mendo cubet, nempe I. pro II, quem errorem nexus materiae certissimus obiurgat. Folia codicis integra sunt, praeter unum angulo multatum, alterumque diffissum seu dimidia parte imminutum. Paginae pleraeque lectu facillimae; paucae vero satis obscuratae sunt; ita tamen ut toto in codice paucos oppido versus difficultas legendi mihi eripuerit.

XI. Praeter obscuritatem, quam dixi in hoc codice minimam, duo sunt palimpsestorum incommoda, perturbatio atque imperfectio: utrumque autem huic codici non mediocriter accidit. Atque ut de priore primum loquar; folia quidem (quae quatuor exceptis omnia sunt paria) solita confusione permixta sunt, quam rem notae codicis numerales, quas in mea editione servavi, apprime demonstrant. Iam ordini restituendo valde favent quaternionum notae superstites. Quas ut heic enumerem; primi quidem quaternionis et secundi nullum folium superesse video. Tertii quaternionis desideratur primum folium sive extimum, in cuius nimirum calce nota quaternionis scribi solet. A quarto incipiunt notae IIII. V. VI. VII. VIII. VIIII. Exin usque ad tertium decimum quaternionem inceptum sunt folia paria interiecta octo absque notis; nempe ut conie cturaliter iudico, decimi secundum et quartum; undecimi secundum, tertium, et quartum; duodecimi item secundum tertium et quartum. Sequuntur notae XIII. XIIII. XV. XVI. XVII. XVIII. XVIIII. XX. Quaternio XXI totus excidit. Pergunt notae XXII. XXIII. Exin usque ad inceptum quaternionem XXVIII, sunt folia paria interiecta tria absque notis; quorum unum puto esse secundum aut tertium quaternionis XXIIII, vel XXV; alterum, secundum item aut

Palimpsesti perturbatio, lacunae, et restitutio.

(1) Cod. pp. 167. 239. 287. 289.

*

tertium quaternionis XXVI; extremum denique, videtur habere quartam sedem in quaternione XXVII. Sequuntur notae XXζII et XXζIII. Deinde immanis hiatus est usque ad initium quaternionis XL; quo tamen in gurgite duo manent absque notis paria folia incertorum quaternionum. Denique sequuntur notae XL et XLI. Posthinc duplex tantum par foliorum in codice superest, et praeterea folium impar: par primum pertinet ad quartum librum, reliqua folia quinti libri sunt. En autem quaternionum tabulam, unde ratio redintegrandi ordinis, quam sum secutus, constabit. Quaterniones ii, quorum nota deest minore cruce designantur: ubi nulli sunt, asterisco utor: folia uero quaenam ab eo qui codicem rescripsit inversa fuerint, cum ipse numerorum praeposterus ordo declarat, tum etiam maiore cruce demonstro. Denique signum ⌣ foliorum parium nexum indicat; puncta autem, foliorum defectum.

		*	*	*	*
III.		. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
pag.		63.	64⌣	73.	74
		77.	78⌣	91.	92
		123.	124⌣	125.	126
IIII.		259.	260⌣	273.	274
		49.	50⌣	55.	56
	✠	89.	90⌣	79.	80
		83.	84⌣	85.	86
V.		97.	98⌣	103.	104
		33.	34⌣	43.	44
		263.	264⌣	269.	270
	✠	209.	210⌣	197.	198
VI.		65.	66⌣	71.	72
		. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
		. . . .	. . . .	59.	60
		. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
VII.		279.	280⌣	285.	286
		. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
		121.	122⌣	127.	128
		139.	140⌣	141.	142
VIII.		181.	182⌣	195.	196
		213.	214⌣	223.	224
		215.	216⌣	221.	222
		. . . .	. . . .	293.	294
VIIII.		61.	62⌣	75.	76
		. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
		211.	212⌣	225.	226
		95.	96⌣	105.	106
X.	†	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
		51.	52⌣	53.	54
		. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
	✠	175.	176⌣	169.	170
XI.	†	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
		179.	180⌣	165.	166
		117.	118⌣	131.	132
		233.	234⌣	235.	236
XII.	†	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
		99.	100⌣	101.	102
		153.	154⌣	159.	160
		265.	266⌣	267.	268
XIII.		149.	150⌣	163.	164
	✠	147.	148⌣	133.	134
		243.	244⌣	257.	258
		151.	152⌣	161.	162
XIIII.	✠	177.	178⌣	167.	168

155. 156‿157. 158
275. 276‿289. 290
277. 278‿287. 288
XV. 227. 228‿241. 242
229. 230‿239. 240
231. 232‿237. 238
261. 262‿271. 272
XVI. ✠ 301. 302‿295. 296
67. 68‿69. 70
81. 82‿87. 88
281. 282‿283. 284
XVII. ✠ 39. 40‿37. 38
217. 218‿219. 220
. . . .
171. 172‿173. 174
XVIII. 31. 32‿45. 46
291. 292‿. . . .
. . . .
✠ 107. 108‿93. 94
XVIIII. ✠ 145. 146‿135. 136
. . . .
15. 16‿29. 30
✠ 255. 256‿245. 246
XX. ✠ 189. 190‿187. 188
. . . .
. . . .
. . . .
• • • •
XXII. 35. 36‿41. 42
119. 120‿129. 130
185. 186‿191. 192
5. 6‿7. 8
XXIII. 137. 138‿143. 144
183. 184‿193. 194
. . . .
. . . .

† XXIIII. . . . .
aut XXV. 19 20‿25. 26
. . . .
. . . .
† XXVI. . . . .
✠ 9. 10‿3. 4
. . . .
. . . .
† XXVII. . . . .
. . . .
. . . .
✠ 207. 208‿201. 202
XXζII. ✠ 23. 24‿21. 22
. . . .
. . . .
. . . .
XXζIII. 13. 14
. . . .
. . . .
✠ 205. 206‿203. 204
17. 18‿27. 28
• • • •
† pag. 47. 48‿57. 58
† pag. 1. 2‿11. 12
XL. 249. 250‿251. 252
. . . .
. . . .
. . . .
XLI. 109. 110‿115. 116
✠ 299. 300‿297. 298
. . . .
. . . .
• • • •
† pag. 111. 112‿113. 114
† pag. 247. 248‿253. 254
† pag. 199. 200.

Quae quum ita se habeant, usque ad quaternionem XLI expletum numerare adamussim licet quot folia e codice exciderint. Nempe est summa paginarum DCLVI, quarum

CCCLXIV desunt (1). Immo licet certa prope ratione definire quanta pars totius operis adhuc desideretur. Primi enim libri quaterniones tredecim sunt (2): secundi item libri totidem ferme fuisse apparet (3). Conclusio denique tertii libri quaternionem XLI perparum excedit (4). Ergo instituta proportione singuli libri quaternionibus circiter XIII constitisse videntur; ergo sex libri habuerunt quaterniones plus minus LXXVIII. Atqui supersunt in codice paginae CCCII, quae quaterniones XVIIII efficiunt; ergo est in codice tulliani operis quarta pars. Porro additis, ut necesse fuit, ad nostram editionem fragmentis omnium librorum cognitis, et quidem tertii sextique valde copiosis; siquis rem probe consideret, tertiam circiter operis partem nos habere comperiet. Neque quisquam miretur haud prolixos videri civiles hos libros: rem enim ita se habere docet manifeste liber primus, cuius etsi quatuor quaterniones insumuntur in prohoemium, totidemque in dialogi politici praeludia (auctor enim non statim vela facit, sed quasi e portu egrediens paululum remigat) idem nihilominus liber fines quaternionis XIII vix egreditur. Et quidem multa Ciceronis volumina hac concinna brevitate utuntur, nominatimque libri de legibus, qui sunt politicorum veluti appendices.

De legendis ordinandisque palimpsestis.

XII. Etsi superior tabula doctis antiquariis artificium libri mei satis aperit, nihilominus et legentium imperitiorum et ipsius rei gratia, paulo diutius huic argumento insistendum est. Illud autem in primis menti occurrit quam vetus mos palimpsestorum faciendorum sit, quoniam horum meminit ipse Cicero in epistula ad Trebatium iuris consultum (5): *ut ad epistulas tuas redeam, cetera belle*; etc. *nam quod in palimpsesto, laudo equidem parsimoniam: sed miror quid in illa chartula fuerit, quod delere malueris, quam haec non scribere; nisi forte tuas formu-*

(1) De rep. III. 35. p. 267. n. c.

(2) De rep. I. 47. p. 117. n. 2.

(3) De rep. II. 40. p. 207. n. *

(4) De rep. III. 35. p. 267.

(5) Ad fam. VII. 18. Confer etiam Martialem XIV. 7.

las. Non enim puto te meas epistulas delere, ut reponas tuas. An hoc significas, nihil fieri? frigere te? ne chartam quidem tibi suppeditare? Hoc loco Cicero tres innuit sollemniores et veras palimpsestorum faciendorum causas, contemptum veteris argumenti, parsimoniae studium, membranarum penuriam. Atque ego palimpsestos in membranis hactenus videram: chartarum enim quotquot sunt genera vix ei rei apta videntur. Nuper tamen e duobus papyraceis diplomatibus saeculi VIIII, quae impetrante emo ac rmo Cardinali Guerrerio nobilis Gualtheria gens Urbeuetere ad vaticanam bibliothecam donans misit, unum certe ipsis dominis ill. observantibus rescriptum est; quamquam prior scriptura satis legi non potest. Quare superest ut palimpsestos quoque papyraceos eruditi scrutentur. Ceteroqui palimpsestorum lectio perito patientique homini haud plerumque molesta est: in omni tamen eiusmodi scripto plures occurrunt paginae valde lectu difficiles et obscuratae. Itaque in uno versu verbove bonam quandoque horam consumere non recusabis, ut rem tandem ex integumentis suis evolvere queas; et quidem expectandus serenus dies, et in solis fulgore maximo ad lectionem incumbere necesse est. Porro nullus est palimpsestus, in quo scriptura non sit continua, indiscretis nempe vocabulis, nulla commatum distinctione, exceptis interdum valde evanidis paucisque punctis. Scriptum igitur universum commovendum est, atque in propria vocabula distinguendum: quae res neque semper dubietate caret neque periculo. Nempe ex. gr. libro I. 14 lego *sol e regione*, non *sole regione*; I. 15 *ostentatio neque*, non *ostentationeque*; I. 19 *et iam*, non *etiam*; I 21 *paratior es*, non *paratiores*; II. 11 *situ revoces* non *si tu revoces* etc. Nequid dicam de scripturae mendis innumeris quae primi potissimum editoris medelam expectant. Quippe antiqua cuiusvis classici via sentibus plurimis virgultisque semper purganda est. Perturbandorum in palimpsestis foliorum ea caussa fuit, quod priscus codex, ut novae scripturae aptus

fiat, humectari et lavari atque abradi solet. Dissuuntur igitur folia, manibus artificum contrectantur, laevigantur iterum et exsiccantur, ut novo volumini accommodentur; quod cum fit, prioris scripturae series neque servari potest ob inductam obscuritatem et labem, neque porro debet ob eiusdem usum antiquatum. Sed ecce tibi aliam cladem, dum plagularum veterum, prout novi operis ratio postulat, vel orae circumciduntur vel sinus complicantur vel latercula conscinduntur. Iam de foliis palimpsesti ordinandis, etsi est ingens ad disserendum locus, tamen, ut in transcursu, leviter stringendus est brevique magisterio absolvendus. Veterum scilicet mos componendorum librorum idem erat qui apud nos post inventos typos: nimirum liber non e singulis separatisque foliis, verum e foliorum parium fasciculis conficiebatur. Hi fasciculi pro parium foliorum numero dicuntur vulgo duerniones, terniones, quaterniones aut quinterniones. Nonnumquam etiam videmus haec fasciculorum genera in codicibus commisceri. In cuiusque fasciculi postrema plerumque pagina nota scribitur numeralis; quae tamen interdum, sed rarius, occurrit in prima pagina. Utramque consuetudinem a primis etiam typographis retentam videmus. Igitur qui codicem ordinat huc apprime mentem intendat, ut folia dissita ad suos fasciculos retrahat; deinde ut hos pro notarum serie disponat. Id cum in integris codicibus facile fit, tum in mutilis et pessumdatis, ut sunt plerique omnes, multo laboriosius. Quid enim si nota obscurata est? quid si extimum fasciculi folium desideratur? quid rursus si perierunt folia aliquot intermedia? ita ut nexu sublato, foliorum quidem, si nota superest, extremorum processum videas, verum folia intermedia in quem potissime fasciculum coniicias incertum sit. Illud quoque accedit incommodum, quod parium foliorum saepe plicatura praepostera est. Ea res quidem dissuto codice certis interdum membranae indiciis se ipsa prodit; saepius tamen de sermonis contextu cognoscenda est. Quid demum si folia complura, aut omnia, imparis

sunt? Et quidem ita se habent ii cuncti codices, quorum par folium ex unico maiore impari confectum est. Atque in toto hoc negotio ratio continuae sententiae habenda est, qua duce, notis aliis interdum vix indigemus. Sententiae autem nexus cum in historicis saepe evidens est, tum in philosophicis aut oratoriis libris paulo est obvolutior; et minus quidem in integris scriptis, maxime tamen in hiantibus aut partim obscuratis. Hac ego doctrina fretus folia omnia politici codicis e miro vagoque errore ad sedes suas, quantum licuit, revocavi. Iam etsi pleraque dispositio certissima est, sunt tamen aliquot folia quorum genuina et propria sedes evidenti veritate non patet; praesertim ubi codex valde abruptus et hians materiam exiguam laciniosis hinc inde reliquiarum sinibus trahit. Quaternionum notas, quae sunt in calce fasciculorum, in librum transfero; notas item paginarum margini adlino, non tam ut veterem perturbationem demonstrem (haec enim uno verbo dici poterat) quam ut curiosi lectores paginas libri mei cum codice commodius conferre possint.

XIII. Scriptura tulliani codicis spatiosa, ut dixi, est ac prope quadrata; ita tamen ut aliquot litterae ab illa perfecta elaborataque forma recedant, quam vulgo lapides nec non quidam palimpsesti retinent. Ea prostat in excuso a me specimine. Ceteroqui id grandis scripturae genus haud plerumque auctoribus, sed librariis calligraphisque debemus. Fronto in epistulis a me propediem edendis ait se delectari ipsis litterulis Marci Aurelii; cupitque ubi quid ad se scribet, sua manu scribat. In Catonis censorii uita cap. XX narrat Plutarchus, Catonem in filii gratiam quem ipse doctrinis informabat, non recusasse laborem scribendi historias sua manu litteris magnis, quo puer domi haberet commoda exemplaria ad discenda maiorum instituta: quibus verbis satis innuit Plutarchus moris non fuisse, ut auctores ipsi vel nobiles viri scriptura illa operosa grandique semet defatigarent. Neque sane dubitare licet quin Romani quotidianam properatamque scripturam ea litterarum

Palaeographia palimpsesti de rep.

forma efficerent, quam cernimus in papyris. (Utique id de Graecis nunc demum constat.) Ipse Cicero festinatas rudesque litteras pinxisse videtur. Sic enim ad fratrem II.15: *scribis te meas litteras superiores vix legere potuisse; hoc facio semper ut quicumque calamus in manus meas venerit, eo sic utar tamquam bono*. Interdum etiam scripsit Cicero διὰ σημείων (1). Cuiusmodi essent illae πηλίκαι litterae, quas manu sua Paulus apostolus exarabat, controversia fit inter Io. Chrysostomum et Hieronymum (2). Auctoris quidem autographum plerumque erant liberiore scriptura schedae, quas Isidorus (3) definit esse *quod adhuc emendatur et necdum in libris redactum est*. Cicero ad Atticum XVI. 3 suum de senectute *σύνταγμα mittit retractatius, et quidem ἀρχέτυπον ipsum crebris locis inculcatum et refectum*. Iam ubi satis auctori placeret scriptum, tradebatur librariis, qui in macrocolon transferrent, ut pergit ibi dicere Tullius (4); et tum demum calamo et atramento temperato, charta etiam dentata res agi dicebatur, teste eodem Tullio ad fr. II. 15. Scribendi mos quadratis et magnis litteris sane gratus utilisque erat puerorum eruditioni, tum etiam senibus iam caecutientibus commodus: quare senex Hieronymus queritur (5) se non posse legere, praesertim ad nocturnum lumen, hebraica volumina propter litterarum parvitatem; quod incommodum apud veteres molestius erat, quos microscopiis caruisse compertum est. Alioqui idem Hieronymus contra scripturae latioris atque ornatioris, puta argento vel auro et in membranis purpureis, insanum luxum, cuius meminit etiam Caius (6), haud immerito stilum acuit (7). Ego autem peculiari meo iure huic luxui subirascor, qui in tam amplo codice nimis modicas mihi reliquias librorum de rep. peperit. Morem denique scribendi libros tum mi-

(1) Ad Att. XIII. 32.

(2) Hieronym. comm. ad Galat. lib. III. cap. VI. 11. Vide tamen ibidem observationes.

(3) Orig. VI. 14.

(4) Conf. etiam ad Att. XIII. 23.

(5) Prolog. lib. VII. in Ezech.

(6) Inst. II. 77.

(7) Prolog. in Iob. et ep. XXII. 32.

nimis tum etiam maximis formis belle tradit Martialis XIV. 190: *pellibus exiguis arctatur Livius ingens, – quem mea non totum bibliotheca capit*. Illud etiam observare memini, quo maior est in codicibus apicum pulchritudo, eo saepe pluribus mendis exemplaria scatere. Notissimum est amanuenses (notariorum enim nobilior ordo fuit) e servorum grege saepenumero fuisse: quo magis miror, tot insignium codicum inventorem lectoremque Pogium, qui libros eiusmodi antiquos a mulieribus fuisse conscriptos sibi persuasit (1). Quamquam vero servorum nonnulla eruditio fuit, quas nimirum Seneca (2) dicit litteras serviles, nihilominus id genus hominum neque a linguis neque a cetera doctrina saepe paratum, calligraphiam suam multis magnisque mendis inquinabant. Hinc Cicero (3): *de latinis libris quo me vertam nescio; ita mendose et scribuntur et veneunt*. De librariis suis, qui bona scripta a malis seu mediocribus non distinguerent, conqueritur Symmachus (4). Denique codices inemendatos et exemplarium varietatem non semel obiurgat Hieronymus, praesertim quia librariorum negligentia auctoribus fraudi esset (5). Vaticanus quoque de rep. codex mendose admodum scriptus fuit; quam horrentem errorum segetem partim vetus emendator, partim ego in scholiis criticis depastus sum. Attamen in hoc codice multa sunt ad priscae orthographiae normam rectissime scripta: et quidem pleraque constanti adeo priscorum codicum auctoritate firmantur, ut in usum cotidianum revocanda videantur v. gr. *adulescens*, *intellego*, *querella*, *uilicus*, *uilicare*, *poenire*, *paenitere*, *maerere*, *temptare*, *taeter*, *tramittere*, *saepire*, atque alia plurima. Etsi hodiernae consuetudinis tanta vis est, ut etiam confessa vitia placeant: quae siquis temptaret abiicere, statim eum circumlatrantes grammatici omnes coar-

(1) In epist. apud Mehusium praef. ad Ambr. cam. p. XLII.
(2) De tranquill. cap. IX.
(3) Ad Q. fr. III. 5.
(4) Ep. V. 85.
(5) Prol. in Iob; prol. in chron.

guerent. Ad veterem emendationem quod adtinet, morem fuisse scimus, antequam exemplaria vulgarentur, dandi operam ut corrigerentur. Testantur id codicum subscriptiones *legi*, *emendavi*, *recensui*; tum ipsae emendationes minutioribus et plerumque rudioribus litteris interpositae. Cicero ad Att. XIII. 23: *libri ad Varronem non morabantur; sunt enim defecti, ut vidisti; tantum librariorum menda tolluntur*. Grammaticos adhiberi solitos ad emendanda exemplaria, docet Gellius V. 4; idque fieri solitum collatione meliorum librorum, tradunt non semel Hieronymus, Augustinus et Cassiodorius. Modus emendandi sive in codice de rep. sive in priscis aliis hic fere est. Si verba addenda sunt, ea supra versum, rarius in margine, adscribuntur; sin detrahenda, ea punctis saepe superne, raro inferne notantur. Hinc *expungere* pro *delere*. Denique si litterae transferendae sunt, corrigendaeque vitiosae metatheses, in codice quidem de rep. fit emendatio signis ≡ = — ita ut quae littera vel quod verbum una linea notatur, ad primam sedem sit transferendum, eodemque ordine reliqua. Pausae in hoc codice haud raro apparent, nempe punctum quoddam recurvum iuxta litterae summitatem, quod tamen in Frontonis codice multo accuratius frequentiusque fit. Est autem id punctum pausa saepe minor, non in codicibus solum latinis verum etiam in gothicis ulphilanis. Quin haud raro vel prope temere appingitur, vel separandorum verborum causa, ne qua sit ambiguitas. Atque omnis orthographia politici codicis valde congruit cum illa taurinensis Lactantii, quam praeter ceteros observavit nosque docuit Scipio Maffeius (1). Litterae singulariae duobus punctis concluduntur, neque imis neque supernis, sed mediis; isque in antiquis codicibus perpetuus fere mos est. Ratio diphthongorum saepe recta est. Litterae in fine versuum aliquando minuuntur, vel in monogramma coëunt. Semel forma V scribitur p. 156 in titulo libri, et quidem sono vocali; cete-

(1) In epistula praeposita opusculis eiusdem Maffeii.

rum toto in codice est U, quam unicam idcirco formam meo in libro retinendam curavi. Illud etiam in tulliano codice aliisque priscis sive sacris sive profanis codicibus notare memini, tum latinis tum graecis tum etiam gothicis ulphilanis, nempe quotiescumque insignis admodum sententia vel transitio fit, librarium solito interius aut exterius ordiri versum in margine libri, ita ut una saltem littera, eaque grandior, sumpta interdum e medio vocabulo, seriem scripturae in sinistro margine excedat. Codicis orthographia miris laborat varietatibus et inconstantia. Est enim id fatum latinae scripturae ac pronunciationis, quod grammaticorum tot pugnantia praecepta infinitaeque quaestiones demonstrant. Hinc merito Cassiodorius (1): *orthographia apud Graecos plerumque sine ambiguitate probatur expressa; inter Latinos vero sub ardua difficultate relicta monstratur; unde etiam modo studium magnum lectoris inquirit.* Exempli causa, labdacismus proprius Afrorum fuit; sicut *colloquium* pro *conloquium*, teste Isidoro (2). Quid porro? nonne ipsa latinitas, uti observabat Hieronymus (3), et regionibus quotidie mutabatur et tempore? postea praesertim quam tanta barbarorum peregrinitas in imperium rom. infusa est, lingua autem generis quarti esse coepit, quod Isidorus (4) mixtum appellat. Codici vaticano priscus emendator, ut dixi, non defuit, qui vel praetermissa verba aut membra supplevit, vel menda plurima recte sustulit: idem tamen lectioni bonae aliquando deteriorem supposuit, et errores non abstulit sed sevit. In eo quoque non bene meritus est, quod antiquiorem scribendi rationem haud semel immutavit. Hae mutationes atque emendationes quia litteris minoribus festinatisque fiunt, aegre in codice leguntur, semperque mihi novum aliquid sub palimpsesti involucris lectitanti occurrebat: neque enim perfunctorie sed tota mente codices istiusmodi atque omni acie oculorum intueri necesse est.

(1) Inst. praef.
(2) Orig. I. 32.
(3) Prol. lib II. comm. ad Gal.
(4) Orig. IX. 1.

Coniecturae de palimpsesti aetate.

XIIII. Fieri non potest ut a palaeographia politici codicis edisserenda recedam, prius quam de eiusdem verisimili aetate quaestionem saltem attingam; tum quia id a plerisque editoribus in re simili factum video, tum quia eorum multorum cupiditati occurrendum est, qui me saepe sententiam rogaverunt. Si de prisci codicis aetate iudicare velis, illa in primis discretio adhibenda est, ut aliter coniecturam facias e litteris titulorum vel subscriptionum vel etiam brevium elogiorum, aliter ex ipsius contextus scriptura. Namque in titulis quidem brevibusque lemmatibus quadratam maximamque scripturam plurimi vulgo libri ab ultima fere antiquitate usque ad hodiernum diem prae se ferre solent. Quum enim rei natura postulet, ut vel perspicuitatis vel honoris vel ornatus gratia hae litterae magna forma fiant, is semper mos in membranis non secus atque in lapidibus retentus fuit. Terentii codex ambrosianus habet longas fabularum epigraphas quadratis magnisque litteris; ipse tamen textus minutus, inclinatus, properatusque est, prout in codicibus saeculi decimi conspici solet. Alcuini quoddam opus in vaticano codice minutis litteris rotundatisque scribitur; idque volumen ab ipsius Alcuini vix aetate distare videtur: priores tamen duae paginae honoris causa quadratis litteris atque ita speciosis exaratae fuerunt, ut a livianis palatinis parum differant. Sic est illud capitalibus litteris carmen ad Carolum magnum bibliis urbani monasterii s. Callixti agglutinatum, quorum item bibliorum contextus exili rudique scripturae genere digestus est. Exceptis igitur titulis aut elogiis aut praefationibus; rursus excepto aliquo longe rarissimi luxus codice; ego sane me animadvertere memini, scripturam magnam, pulchram, quadratam, et romana quodammodo maiestate praeditam, post sextum aut certe septimum seculum vix comparere. Quin adeo sexto saeculo et consecutis proxime aetatibus dominari videtur illa in libris scriptura, quam Symmachi, synodi chalcedonensis, Sedulii, Hieronymi, Gregoriique spe-

cimina a me olim impressa docent. Bobiensium codicum, quorum spectabilem numerum in ambrosiana bibliotheca, breviorem in vaticana tractavi, scriptura saepius rotundior, inclinatior corruptiorque est, praeterquam in Sedulio, qui nunc est Taurini: quem tamen codicem monachi ipsi bobienses haud scripserunt, si quidem saeculi sexti est (1). Extra ambrosianam bibliothecam (cuius numquam sine dulci animi sensu recordor) multos ego latinos insigni vetustate codices in Italia vidi. Nam, ut de ingenti vaticanorum codicum copia brevitatis causa nunc sileam, ambrosianae quidem Mediolanensium basilicae, tum et modoëtiensis ecclesiae, tabularia pervetustos libros habent. Vercellis, praeter notissimum Evangeliorum κειμήλιον, antiquissimum et fere saeculi VI est clementinarum recognitionum volumen: et quidem in eius Cathedralis archio plus ducenti sunt prisci codices, quos inter homiliarium anglo-saxonicum, corpus legum barbararum, collectio canonum insignis, Iustinus pervetus, et copiosum lexicon latinitatis. Neque caret palimpsestis archium vercellense, quamquam ut puto re bona vacuis. Rem utilem fecisset vir cl. Gregorius si in nupera litteraturae vercellensis historia catalogum nobis patriorum codicum exhibuisset: vix enim dubito quin aliquid opis litterarum incrementis ex illo nobili archio repetendum sit. Mitto veteres multarum urbium codices; ad eos mente propero quos paulo diligentius manu versavi Veronae in patria praeclari magistri mei, et summa mihi pietate colendi, rmi P. Aloysii Fortis, a quo nunc Societas Iesu perpetua dignitate regitur. Ibi, praeter iuris civilis palimpsestos, quibus egregie litterati Germani nuper usi sunt; facem popularibus suis praeferente illustrissimo Niebuhrio, qui in tanta doctrinae, ingenii, atque artis criticae gloria versatur; ibi, inquam, rescriptos codices alios vidi his fere notis distinctos LI. LIII. LXXXI. LXXXIII. LXXXV. XCVII. CXXXIIII;

(1) Catalog. mss. taurin. t. II. p. 244.

quamquam scriptura supposita nihil prope novi habere videtur. In voluminibus non rescriptis vetustissima scriptura est codicis XXVI Augustini de civitate Dei, litteris similibus earum quibus Tullii interpres in ambrosiano vaticanoque codice scribitur. Utinam vero is codex mihi nunc ad manus fuisset, ut politica Tullii fragmenta ex eo potius quam e recentioribus Augustini exemplaribus compilarem! Equidem nova editio augustiniani operis nobilissimi curanda est ad tanti codicis fidem: idque munus a veronensi aliquo cive, Norisii, Blanchinii, Maffeii, Vallarsii et Balleriniorum aemulo, expectandum est. Unum adhuc memorabo palimpsestum XXXVIII, e quo vehementer opto suscitari fragmenta mathematici latini, litteris apprime pulchris et valde priscis exarata: Sane ex iis plagulis carie admodum terebratis excerpta quaedam mihi confeci: atque in his vocabulum deprehendo, quod Gesneri Forcellinique lexicis deest: cuius rei ut fidem faciam atque ut ad codicem curiosos antiquitatis invitem; pagina 336. b. col. 1. v. 23 legebam *ad* QUINQUIPLUM *veniet*. Eadem vox occurrit etiam v. 7. Huius vero paginae rectae inscribitur titulus *lib*. XV. Tum p. 341. a. col. 2. v. 9-11 legebam: *ac duo* RECISAMENTA *totius pyramidis*. Vox autem *recisamentum* una hactenus niti videbatur Plinii auctoritate XXXIV. 11. Huic vero paginae superscribitur titulus *lib*. XIIII; quamquam is liber videtur in eadem explicere, et alius incipere, ita ut verba praedicta in consequente libro sint. Nunc ut Verona Romam, atque ad meum propositum e longiore diverticulo redeam; inter codices a me observatos, vaticanus de rep. perfectione quidem litterarum nonnullis cedit, magnitudine tamen et splendore prope princeps est. Ergo omnibus consideratis, quamquam res controversa est, atque id grande scripturae genus nulla fere aetate usurpari non potuit; mihi tamen paulo aegrius persuaserim, tam splendidum tamque luxuriosum tullianae reip. codicem, post imperii romani excidium, barbaris in Italia regnantibus, fuisse scriptum; et

non potius extremis saltem Caesaribus rem romanam adhuc tenentibus. Haec aio coniectans et ipse meae doctrinae diffidens: quis enim de re tam obscura sciscitantibus dicat *credite me vobis folium recitare Sibyllae*? aut more pythagorico, quidquid responderit, rectum putari volet? Ceterum quod plerique sibi facile persuadent hunc et illum codicem ad quintum quartumve saeculum pertinere; seniorem antiquitatem valde negant; ego quidem nescio quo iure id faciant; nisi forte oppressi sunt opinionibus vulgi et illorum praeiudiciis, qui omnem criticen vel minima audacia everti clamitant. Porro in re antiquaria usus frequens praecepta magistrorum superat: qui autem pro victis illis adhuc regulis pugnant, iam nullam prope habent arcem argumenti sui in quam tuto conscendant. Quid enim plerumque obstat, quominus tertii aut secundi saeculi haec scripta dicamus? num forma vel orthographia? atqui vix aliquid in his videmus, quod vetustis lapidibus aut Herculanii monumentis aut aliorum exemplorum copia non nitatur. Num ipsa per se incredibilis videtur tanta membranarum longaevitas, ut sit v. gr. aevi augustaei? verum enimvero si ab aetate constantiniana aut certe theodosiana ad nos usque, quindecim fere seculis, vixisse aliquot schedae sine dubio creduntur, quis iure neget eas potuisse etiam viginti? Quid papyrus, nonne a Symmacho ep. IV. 34 facili senectute corrumpenda dicitur? tum in formulario apud Marinium (1) nonne membranae existimantur diutius quam papyri aetatem ferre? nihilominus aegyptiae papyri canescunt annis innumerabilibus. Quas vero habemus in manibus membranas palimpsestorum, eae, si probe custodiantur, quum multae praesertim crassae sint et materiae satis vivacis, totidem et amplius post nostram aetatem saeculis duraturae videntur.

XV. Etsi operis de rep. amissi partem ampliorem vaticanus codex nunc primum suppeditat; nihilominus praeclarae reliquiae apud varios auctores supererant, prae- De fragmentis operis iampridem editis.

(1) Papyr. diplom. LI.

f

sertim vero apud Macrobium, Lactantium, Augustinum et Nonium. Sed enim lectis, quae Sigonius aliique collegerunt, fragmentis magnam in his confusionem atque interpolationem esse cognovi. Itaque ad ipsos auctorum fontes confugiens, scripta illorum integra iteratis lectionibus peragravi. Quin adeo fines vulgo tritos saepenumero egressus, reliquias Tullii civiles toto paene litterarum orbe atque omnibus vestigiis indagavi. Quamquam ultro fateor nec ipsum me mihi haud raro placere, et latiorem atque asperiorem hunc esse campum, quam ut una opera primisque curis satis excoli possit. Quin adeo, ut in longo opere ac vario, complura sunt quae mihi a lectoribus ignosci pervelim: praesertim ubi magnitudo rei diuturniorem diligentiam desiderabat. Fragmenta edita, si quando in vaticanum codicem incidunt, virgulis („) distinxi: cetera vero partim pura partim interpolata, quae propter codicis tot hiatus nonnisi auctorum veterum testimoniis nituntur, formis paulo minoribus exprimenda curavi. Igitur qui librum meum hac quoque in parte fragmentorum editorum cum prioribus collectionibus comparabit, primum quidem magna additamenta, saltem e Lactantio atque ex Augustino, comperiet; deinde ordinem, ut in re saepe incerta, saltem concinniorem; tum multorum errorum castigationem, partim veterum amanuensium qui falsos titulos librorum scripserunt, partim recentium eruditorum, qui iudiciis labantibus sedes fragmentorum conturbaverunt. Verba etiam multa persanata sunt vel codicum inspectione, vel aliis subsidiis criticis: quamquam tot, praesertim apud Nonium, vitiosissimas varietates quis demum amputabit? qui profecto grammaticus a vertice, ut aiunt, usque ad extremum unguem ulcus est. Postremo interpolationes novorum hominum eiectae sunt, quas ipsi quidem auctores in scholiis plerumque esse iusserant, sed mox audacia typographorum cum genuino textu miscuerat. Equidem fateor me maiorem prope molestiam in conquirendis ordinandisque editis, quam

ineditis, fragmentis exantlavisse; nequis harum rerum parum gnarus me ludibundum in editis et quasi in labore lepido versatum esse putet.

De notis editoris.

XVI. Dum codicem vaticanum exscriberem, dum reliquias Tullii politicas unde unde conquirerem, paulo mihi copiosior ex hac ipsa mora seges scholiorum subnata est, quorum haec genera sunt. Primum scribo observationes, quae pertinent ad codicis varietates, ad eiusdem emendationem, ad grammaticam et ad palaeographiam; hasque omnes minutioribus plerumque typis textui substerno: unde licet cognoscere quantum latina orthographia in impressis libris a veterum codicum auctoritate recesserit; ut plane in multis ad iustiorem illum scribendi modum reverti necesse sit. Alterum genus observationum mearum versatur in coniecturis, circa lacunas videlicet explendas, nec non circa partium dispositionem seriemque sermonis. Tertium genus historicarum notarum est et comparativarum cum aliis praesertim ipsius auctoris locis. Scio equidem quorumdam doctorum institutum atque iudicium, qui scholiis tantummodo grammaticalibus, quae ad lectionem constituendam adtinent, delectantur. Sed enim et illam classem historicorum scholiorum, quam in nobilibus editionibus summo adhuc cum fructu legimus, multo sapientius ac gloriosius a maioribus nostris frequentatam fuisse arbitror, quam ut eam iam negligi aut prae doctrinae confidentia expelli liceat. Utique Germani, apud quos haec studia cum primis vigent, utramque scholiorum speciem valde amplectuntur. Utor et alia observationum ratione, quam mihi mediocris auctorum lectio peperit, ut videlicet intento digito monstrem quos fontes Cicero in hoc opere pangendo gustaverit; vicissimque quinam auctores ex hoc labore Ciceronis profecerint. Politicorum denique scholiorum comitatus ab eiusmodi libro abesse vix poterat. Sed illi prorsus loci praeteriri nulli debuerunt, sive ipsius auctoris sive aliorum veterum, qui de hoc opere tulliano loquuntur: nam vel eiusdem historiam tradunt, vel haud raro, si minus verba, at certe sententias

continent. Itaque haec testimonia, quotquot hactenus reperiri potuerunt, libro praeposui; nisi forte quaedam eiusmodi erant, quae in ipsum potius textum spargenda viderentur.*

PROSOPOGRAPHIA DIALOGORVM DE REP.

Dialogorum de rep. personae novem sunt, quinque scilicet senes, reliqui adulescentes. Inter senes est Scipio; Laelius Scipione natu maior; Laelii aequales Philus et Mummius (Cic. de am. XXVII); Manilius item senex, quia de rep. III. 10 dicitur fuisse adulescens ante legem voconiam, quae lata est anno urbis DLXXXV, quadragesimo ante hunc dialogum. Manilius a Cicerone parad. VI dicitur vixisse patrum suorum memoria; secus vero Rutilium et Scaevolam vidit adulescens Cicero, ut infra dicam. Quatuor fuisse adulescentes ait ipse Cicero ad Att. IV. 16; idque apparet etiam e codice vaticano. Sed age singulorum hominum paulo accuratiorem notitiam scribam.

SCIPIO

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor et Numantinus, L. Pauli Aemilii, qui de Perseo triumphavit, filius; adscitus in gentem corneliam a Scipione Africani maioris filio. Magistros habuit Polybium, Panaetium ac Metrodorum. Latinis graecisque litteris eximie eruditus fuit. Quidquid autem scripti operis apud veteres dicitur esse Africani, id sine dubio tribuendum est minori; nam superioris Africani nullum extitisse scriptum docet Cicero de off. III. 1 (1). Ennius in annalibus, teste Tullio de or. II. 67, dixit Scipionem nostrum εἴρωνα, ob socraticam dissimulantiam atque leporem. Anno urbis DCVIII Karthaginem delevit; tum anno DCXXI Numantiam. Consul bis fuit; censuram cum L. Mummio achaico gessit; auguratu etiam potitus; legationem unam vel plures obivit ad inspicienda sociorum regna. Laudes eius innu-

* Graecorum veterum ac Latinorum bibliothecam politicam, quam mihi multa lectione confeceram, in calce huius praefationis scribere constitueram, ad eamque interdum in scholiis provoco: sed enim excrescente nimis libri mole, tum ne diutius publicam Ciceronis expectationem suspenderem, scriptum illud interim praetermittere visum est. Recentiorum autem politicorum bibliothecam minus aegre omitto, quod eam multi post Naudaeum scripserunt.

(1) Africani tamen maioris epistula quadam ad Philippum regem utitur Polybius hist. X. 9.

mere in veterum scriptis leguntur. Obiit hiemali tempore, paucis post hanc, quae fingitur, disputationem diebus, anno aetatis LVI, non sine suspicione veneni aut signis elisarum faucium; scelere videlicet gracchanarum partium, quibus ipse adversabatur. Laudatus est in funere duabus orationibus C. Laelii amicissimi sui, quarum alteram recitavit Tubero sororis filius; Cic. de or. II. 84; alteram frater Maximus Aemilianus, Cic. pro Mur. XXXVI, et interpr. ined. vat. Obitum eius praecessit parelium quoddam; luctum publicum qui consecutus est, narrat Cicero pro Mil. VII. Scipionis nostri imagines memorat idem Cicero in somnio, necnon Iuvenalis VIII. 3, habuitque unam in lapide onychino Kyriacus anconitanus (1). Sepulchrum eius, teste Acrone ad Hor. epod. X, in regione vaticana fuit; pyramis nimirum ingens, quam Alexander Papa VI dirui iussit vel ut via recta fieret, vel ut molis adrianae oppugnatio difficilior redderetur. Eius autem pyramidis adhuc incolumis imaginem Eugenius Papa IV in valvis aeneis basilicae vaticanae exprimendam curaverat (2).

LAELIVS

C. Laelius cognomento sapiens, Scipioni amore summo devinctus, quos Valerius VIII. 8. 1 par verae amicitiae clarissimum appellat. Hic est qui in Ciceronis dialogo de amicitia praecipuam personam gerit, deque Scipione nuper vita functo copiose miraque cum amoris significatione loquitur. Laelii consiliis perpetuis Scipio usus est. Neque tamen Laelius ipse res non gessit: nam et Viriathum bello fregit, et Scipioni Karthaginem oppugnanti legatus adfuit. Caelius Antipater Laelio (sapienti, ut puto; nam Caelius fuit aequalis Scaevolae auguris, Cic. Brut. XXVI) inscripsit belli punici historiam. Augur fuit celeberrimus et orator. Idem fasces consulares tenuit anno urbis DCXIV.

PHILVS

L. Furius Philus (aut Pilus) consulatum anno urbis DCXVIII administravit. Is est qui de numantino foedere antiquando rogationem tulit, Mancinumque in Hispaniam reductum Numantinis dedidit. Phili fiduciam, qui consul suos inimicos in provinciam secum ire legatos iussit, miratur Valerius III. 7. 5. De eius eloquentia Cicero Brut. XXVIII: *L. Furius perbene loqui putabatur*

(1) Mehusius praef. ad Ambr. cam. p. LIII; tum ipse Ambrosius ep. VIII. 45.
(2) Nardinius Rom. antiq. VII. 13. cum testibus vetustioribus ab eo citatis. Id sepulchrum, ut lego in quadam Alexandri VI vita, dicebatur *pyramis burgi*, quia scilicet in burgo vaticano erat.

litteratiusque quam ceteri. Astronomiae quoque studiosus cognoscitur e primo de rep. cap. XI. Hunc male quidam appellant *Publium*, quum sit *Lucius*.

MANILIVS

Manilius ille, cui consuli (anno urbis DCV) in Africam se venisse tribunum militum ait Scipio in somnio, videtur plerisque apud Glandorpium idem vir qui ·M· Manilius iuris prudentia clarus: quam sententiam confirmari video dialogis de rep. in quibus Manilium et Scipionis familiarem et iuris consultum agnoscimus. Manilii scientia iuris et saepe a Tullio laudatur, et maxime a Pomponio tit. de or. iuris: ·*P*· *Mutius et Brutus et Manilius fundaverunt ius civile. Mutius decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres: extant et volumina inscripta Manilii monumenta*. In arte quaestuosissima constat eum fuisse abstinentem et pauperem. Cic. parad. VI.

MVMMIVS

Sp. Mummius ·L· Mummii achaici frater. Utrum Spurius legatus fratri apud Corinthum fuerit, an potius unus e decem, qui Corinthum in legationem iverunt, disputat Cicero ad Att. XIII. 5. 6. 30, memoratque eius versiculos quosdam facetos. Sane et comes Scipioni peregrinanti fuit. De eiusdem eloquentia mediocri et doctrina stoica Cic. Brut. XXV. Fuit commodis moribus, Scipionis, Laelii, Phili, ac Rutilii amicus, Cic. de or. II. 67, et de am. XIX. XXVII.

TVBERO

Q. Aelius Tubero Aemilii Pauli nepos ex Aemilia sorore Africani. Fuit ab adulescentia Laelii amicus, Cic. de am. XXVII, seque a Ti. Gracchi remp. vexantis familiaritate seiunxit, Cic. de am. XI: quare et eius orationes in Gracchum memorantur, Cic. Brut. XXXI. Philosophiam plus aequo coluit, absurdeque ostentavit paupere apparatu in funere avunculi Africani; ob quam perversitatem praetura deiectus est, Cic. pro Mur. XXXVI. Ceteroqui Pomponius tit. de orig. iuris Tuberonem iuris consultum et stoicum, consulem appellat; Pighius autem refert fuisse consulem suffectum ·M· Porcio Catoni in ea dignitate demortuo an. DCXXXV (varroniano VI.) Invisum cum sua secta stoica fuisse Tuberonem, severum ac durum, aiunt Tacitus annal. XVI. 22, et Cic. Brut. XXXI. Dialecticum et iuris prudentem fuisse cognoscimus e Gellio I. 22; nulla eloquentia praeditum ex Cic. Brut. XXXI.

RVTILIVS

P. Rutilius Rufus imberbi prope aetate interfuisse fingitur his dialogis de rep.; namque a Laelio de am. XXVII admodum adulescens eodem anno appellatur: tum idem Ciceroni multo post nato retulisse dicitur hunc sermonem (1). Is arma contra Saturninum sumpsit (2). Consulatu potitus est anno urbis DCXLIX, post Scipionis obitum XXIV. Rutiliana quaedam constitutio de venditione citatur in iuris fragmentis vaticanis, et a Caio (3). Rutilius armorum tractandorum meditationem militibus tradidit (4). Factione equitum romanorum circumventus in iudicio est, licet innocentissimus; Romaque pulsus exulavit Smyrnae, ibique civitatis honore donatus consenuit in studiis litterarum: qua in urbe vivebat adhuc, dum Cicero adulescens Asiam peragraret. Eum dicit Velleius (5) non saeculi sui sed omnis aevi optimum: quare nec ipse in iudicio defendi se passus fuerat paulo ornatiore oratione (6); et in exilium eunti omnes asiaticae provinciae legatos obviam miserant secessum eius opperientes (7): denique revocante Sylla redire ab exilio noluit (8). Rutilii laus prope infinita est non solum apud Ciceronem, verum etiam apud alios auctores, praesertimque apud Senecam. Scripta eius fuerunt: orationes; libri de vita sua; historiarum libri in quibus erat, ut puto, bellum numantinum, nisi potius fuit in vita ab eo scripta Scipionis, cuius fragmentum citat Isidorus (9).

SCAEVOLA

Q. Mucius Scaevola augur, is est ad quem senem Cicero sumpta virili toga deductus fuit a patre: quo mortuo se ad pontificem Scaevolam contulit (10). Consul fuit anno urbis DCXXXVII. Huius filia nupsit L. Crasso oratori (11), ei scilicet qui primas partes in tullianis de oratore libris tuetur. Quin ipse hic Scaevola disputat in eiusdem operis libro primo. Ab eodem Scaevola fingit Cicero se audivisse Laelii sermonem de amicitia, uti a Rutilio Rufo de rep. Prudentia iuris maxime inclaruit (12), deque eo libros edi-

(1) De rep. I. 8. 11.
(2) Cic. pro Rab. VII.
(3) Inst. IV. 35.
(4) Val. M. II. 3. 2.
(5) Lib. II. 13.
(6) Cic. de or. I. 53. 54. Brut. XXX.
(7) Val. M. II. 10. 5.
(8) Quintil. inst. XI. 1.
(9) Lege de his Cic. Brut. XXX; Tacit. Agricol. initio; Athen. VI. 21. XII. 11; Vellei. II. 9; Gell. VII. 14; Appian. hisp. LXXXVIII; Plutarchi in Pomp. XXXVII; Suid. voc. Ῥουτίλιος; Charis. et Diomed; saepe; Isid. orig. XX. 11. 4.
(10) De am. I.
(11) De or. I. 7.
(12) Cic. Brut. XXVI; de or. I. 41. 48; Vellei. II. 9.

dit (1); quare et Caius libros quosdam proprios memorat (2) quos dicit ex ·Q· Mucio factos. Pila etiam et alea optime lusit (3): hinc Scaevola dicitur a Cicerone (4) iocularis senex; eiusque memoriam in alea miratur Quintilianus (5).

FANNIVS

„ ·C· Fannius (inquit Cicero Brut. XXVI) ·C· Laelii gener et „ moribus et ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, quem „ quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum „ diligebat, praesertim cum ille ·Q· Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset: cui tamen Laelius se excusans, non „ genero minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse. Is tamen instituto Laelii Panaetium audiverat. Eius omnis in dicendo facultas, ex historia ipsius non inèleganter scripta perspici „ potest, quae neque nimis est infans neque perfecte diserta „. Eiusdem historiae non semel alibi meminit Cicero: cuius epitomen fecerat Brutus, ut ait idem Cic. ad Att. XII. 5; quamquam hoc loco Cicero ait negatum fuisse ab Attico, Fannium historicum eundem fuisse ac Laelii generum. Ea in historia narraverat inter cetera Fannius se comitem fuisse Tib. Graccho moenia Carthaginis primo conscendenti (6). Locum ex oratione quadam ·C· Fannii in Gracchum aliquando nos edemus. Athenaeus VI. 21 ait lege Fannia Scaevolam, Tuberonem, et Rufum, se adstrinxisse, qua sumptus domestici minuebantur. Est tamen alius Fannius eius legis auctor, quae scilicet lata est anno urbis DLXXXVIII, teste Gellio apud Macrobium (7). Fannium non interfuisse disputationi, quae habita est secundo die, docuimus in praefatione cap. III. Quanam tamen probabili cum causa Fannium a dialogo reliquo submovere potuerit Cicero, perobscurum est. Immo in reliquiis de rep. vaticanis Fannius et Scaevola numquam loquuntur, licet disputationi intersint. Neque tamen idcirco puto eos fuisse κωφὰ πρόσωπα, cuiusmodi se noluit esse Cicero in dialogo academicorum (8): igitur in lacunis eorum sermonem demersum credo; praesertim quum apud Servium ad aen. VI. 877 testimonium evidens sit, Fannium versatum esse in dialogo, qui utrum de rep. fuerit, commodius a me disputabitur in fragmentis incertorum de rep. librorum.

(1) Gell. VII. 15; Pompon. tit. de orig. iuris.
(2) Inst. I. 2. ff. 116.
(3) Cic. de or. I. 50; Val. M. VIII. 8. 2.
(4) Ad Att. IV. 16.
(5) Inst. X. 2.
(6) Plutarch. in Tib. Graccho cap. IV.
(7) Sat. II. 13.
(8) Ad Att. XIII. 19.

TESTIMONIA VETERA

OPERIS TVLLIANI DE REP.

1. Ego me in Cumano et Pompeiano, praeter quam quod sine te, ceterum satis commmode oblectabam, et eram in iisdem locis usque ad kal. iunias futurus. Scribebam illa, quae dixeram, πολιτικά; spissum sane opus et operosum. Sed si ex sententia successerit, bene erit opera posita; sin minus, in illud ipsum mare deiiciemus, quod scribentes spectamus. *Cicero ad* ·*Q*· *fr. II.* 14.

2. Quod quaeris quid in illis libris egerim, quos cum essem in Cumano scribere institui, non cessavi, neque cesso: sed saepe iam scribendi totum consilium rationemque mutavi. Nam iam duobus factis libris, in quibus novendialibus iis feriis, quae fuerunt Tuditano et Aquilio consulibus, sermo est a me institutus Africani paulo ante mortem, et Laelii, Phili, Manilii, ·Q· Tuberonis, et Laelii generorum Fannii et Scaevolae. Sermo autem in novem et dies et libros distributus de optimo statu civitatis et de optimo cive. Sane texebatur opus luculenter, hominumque dignitas aliquantum orationi ponderis adferebat. Hi libri cum in Tusculano mihi legerentur, audiente Sallustio (1), admonitus sum ab illo, multo maiore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loquerer de re publica, praesertim cum essem non Heraclides ponticus, sed consularis, et is qui in maximis versatus in re publica rebus essem: quae tam antiquis hominibus attribuerim, ea visum iri ficta esse. Oratorum sermonem in illis nostris libris, quod esset de ratione dicendi, belle a me removisse; ad eos tamen retulisse, quos ipse vidissem. Aristotelem denique quae de re publica et praestante viro scribat, ipsum loqui. Commovit me, et eo magis, quod maximos motus nostrae civitatis attingere non poteram, quod erant inferiores, quam illorum aetas, qui loquebantur. Ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam. Nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum, et tamen illa quae institueram ad te, si Romam venero, mittam. Puto enim te existimaturum, a me libros illos non sine aliquo meo stomacho esse relictos. *Ad* ·*Q*· *fr. III.* 5.

3. Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. Sed nosti genus dialogorum meorum, ut in oratoriis quos tu in caelum fers, non potuit mentio fieri cuiusquam ab iis, qui disputant, nisi eius qui illis notus aut auditus esset. Hanc ego de rep. quam institui disputationem, in Africani personam et Phili, et Laeli, et Manilii contuli: adiunxi adulescentes ·Q· Tuberonem, ·P· Rutilium, duo Laelii generos Scaevolam et Fannium. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor prohoemiis, ut Ἀριστοτέλης in iis quos ἐξωτερικὰς (2) vocat, aliquid efficere ut non sine causa istum appellarem; id quod intelligo tibi placere. Utinam modo conata efficere possim! rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum, et gravem et plurimi otii, quo ego maxime egeo. *Ad Att. IV.* 16.

4. Tuas omni de rei publicae statu litteras expecto, πολιτικώτερον quidem scriptas; quoniam meos cum Thallumeto nostro pervolutas libros. *Ad Att. V.* 12.

(1) *Intellige non Crispum sed* ·*Cn*· *vel* ·*P*· *Sallustium qui familiares Ciceroni fuerunt .Cic. ad fam.* XIV. 11, *ad Att. I.* 3. 11. XI. 11. 17.

(2) *Hos commemorat ipse Aristoteles reip. III.* 6, *in iisque de variis imperii modis disseruisse se ait. Vide eundem* VII. 1. Τὸ ἐξωτερικὸν *definitur a Cic. de fin.* v. 5 populariter scriptum; *a Gellio autem* XX. 5.

5. Irascatur qui volet, patiar; τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ (1): praesertim cum sex libris, tamquam praedibus, me ipsum obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo. E quibus unum ἱστορικὸν requiris de ·Cn· Flavio ·Cn· filio. Ille vero ante ·x· viros non fuit, quippe qui aedilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post ·x· viros institutus est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores ·Cn· Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse, ne me hoc vel potius Africanum, is enim loquitur, commentum putes (2). *Ad Att. VI.* 1.

6. Et ego audebo legere umquam aut attingere eos libros, quos tu dilaudas, si tale quid fecero (3)? *Ad Att.* VI. 2.

7. Reliqua plena adhuc et laudis et gratiae, digna iis libris, quos dilaudas; conservatae civitates, cumulate publicanis satisfactum, offensus contumelia nemo etc. *Ad Att.* VI. 3.

8. Etsi non impediebant mei certe libri: non enim ista largitio fuit in cives, sed in hospites liberalitas. *Ad Att.* VI. 6.

9 Quod si ista nobis cogitatio de triumpho iniecta non esset, quam tu quoque adprobas, nae tu haud multum requireres illum virum, qui in sexto (4) informatus est. Quid enim tibi faciam, qui illos libros devorasti? *Ad Att.* VII. 3.

10. Ego interea admonitu tuo perfeci sane argutulos libros ad Varronem: sed tamen expecto quid ad ea, quae scripsi ad te: primum, qui intellexeris eum desiderare a me, cum ipse homo πολυγραφώτατος numquam me lacessisset: deinde quem ζηλοτυπεῖν, nisi forte Brutum: quem si non ζηλοτυπεῖ, multo Hortensium minus, aut eos qui de rep. loquuntur. *Ad Att.* XIII. 18.

11. Si Cottam et Varronem fecissem inter se disputantes, ut a te proximis litteris admoneor, meum κωφὸν πρόσωπον esset. Hoc in antiquis personis suaviter fit, ut et Heraclides in multis, et nos in sex de rep. libris fecimus. *Ad Att.* XIII. 19.

12. Velim domum ad te scribas, ut mihi tui libri pateant, non secus ac si ipse adesses, cum ceteri, tum Varronis. Est enim mihi utendum quibusdam rebus [illegible] iis libris ad eos quos in manibus habeo (5); quos ut spero tibi ualde probabo. *Ad Att.* IV. 14.

13. Tui politici libri omnibus vigent. *Caelius apud Cic. ad fam.* VIII. 1.

14. Non deesse (nos) siquis adhibere volet, non modo ut architectos, verum etiam ut fabros, ad aedificandam remp., et potius libenter accurrere: sin nemo utetur opera, tamen et scribere et legere πολιτείας, et si minus in curia atque in foro, at in litteris et libris, ut doctissimi veteres fecerunt iuvare (6) remp. et de moribus ac legibus quaerere. *Cic. ad fam.* IX. 2.

quod ad rhetoricas meditationes, facultatem argutiarum, civiliumque rerum notitiam conducit.

(1) *Scripserat prius in epistula Cicero de sua aequitate dicundi iuris in provincia.*

(2) *Paulo post tamen in eadem epistula videtur fateri Cicero suam quandam* ἀνιστορησίαν, *eo quod communi sententiae adhaerere voluisset.*

(3) *Nempe contra aequitatem.*

(4) *Si respicias Cic. ad Att.* VIII. 11. *seu apud nos de rep.* V. 6. *videbitur scribendum* quinto *pro* sexto: *quamquam etiam de rep.* VI. 1. *sermo est adhuc de rectore reip. Codices autem collationis Lagomarsinii, quam inspexi, constanter retinent* sexto.

(5) *Scripta est haec epistula anno eodem, quo libros politicos componebat Cicero.*

(6) *Edd.* navare *mendose.*

15. A te peto, inquit Pomponius, ut scribas aliquid: iampridem enim conticuerunt tuae litterae. Nam ut illos de rep. libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus, eisque nosmetipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. *Cic. Brut.* v.

16. Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet; dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata (1), a me autem posita est in sexto libro de re publica (2). *Tusc. I.* 22.

17. Cum a primo urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris divinitus esset constituta, tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio rep. liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur: aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de rep. scripsimus. *Tusc.* IV. 1.

18. Atque his libris annumerandi sunt sex de rep. quos tunc scripsimus, cum gubernacula reip. tenebamus: magnus locus, philosophiaeque proprius, a Platone, Aristotele, Theophrasto, totaque peripateticorum familia tractatus uberrime (3). *De divin. II.* 1.

19. Quoniam scriptum est a te de optimo reip. statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. Sic enim fecisse video Platonem illum illum tuum (4). *De legibus I.* 5.

20. Quoniam igitur eius reip., quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis, et servandus status; omnesque leges accommodandae ad illud civitatis genus, serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda; repetam stirpem iuris a natura. *De leg. I.* 6.

21. Hominem natura non solum celeritate mentis ornavit sed etiam sensus, tamquam satellites attribuit ac nuntios: et rerum plurimarum obscuras et necessarias intellegentias enudavit, quasi fundamenta quaedam scientiae: figuramque corporis habilem et aptam ingenio humano dedit. Nam cum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad caelique quasi cognationis domiciliique pristini conspectum excitavit: tum speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum animo adfecti simus, loquuntur: et is qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse, praeter hominem, potest, indicat mores: cuius vim Graeci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quae conciliatrix est humanae maxime societatis. Neque enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: et hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris quos legistis, expressit Scipio. *De leg. I.* 9.

22. An censes, cum in illis de rep. libris persuadere videatur Africanus, omnium rerump. nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimae reip. leges dare consentaneas? A. Immo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo expectate leges, quae genus illud optimum reip. contineant. *De leg. II.* 10.

23. Quoniam leges damus liberis populis, quaeque de optima rep. sentiremus, in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis statum. *De leg. III.* 2.

24. Ut cupiditatibus principum et vitiis infici solet tota civitas, sic emendari et corrigi continentia etc. Quo perniciosius de re publica meren-

(1) *Laudat hanc sententiam Platonis etiam Lactantius inst.* VII. 8.
(2) *Nempe in somnio.*
(3) *Confer de fin.* IV. 2. 3.
(4) *Confer de rep.* IV. 4.

tur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo quam peccato nocent. Atque haec lex dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest: pauci enim, atque admodum pauci, honore et gloria amplificati vel corrumpere mores civitatis vel corrigere possunt. Sed haec et nunc satis, et in illis libris tractata sunt diligentius (1). *De leg. III.* 13. 14.

25. Non quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiae legis (*de populi iudicio*) culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur .M. Vos demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut et auctoritate valeant, et utantur bonis, plebi libera sunto. *De leg. III.* 16. 17.

26. Sed de hoc genere toto (*de liberalitate*) in iis libris, quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum. *De officiis II.* 17.

27. Scipio, quasi praesagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum et Philus et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam Scaevola mecum venisses, triduum disseruit de rep.; cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quae se in quiete per visum (2) ex Africano audisse dicebat. *De amicitia* IV.

28. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de rep. disputatum, affuisses (3): qualis tum patronus iustitiae fuit (4) contra accuratam orationem Phili! *De amic.* VII.

29. Cum Ciceronis libros de re publica prehendit hinc philologus aliquis, hinc grammaticus, hinc philosophiae deditus; alius alio curam suam mittit. Philosophus admiratur, contra iustitiam dici tam multa potuisse. Cum ad hanc eandem lectionem philologus accessit, hoc subnotat, duos romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam de Servii matre dubitatur; Anci pater nullus, Numae nepos dicitur. Praeterea notat, eum quem nos dictatorem dicimus, et in historiis ita nominari legimus, apud antiquos magistrum populi vocatum (5): hodieque id extat in auguralibus libris; et testimonium est, quod qui ab illo nominatur, magister equitum est. Aeque notat, Romulum perisse solis defectione (6). Provocationem ad populum etiam a regibus fuisse: id ita in pontificalibus libris aliqui putant (7), et Fenestella. Eosdem libros cum grammaticus explicuit, primum reapse (8) dici a Cicerone, id est re ipsa, in commentarium refert; nec minus sepse, id est se ipse (9). Deinde transit ad ea quae consuetudo saeculi mutavit, tamquam quod ait Cicero: — quoniam sumus ab ipsa calce, eius interpellatione revocati —: hanc quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. Deinde ennianos colligit versus, et in primis illos de Africano scriptos:

— Cui nemo civis neque hostis
Quivit pro factis reddere oprae pretium.

(1) *In quinto scilicet atque sexto.*

(2) *Macrobius ad somn. I.* 3 *observat, Ciceronem quoties eiusmodi rem appellare opus fuit, semper usum esse nomine* visum.

(3) *Hac de re diximus in praefatione.*

(4) *Laelius.*

(5) *De rep. I.* 40.

(6) *De rep. II.* 10 *et in somnio.*

(7) *De rep. II.* 31.

(8) *De rep. I.* 2. *II.* 39. *Ergo frustra critici apud Forcellinum in hac voce nituntur legere* re ipsa *pro* reapse *in aliis Tullii locis tribus.*

(9) *Immo* se ipsa *valet apud Cic. de rep. III.* 8: *quamquam ibi emendator male fecit* se ipse, *in quo damnabilior est ipso Seneca qui generatim loquitur.*

Ex eo scit intelligere, apud antiquos non tantum auxilium significasse operam, sed opera. Ait enim, neminem potuisse Scipioni neque civem neque hostem reddere operaepretium. Felicem deinde se putat, quod invenerit unde visum sit Virgilio dicere (1):

Quem super ingens — porta tonat caeli.

Ennium hoc ait Homero (2) surripuisse; Ennio Virgilium. Est enim apud Ciceronem in his ipsis de rep. hoc epigramma:

Si fas endo plagas caelestum escendere cuiquam;
Mi soli caeli maxima porta patet. *Seneca epist.* CVIII.

30. *Lactantius inst. I.* 18 *eosdem versus recitat*, *nisi quod pro* endò *mendose scribit* caedendo, *in quam lectionem commentatur sic*: scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit etc. Cui uanitati et Cicero assensit. — Est uero, inquit, Africane; nam et Herculi eadem ipsa porta patuit.

31. Utitur illa reiectione et M. Tullius extra omnem ingenii aleam positus (3), et, quod miremur, per advocatum defenditur (4). Nec doctissimis: Manium Persium haec legere nolo, Iunium Congum volo. Quod si hoc Lucilius, qui primus condidit stili nasum, dicendum sibi putavit; si Ciceroni mutuandum, praesertim cum de rep. scriberet (5). *Plinius H. N. praef.*

32. Non Ciceroniana simplicitate, qui in libris de rep. Platonis se comitem profitetur. *Plinius ibidem*.

33. Inter Platonis et Ciceronis libros, quos de re publica utrumque constituisse constat, hoc interesse prima fronte perspeximus, quod ille rem publicam ordinavit, hic retulit; alter qualis esse deberet, alter qualis esset a maioribus instituta disseruit. *Macrobius ad somn. I.* 1.

34. Laelii, Scipiones amplissimis de rebus, quoad romanae litterae erunt, in veterum libris disputabunt. *Macrobius saturn. I.* 1.

35. Latina quum legeret (Alexander Severus imp.) non alia magis legebat quam de officiis Ciceronis et de rep. *Lampridius in Alex. Sev. cap.* XXIX.

36. Laudatur in Platone, quod in politia sua posuit, eum qui contra iustitiam disputandi partes recepisset, postulare ueniam dictorum quae non probaret, et veri inveniendi atque examinandae disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eousque Tullius probavit, ut ipse in libris, quos scripsit de rep., in eam sententiam dicendum putauerit (6). *S. Ambrosius de officiis I.* 12. *ff.* 43.

(1) *G. III.* 261.

(2) *Iliad.* Θ 393.

(3) *Apud Macrobium sat. I.* 24. *Cicero* conviciis impenetrabilis.

(4) *Nempe per Lucilii auctoritatem.*

(5) *Pleniorem hunc locum dat Cicero de orat. II.* 6: C. Lucilius dicere solebat, ea quae scriberet, neque ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse quam ipse de se *etc. Rursus haec habet Cicero de fin. I.* 3. *Hinc facile suppleas, quae nimis abrupta citat Plinius e libris de rep.*

(6) *Confer de rep. III.* 5. *Neque enim Ambrosius Augustinum C. D. II.* 21 *exscribere potuit, quandoquidem ambrosianum opus augustiniano plus viginti annis antiquius est. Praeterea Ambrosius haud semel in eodem opere tullianis de rep. locis utitur; nempe de off.* I. 24. ff. 115 *ait Ambrosius*: iustitia suum cuique tribuit, utilitatem propriam negligit, ut communem aequitatem custodiat; *quae videntur sumi e Tullio de rep. III* 7. *Tum de off. I.* 28. *ff.* 136 *ait*: „ magnus iustitiae splendor, quae „ aliis nata potius quam sibi, excel„ situtem tenet *etc.* „ *quae sunt de rep. III.* 8. *Rursus de off. I.* 28. *ff.* 137: dum augere opes, aggregare pecunias, occupare terras possessionibus cupimus, praestare divitiis; iustitiae formam exuimus. *Nonne et haec sunt de rep. III.* 12? *Insuper de off. II.* 9. *ff.* 49: est individuum sapientiae atque iustitiae contubernium.

37. An Publium Scipionem in sexto de rep. de impari numero proferam disputantem? *S. Hieronymus epist.* XLVIII. 19.

38. Chalcenterus Didymus, multiplicis scientiae scriptis memorabilis, qui in illis sex libris ubi nonnumquam imperfecte Tullium (1) reprehendit, sillographos imitatus scriptores maledicos, iudicio doctarum aurium incusatur, ut immania frementem leonem putredulis vocibus canus catulus longius circumlatrans. *Ammianus Marc.* XXII. 16.

39. Τράγκυλλος ὁ Σουητόνιος χρηματίσας γραμματικὸς ῥωμαῖος ἔγραψε περὶ τῆς Κικέρωνος πολιτείας ά· ἀντιλέγει δὲ τῷ Διδύμῳ. *Suidas voc.* Τράγκυλλος.

40. Παράθεσις τῆς κατὰ Πλάτωνα καὶ Κικέρωνα πολιτείας. *Anonymus vaticanus* περὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης λογ. ε. κεφ. ι.

41. Scripserant de re publica, etsi diverso modo, Cicero et Plato; cum alter qualis esse debeat disseruerit, alter qualis fuerit a maioribus instituta. Hanc tamen uterque et institutae et instituendae praescripsit formulam, ut vita civilis naturam imitetur (2), quam optimam vivendi ducem saepissime nominamus. *Iohannes saresberiensis policr.* VI. 21.

Atqui Cicero de rep. III. 8. iustitiam in divino solio non longe a sapientia collocat. Insuper de off. II. 14. §. 67: haec plena laudis et digna primario viro, non communem cum tyriis negotiatoribus habere turpis lucris cupidinem. *His nimirum similia extant in tertii de rep. libri fragmentis incertae sedis. Tum quae dicit ibidem Ambrosius:* decet omnes censura frugalitatis, continentiae auctoritas, et maxime eum qui honore praestet, ne praeeminentem virum thesauri possideant sui, et pecuniis serviat qui praeest liberis; *haec quoque e quarto de rep. hauriri videntur. Denique de off. II. 19. §. 95:* claret ergo quoniam et aequitas imperia confirmet, et iniustitia dissolvat, quae ne unam quidem privatam potest regere familiam. *Atqui in his quoque Ambrosius ad Tullium respicit de rep. II. 43, et ad tertii libri disputationem. Hactenus mihi Ambrosium consideravisse placet; alii alia in eo fortasse notabunt. Profecto quum Ambrosius politico Ciceronis opere toties utatur, ego quidem iure suspicatus sum ad Cic. de rep. III. p. 273. not. a. Ambrosium a Tullio alium quoque, de quo ibi sermo est, luculentissimum locum sibi vindicavisse.*

(1) *Scilicet de rep. teste Suida.*
(2) *Confer de rep. I. 36. II. 39.*

MONITVM

De prima operis lacvna.

Ciceronis de rep. splendidissimis verbis illuminatum exordium detrimenta duo perincommoda passum est, maximum initio, in medio minimum; sed de posteriore, quum res tulerit, loquar; nunc prius inspiciendum est, studioque aliquo reparandum; non ita equidem ut ipsa verba reponere audeam, quae inconsulta temeritas foret, sed ut partem sententiarum meditando adsequi nitar. Hoc Tullius copioso exordio dubitationem ad remp. adeundi voluit tollere (de rep. I. 7.); quod dum faceret, occasionem laudandi πολιτισμοῦ nanciscebatur, simulque purgandi sui, qui omissa philosophiae quiete civilibus fluctibus semet commiserat. Atque inprimis auctor (ut mihi penitus persuasi) valde commendavit famigeratam illam Platonis sententiam, ab eodem alibi (ad Q. fr. I. 1. ff. 10) expressam: *ille princeps ingenii et doctrinae Plato tum denique fore beatas resp. putavit, si aut docti ac sapientes homines eas regere coepissent; aut ii qui regerent, omne suum studium in doctrina ac sapientia collocassent. Hanc coniunctionem videlicet potestatis ac sapientiae, saluti censuit civitatibus esse posse*. Praeterea quod ait Plinius, *Ciceronem in libris de rep. Platonis se comitem profiteri*, id quoque pertinere ad exordium arbitror. Tum nullus dubito, quin initio operis fuerit dictum illud e Lucilio arcessitum, quo se Tullius teste praedicto Plinio negabat (contra ac facit de fin. I. 3) doctissimis hominibus hos libros scribere (Varroni puta aut Nigidio), quorum iudicum publica reiectione utebatur. Certe Lucilii versus nusquam fere in his libris citari potuerunt, nisi in prohoemiis: nam quominus hi fuerint in dialogo, Lucilii aetas in causa est, qui adhuc erat adulescentulus vivente Scipione: quamquam fateor, videri ipsum Lucilium dicere apud Cic. fin. I. 3. non aliorum doctorum solum sed etiam Scipionis iudicium se formidare. Propriam sibi sedem in exordio postulat illa quoque sententia de patriae caritate, quam a Nonio e lib. I. de rep. servatam, in eius libri calce scripsi. Praeterea quod ibidem est, auctore Lactantio, tullianum dictum de vanitate philosophici otii et de negotii politici utilitate, id pari iure ad initia operis referre licet. Idem Lactantius quantas opes e tullianis de rep. libris prompserit, liber meus luculenter demonstrat. Ego vero considerato illius institutionum exordio, quo ait, *magnos et excellenti ingenio viros, contemtis omnibus et privatis et publicis actionibus, se doctrinae penitus dedidisse, existimantes multo id esse praeclarius quam cumulandis honoribus inhaerere*; valde suspicabar hanc quoque sententiam pertinere ad tullianum de rep. exordium. Utrum ad remp. accedendum sit nec ne, controversia celebris fuit Dicaearchi cum Theophrasto, cuius meminit Cicero ad Att. II. 16. VII. 3. Priorem sententiam tuebatur Dicaearchus; eius autem vix dubito

quin in operis exordio mentio fuerit, praesertim auctoris qui plures politias scripserat, quemque Cicero legebat atque in primis probabat (ad Att. II. 2. VI. 2. de rep. II. 4. p. 130. n. 4.) Sed praeter Dicaearchum, pronum creditu mihi est, appellatos fuisse alios quoque graecos politicos, ut Socratem, Aristotelem, Theophrastum, Xenophontem, quos omnes in simili opere nominat cum Cicerone atque Platone, cumque huius sententia de rege philosopho, graecus politicus ineditus vaticanus, qui libris Tullii de rep. utebatur. Denique quia Cicero (ad Att. IV. 16) Varronem cogitabat in prohoemiis politicis appellare, licet huic quoque homini sedem concedere in priore exordii lacuna. Superest ut locum Plutarchi considerem (an sen. sit ger. resp. t. IX. p. 183) apud quem testatur Cicero, se pulcherrima et maxima consilia, quibus egregie in consulatu utens remp. conservaverat, cum ·P· Nigidio philosopho omnia cepisse: Κικέρων ὡμολόγει τὰ κάλλιστα καὶ μέγιστα τῶν συμβουλευμάτων, οἷς ὀρθῶς ἐνυπατεύων τὴν πατρίδα διέσωζε, μετὰ Ποπλίου Νιγιδίου τοῦ φιλοσόφου συνθεῖναι. Age vero ubinam Cicero tam insigne testimonium Nigidio dedit? Extat eius epistula ad Nigidium (ad fam. IV. 13) in qua tamen, ad rem nostram quod adtinet, nihil video praeter verba haec: *per me quondam, te socio, defensa resp.* Atqui eiusmodi laudem compluribus aliis minime fortasse doctis largitus est Cicero, ut Sextio, Flacco, Miloni etc.; mihi autem Plutarchi locus multo plus significare videtur quam ait Cicero suprascriptis verbis ad Nigidium. Id tamen clarius elucesceret, si Plutarchus pro ὡμολό[illegible] scripsisset ὁμολογεῖ. Porro in politico exordio, ubi doctos [illegible] homines et philosophos praeficiendos esse reip. Tullius censuerat [illegible], commode in primis commemorasset id exemplum Nigidii, cu[illegible]us praeclara doctrina ac philosophia tanto usui reip. fuisset *.

(*) De familiari sibi Nigidio Tullius ad Att. II. 2; VII. 24; ad ·Q· fr. I. 2. ff. 5; pro Syll. XIV, et praesertim in supradicta ep. ad fam. IV. 13, et de universo seu Timaeo cap. I, ubi eximie laudatur Nigidius tamquam artibus omnibus et praecipue philosophia praeditus, idemque cognoscitur interfuisse Timaei dialogo cum Cicerone. Nigidium Gellius IV. 9. XI. 25. XIX. 14; Macrobius sat. VIII 8; Servius ad aen. X. 175 doctissimum romanae civitatis et Varroni exaequandum aiunt. Nigidii pauca, e tot voluminibus ab [illegible] scriptis, fragmenta supersunt collec[illegible] apud Rutgersium var. lect. III. quae ipsa utrum omnia Nigidio [illegible]stro digna sint; [illegible]

Heic inseratur specimen palimpsest[illegible]

51. homo est quia

mnes xpiani membra sunt xpi

a xpi quid cantant. Amant

ando cantant. Aliquando

rata incerta est quasi

memus pro[illegible] uerit

fallere. Bonum est ut

si manserimus in uerbo

erimus [illegible] credimus

recepit in futuro saec

·M· TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER I.

I. ... *Impetu* liberauissent (1); nec ·G· Duelius (a), Aulus Atilius, ·L· (b) Metellus terrore Karthaginis; non duo Scipiones oriens in- Codicis p. 63. Desiderantur hactenus paginae xxxiiii.

(a) Ita cod. pro *Duilius*. Et quidem ad Cic. de sen. xiii obseruat Ursinus ueterem librum habuisse *Duelium*: monetque ita scripsisse ueteres. Nonnullae uero eius loci editiones exhibent *Duellium*, sicuti diserte legitur in oratore xlv, et in uar. lect. de N. D. II. 66, et pro Plancio xxv, quo loco perperam Ursinus malebat scribere *Duilium*. Sed et Quintilianus inst. I. 4. 7. scribit *Duellium*, itemque Plinius xxxiv. 5, Seneca de clem. I. 10. Inscriptiones tamen gruterianae atque alia monumenta retinent *Duilium*. Variat haec scriptura apud Seruium ad aen. xi. 206. Codices quoque graeci habent Δουέλιος uel Δουέλλιος apud Dion. halic. hist. x. 58. xi. 23. 46. Quin adeo Leonardus aretinus scripturae illius per *e* memor ep. vii. 7. scribebat *Duellium*. (b) Praenomina haec in codice scribuntur partim siglis partim explicata.

(1) Priore periodi parte uidetur Cicero appellauisse romanos alios qui superioribus bellis inclaruissent; et quidem haud scio an sic: *nec Italiam ·M· Camillus Gallorum, nec M' Curius, ·C· Fabricius, Ti. Coruncanius Pyrrhi impetu liberauissent.* Immo paulo fortasse altius romanos heroas recensuit; cuius rei indicem habemus ipsum auctorem tusc. I. 37: *si mors timeretur, non ·L· Brutus arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania uidisset, Paulum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum*. Mox ibidem Cicero

cendium belli (a) punici secundi sanguine suo restinxissent; nec id excitatum maioribus copiis aut Quintus Maximus eneruauisset, aut ·M· Marcellus contudisset, aut a portis huius urbis auolsum (b) ·P· Africanus compulisset intra hostium moenia. ·M· uero Catoni homini
P. 64. ignoto et nouo (1) quo omnes, | qui isdem (c) rebus studemus, quasi exemplari ad industriam uirtutemque ducimur (2), certe licuit Tuscu-

(a) Cod. *e belli*; sed mox ibidem deleta littera *e*. (b) Ita prisca scriptura pro *auulsum*. Sic *conuolsis* Cicero in Verr. IV. apud Paulum uoc. *repagula*. Memorabile est Quintiliani dictum inst. I. 7: *quid dicam uortices et uorsus, ceteraque ad eundem modum, quae primo Scipio Africanus in e litteram secundam uertisse dicitur?* Idem Quintilianus ibidem monet *Gaium* notari littera *C*; id est aliter scribi, aliter enuntiari. Secus autem modo uidimus in nostro codice ubi scribitur *G*. Quintiliani doctrinam repetit Cassiodorius comm. de or. cap. I. (c) Cod. prima manu *sdem* per aphaeresin; tamen secunda factum *isdem*. Iam de scriptura *isdem* praeclaram habemus Ciceronis ipsius doctrinam in oratore XLVII: *idem campus habet, inquit Ennius; et in templis isdem probauit. At eisdem erat uerius, nec tamen opimius. Male sonabat iisdem. Impetratum est a consuetudine ut peccare suauitatis causa liceret.*

commemorat quoque Camillum. Rursus paradoxo I facem praefert Cicero ad huius lacunae latebras peruidendas enumerata romanorum illustrium serie a Bruto usque ad Africanum utrumque et ad Catonem: *Brutum siqui roget, quid egerit in patria liberanda?* etc. Eosdem heroas uerbis fortasse tullianis celebrat Augustinus de ciuit. D. V. 18. Adi et Horatium od. I. 12. De hac denique lacuna uidesis quae alibi dicemus.

(1) *Cato nomen suum Tusculi ignobile, Romae nobilissimum reddidit*. Valerius ·M· III. 4. 6.

(2) De se praesertim ait Cicero, cui Velleius II. 34. testimonium hoc dat: *Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, uir nouitatis nobilissimae*.

li se in otio delectare, salubri et propinquo loco (1). Sed homo demens, ut isti putant (2), cum cogeret eum necessitas nulla, in his undis (a) et tempestatibus (3) ad summam senectutem maluit iactari, quam in illa tranquillitate atque otio iucundissime uiuere (4). Omitto innumerabilis uiros, quorum singuli saluti huic ciuitati || fuerunt: et qui sunt *haud* (b) P. 77.
procul ab aetatis huius memoria, commemorare eos desino, ne quis se aut suorum aliquem praetermissum queratur (c). Unum hoc definio, tantam esse necessitatem uirtutis generi hominum a natura, tantumque amorem ad communem salutem defendendam datum, ut

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *umdis*. (b) Desideratur in codice *haud*; ego uero hanc particulam scribere non dubitaui.

(c) Cod. *quaeratur*. Alibi contra scribitur *que* ubi requiritur *quae*. Is autem error duplici ex causa manauisse uidetur, nempe modo a pronunciatione dictantis, modo a siglis male lectis: nam *q̄* notariis ualet *quae*, sed interdum a librariis lectum est *que*.

(1) Ita Seneca de benef. IV. 12: *tusculanum aut tiburtinum paraturus, salubritatis causa et aestiui secessus*.

(2) Sic Iuuenalis I. 16: *consilium dedimus Syllae priuatus ut altum – dormiret*.

(3) Intelligit inimicorum potissimum insectationes: nam Cato quater et quadragies postulatus causam dixit, semper absolutus. Plin. VII. 27.

(4) Suam otii fugam adsiduosque in senectute labores praedicat ipse Cato (haud sane detrectator laudum suarum, ut ait Liuius XXXIV. 15.) apud Cicer. de sen. XXIII. Confer et de leg. II. 2., de orat. III. 33; nec non Plutarch. in uita Catonis. Ciceroni autem ipsi semper Catonem fuisse in ore constat e primo de leg. cap. II.

ea uis (a) omnia blandimenta uoluptatis otiique (b) uicerit (1).

P. 78. II. Nec uero habere uirtutem satis est, quasi artem aliquam (2), nisi | utare. Etsi ars quidem, cum ea non utare, scientia tamen ipsa teneri potest; uirtus in usu sui tota

(a) Codicis nostri scriptor saepe pro *u* scripsit *b*, quam scripturam posterior manus passim sustulit reposita *u*, uti heic *bis* correctum fuit *uis*. De promiscuo usu *b* et *u* late agit apud Putschium p. 2295. sqq. Martyrius, qui quidem diserte tuetur *larba, besica, berna, baluae, nebus, manuuiae*. Idem pro *Fabius* legit *Fauius*, quam scripturam ego quoque in codicibus uidi. Sic in codice Iust. VI. 28. 1. legitur *Fauianus* pro *Fabianus*. Item *Prouinus* pro *Probinus* Cassiod. uar. II. 11. *B* pro *u*, et contra *u* pro *b*, passim uideas in inscriptionibus uaticanis praesertim christiani aeui.

(b) Cod. *otique* 1. manu, mox 2. *otiique*. De unica *i* pro duabus sic Martianus lib. III. cap. de analogia: *consuetudo et auctoritas ueterum ingeni, consili, imperi, per tres syllabas maluit dicere*.

(1) Nihilominus sapientis Ulyxis anima apud Platonem reip. X. p. 620 in mortale corpus reditura, priuati otiosique hominis uitam studiose eligit, memor nimirum et taedens exantlatorum laborum in ambitiosa uita et regali.

(2) Est enim *uirtus bene uiuendi ars*, ut aiunt stoici apud Augustinum C. D. IX. 4, et XIX. 1. XXII. 24. 3. Similis fere est Aristotelis locus reip. VII. 2: μόνον ἀνδρὸς τὸν πρακτικὸν εἶναι βίον καὶ πολιτικόν. ἐφ' ἑκάστης γὰρ ἀρετῆς οὐκ εἶναι πράξεις μᾶλλον τοῖς ἰδιώταις, ἢ τοῖς τὰ κοινὰ πράττουσιν καὶ πολιτευομένοις. Virtutem omnino actiuam uult idem Aristoteles apud Themistium or. de praef. suscept. cap. VI. Sed tulliani loci sententiam nemo melius exprimit quam Damascius in Isidori uita apud Photium cod. CCXLII. p. 1071, qui locus laudatur cumulatior a Suida uoc. μισοπράγμων et uoc. Οὐλπιανός. En autem perhonorifica uiris politicis uerba: πεφύκασιν ἄνθρωποι τῇ μισοπράγμονι ζωῇ τὴν ἀρετὴν ἐπιφημίζειν· οὐχ' οὕτως ἔχον, κατά γε τὴν ἐμὴν κρίσιν· ἡ γὰρ ἐν μέσῃ τῇ πολιτείᾳ διὰ τῶν πολιτικῶν ἔργων τε καὶ λόγων ἀναστρεφομένη ἀρετὴ γυμνάζει τε τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ ἐῤῥωμενέστερον, καὶ βεβαιοῦται μᾶλ-

posita est; usus autem eius est maximus ciuitatis gubernatio (1), et earum ipsarum rerum, quas isti in angulis personant, reapse (2), non oratione, perfectio (3). Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque dicatur, quod *non* (a) ab his partum (b) confirmatumque sit, a quibus ciuitatibus iura descripta sunt. Unde ‖ enim pietas? aut a qui- P. 123.

(*a*) Ausus sum addere *non*; ita enim sententia postulare uidetur. (b) Vocem *partum* sollicitandam haud arbitror. Locutionem autem fortasse imitatur Augustinus C. D. II. 2. dum ait, *Romam partam ueterum auctamque laboribus*.

λον ἐπὶ τῆς πείρας, ὅσον αὐτῆς ὑγιές τε καὶ ὁλόκληρον· ὅσον δὲ κίβδηλον καὶ ἐπίπλαστον ἐμφωλεύει ταῖς ἀνθρωπίναις ζωαῖς, τοῦτο πᾶν διελέγχεται, καὶ ἑτοιμότερον καθίσταται πρὸς διόρθωσιν· τὸ δὲ ἀγαθοεργόν τε καὶ ὠφελητικὸν ἴσον ἐστιν ἐν τοῖς πολιτεύμασι; τὸ δὲ θαῤῥάλεον καὶ βέβαιον ἥλικον;

(1) Plato in Epinomidis (quod opus ei uulgariter tribuitur) fine decernit, ut ad eos qui summam uirtutem adepti sint, summa reip. dignitas deferatur, cum senilem tamen aetatem adtigerint. Augustinus de ord. II. 25: *remp. nolint administrare nisi perfecti*. Tum idem in operis fine ex Varronis testimonio: *Pythagoras regendae reip. disciplinam suis auditoribus ultimam tradebat iam doctis, iam perfectis, iam sapientibus, iam beatis. Tantos enim ibi fluctus uidebat, ut eis nollet committere nisi uirum, qui et in regendo paene diuine scopulos euitaret; et si omnia defecissent, ipse illis fluctibus quasi scopulus fieret*.

(2) Vocabulum *reapse* in libris Tullii de rep. legebat Seneca ep. CVIII. Idem uocabulum recurrit inferius in hoc opere, ubi scribitur *reabse*. Africanus ipse Pauli filius usus est in oratione quadam hoc uocabulo, interposita copula, *reque eapse*. Lege Festum in hac uoce.

(3) Confer Ciceronem de off. I. 43-44.

bus religio (1)? unde ius aut gentium, aut hoc ipsum ciuile quod dicitur (2)? unde iustitia, fides, aequitas? unde pudor (3), continentia, fuga turpidinis (a), adpetentia (b) laudis et honestatis? unde in laboribus (c) et periculis fortitudo? nempe ab his, qui haec disciplinis informata, alia moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus (4). Quin etiam

(a) Ita *turpido* pro *turpitudo* scribit etiam Tertullianus de cor. mil. XIV: quo in loco frustra Gesnerus suspicabatur uitium librarii, frustra quidam editores reponebant *turpitudo*. Sic obtinuit *pinguedo* pro *pinguitudo*. (b) Ita cod. pro *appetentia*. De his et similibus praepositionibus nunc seruatis, nunc ad consonam sequentem reformatis legendi sunt passim orthographi ueteres apud Putschium. (c) Ita cod. 2. manu; et 1. *lauoribus*.

(1) Politicum religionis genus docent apud Augustinum C. D. IV. 27. 31. VI. 5. (et alibi) Scaeuola et Varro, quorum utrique etsi politica religio uidetur falsa (quippe ficta ab hominibus) tamen adeo necessaria dicitur ut expedire existiment falli in religione ciuitates. Hinc ille politicus ueterum mos Seruio memoratus ad aen. III. 80: *maiorum haec erat consuetudo, ut rex esset etiam sacerdos et pontifex*. Vide quae de Numa dicenda sunt inferius in hoc opere lib. II. Ceterum quod quidam aiunt de Deo opinionem a legumlatoribus fuisse inter homines inuectam, id egregie coarguit, ut principii petitionem, Sextus empiricus lib. I. contra phys. sect. 31: licet enim quaerere, undenam ipsi legumlatores, quum nemo Deum esse tradidisset, Dei notitiam hauserint. Confer etiam Lactantium de ira D. cap. X.

(2) Digest. I. 2. 2.

(3) Pudoris originem uerissime repetit Cicero off. II. 4. ab inita uitae societate. Reapse barbari, praesertim soliuagi, uerecundia prope omni carent.

(4) Sane Plato in politico p. 258 et 293 hominem politicum in sapientium numero collocandum esse decernit. Quin adeo platonica ho-

Xenocraten ferunt, nobilem in primis philosophum, cum quaereretur (a) ex eo quid adsequerentur eius discipuli, respondisse, ut id sua sponte facerent quod cogerentur facere legibus (1). Ergo ille ciuis qui id cogit omnis imperio legumque poena, quod uix paucis persuadere oratione philosophi (b) possunt, etiam his (c), qui illa disputant, ipsis est prae- P. 124.

(a) Cod. *queretur*. (b) Cod. *filosofi*; mox antiqua manu factum *philosophi*. Superior quoque uox *philosophum* in codice interpolata fuit. Litteram *ph* olim a Latinis non fuisse adhibitam monet nos Cicero or. XLVIII. Tum Martianus lib. III. cap. de coniug. ait: *nec F excludent, cum dicamus triumfo, quamquam a Graecis ueniat, et per p et h potius scribatur*. (c) Cod. prima manu uidetur habere *is*.

minis definitio est apud Sextum emp. pyrrh. II. cap. 5 et 16, nec non I. contra logic. 281: *ἄνθρωπον εἶναι ζῷον ἐπιστήμης πολιτικῆς δεκτικόν*, *hominem esse animal scientiae politicae capax*. Quamquam idem Sextus, instituto suo contradicendi, definitionem hanc uituperat.

(1) Locum hunc libere citari a Servio ad aen. VII. 204, omisso Ciceronis nomine, nunc primum uidemur cognoscere. En autem Seruii uerba: *Xenocratis est, qui cum primus philosophiae scholam aperuisset (quod antea in porticibus de philosophia tractaretur) et interrogatus esset, quid praestare posset discipulis, respondit: ut id uoluntate faciant quod alii iure coguntur*. Item nunc primum cognoscimus, hunc locum a Lactantio quoque e politico Tullii prohoemio fuisse decerptum inst. VI. 9: *sed concedamus sane ut id natura uel, ut ait philosophus, sua sponte faciant, quod legibus facere coguntur*. De Xenocrate lege Laërtium IV. 2. qui narrat, eum praeter alios libros, scripsisse de rep. unum, et de discipulis duos. Xenocrati discipulo academiam suam reliquit Plato, teste Augustino ep. CXVIII. 16, et C. D. VIII. 12. Xenocraten irridet Aristoteles apud Athenaeum XII. 7; at illum

ferendus doctoribus (1). Quae etenim istorum oratio tam exquisita, quae sit anteponenda bene constitutae ciuitati, publico iuri (a), et mo-
P. 125. ribus? Equidem ‖ quemadmodum urbes magnas atque inperiosas, ut appellat Ennius (2), uiculis et castellis praeferendas puto, sic eos qui his urbibus consilio atque auctoritate praesunt, his qui omnis „ negotii publici expertes (3) „ sint, longe duco sapientia ipsa esse anteponendos. Et quoniam maxime rapimur

(a) Cod. Cod. prima manu *iure*; mox factum secunda *iuri*. Si illud retineas, mutabis interpunctionem.

cum discipulis philosophantem memorat Plutarchus apoph. reg. ed. Reisk. t. VI. p. 726, et apoph. lac. p. 825. Xenocratis a uitio retrahentis discipulos exemplum profert Hieronymus comm. in Os. I. 1. Eadem super re legatur, praeter Horatium sat. II. 3. 254, Fronto ad ·M·Caes. I. 1.; Val. ·M· VI. 9. ext. 1; Augustin. ep. CXLIV. 2, nec non contra Iulian. pelag. I. 12. Xenocrates *seuerissimus philosophorum*, Cic. off. I. 30; *grauissimus*, tusc. V. 18.

(1) Hoc tulliani operis caput sine dubio prae oculis Lactantius habuit (ut nunc primum innotescit) cum inst. III. 16. scripsit: *sapientia autem, nisi in aliquo actu fuerit, quo uim suam exerceat, inanis et falsa est: recteque Tullius ciuiles uiros, qui remp. gubernent; qui urbes aut nouas constituant, aut constitutas aequitate tueantur; qui salutem libertatemque ciuium uel bonis legibus uel salubribus consiliis uel iudiciis grauibus conseruent, philosophiae doctoribus praefert.*

(2) Periit Ennii locus. Augustinus C.D. XV. 19 Romam ipsam dicit *imperiosissimam ciuitatem*. Item XIX. 21. Apud Tullium orat. XXXIV *imperiosi populi*.

(3) Verba haec uirgulis inclusa citat libere Fronto ex Tullii opere de rep. (omissa libri nota) in exemplis elocutionum uoc. *expers*,

ad opes augendas generis humani, studemusque nostris consiliis et laboribus (a) tutiorem et opulentiorem uitam hominum reddere (1), et ad hanc | uoluptatem ipsius naturae stimulis incitamur; teneamus eum cursum, qui semper fuit optimi cuiusque; neque ea signa audiamus, quae receptui canunt, ut eos etiam reuocent, qui iam processerint (2). P. 126.

III. His rationibus tam certis tamque inlustribus opponuntur ab his, qui contra disputant, primum labores qui sint re publica (b)

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *lauoribus*.

(b) Scribo separatim duo uerba *re publica*, non coniunctim unum uerbum, ut uulgo iam fit. In codice quidem tituli sunt DE REP· uel DE RE PVB· interiectis spatiis, uel DE RE PVBLICA item interiectis spatiis: in codicis autem ipso contextu RESP. uel R·P· Verum *res publica* duo esse uocabula, tum grammatica declinatio docet, tum Ciceronis exemplum de off. I. 44: *quo meliores ciues, utilioresque rebus suis publicis essent*. Tum ad fam. IV. 9: *Si re publica non possis frui, stultum est nolle priuata*. Praeterea VII. 28. rem publicam uocat *rem communem* (ut etiam Augustinus C. D. V. 18.) Denique in Vatin. IX. simpliciter *rem*, uti legitur in antiquissimo palimpsesto ambrosiano: *eam rem quae auspiciis constituta est*. Sane etiam Gracchus apud Festum in fragm. ed. Gotofr. p. 177. haec uerba distinxisse uidetur, cum dixit: *eae nationes res publicas suas amiserunt*.

(1) Haec eadem disputat Cicero de off. I. 44, et II. 24.

(2) Atqui Cicero ipse signa haec, quae receptui canerent, audienda sibi aliquando putauit, ueluti ad Att. II, 5. 16. quibus in locis graue prae se fert politicae uitae taedium, priuataeque amorem. De re deliberat etiam tusc. V. 1. Neque id mirum in uariis uitae humanae uicissitudinibus; praeter quam quod Cicero, academicae sectae addictus, diserte de se ait tusc. V. 11: *nos in diem ui-*

defendenda sustinendi : leue sane inpedimentum uigilanti et industrio ; neque solum (a) |
P. 91. in tantis rebus , set (b) etiam in mediocribus uel studiis uel officiis uel uero etiam negotiis contemnendum. Adiunguntur pericula uitae, turpisque ab his formido mortis fortibus uiris opponitur : quibus magis id miserum uideri solet, natura se consumi et senectute, quam sibi (c) dari tempus, ut possint eam uitam, quae tamen esset (d) reddenda naturae, pro patria potissimum reddere (1). Illo uero se lo-
P. 92. co copiosos et (e) disertos | putant, cum calamitates clarissimorum uirorum, iniuriasque

(a) Cod. *neque tai solum*; sed *tai* deinde expunctum, quae fuit metathesis τοῦ *ita*, uocabuli hoc loco minime ferendi.

(b) Ita cod. pro *sed*, quod alibi tamen in codice occurrit. Verumtamen *set*, non *sed*, praecepto grammaticorum esse scribendum, quamquam uulgo aures audiant *sed*, testis est Longus p. 2231. Cornutus autem de hac scriptura litem esse ait p. 2283. Ego quidem utramque *set* et *sed* scripturam in antiquissimis mss. reperio.

(c) Cod. prima manu *siui*; mox factum *sibi*. (d) Cod. *essed*, quum contra paulo ante uiderimus *set* pro *sed*.

(e) Cod. *ed*.

uimus; quodcumque animos nostros probabilitate percussit, id dicimus: itaque soli sumus liberi.

(1) Cicero tusc. I. 48: *clarae mortes pro patria oppetitae non solum gloriosae rhetoribus sed etiam beatae videri solent*. Idem fin. II. 30. queritur, quod philosophi in suis lectulis plerumque moriantur. Iuuenalis tamen X. 120 Ciceronis necem ob eloquentiam in reip. tutela collocatam, deplorat: *ingenio manus est et ceruix caesa — ridenda poëmata malo — quam te conspicuae diuina philippica famae*. Sic ait et Lactantius inst. II. 3. VI. 18.

iis ab ingratis inpositas ciuibus colligunt (1). Hinc enim illa et apud Graecos exempla, Miltiadem uictorem domitoremque Persarum, nondum sanatis uolneribus (a) iis, quae corpore aduerso in clarissima uictoria accepisset, uitam ex hostium telis seruatam, in ciuium uinclis profudisse: et Themistoclem patria, quam liberauisset, pulsum atque proterritum, non in Graeciae portus per se seruatos, P. 73. sed in barbariae sinus confugisse, quam adflixerat. Nec uero leuitatis Atheniensium (2) crudelitatisque in amplissimos ciuis exempla deficiunt (3): quae nata et frequentata apud

(a) Ita cod. pro *uulneribus*. Scriptura *o* pro *u* maxime dominatur in libris lucretianis. Apte autem monet Longus pp. 2216, 2222 apud Latinos *o* et *u* fuisse interdum confusas, ita tamen ut etiam cum scriberent *o* legerent *u*. Lege et Valerianum p. 2289–90, Papirianum p. 2292.

(1) De his legendus Aristoteles reip. III. 13, qui in multis populis hunc morem obseruat insectandi claros uiros propter eorum nimiae gloriae uel inuidiam uel metum.

(2) Graecorum leuitatem a Cicerone passim suggillari uidemus, obseruante etiam Hieronymo comm. ad Galat. lib. I. 3, et Lactantio inst. III. 14. Tum idem Hieronymus loco cit. et ep. x. 3. uerba ex oratione mutila pro Flacco laudat, quae nondum inter eiusdem reliquias relata uideo. En textum Hieronymi: *doctissimi quique Graecorum, de quibus pro Flacco agens luculenter Tullius ait " ingenita leuitas et erudita uanitas ".* Cur Graeci sint leues dicit Seruius ad aen. VI. 724: *Afros uersipelles, Graecos leues uidemus: quod natura climatum facit, sicut Ptolemaeus deprehendit.*

(3) Atheniensibus crudele, uisum utile, dicit Cicero de off. III. 11. Quare me-

*

illos, etiam in grauissimam ciuitatem nostram dicuntur redundasse. Nam uel exilium Camilli, uel offensio commemoratur Ahalae (1), uel inuidia Nasicae (2), uel expulsio Laenatis, P. 74. uel Opimi | damnatio, uel fuga Metelli (3), uel acerbissima ·C· (a) Mari clades, principum caedes (4), uel eorum multorum pestes, quae paulo post secutae sunt (5). „ Nec ue-

(a) Ita codex, qui tamen superius habet ·G· pro *Gaius*.

rito ait de or. III. 34. doctrinae quidem a Graecis, sed uirtutis a Romanis exempla esse repetenda: quorum clementiam belle opponit Graecorum crudelitati graecus auctor Dionysius halic. in fragm. ed. mediol. XIV. 8. seqq.

(1) *·M· Furius Camillus et ·M· Seruilius Ahala, cum essent optime de rep. meriti, tamen populi incitati uim iracundiamque subierunt, damnatique comitiis centuriatis, cum in exilium profugissent* etc. Cicero pro domo XXXII.

(2) *Nasica ut inuidiae subtraheretur, per speciem legationis in Asiam ablegatus est*. Aur. Victor cap. LXIV. Vide etiam Val. ·M· v. 3; Plin. VII. 34; Cic. pro Flac. XXXI.

(3) Popilius Laenas, Opimius, et Metellus damnati sunt ob rem fortiter, quamquam iusto crudelius, gestam contra partes gracchanas: namque unus Opimius tria millia ciuium iudiciaria inquisitione occidisse perhibetur apud Augustinum C.D. III. 24. De his uiris saepissime Cicero, ut in Cat. I. 2, ad Quir. III, pro Domo XXXI, pro Sext. LXVII, pro Planc. XXVIII. XXIX, in Pis. XXXIX, pro Mil. III. XXX, de aere al. Mil. v, phil. VIII. 4, Brut. XXXIV, de or. II. 25. 30. 31. 39. 40, part. XXX.

(4) Paulo aliter Cicero de or. III. 2. dicit, *acerbissimam ·C· Marii fugam, et illam post reditum eius caedem crudelissimam*.

(5) Intellige clades Syllae, Catuli, Lepidi, Sertorii etc. Exin Cicero ad loquendum de proprio consulatu transit, quod facit etiam pro Mil. III, postquam Ahalae, Nasicae, Opimii, Ma-

„ ro iam meo nomine abstinent (1) „. Et credo quia nostro consilio ac periculo sese in illa uita atque otio conseruatos putant, grauius etiam de nobis queruntur et amantius (2). Sed haud facile dixerim, cur cum ipsi discendi aut uisendi causa maria tramittant (a) (3) ‖ . . . . . . Desiderantur paginae duae.

. . . .

(a) Ita cod. Docet autem Longus p. 2228 hoc uerbum ab aliis plene poni, ab aliis lenitatem intuentibus minui; nempe dici *transmisit* et *tramisit*.

riique, ut heic, nomina commemorauit. Consulatum decimo anno ante hoc opus de rep. scriptum Cicero gessit.

(1) Hic locus laudatur a Frontone exempl. eloc. uoc. *abstinet* e I. de rep. Sed uocabulum *meo*, quod est prorsus necessarium, abest a codice de rep. uaticano; id tamen miro casu suppletur a Frontone, qui codice Ciceronis meliore utebatur. Reuera uocem *meo* habent, praeter mediolanensem, quatuor uaticani codices Frontonis.

(2) In his amicis admonitoribus erat Atticus. Cic. ad Att. II. 19: *dices fortasse, dignitatis ἅλις, tamquam δρυός; saluti, si me amas, consule*. In primis uero Quintus frater. Cic. de or. III. 4: *mihi sententia saepe tua uera ac sapiens uideri solet, qui me semper ab omni contentione ac dimicatione reuocasti*. Ceteroqui Brutus ep. XVII gloriationem Ciceronis timiditatemque simul obiurgat.

(3) An haec Cicero ad Atticum refert, qui adulescens Athenas olim concesserat causa obsequendi studiis suis, ut loquitur Nepos? Sic idem Cicero acad. I. 2: *meos amicos, in quibus est studium, in Graeciam mitto, id est* etc. An potius philosophorum, sapientiae acquirendae causa, peregrinationes et labores narraturus erat? Sane de fin. V. 29: *cur Plato Aegyptum peragrauit?* etc. *Cur Pythagoras et Aegyptum lustrauit, et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit, tot maria transmisit?* Quae sunt quodammodo politicae huius lacunae supplementa. Sic loquitur Hieronymus ep. LIII. 1. de itineribus Plato-

P. 259. IIII. . . . . saluam esse consulatu (1) abiens in contione ·P·R· idem iurante iurauissem (a) (2), facile iniuriarum omnium compensarem curam et molestiam. Quamquam nostri casus plus honoris habuerunt quam laboris (b); neque tantum molestiae, quantum gloriae; maioremque laetitiam ex desiderio bonorum percepimus, quam ex laetitia improborum dolorem. Sed si aliter, ut dixi (3), accidisset, qui possem
P. 260. queri (c)? | cum mihi nihil inprouiso, nec gra-

(a) Cod. *iurassem*; sed mox factum ibidem *iurauissem*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *lauoris*. (c) Cod. *quaeri*.

nis, Apollonii, et aliorum eruditionis causa. Sed enim hoc politico loco uox *ipsi* fortasse refertur ad romanos Ciceronis admonitores: nisi forte sequebatur *philosophi*. Iam in sequenti hiatu quid amiserimus, ex utriusque limitis uestigiis haud obscure cognoscitur.

(1) En ille recursat hoc quoque in opere *consulatus Ciceronis non sine causa sed tamen sine fine ab ipso laudatus*, ut uerbis Senecae utar de breu. uitae cap. V. Illud uidetur mirari Quintilianus inst. XI. 1. ante med. quod Cicero rerum a se gestarum maior quam eloquentiae fuerit iactator. Verum his fere gloriari non solemus, in quibus aemulum haud extimescimus.

(2) Quaenam huic loco in lacuna praecesserint, docet fere Cicero in Pis. III: *ego cum in concione, abiens magistratu, dicere a tribuno plebis prohiberer quae constitueram, cumque is mihi tantummodo ut iurarem permitteret, sine ulla dubitatione iuraui, remp. atque hanc urbem mea unius opera esse saluam. Mihi populus romanus uniuersus illa in concione non unius diei gratulationem, sed aeternitatem immortalitatemque donauit, cum meum iusiurandum, tale atque tantum, iuratus ipse una uoce et consensu approbauit.* Eadem narrat Cicero ad fam. V. 2.

(3) Periit id dictum in lacuna.

uius quam expectauissem (1) pro tantis meis factis euenisset (2). Is enim fueram, cui cum liceret aut maiores ex otio fructus capere, quam ceteris, propter uariam suauitatem studiorum, in quibus a pueritia uixeram (3); aut siquid accideret acerbius uniuersis, non praecipuam sed parem cum ceteris fortunae condicionem subire; non dubitauerim me grauissimis tempestatibus || ac paene (a) fluminibus ipsis obuium ferre, conseruandorum ciuium causa, meisque propriis periculis parere commune reliquis otium (4). Neque enim hac nos patria lege ge- P. 49.

(a) Cod. *paenae*.

(1) Quaenam mala sibi expectaret a Catilinae, quem oppresserat, partibus dicit ipse Cicero in tertia et quarta Catilinaria.

(2) Consulatus sui facta narrauit Cicero commentario graeco, quem latinum quoque perficere cogitabat, ad Att. I. 19. 20: tum poëmate, ad Att. I. 19., ad fam. I. 9; quod poëma ambrosiano Tullii interpreti ad Planc. XXX. 2. uidebatur minus dignum talis uiri nomine: tum longa epistula ad instar uoluminis ad Pompeium, ut ait idem ambrosianus uetus interpres ad Planc. XXXIV. Praeterea non sine eiusdem, ut puto, hortatu de consulatu illo scripsit Atticus commentarium graecum, qui non satis ornatus Ciceroni uisus est, ad Att. II. 1. Denique Luceius historicus Ciceronis precibus exoratus idem argumentum se tractaturum recepit, ad fam. V. 12, ad Att. IV. 6. De aliis, quos Cicero sperabat super suo consulatu scripturos, uide ad Att. I. 20. Multa de consulatu suo dicturum fuisse denuo Ciceronem in latina, quam moliebatur, historia, cognoscimus ex primo de leg. cap. III.

(3) Confer Cic. ad fam. XV. 4. post. med.

(4) Hinc Capito apud Senecam controu. III. 17: *Ro-*

nuit aut educauit; ut nulla quasi alimenta expectaret a nobis, ac tantummodo nostris ipsa commodis seruiens, tutum perfugium otio nostro suppeditaret, et tranquillum ad quietem locum; „ sed ut plurimas et maximas nostri
P. 50. „ ani|mi, ingenii, consilii partis (a) ipsa sibi „ ad utilitatem suam pigneraretur (1) „; tantumque nobis in nostrum priuatum usum, quantum ipsi superesse posset, remiteret (b).

(a) Ita cod. pro *partes*. Id saepe fit, casu tamen accusatiuo.
(b) Ita cod. consonâ haud duplicatâ, quam lectionem idcirco retinui, quia huiusmodi mihi aliae se in antiquis codd. obtulerunt: u. gr. in ambrosiano plautinae Vidulariae palimpsesto *narauisti* pro *narrauisti*; et in Ciceronis fragmentis pro Tullio VI, et in Clodium I. 4. *aderet* pro *adderet*.

mulus horum moenium conditor, et sacratus caelo parens, non tantam urbem fecit, quantam Cicero seruauit. Confer Cic. in Cat. III. 1. Ceterum Sallustius apud Quintil. IX. 3. post med. Ciceronem amara ironia dicit *Romulum arpinatem.* Sed amanter Plinius VII. 30: *salue primus omnium parens patriae appellate*. Tum Iuuenalis VIII. 244: *Roma patrem patriae Ciceronem libera dixit*.

(1) Locum citat e I. de rep. Nonius uoc. *pigneraretur*. Eundem se legisse satis significat Nectarius doctus ethnicus apud Augustinum ep. XC et CIII; immo id adfirmat Augustinus ep. XCI ad eum scribens: *intuere ipsos de rep. libros, unde illum affectum amantissimi ciuis ebibisti*. Locum imitatur etiam Lucanus II. 382: *patriaeque impendere uitam — nec sibi sed toti genitum se credere mundo*. De patriae caritate eximia est sententia apud Platonem reip. IX. p. 575, itemque apud Plut. an sen. sit ger. resp. t. IX. p. 166, Cretensium uidelicet effatum, qui patriam μητρίδα καὶ πατρίδα appellabant, ut eam amore utrique parenti debito colendam esse suaderent. Hinc Cicero off. I. 17: *omnes omnium caritates patria una complexa est*.

V. Iam illa perfugia, quae sumunt sibi ad excusationem, quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda; cum ita dicunt, accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus comparari sordidum, confligere || autem, multitudi- P. 89.
ne praesertim (a) incitata, miserum et periculosum sit (1). Quam ob rem neque sapientis esse accipere habenas (2), cum insanos atque in-

(a) Cod. *presertim*.

(1) Symmachi consularis et romanae urbi praefecti memorabilem sententiam legimus ep. x. 23: *amabile est praeesse ciuibus, sed placere difficile*.

(2) Controuersiam utrum sapienti sit gerenda respub. attingit etiam Aristoteles reip. VII. 2. Eandem prolixe uersat atque in sententiam Ciceronis concedit Themistius in oratione aduersus eos, a quibus ob praefecturam susceptam uituperabatur. Ipse Cicero ad Att. II. 16 hac super re contrarias memorat Dicaearchi et Theophrasti opiniones, quorum ille τὸν πρακτικὸν βίον longe omnibus anteponebat, hic autem τὸν θεωρητικόν. Socraticorum Aristippi et Antisthenis, quorum prior fugiendam, alter administrandam sapienti aiebat esse remp., scribit Augustinus C[illegible] XVIII. 41. Ceteroqui apud Laërtium II. 5. 14. ipse Socrates otium rerum omnium pulcherrimam esse statuit. Peripateticis uitae degendae quietam rationem sapiente dignissimam uisam esse, quia deorum uitae sit simillima (quare et Epicurus prouidentiam sustulit, ut Deum otiosum faceret) docet idem Cicero de fin. V. 4; qui tamen IV. 2, 3; et de diuin. II. 1; et acad. IV. 36. ait multos peripateticos de capessenda rep. scripsisse, eorumque praeceptis politicis claros uiros instructos, magistratibus bene esse perfunctos. Tulliani huius prohoemii controuersiam, eiusque confirmationes et ἐνστάσεις operae pretium erit cum Platonis sexto de rep. libro conferre, ad quem Cicero

domitos inpetus uolgi (a) cohibere non possit, neque liberalis, cum inpuris atque inmanibus aduersariis decertantem, uel contumeliarum uerbera subire, uel expectare sapienti non ferendas iniurias (1): proinde quasi bonis et for-
P. 90. tibus et magno animo praeditis | ulla sit ad rem publicam adeundi causa iustior, quam ne pareant inprobis, neue ab isdem (b) lacerari (c) rem publicam patiantur, cum ipsi auxilium ferre si cupiant, non queant (2).

(a) Ita cod. pro *uulgi*. (b) Ita cod. pro *iisdem*. (c) Cod. *lacelari*, quod retinendum non iudicaui, quamquam codicis emendator nihil mutauit. Confer infra de rep. I. 14. Scaurus tamen p. 2252. probe obseruat, hasce consonas inter se mutuis uicibus fungi; cuius rei maximum argumentum esse ait, quod qui R exprimere non possunt, aut L dicunt aut S. (Sic apud Cic. ad fam. IX. 21. *Papisii* pro *Papirii*, et apud Liu. II. 31. *Vetusii* pro *Veturii*. Confer Quintil. inst. I. 4. Ita uariauerunt etiam Etrusci. Lanz. L. E. t. I. p. 258.) Nec minus quod *capra* per diminutionem *capella* dicitur; et *frater fratellus*. Iam postremam hanc uocem uernacula Italorum lingua retinet, neque tamen *fratrem* abiecit: at *capram* contra retinet, diminutiuo *capella* non gaudet.

resperisse uidetur. Legatur etiam Plutarchus de stoicorum repugnantiis.

(1) Utile erit hac super re librum Senecae lectitare *quod in sapientem non cadit iniuria*.

(2) Bona est in primis et platonica (reip. I. p. 347.) capessendae reip. causa haec, qua neglecta homines egregii haud raro habenas deterioribus permiserunt cum publico incommodo. Quare et Augustinus C. D. IV. 15. ait: *peius esset ut iniuriosi iustioribus dominarentur*. Tum V. 19: *illi qui uera pietate praediti bene uiuunt, si habent scientiam regendi populos, nihil est felicius rebus humanis, quam si Deo miserante habeant potestatem*. Cicero de off. I. 21: *iis qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus et geren-*

VI. Illa autem exceptio cui probari tandem potest, quod negant, sapientem suscepturum ullam rei publicae partem, extra quam si eum tempus et necessitas coegerit? quasi uero maior cuiquam necessitas accidere possit (a), quam accidit nobis (b); in qua quid facere potuissem, ‖ nisi tum consul fuissem (1)? consul autem esse qui potui, nisi eum uitae cursum tenuissem a pueritia, per quem equestri loco natus peruenirem ad honorem amplissimum (2)? Non igitur potestas est ex (c) tempore, aut cum uelis, opitulandi rei publicae, quamuis ea prematur (d) periculis, nisi eo loco sis, ut tibi id facere liceat. Maximeque hoc in hominum P. 83.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *posset*. (b) Ita *nobis*, et mox *potuissem*, cuiusmodi locutio haud infrequens in Tullio est. Legatur autem de or. I. 1. 2. ubi similes et dictiones et sententiae sunt.

(c) Ita cod. 1. manu; sed 2. haud scio an *in*. (d) Cod. 1. manu *praematur*; 2. *inprematur*, nempe ab *inpremo*.

da res publica est. Confer Cassiodorium uar. II. 2. Cato minor, ut improborum potentiae resisteret, tribunatum affectauit. Plut. in eo cap. XX.

(1) Notissimum est, consulatum concordibus optimatium plebisque suffragiis idcirco potissimum Ciceroni homini nouo fuisse mandatum, quia feruente Catilinae coniuratione, necesse erat uirum egregium in reip. specula collocare. Lege Sallustium Cat. XXIII, Plutarchum in Cic. XI. XII. Verumtamen Augustinus contra acad. III. 35. sic Ciceronem alloquitur: *si ex alieno probabili uiuimus, nec tu debuisti administrare remp., quia Epicuro uisum est non esse faciendum*.

(2) *Amplissimus* sollemne est epitheton consulatus, idque frequens est apud Frontonem et in iure.

*

doctorum oratione mihi mirum uideri solet, P. 84. quod qui tranquillo | mari gubernare se negent posse, quod nec didicerint nec umquam scire curauerint, iidem ad gubernacula se accessuros profiteantur excitatis maximis fluctibus (1). Isti enim palam dicere, atque in eo multum etiam gloriari solent, se de rationibus rerum publicarum aut constituendarum aut tuendarum, nihil nec didicisse umquam nec docere; earumque rerum scientiam non do-
P. 85. ctis hominibus || ac sapientibus, sed in illo genere exercitatis concedendam putant (2). Qua-

(1) Hac super re suo more diuine disserit, et cum Cicerone consentit, conficta etiam nauis imagine, Plato reip. VI. p. 487–489, qui rebus publicis omnino praeesse uult doctos philosophos, non homines aliis forte dotibus praeditos, sed ingenio et doctrina carentes. Praeclare et Proclus, quem nos luce aliquando impertiemur, ad Platonis reip. librum X: παιδείας λυθείσης ἡ συμφωνία λύεται· καὶ ταύτης λυθείσης, τῆς πολιτείας γίνεται λύσις· ἐκ τούτων ἄρα δῆλον, ὅτι τοῖς οὐκ εὐφυέσιν, ἄρχεσθαι μᾶλλον ἢ ἄρχειν εὐτυχέστερον· ὅπως μὴ καὶ ἑαυτοῖς τοῦ μὴ ἐπιδοῦναι, καὶ ἄλλοις τοῦ κακυνθῆναι γένονται πατέρες. Iam et stultam eam opinionem, quod homini politiae ignaro gubernare liceat remp., peracute refellit Socrates apud Xenophontem memorab. IV. 2. Cicero tamen pro Plancio XXV. more uel academico uel oratorio: *uirtus*, inquit, *probitas, integritas in candidato, non linguae uolubilitas, non ars, non scientia requiri solet. Quotus enim quisque disertus? quotus quisque iuris peritus est?* Non tamen agit hoc loco orator de summo magistratu reip., sed de infimo, id est de aedili Plancio. Alioqui non solum sibi ipsi sed communi aduersaretur sensui Cicero

(2) Commodum erit Ciceronis locum conferre de or. III. 33, ubi summos homines sapientissimosque memorat

re qui conuenit polliceri operam suam rei pu-
blicae tum denique, si necessitate cogantur?
cum, quod est multo procliuius, nulla ne-
cessitate premente rem publicam regere ne-
sciant (1). Equidem, ut uerum esset sua uolun-
tate sapientem descendere ad rationes ciuitatis
non solere (2); sin autem temporibus cogeretur,
tum it (a) munus denique non recusare; ta- p. 86.
men arbitrarer hanc rerum ciuilium minime ne-
glegendam scientiam sapienti, propterea quod
omnia essent ei praeparanda, quibus nesciret
an aliquando uti necesse esset (3).

VII. Haec plurimis a me uerbis dicta sunt ob eam causam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi de re publica disputatio (4);

(a) Ita cod. pro *id*.

qui romanae reip. praefuerunt. Sublimis item est sententia Porphyrii ad Marcellam cap. XVI: *μόνος ἱερεὺς ὁ σοφὸς, μόνος θεοφιλὴς, μόνος εἰδὼς εὔξασθαι*.

(1) Cum Ciceronis sententia conspirat adamussim Damascius apud Photium cod. CCXLII. p. 1073, qui locus emendatior cumulatiorque apud Suidam uoc. Οὐλπιανὸς ita se habet: *οἱ ἐν γωνίᾳ καθήμενοι λόγιοι καὶ φιλοσοφοῦντες πολλὰ μάλα σεμνῶς περὶ δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, ἐκβαίνειν ἐπὶ τὰς πράξεις ἀναγκαζόμενοι, ἀσχημονοῦσιν· ὡς ἅπας λόγος, ἂν ἀπῇ τὰ ἔργα, μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν*.

(2) Symmach. ep. X. 22. sqq.; qui et ep. 37. uult eligi inuitos ad magistratum; aut nihil desiderantes III. 81.

(3) Nimirum etiam Plutarchus inter reip. gerendae praecepta t. IX. p. 189. hoc ponit, ut ne in remp. subito et temere, tamquam in puteum, ruamus, sed ad eam parati pedetemptimque accedamus. Confer Cassiod. uar. I. 4.

(4) Notemus uerum operis titulum, qui quidem in uaticani palimpsesti mem-

quae ne frustra haberetur, dubitationem ad
P. 79. rem publicam adeun||di in primis debui tollere. Ac tamen siqui sunt, qui philosophorum auctoritate moueantur, dent operam parumper adque (a) audiant eos, quorum summa est auctoritas apud (b) doctissimos homines et gloria: quos ego existimo, etiam si qui ipsi rem publicam non gesserint; tamen quoniam de re publica multa quaesierint et scripserint, functos esse aliquo rei publicae munere (1). Eos
P. 80. uero septem, quos Graeci sapientis nomi|nauerunt, omnis paene uideo in media re publica esse uersatos (2). Neque enim est ulla res,

(a) Ita cod. modo *adque* modo *atque*. (b) Ita cod. uariat *aput* uel *apud*. Sed prior scriptura frequentior in antiquis codd.

branis passim elucet, et ab ipso Cicerone aliis in scriptis nec non a multis auctoribus confirmatur: quamquam id opus diuersis quoque aliquoties nominibus appellatum fuit, ut collecta a nobis testimonia auctorum demonstrant.

(1) Puta Platonem, Aristotelem, Xenocraten, Chrysippum, aliosque multos politiae scriptores, qui nullum fere publicum munus gesserunt. Plato noluit attingere remp. quia uidebat se contra ciuium suorum uitia frustra pugnaturum, uti obseruat Cicero ad fam. I. 9. Sic demum ipse Cicero ad Varronem (ad fam. IX. 2.) scribens, postquam dixit se et scribere et legere πολιτείας, addit: *et si minus in curia atque in foro, at in litteris et libris, ut doctissimi ueteres fecerunt, iuuare remp. et de moribus ac legibus quaerere*. Sic fere loquitur Cicero etiam de diuin. II. 2. aliisque in locis. Cum Cicerone tantopere conspirat Seneca de tranquil. cap. III, ut hoc politicum prohoemium prae oculis habuisse uideatur.

(2) Hos omnes, praeter milesium Thaletem, ciuitatibus

in qua propius (a) ad deorum numen uirtus accedat humana, quam ciuitatis aut condere nouas (1) aut conseruare iam conditas (2).

VIII. Quibus de rebus, quoniam nobis contigit, ut idem (b) et in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum consecuti et in explicandis rationibus rerum ciuilium quandam facultatem non mo||do usu sed etiam studio discen- P. 55.
di (c) et docendi essemus auctores (d); cum superiores ali (e) fuissent in disputationibus perpoliti (f), quorum res gestae nullae inuenirentur; ali in gerendo probabiles (g), in disserendo rudes (3): nec uero nostra quaedam

(a) Cod. *proprius*; sed altera *r* uidetur expuncta. (b) Ita cod. pro *iidem*. (c) Cod. *discedendi*. (d) Ita cod. *auctores*. Atque haud scio utrum aliquod in hac periodo uocabulum aut membrum desideretur; an potius illud *quoniam* praetermittendum sit. Id si forte uerum esset, perfecta pausa ante illud *nec uero*, quod sequitur, facienda foret, id quod ego maxime uelim. Ad loci sententiam quod attinet, consonat apte Augustinus C. D. III. 30, a quo Cicero perbene definitur *disertus artifex regendae reipublicae*. (e) Ita cod. pro *alii*. (f) Coeptum in codice scribi *expoliti*; mox factum *perpoliti*. (g) Cod. prima manu *prouabiles*; mox factum *probabiles*.

suis praefuisse dicit Cicero de or. III. 34. E septem unum Solonem leges scripsisse obseruant idem Cicero ep. ad Brut. XV, et Augustinus C.D. XVIII. 25. De his sapientibus deque multorum philosophorum magistratibus gestis legatur Themistii oratio de praefectura suscepta.

(1) Quin adeo diuino numine constitutam esse inter homines societatem censebat Cicero de off. III. 6; idemque summa iura societatis eiusdem a Deo repetebat de leg. I. 7.

(2) Cicero pro Lig. XII: *homines ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando*.

(3) Intelligit Cicero ro-

est instituenda noua et a nobis inuenta ratio, sed unius aetatis clarissimorum (1) ac sapientissimorum nostrae ciuitatis uirorum disputatio
P. 56. repetenda memoria | est (2), quae mihi tibique quondam adulescentulo (3) est a P. Rutilio Rufo (4) Zmyrnae (a) cum simul essemus

(a) Ita cod. prima manu; sed mox superposita fuit *S* pro *Z*. Attamen Ζμύρνα pro Σμύρνα occurrit in inscriptione apud Gruterum CCCXIV. 1, et in alia apud Muratorium MLXXXII. 1. Tum apud Donium cl. IV. 60. nomen smyrnaeae mulieris scribitur cum *Z* ante *M* nempe Ζμερτόμαρα: quae ne *errata fabrilia* putemus (utor Tullii uerbo ad Att. VI. 1.) patronus adest Martianus Capella lib. III. cap. de mutis, ubi diserte ait, *Z* praeponi M litterae, ut *Zmyrna*. Denique Sextus emp. contra gramm. I. 9. nihil interesse ait *Smyrna* ne scribatur an *Zmyrna*. Adde quod Graeci scribunt Ζάκανθαν quam urbem Romani dicunt *Saguntum*; quae uidelicet a Zacynthiis condita fuit, teste Liuio XXI. 7, et Hieronymo comm. ad Gal. prolog. lib. II.

manos homines; graecos enim permultos remp. factis simul et scriptis tractauisse ante Ciceronem exploratum est, de quibus legendus Aristoteles reip. II. 12. Iamuero utramque laudem, nempe et recte administratae reip. et excellentis doctrinae sibi uindicat tacite sed gloriosissime idem Cicero de leg. III. 6-7., ubi quae de Demetrio phalereo ipse praedicauerat, eadem sibi tribuenda curat ab Attico, qui cum Marco Quintoque in iis loquitur libris. Eadem iactat Cicero ad fam. VI. 6.

(1) Nihil aliud hoc nomine designat, ut puto, Cicero, nisi *laudatissimos*. Ceterum uel sub primis Caesaribus *clarissimi* dicti sunt senatores, eorumque uxores ac filiae. Deinde uero dignitatis cuiusdam nomen euasit. Haec constant e cod. Iust. XII. 19. 5; tum ex Lampridio Heliog. IV; Tertulliano ad Scap. IV; Augustino C. D. XXII. 8, ep. CLXXXII; Isidoro orig. IX. 4. 12. aliisque auctoribus.

(2) Sic fere exorditur Cicero etiam de or. I. 2. 6.

(3) Recole quae de persona, cui hoc opus προσφωνεῖται, disputauimus in praefatione.

(4) In uoc. *Rutilium* com-

compluris dies exposita, in qua nihil fere quod magno opere (a) ad rationes omnium rerum pertineret praetermissum puto (1).

VIIII. Nam cum P. Africanus hic (b) Pauli filius feriis latinis (2) Tuditano cons. et Aquilio (3) constituisset in hortis esse (4); familiarissimique eius ad eum frequenter per eos dies uentitaturos (c) se esse dixissent; || latinis P. 273.

(a) Cod. prima manu *magnopere*; mox factum *magno opere*, quae posterior scriptura sapit magis antiquitatem, et in palimpsesto Frontonis non semel occurrit. (b) Ita pro *ille*. Nempe et pro Archia VII *hunc* pro *illum* scribit loquens de eodem Africano Tullius. (c) Cod. prima manu *uentaturos*; mox superadditum *ti*. Porro si prima lectio retineatur, ea quidem non caret exemplis Varronis Festique.

mode obseruat Festus, *Rutilium significare rufum, cuius coloris studiosae etiam antiquae mulieres cognomina Rutilias traxerunt, ut indicat frequenter Afranius*. Igitur *Rutilius Rufus* uidetur quaedam tautologia. Confer etiam Probum de nom. imposit. Apud Seruium aen. IV. 698 ait Cato de matronarum crinibus: *flauo cinere unctitabant, ut rutilae essent*. Eius coloris sunt interdum crines matronales in Homeri ambrosianis picturis. Iam de Rutilio, quem reapse Smyrnae loquentem audiuit Cicero, recole dicta in praefatione.

(1) Hinc apparet Ciceronem nihil praecipuum in hoc opere omisisse quod ad politicam artem pertineret.

(2) Feriis latinis celebratur a Cicerone disputatio quoque de natura deorum. Vide id opus I. 6.

(3) Tuditanus eloquentia et laude historica claruit. Cic. in Brut. XXV; Gell. VI. 4, XIII. 15, aliique auctores. Aquilius is est, qui bellum debellauit Aristonici, eumque in triumpho duxit. Vell. II. 4, Flor. II. 20.

(4) Scipionis horti extra urbis pomoerium memorantur a Cicerone N. D. II. 4, et de am. VII. Villa Scipionis ab eodem Cicer. phil. II. 42; rus tiburtinum V. 7; ad Lauernium ab eodem rursus Cicerone apud Macro-

ipsis (1) mane ad eum primus sororis filius uenit ·Q· Tubero (a) (2), quem cum comiter Scipio appellauisset (b) libenterque uidisset; quid tu, inquid (c), tan (d) mane Tubero? Dabant (e) enim hae feriae tibi opportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras. Tum ille: mihi uero omne tempus est ad meos libros uacuum; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci (f) otio-
P. 274. sum (3), hoc praesertim motu | rei publicae (4).

(a) Cod. *Tuuero*, mox factum *Tubero*. Atqui paulo post omnino scribitur prima manu *Tubero*: librarius enim ne in suis quidem uitiis constans est, ut alia plurima codicis exempla docent.

(b) Cod. *atpellauisset*; mox *p* pro *t* scripta fuit posteriore manu. Superius cap. II scribitur prima manu *appellat*.

(c) Ita cod. pro *inquit*. (d) Ita cod. *n* pro *m*. Vitiosae autem scripturae causa fuit, quod *n* ante *m*, uel etiam alibi, sonabat ut *m*. Sic. apud Caium IV. 160. *uin* pro *uim*. At contra ibidem in addendis p. 360. *forsitam* pro *forsitan*. (e) Cod. *dauant*; mox factum *dabant*. (f) Cod. 1. manu *namcisci*, 2. *nancisci*. Eiusmodi alia certiora errata et emendationes notare saepius praetermittam. Manifesta enim menda, quae uetus manus iamdiu sustulit, commemorare scrupulose et lectoribus numerare quid demum interest?

bium sat. II. 12, quo tamen loco legendum esse *Laurentum* docet ipse Cicero de or. II. 6. Horti quidem Romanorum suburbani fere erant: itaque Ulpianus de litigioso decernit (digest. III. 3. 5.) *praesentem haberi et qui in hortis est*.

(1) Nempe primo feriarum die, id quod docet ratio dialogi in tres dies tributi. Apud Liuium XLIV. 19. 22. pridie kal. uel pridie idus aprilis latinis feriis est constituta dies. Dialogus tamen de repub. habitus est hiberno tempore, ut mox dicetur.

(2) De Tuberone et de aliis dialogi interlocutoribus lege dicta in praefatione.

(3) Idem fere est ingressus dialogi de finibus I.5: *deinde Torquatus, quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam* etc.

(4) Disputatur scilicet eo

Tum Scipio, adqui (a) nactus es, sed mehercule otiosiorem opera quam animo. Et ille, at tu (b) vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi, ut constituimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio. – Libenter (c) me uero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur.

X. Tum ille, uis ne igitur, quoniam et me quodammodo inuitas, et tui (d) spem das; hoc primum, Africane, * || uideamus, ante quam ueniunt ali (e), quidnam sit de isto al- Q. IIII. (1) P. 97.

(a) Ita cod. pro *atqui*. (b) Cod. *at ut*; tum expunctum *ut*. Fortasse metathesis fuit prima scriptura *at ut* pro *at tu*, quam lectionem retinere malui. (c) Valde suspicor scribendum esse *libente*, Equidem Cicero de or. II. 73. similiter loquitur: *sed Caesar de isto ipso quiddam uelle dicere uidebatur. Me uero lubente, inquit Antonius, dixerit*. (d) Ita cod. prima manu *tui*; sed mox laeuo consilio extrita fuit *i* littera, quam ego restituendam iudicaui. (e) Ita cod. 1. manu; 2. *alii*.

tempore, quo C. Gracchus tribunatum gerebat turbulentissimum (quem commemorat apud Tullium Laelius paucis diebus post obitum Scipionis de amicitia disserens cap. XII) quo tempore dixerat publice Scipio Tib. Gracchum iure caesum uideri. Vide Liuii epitomen LIX. Sed de his turbis dicemus inferius.

(1) Ex hac quaternionis quarti desinentis nota, quae est in secunda post absolutum prohoemium pagina, constat prohoemii paginas fuisse LXII, quarum nonnisi XXVI supersunt. Id facili supputatione demonstratur. Nam unusquisque quaternio habet paginas XVI; primus autem et alter quaternio desunt; deest etiam folium extimum tertii, nempe paginae quatuor; denique postremae duae circiter paginae quaternionis quarti ad prohoemium non adtinent.

tero sole quod nuntiatum est in senatu (a)? neque enim pauci neque leues sunt qui se duo soles uidisse dicant; ut non tam fides non habenda, quam ratio quaerenda sit (1). Hic Scipio, quam uellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus (2), qui cum cetera tum haec caelestia uel studiosissime solet quaerere (3). Sed ego, Tubero, nam tecum | aperte quod sentio loquar, non nimis adsentior

P. 98.

(a) In codice saepe scribitur *saenatus*; superaddita *a*, si quando omissa fuerat. Sed tamen quum et lex quantitatum, et ipsa etymologia nominis diphthongum excludat, mendum retinere piaculum fuisset.

(1) Rei dat praeclarum testimonium ipse Cicero N. D. II. 5: *sole geminato, quod Tuditano et Aquilio conss. euenerat, quo quidem anno ·P· Africanus sol alter extinctus est*. Item de diuin. I. 43 gemini solis portentum populo romano perniciosas seditiones denuntiauisse dicitur. De pareliis autem legantur inter ueteres Aristoteles meteor. III. 2. 6; Plinius hist. II. 31; Seneca q. nat. I. 11.

(2) Panaetius rhodius hospes comesque Scipionis Aemiliani fuit. Legatur Cicero acad. IV. 2, fin. IV. 9, ad Att. IX. 12, pro Mur. XXXI; Symmachus ep. I. 21, et laud. in Gr. VII; Velleius I. 13; Plutarchus quod philosopho disp. cum princ. t. IX. p. 108. Eiusdem Panaetii auditores fuerunt quatuor saltem ex his de rep. interlocutoribus, nempe Scipio, Laelius, Rutilius, Fannius. Legatur Cicero off. I. 26. III. 2; fin. II. 8; Brut. XXVI, XXX. Denique Panaetii scriptorum ad ·Q· Tuberonem meminit Cicero fin. IV. 9, tusc. IV. 2. Porro Scipionem Panaetii praeceptis eruditum fuisse testatur etiam Sulpicia in satyra uers. 45: *numantinus libycusque Scipio qui rhodio creuit formante magistro*.

(3) Panaetium rei astrologicae haud ignarum fuisse cognoscimus etiam de diuin. I. 3. 7, II. 42; et N. D. II. 46. Iam qui sequitur sermo de

in omni isto genere nostro illi familiari, qui quae uix coniectura qualia sint possumus suspicari, sic adfirmat, ut oculis ea cernere uideatur (a) aut tractare plane manu (1). Quo etiam sapientiorem Socratem soleo iudicare, qui omnem eiusmodi curam deposuerit; eaque quae de natura quaererentur, aut maiora quam hominum ratio consequi possit, aut nihil om-|| nino ad uitam hominum adtinere dixerit (2). P. 33.
Dein Tubero, nescio, Africane, cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecisse, et tantum de uita (b) et de moribus solitum esse quaerere (3). Quem

(a) Cod. *uideantur*; sed *n* uidetur deleta. (b) Cod. *bita*; mox ibidem factum *uita*.

Socrate, is fortasse a Panaetii libris accersitur, quos de Socrate ab eo scriptos memorat Plutarchus in Aristide cap. XXVII. Nobiles Panaetii libros cum socraticis coniungit Horatius od. I.29. 14.

(1) Locum hunc Tullii imitatur aperte Lactantius de opif. D. cap. I, et inst. III. 3; quin etiam Ouidius fast. I. 305. Hinc Diogenes apud Laërt. VI. 2. 6 cuidam de caelestibus audacius disputanti; quam dudum, inquit, caelo aduenisti? Adhuc subdubitabat in caelestibus Augustinus ep. XIV. 3; quam scientiam nunc tot maximis et certissimis incrementis adultam uidemus.

(2) Ita prorsus de Socrate loquitur Cicero etiam acad. I. 4, et tusc. V. 4; itemque Valerius M. III. 4. ext. 1; Laërtius II.5.6; Themistius de praef. cap. V; Augustinus C. D. VIII. 3.

(3) Augustini ep. CCXXXIII memorabilis locus est: *solere aiunt quendam ueterum dicere; quibus satis persuasum esset, ut nihil mallent se esse quam uiros bonos, his reliquam facilem esse doctrinam. Hanc sententiam, nam si rite reco-*

enim auctorem de illo locupletiorem Platone laudare possumus? cuius in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam cum de moribus, de uirtutibus, denique de re publica dispu-
P. 34. tet, numeros tamen et geometriam et harmoniam studeat Pythagorae more coniungere (1). Tum Scipio, sunt ista (2), ut dicis; „ set (a) audisse te credo, Tubero (b), Platonem, Socrate mortuo, primum in Aegyptum „ discendi causa (c), post in Italiam et in Siciliam contendisse (3) „ ut Pythagorae in-

(a) Ita cod. pro *sed*. (b) Ita cod. *Tubero* uti felicissime emendauerat Cuiacius obser. XI. 9 Nonii, qui hunc locum citat uoc. *contendere*, corruptam lectionem *tum uero* in antiquis editionibus. Parisiaca tamen anni MDCXIIII. Nonii editio habet *Tubero*.

(c) Vocabulum *causa* deest in codice; id tamen legebat Nonius loco citato. Neque prorsus necessarium est; namque eius breuitatis exempla apud alios auctores occurrunt, quos inter est Fronto laud. fumi et pulueris. Nonius omittit *et in Siciliam*.

lo, *socratica est* etc. De unico studio uirtutis mira dicit Porphyrius in sua nobili ad Marcellam epistula.

(1) Vide ex. gr. reip. VII. p. 522. sqq; leg. V. p. 737. 747; uide etiam Epinomidem. Plato in geometria et musica praestantissimus dicitur a Tullio de or. I. 50. Eadem laus tribuitur illi a Themistio or. de praef. cap. V. Pythagoras numero tantum tribuit, ut etiam Deum ex numeris constare crediderit. Vide Augustinum C. D. VI. 5. Eadem est sententia Porphyrii in poëtico fragmento libri decimi oraculorum. De numeri uirtute copiose disserit Proclus in inedito ad decimum Platonis de rep. librum commentario. Adi et Cassiodorium uariar. I. 10, et de art. liberal. cap. IV.

(2) Ita Cic. acad. I. 3: *tum ego*, *sunt*, *inquam*, *ista*, *Varro*.

(3) De Platonis itineribus similia scribunt Cicero fin.

uenta perdisceret; eumque et cum Archyta tarentino, et cum Timaeo locro multum fuisse; et Philolai (a) commentarios esse nanctum (b) (1): cumque eo tempo||re in his locis Pythagorae nomen uigeret, illum se et hominibus pythagoreis (c) et studiis illis dedis- P. 263.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *Philoteo*. (b) Ita cod. *nanctum*; at superius cap. VIIII. et libro II. *nactus*, quam inconstantiam in Caii quoque scriptura notauit diligentissimus editor. *Nanctus* legitur a me in copiosis quoque fragmentis antiquioris iustinianeo iuris, quae inedita in uaticano palimpsesto perantiquo reperi, quaeque in publicum commodum uulganda curabo. Et sane Caper de orthograph. edit. Putschii pag. 2241. uetat retineri *n* in τοῦ *nanciscor* supino; verumtamen id ipsum Capri uetitum indicio est, aliquando contrariam obtinuisse scripturam.

(c) Ita cod. prima manu; sed mox uidetur factum *pythagoriis*. Sic in antiquis mss. lego *aristarchii*, *epicurii*; quae melior scriptura est et graeco de fonte manans.

v. 29, tusc. I. 17, de sen. XII; Lucanus X. 181; Valerius M. VIII. 7. ext. 3. Utrum Hebraeorum quoque libros Plato cognouerit, nec ne, disputat Augustinus C. D. VIII. 11. XI. 21; negat Lactantius inst. IV. 2. Mos hic fuit sollemnis, ut eruditionis causa Graeci Aegyptum uiserent, Romani Graeciam. De Romanis testis paulo ante Cicero, et Symmachus ep. V. 35. Nunc europaei litterati Italiam lustrant.

(1) Philolai pythagorici, qui Archytae fuit discipulus (Cic. de or. III. 34). libros tres emptos a Platone centum minis, siue, quod idem est, decem millibus denarium, tradunt Laërtius III. 11, Gellius III. 17, Iamblichus uit. Pythag. XXXI. Hinc apud Timonem et Aristoxenum et Proclum plagiarius audiit Plato, quod uidelicet Timaeum suum e Philolao, rempublicam e Protagora, aliosque ex aliis auctoribus dialogos uel sententias uideretur expressisse. Legesis Gellium III. 17; Athenaeum XI. 15; Suidam uoc. Νουμήνιος; Eusebium praep. euan. X. 3; denique Holstenium ep. XVII. p. 113. Philolai annum maiorem, annis LIX constantem, memorat Censorinus cap. XVIII; eiusdem Philolai dictum Cassiodorius in ps. VIII. fin.

se. Itaque cum Socratem unice dilexisset (1); eique omnia tribuere uoluisset (2), leporem socraticum suptilitatemque sermonis cum obscuritate Pythagorae et cum illa plurimarum artium grauitate contexuit (3).

XI. Haec Scipio cum dixisset, L. Furium repente uenientem aspexit; eumque ut saluta-

Iam hic pythagoricus Philolaus a Crotoniensibus ciuibus suis interfectus est ob affectatae tyrannidis suspicionem; legesis Laërtium VIII. 7, et Suidam uoc. ὑπόνοια. Porro et Philolai, corinthii scriptam Thebanis politiam cognoscimus ex Aristotele reip. II. 12. In transitu moneo, ab Asopi ciuibus Aesculapium deum pulchro nomine appellatum fuisse Philolaum, quasi Publicolam. Pausan. III. 22.

(1) Lege Pausaniam I. 30, nec non Athenaeum XI. 15, qui ceteroqui postremus auctor uehementer prolixeque inuehitur in Platonem.

(2) Dialogosne intelligit, *in quibus omnibus fere Socrates exprimitur*, ut Tullii uerbis utar de or. III. 4? an omnigenam philosophiam, uti obseruat Sextus emp. lib. I. contra logicos sect. 9?

(3) Hunc Ciceronis locum legisse uidentur Hieronymus et Augustinus, quod ut demonstrem, eorum uerba hic ponere necesse est. Hier. contra Rufin. III. 40: *Plato post academiam et innumerabiles discipulos, sentiens multum suae deesse doctrinae, uenit ad magnam Graeciam, ibique ab Archyta tarentino et Timaeo locrensi Pythagorae doctrina eruditus, elegantiam et leporem Socratis cum huius miscuit disciplinis*. Confer et ep. LIII. 1. Iam Augustinus contra acad. III. 37: *Plato dicitur post mortem Socratis magistri sui, quem singulariter dilexerat, a Pythagoreis etiam multa didicisse. Igitur adiiciens lepori subtilitatique socraticae naturalium diuinarumque rerum scientiam* etc. Item C. D. VIII. 4: *Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat Plato, eum loquentem fere in omnibus sermonibus suis faciens, etiam illa* etc. *cum illius lepore temperauit*.

uit amicissime | adprehendit et in lecto (1) suo P. 264. conlocauit. Et cum simul ·P· Rutilius uenisset, qui est nobis lautus (a) sermonis auctor " eum quoque ut salutauit, propter Tuberonem iussit adsidere (2) ". Tum Furius, quid uos agitis? num sermonem uestrum aliquem diremit noster interuentus? Minime uero, Africanus (b); soles enim tu haec studiose inuestigare quae sunt in hoc genere, de quo instituerat paulo ante Tubero quae||rere (c). P. 209. Rutilius quidem noster etiam sub ipsis Numantiae moenibus (3) solebat mecum interdum eiusmodi aliquid conquirere. Quae res tandem inciderat, inquid Philus (d)? Tum ille, de so-

(a) Nempe *abundans*, uel *competens*, uel *elegans*, uel *suauis*: has quippe notiones omnes Nonius uoci *lautus* tribuit. (b) Subintellige *inquit*. (c) Cod. *querere*, et inferius *querendus* et *querimus*. Alibi tamen plerumque cum diphthongo. (d) In codice scribitur modo *Philus*, modo *Pilus*; et quidem posterior manus plerumque refecit in codice *Pilus*, quae est scriptura magis propria latini sermonis. Apud Augustinum quoque C. D. II. 21 legitur *Pilus*; nec non in uariis lectionibus chronici Cassiodorii. Quin adeo Ennius annal. x. 2 scripsit *Pilippus* pro *Philippus*: nec alia uetera eiusmodi exempla desunt.

(1) *Lecto* dicit non *lectica*; etsi etiam domi lectica uel ad quietem uel ad lucubrationes utebantur Romani. Id autem moneo quia Rutilius (is qui loquitur in his dialogis) teste Isidoro orig. xx. 11, in uita Scipionis scripserat, *primum ipsum contra consuetudinem imperatorum pro lectis lecticis esse usum*. Loquebatur ergo in illa historia Rutilius de Scipionis militia, quod ipsum per se apparet.

(2) Locum citat Nonius uoc. *propter* e I. de rep.

(3) Rutilium Scipionis in militia fuisse comitem, et quidem apud Numantiam, testatur etiam Appianus hisp. LXXXVIII, atque ex eo Sui-

libus istis duobus, de quo (a) studeo (b), Phile, ex te audire quid sentias.

XII. Dixerat hoc ille, cum puer "nuntiauit uenire ad eum Laelium, domoque iam exisse (1)". Tum Scipio, calceis et uestimentis sumtis (2), e cubiculo est egressus; et
P. 210. cum paululum inambu|lauisset in porticu, Laelium aduenientem salutauit (c), et eos, qui una uenerant, Spurium Mummium, quem in primis diligebat, et ·C· Fannium, et Quintum Scaeuolam, generos Laeli, doctos adulescentes, iam aetate quaestorios (3): quos cum omnis salutauisset, conuertit se in porticu et

(a) Ita codex, non *quibus*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *studio*, ideoque fortasse fuit scriptum *de quo* pro *de quibus*, quae postrema lectio adsumenda uidetur. (c) Cod. *salutabit*; mox ibidem factum *salutauit*.

das in Ῥουτίλιος. Scripsisse Rutilium de bello numantino deque uita Scipionis diximus in praefatione.

(1) Locum e I. de rep. libere citat in exem. eloc. Fronto uoc. *exit* sic: *nuntiatum est uenire Laelium, domoque iam exisse*.

(2) Namque, uti dictum est, in lecto erat Scipio, sicut Crassus de or. II. 3, III. 6, praeter quam quod Romani domi quidem utebantur soleis, prodibant autem cum calceis. Sic ·M· Aurelius ad Frontonem lib. IV. ep. 5. in uaticano palimpsesto a me proxime edendo ait: *a secunda in tertiam horam soleatus libentissime inambulaui ante cubiculum meum. Deinde calceatus, sagulo sumpto* etc. Et nota idem uerbum *inambulare* quo utitur etiam Cicero.

(3) Iuuenili ergo aetate adibatur quaestura, ut ex hoc quoque de rep. loco cognoscitur. Sed tamen quem diserte aetatis gradum lex uillia annalis decreuerit quaesturae, obscurum est; quamquam certe anno aetatis septimo supra uigesimum licuisse praeturam adipisci, extra controuersiam uidetur. Legesis Pitiseum uoc. *aetas*

coniecit in medium Laelium (1) : fuit enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae propter eximiam belli gloriam ‖ Africanum ut deum coleret Laelius (2) ; domi uicissim Laelium, quod aetate antecedebat (3), obseruaret in parentis loco Scipio. Dein cum essent perpauca inter se uno an (a) altero spatio conlocuti, Scipioni quo (b) eorum aduentus periucundus et pergratus fuisset placitum est ut in aprico maxime pratuli loco, quod erat P. 197.

(a) Ita cod. pro *aut* uel *siue*, cuiusmodi alia exempla non desunt; itemque uiceuersa. Vide Gesnerum in *an* et *aut*. (b) Ita cod. 1. manu; 2. autem male *quorum*. Suspicor dicendum *quod eorum*.

quaestoria. In potestatibus obeundis leges annarias a Romanis sua demum aetate neglectas ait Arnobius lib. II. ed. Lug. Bat. p. 91. Ex Valerio M. II. 1. 1 apparet a quaestura patuisse uiam ad ordinem senatorium impetrandum. Diserte uero Cassiodorius uar. VIII. 19: *quaestura uere mater senatoris est*. Tum idem uar. VI. 5 *quaesturam* definit *gloriam litterarum, genitricem omnium dignitatum* etc. Contra Asconius ad diu. in Ver. X. ait: *haec erat prima senatoris administratio, quaestorem fieri*.

(1) Fuit enim is apud Romanos honoratior locus; itemque apud alias gentes aliquot, ut Sallustii locus docet Iug. XI. Lege tamen Plutarchum quaest. conuiu. I. 3, Lipsium elect. II. 2. Est autem loci huius magna similitudo cum de or. II. 3: nam et ibi Crassus est in lecto, et Sulpicius apud eum sedet, et Antonius inambulat in porticu, et Crassus aduentu Catuli senis commotus surgit, et amicissime inter se consalutant etc.

(2) Scipionis excellentiam in amicorum grege memorat ipse Laelius apud Cic. de am. XIX.

(3) Scipione seniorem se dicit Laelius apud Ciceronem de am. IV. Heic autem attingitur ius romanum, de quo Gellius II. 2; nempe ut publice magistratui, priuatim aliis praerogatiuis honor esset habendus,

*

hibernum tempus anni (1), considerent: quod cum facere uellent, interuenit uir prudens (2)
P. 198. omnibus|que illis et iucundus et carus ·M· (a) Manilius, qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatus, adsedit proximus Laelio (3).

XIII. Tum Philus, non mihi uidetur, inquit, quod hi uenerunt, alius nobis sermo esse quaerendus (b), set agendum accuratius, et dicendum dignum aliquid horum auribus. Hic Laelius, quid tandem agebatis, aut cui sermoni nos interuenimus? *PH.* (c) Quaesierat ex me
P. 269. Scipio (d) || quidnam sentirem de hoc quod duo soles uisos esse constaret. *L.* Ain vero, Phile (e), iam explorata nobis sunt ea quae ad (f)

(a) In codice manifeste gemino cum puncto ·*M*· id est *Marcus*; non *M'* id est *Manius*. Item in codice 1. manu *Manlius*, sed 2. *Manilius*. Id diligenter mihi fuit monendum, quia praenomen aeque ac nomen huius (uel homonymorum uirorum) uehementer uariant in antiquis scriptis, uti uides apud Pighium ad annum urbis DCIV, et in Glandorpii onomastico. Et quidem contrario mendo inferius de rep. lib. II. scribitur 2. manu *Manilio* pro *Manlio*, illo nempe qui regnum occupare uoluisse dictus est. (b) Cod. *querendus*. (c) In hoc et similibus locis, ubi frequenter taciteque mutatur loquentis persona, interponendam censui litteram ipsius personae initialem, pro qua superius p. 27. u. 6. duxi lineolam. (d) Cod. post *Scipio* repetit *ex me*; uerum id postea expunctum fuit. (e) Ita cod. 1. manu; at 2. *Pile*. (f) Cod. *at*. Rei causa est, quod *t* ante *d* uno eodemque sono efferebatur. Reuera mox librarius scribit *ad rem* non *at rem*; cum contra rursus scribat *at domos*.

(1) Hinc cognoscimus quo tempore anni obierit Scipio, quandoquidem is perpaucis diebus post politicum hunc dialogum mortem cum uita commutauisse dicitur a Cicerone de am. IV.

(2) Nempe *iuris prudens*. Hinc *responsa prudentum*, pro *iuris prudentum*.

(3) Fortasse propter aetatem, qua Laelio esset aequa-

domos nostras quaeque ad (a) rem publicam pertineant (b) (1), siquidem quid agatur in caelo quaerimus (c)? Et ille, an tu ad (d) domos nostras non censes pertinere scire quid agatur et quid fiat domi, quae non ea est, quam parietes nostri cingunt, sed mundus hic totus, quod domicilium quamque patriam di no|bis communem secum dederunt (2)? cum praesertim, si haec ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint. Ac me quidem, ut hercule etiam te ipsum, Laeli, omnisque auidos sapientiae " cognitio ipsa rerum consideratioque delectat (3) ". Tum Laelius, non inpedio, praesertim quoniam feriati sumus; sed possumus audire aliquid, an serius uenimus? *PH.* Nihil est adhuc disputatum; et ‖ quoniam est integrum " libenter tibi, Laeli, ut de eo disse-

P. 270.
P. 43.

(a) Ita cod. *ad*. (b) Cod. 1. manu *pertinent*; sed mox superaddita *a*, recte an secus, non definio. (c) Cod. *querimus*. (d) Cod. *at*.

lis. Itaque Rutilius iuuenis adsedit Tuberoni compari suo, ut nuper uidimus.

(1) Heic Cicero incipit captare occasionem dicendi de rep. uti apud Platonem reip. I. p. 333 Socrates ad idem uiam sibi sternit dicens, iustitiam non solum ad priuatum sed etiam ad generale hominum inter se commercium esse idoneam.

(2) Nectarius apud Augustinum ep. CIII. a hunc Ciceronis locum se legisse demonstrat his uerbis: *non enim illam mihi ciuitatem dicere uidebare, quam muralis aliquis gyrus coërcet, nec illam quam philosophorum tractatus mundanam memorans communem omnibus profitetur.*

(3) Locum libere e I. de rep. citat Fronto exem. eloq. uec. *delectat*.

„ ras equidem concessero (1) „. *L.* Immo uero te audiamus; nisi forte Manilius interdictum aliquod inter duos (a) soles putat esse componendum, ut ita caelum possideant ut uterque possederit (2). Tum Manilius, pergisne eam, Laeli, artem (3) inludere, in qua primum excello ipse (4); deinde sine qua scire nemo potest quid sit suum, quid alienum (5)? | Sed ista mox: nunc audiamus Philum, quem uideo maioribus iam de rebus, quam me aut quam ·P· Mucium (6) consuli.

P. 44.

XIIII. Tum Pilus, nihil novi uobis adferam, neque quod a me sit cogitatum aut inuentum: nam memoria teneo ·C· Sulpicium

(a) Ita cod. *duos*, quum alibi scribatur eodem casu *duo*.

(1) Apud Macrobium de diff. et soc. gr. et lat. uerb. cap. de con. mod. locus hic citabatur e I. de rep. corruptus sic: *libenter tibi*, *Laeli*, *uti eum desideras*, *equidem concessero*.

(2) Indulget more suo facetiis Cicero, quarum laudem ipse sibi uindicat, interpositis etiam interdictis, ad fam. VII. 32: *urbanitatis possessionem*, *amabo*, *quibusuis interdictis defendamus*; *in qua te unum* (Volumnium) *metuo*, *contemno ceteros*. De tullianis facetiis Plutarchus in eius uita, Macrobius sat. II. 1. 3, aliique auctores, quos inter Petrarcha rer. memor. II. 3 et 4. Interdicti formulam exhibet Caius IV. 160, ubi praetor pari sermone cum utroque litigatore loquitur sic: *uti nunc possidetis*, *quominus ita possideatis*, *uim fieri ueto*.

(3) Nempe iuris ciuilis.

(4) Vide quae de Manilio in praefatione diximus.

(5) Etiam pro Caecina XXV ait Cicero: *iure ciuili sublato*, *nihil est quare exploratum cuiquam possit esse*, *quid suum aut quid alienum sit*.

(6) Iuris item prudentem,

Gallum, doctissimum ut scitis hominem (1), cum idem hoc uisum diceretur (2), et esset casu apud M. Marcellum, qui cum eo consul fuerat (3), sfaeram (a), quam M. Marcelli auus (b) captis ‖ Syracusis ex urbe locupletissima atque ornatissima (4) sustulisset (5) " cum " aliud nihil ex tanta praeda domum suam P. 103.

(a) In codice modo scribitur *sfaera*, modo *sphaera*, modo *sphera*. (b) Cod. 1. manu *Marcellus*; 2. *Marcelli auus*, quae est emendatio certissima.

de quo homine recole praefationem.

(1) C. Sulpicium Gallum passim laudat Cicero Brut. XX, de am. II. VI, pro Mur. XXXI, ad fam. IV. 6. Huius Galli scientia astrologica memoratur apud Cic. off. I. 6; tum de sen. XIV commendatur ab ipso Catone interlocutore sic: *mori uidebamus in studio dimetiendi paene caeli atque terrae C. Gallum familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane coepisset? quam delectabat eum defectiones solis et lunae multo nobis ante praedicere?* Galli sententia de siderum a terra interuallis recitatur a Plinio II. 21.

(2) Iulius Obsequens cap. XII, consulibus Graccho et Iuuentio, anno ante Scipionis Aemiliani obitum trigesimo quarto, narrat Formiis duos soles interdiu uisos. De eius igitur fortasse anni parelio loquitur heic Cicero.

(3) Anno urbis DLXXXVIII.

(4) Imitatur haec uerba Augustinus C. D. I. 6: *Marcus Marcellus qui Syracusas urbem ornatissimam cepit.*

(5) Prudenti consilio; uirum enim imperatorium seu politicum sphaeram probe callere iubet Polybius hist. IX. 15. Quin adeo fortasse Cicero totam hanc de Archimedis sphaera narrationem e Polybii deperditis historiis deriuat, qui auctor libro octauo de Marcello et de Archimede scripserat, uti nos docent Athenaeus XIV. 8, itemque Polybii reliquiae. Sphaerae quoque terrestris, seu geographiae, studiosum uult esse hominem seu politicum seu militarem Strab. I. p. 17, cui reuera studio deditum

„ deportauisset (1) „ iussisse proferri: cuius ego sfaerae cum persaepe propter Archimedi (a) gloriam nomen audissem, speciem ipsam non sum tanto opere admiratus: erat enim illa uenustior et nobilior (b) in uolgus, quam ab eodem Archimede factam (2) posuerat in templo Uirtutis (3) Marcellus idem. Sed po-
P. 104. stea quam | coepit rationem huius operis scientissime Gallus exponere, plus in illo siculo ingenii, quam uideretur natura humana ferre po-

(a) *Archimedi* in secundo casu more suo Tullius, ut pro Balbo xxv *Theophani*; ad Brut. ep. xv, et de or. II. 74 *Themistocli*; ad Att. xiii. 28 *Aristoteli*; Brut. vii. lxxxiii *Thucydidi*; tusc. I. 41 *Ulyxi*; de or. II. 22. 23. Brut. xv. lxxxiii *Demostheni* et *Pericli*: unde etiam Persius iv. 3 *magni pupille Pericli*. Lege et Quintilianum inst. I. 5. Sic loquitur etiam Fronto. (b) Cod. 1. manu *nouilior*, 2. *nobilior*.

fuisse Scipionem tradit idem geographus iv. p. 289. Laudes astrologiae legesis apud Plinium II. 12, et apud Cassiodorium uar. I. 45.

(1) Locum citat Fronto exem. eloc. uoc. *deporto* e II. de rep. tam in ambrosiano codice quam in quatuor uaticanis; quae mendi constantia ualde innueret, cunctos hos Frontonis codices ab unico exemplari manauisse, nisi alibi uarietates occurrerent in his ipsis codicibus. Sed iam in Frontone scribatur I pro II. Paupertatem Marcelli innuit Cicero in oratore lxx.

(2) Habemus igitur duas, uacuam alteram, ut mox dicetur, alteram plenam, Archimedis sphaeras; qui uir summus a quibusdam apud Plutarchum in Marcel. xix traditur Syracusis interemptus miserabiliter dum ipsa instrumenta sua mathematica, inter quae nominatim sphaeras, ad Marcellum placandi eius causa deferret. Sphaerae figuram positam fuisse in summo Archimedis sepulchro, quod Cicero detexit (tusc. v. 23.) nemo est qui nesciat.

(3) Vulgo id dicitur templum Honoris atque Virtutis, quod unicum fabricare coepit Marcellus; uerum

tuisse, iudicabam (a) fuisse (1) Dicebat enim Gallus, sfaerae illius alterius solidae atque plenae uetus esse inuentum, et eam a Thalete milesio primum esse tornatam (b): post autem ab Eudoxo cnidio discipulo, ut ferebat, Platonis (2) eandem illam astris (c) caelo inhaerentibus (d) es*||se descriptam; cuius omnem ornatum et descriptionem, sumptam ab Eudoxo, multis annis post non astrologiae scientia sed poe- * Q. V. p. 65.

(a) Cod. *iuditam*; sed mox factum *iudicabat*. Mihi uidebatur scribendum *iudicabam*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *ornatam*. Cicero in arateis 304: *tam tornare cate contortos possiet orbes*. (c) Cod. 1. manu *illam stellisque caelo*; 2. uero deletum *stellisque* et scriptum *astris*. (d) Cod. sine diphthongo, *inherentibus*, sed deinde haud scio an sit superaddita *a*.

impedientibus pontificibus, duplex effecit. Plutarch. in Marcel. XXVIII, Val. M. I. 1. 8. Sphaera igitur posita fuit in aede propria Virtutis. Aedes istas Vespasianus Augustus reparauit, Cornelius Pinus et Accius Priscus pinxerunt. Plin. XXXV. 10. fin.

(1) Sic Lucretius Empedoclem pari doctrina fulgentem laudans I. 734: *ut uix humana uideatur stirpe creatus*. Lucretianam igitur locutionem imitatus uidetur Cicero; qui tamen etiam de N. D. II. 35 ait: *Archimedem arbitrantur plus ualuisse in imitandis sphaerae conuersionibus, quam naturam in efficiendis*.

(2) Cicero de diuin. II. 42: *Eudoxus Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps*. Eudoxum cum Platone tredecim annos in Aegypto esse uersatum dicit Strabo XVII. p. 1159, unde idem reuersus anni rationem Graecos docuit; quam deinde Iulius Caesar emendatiorem Romanis tradidit; ex quo illa eiusdem gloriatio apud Lucanum X. 187: *nec meus Eudoxi uincetur fastibus annus*. Confer et Seruium aen. V. 49, qui tamen aen. III. 326 frustra criminatur Lucani flexionem grammaticam *fastibus* pro *fastis*, quod iamdiu critici docuerunt.

tica quadam facultate uersibus Aratum extulisse (1). Hoc autem sphaerae genus, in quo solis et lunae motus inessent, et earum quinque stellarum, quae errantes et quasi uagae nominarentur, in illa sphaera solida non potuisse finiri (2). Atque in ea admirandum esse inuen-
P. 66. tum | Archimedi, quod excogitasset quemadmodum in dissimillimis motibus inaequabiles et uarios cursus seruaret una conuersio (3). Hanc sphaeram Gallus cum moueret, fiebat ut soli luna totidem conuersionibus in aere illo quot (a) diebus in ipso caelo succederet; ex quo et in caelo sphaera (b) solis fieret eadem illa defectio, et incideret luna tum in eam metam,

(a) Cod. habet *quod*, ob sonum uidelicet similem sequentis litterae *d*. Profecto Longus p. 2231 iam obseruauit, *quot* et *quod* male aliquoties confundi. (b) Cod. *sphela*, quamquam *l* non caret interpolatione. Superius cap. v uidimus *lacelari*. Sed enim uox ipsa *sphaera* heic omittenda uidetur, uel scribendum *caeli sphaera*

(1) Sic etiam de or. I. 16 Cicero: *constat inter doctos, hominem ignarum astrologiae, ornatissimis atque optimis uersibus Aratum de caelo stellisque dixisse*. Porro autem huius poëmatis extat partim Ciceronis ipsius interpretatio satis mediocribus uersibus.

(2) Concaua ergo erat haec, de qua nunc sermo fit, sphaera Archimedis. Sphaeras uero aegyptiacas atque chaldaicas, in quibus non tam motus caelestes quam fata hominum et natiuitates superstitiosa curiositate expressae erant, uidisse se ait Proclus in comm. ad platonicae reip. librum x.

(3) Confirmat Cicero tusc. I. 25: *cum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigauit, effecit ut dissimillimos motus una regeret conuersio*. Archimedis sphaerae, in qua sol decurreret, meminit etiam Cassiodorius uar. I. 45:

quae esset umbra terrae, cum sol e regione (1) ‖ . . . .

. . . .

XV. . . . . . fuit quod et (a) ipse hominem diligebam (2), et in primis patri meo Paulo probatum et carum fuisse cognoueram. Memini, me admodum adulescentulo (3), cum pater in Macedonia consul esset, et essemus in castris; perturbari (b) exercitum nostrum religione et metu, quod serena nocte subito can-

P. 59. Desiderantur sexti huius quaternionis paginae decem. Ex his heic quidem deesse uidentur paginae octo.

. . . . .

(a) Cod. *ed*; quamquam heic neque sequitur consona similis soni, ac mox recte scribitur *et*. (b) Cod. *pertubari*, sed uidetur superaddita *r*.

(1) Lacuna incidit in rem notissimam; et quidem ueterem et satis congruentem doctrinam tradit etiam Hieronymus comm. in Is. lib. XVIII. cap. 66. uers. 23: *luna ab ea semper orbis parte completur et fulget, a qua soli uicinior est, nec umbra terrae obscuratur*. Supplementa quaedam lacunae (nempe de siderum in illa sphaera cursu) uidetur dare ex ipso Tullio, quem saepe expilat, Lactantius inst. II. 5: *Archimedes siculus concauo aere similitudinem mundi ac figuram potuit machinari; in quo ita solem ac lunam composuit, ut inaequales motus et caelestibus similes conuersionibus singulis quasi diebus efficerent: et non modo accessus solis et recessus, uel incrementa diminutionesque lunae, uerum etiam stellarum uel inerrantium uel uagarum dispares cursus orbis ille dum uertitur exhiberet*.

(2) Loquitur Scipio de C. Sulpicio Gallo, de quo ipso antea loquebatur Philus. Porro ut C. Sulpicium dilexit Scipio, sic idem P. Sulpicium, eiusdem fortasse fratrem, delicatum hominem, probrosa admodum oratione insectatus est, teste Gellio VII. 12.

(3) Quippe Scipio annos natus XVII uersabatur in macedonico patris exercitu, quod ait Liuius XLIV. 44.

dens et plena luna defecisset. Tum ille, cum legatus noster esset anno fere ante quam consul est declaratus (1), haud dubitauit postridie palam in castris docere nullum esse prodigium (2), idque et tum factum esse, et certis temporibus semper futurum, cum sol ita locatus fuisset, ut lunam suo lumine non posset attingere. Ain tandem, inquid (a) Tubero, docere hoc poterat ille homines paene agrestes, et aput imperitos audebat haec dicere? *S.* Ille uero (3), et magna quidem cum (4) ‖ . . . . .

P. 60.

Desiderantur paginae saltem duae

. . . .

(*a*) Ita codex, quia scilicet sequitur *t*, ut superius p. 26. u. 4. Nimirum *d* ante *t* sonabat *t*. Aliter tamen p. 33. u. 14.

(1) Bellum macedonicum debellatum est an. DLXXXVI; Sulpicius autem consul fuit anno DLXXXVIII, sed designatus de more anno priore.

(2) Solis et lunae defectiones Plinius II. 10 appellabat *rem in tota contemplatione naturae maxime miram et ostento similem*. Et quidem omni fere uel eruditissima aetate populum ea re commoueri solitum nouimus.

(3) Iterum loquitur Scipio.

(4) Videtur statim supplendum *exercitus nostri salute*; reliqua oratio quae fuerit, docent historici. Plinius in primis II. 12: *et rationem quidem defectus utriusque primus romani generis in uulgus extulit Sulpicius Gallus, qui consul cum Marcello fuit: sed tum tribunus militum, sollicitudine exercitu liberato, pridie quam Perseus rex superatus a Paulo est, in concionem ab imperatore productus ad praedicendam eclipsim, mox et composito uolumine*. Rem narrat etiam Polybius apud Suidam uoc. πολλὰ κενά, et Liuius XLIV. 37, a quo item Gallus dicitur fuisse tribunus militum. Rursus rem habes apud Frontinum strat. I. 12, Valerium M. VIII. 11. 1, qui Gallum dicit legatum Pauli, ut Cicero; nec non apud Plutarchum in Aemil. XVII, qui tamen totam illam eclipseos prudentiam atque doctrinam

neque insolens ostentatio, neque oratio abhorrens a persona hominis granissimi (1); rem enim magnam adsecutus, quod hominibus perturbatis (a) inanem religionem timoremque deiecerat. P. 71.

XVI. Adque eiusmodi quiddam etiam bello (b) illo maximo, quod Athenienses et Lacaedemonii (c) summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille et auctoritate et eloquentia et consilio princeps ciuitatis suae (2), cum obscurato | sole tenebrae factae essent (d) repente, Atheniensiumque animos summus timor occupauisset, docuisse ciuis suos dicitur id quod ipse ab Anaxagora, cuius au- P. 72.

(a) Cod. *pertubatis*, sed mox superaddita *r*. (b) Cod. 1. manu *uello*, 2. *bello*. (c) Ita in cod. constanter *lacaedemonius* et *Lacaedemon* cum diphthongo in secunda syllaba, quum uulgo scribatur in tertia. Vaticanae scripturae fauet gentile *lacaena*, et uocis etymologia, siqua est, ex *δῆμος*. (d) Eadem locutio est in sacris litteris Matth. XXVII. 45, Marc. XV. 33.

perperam tribuit ipsi Aemilio Paulo. Contra Christ. Columbus lunae defectu prudenter abusus est ad terrendos animos Americanorum. Robertsonus hist. Americ. lib. II. fin. Porro astronomiam esse utilem rei militari confirmat Plato, reip. VII. p. 527. D.

(1) Adhuc Scipio defendit Sulpicium contra Tuberonis exceptionem. Itaque lacuna haec breuis admodum fuisse uidetur, nempe paginarum duarum; maior uero illa anterior, paginarum scilicet octo, praesertim cum in illa priore mutetur interlocutoris persona.

(2) Politici perfectissimi exemplar Pericles, sub quo Thucydides II. 65 obseruat uerbo Athenas fuisse liberas, reapse uero principem et moderatorem ciuitatis ipsum extitisse. Idem eximio testimonio orator πάντων τελεώτατος dicitur a Platone Phaedr. p. 269. E.

ditor fuerat, acceperat (1), certo illut (a) tempore fieri et necessario, cum tota se luna sub orbem solis subiecisset: itaque etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse, nisi certo intermenstruo (b) tempore (2). Quod
* Q. VI. P. 279. cum disputando ratio*||nibusque docuisset, populum liberauit metu (3): erat enim tunc (c) haec noua et ignota ratio, solem lunae oppositum solere deficere; quod Thaletem mile-

(a) Ita cod. pro *illud*. (b) *Intermenstruo* superadditum est 2. manu (c) Cod. 1. manu *tum*, 2. *tunc*.

(1) Pericli ab Anaxagora ait Plutarchus in illius uita cap. VI detractam fuisse superstitionem; qua tamen egregie idem Pericles non sine politico astu usus est, quum obiecta militibus Ditis patris falsa imagine, uictoriam illam praedicendam sibi curauit, quam reapse consecutus est. Lege Frontinum strat. I. 11.

(2) Lege Thucydidem II. 28, Plinium I. 13, Augustinum C. D. III. 15, ibidemque Cocquaeum et Viuesium; deque eadem hac re disserentem Petauium doctr. temp. I. 8, II. 11.

(3) Plutarchus in Pericle XXXV ait, classe Atheniensium ob solem deficientem territa, Periclem nauarcho chlamydem prae oculis obtendisse, ac porro rogauisse num id ei prodigium uideretur? quo negante; atqui, inquit Pericles, cur hoc ab illo differt, nisi quia illud, quod tenebras orbi offudit, maius chlamyde est? Eodem astus genere terrorem fulminis sustulit Pericles. Suid. uoc. Περικλῆς. Sapienter uero obseruat Polybius IX. 19 Niciam contra, qui haec ignoraret, lunae defectu territum, se copiasque suas in Sicilia internecioni obtulisse; quam rem habes apud Thucydidem VII. 50. sqq. et apud Plinium II. 12. Eadem de Gallo, Pericle, et Nicia refert Quintilianus inst. I. 10; qui praeterea notat, Dionem illum Platonis discipulum et familiarem cum ad destruendam Dionysii tyrannidem uenit, non esse pari casu deterritum.

sium primum uidisse dicunt (1). Id autem postea ne nostrum (2) quidem Ennium fugit, qui (a) ut scribit anno quinquagesimo ·CCC· (3) fere post Romam conditam non. iunis (b) — soli luna obstitit et nox (4) —. Adque hac in re tanta inest ratio adque sollertia, | ut ex hoc die, quem aput Ennium et in maximis annalibus (5) consignatum uidemus,. superiores (c) solis defe- P. 280.

(a) Ita cod. (b) Ita cod. pro *iuniis*. (c) Cod. 1. manu *superioris*, 2. *superiores*.

(1) Laërtius I. 1. 2, Plinius II. 12.

(2) *Nostrum* dicit non tam quia latinus, quam ob notam Scipionum cum Ennio familiaritatem.

(3) Litterae ·CCC· superadduntur 2. manu. Re autem ipsa solis defectum uides apud Petauium doc. temp. hoc anno (period. iul. 4310.) mense tamen septembri.

(4) Ita Plutarchus in Romulo XXVII: τοῦ μὲν γὰρ ἡλίου τὸ φῶς ἐπιλιπεῖν, νύκτα δὲ κατασχεῖν.

(5) *Maximi annales appellabantur non magnitudine, sed quod eos pontifex maximus consecrasset*, ut ait Paulus uoc. *maximi*. Horum annalium naturam perspicue docent Tullius de or. II. 12, et Seruius aen. I. 373. Praeter res gestas singulorum annorum, obseruationes quoque caelestium φαινομένων ibidem fuisse scriptas testatur apud Gellium II. 28 Cato. Defectuum solis et lunae canonicas supputationes, quae litteris essent mandatae, memorat etiam Augustinus ep. LV. 7, deque iisdem ait C. D. III. 15 locutum fuisse in Hortensio Tullium. Profecto eclipsium notatio percommoda historiae est: eam igitur diligenter scripserunt in utroque chronologici operis corpore ante et post Christum natum gallici auctores. Utrum uero Urbis anno ·CCCL· nonis iuniis solaris Romae eclipsis contingere potuerit, id uidelicet astronomi dispicient. Nobiliores quidem solis defectiones, quae Romae uisae sunt ab anno MDCCCIV., III. id. febr. retro usque ad Romulum, recensuerunt cl. duumuiri Iosephus Calandrellus et Andreas Conti romanae astronomiae moderatores.

ctiones reputatae sint, usque ad illam quae nonis quinctilibus (a) fuit regnante Romulo (1): quibus quidem Romulum tenebris etiamsi natura ad humanum exitum abripuit, uirtus tamen in caelum dicitur sustulisse (2).

XVII. Tum Tubero, uides ne, Africane, quod paulo ante secus tibi uidebatur, doc (3) ||

. . . .

P. 121. Desiderantur paginae duae. . . . . lis quae uideant ceteri. Quid porro aut praeclarum putet in rebus humanis, qui haec deorum regna perspexerit (4)? aut diutur-

(a) Cod. 1. manu *quinctilibus*; mox deleta *c*, quod fieri non fuit necesse, propter alia in uetustis codicibus exempla.

(1) Non de nihilo est quod Cicero solis defectum in Romuli tantum obitu memorat, non item in eiusdem conceptu, qui uidetur quibusdam error Dionysii hist. II. 56 traditioni priscae fidentis. Astronomi autem nonnulli negant Romae accidere potuisse solis defectionem anno quo Romulus ex uulgari sententia procreatus fuit: uel certe annus, quo Urbem is condidit, transferendus est. Nonis quintilibus obiisse Romulum solemque defecisse ait etiam Plutarchus in Rom. XXVII.

(2) Romulum uirtutibus suis in caelum ascendisse ait Cicero parad. I.

(3) Quid lateat in sequente lacuna haud difficili coniectura adsequemur. Quum enim superius cap. X se aegre adsentiri astronomorum affirmationibus dixisset Scipio, iam eam dubitationem Tubero dicit praesenti confabulatione fuisse sublatam. Scipio autem, qui nunc loquitur, e caelestium consideratione occasionem capiendam ait contemnendi terrestrium paruitatem.

(4) Seneca quaest. nat. I. praef. *iuuat inter sidera ipsa uagantem diuitum pauimenta ridere, et totam cum auro suo terram*. Lege cetera huiusmodi, quae ibidem dicuntur magnifiee, multoque magis in consol. ad Heluiam cap. IX.

num, qui cognouerit quid sit aeternum (1)? aut gloriosum qui uiderit quam parua sit terra, primum uniuersa, deinde ea pars eius quam homines incolant; quamque nos in exigua eius parte adfixi, plurimis ignotissimi gentibus, speremus tamen nostrum nomen uolitare et uagari | latissime (2)? Agros uero et ae- P. 122.
dificia et pecudes et inmensum argenti pondus adque auri qui bona nec putare nec appellare soleat, quod earum rerum uideatur ei leuis fructus, exiguus usus, incertus dominatus, saepe etiam teterrimorum hominum inmensa possessio (3). Quam est hic fortunatus putandus, cui soli uere liceat omnia non Quiritium set sapientium iure (4) pro suis uindica||re! P. 159.
nec ciuili nexo, sed communi lege naturae,

(1) Cicero tusc. IV. 17: *quid uideatur sapienti magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis totiusque mundi nota sit magnitudo?*

(2) Haec dicuntur a Scipione copiosius in somnio. Scipionis in gloria modestiam animi et moderationem confirmat ex eius dicto Cicero off. I. 26.

(3) Immo Plato leg. V. p. 742. ait: πλουσίους δ' αὖ σφόδρα καὶ ἀγαθοὺς, ἀδύνατον. Apte autem sic loquitur Scipio, qui, tantis rebus gestis, patrimonio satis mediocri contentus fuit. Cic. or. LXX, parad. VI. Sed Scipionis abstinentiam pecuniaeque contemptum nemo certius praedicat quam ocularis testis Polybius XXXII. 12. Rursus Cicero off. II. 22, de am. III, parad. VI; Diodorus excerpt. de uirt. et uit. ed. Wessel. p. 586. sqq; denique Aur. Victor cap. LVIII.

(4) Formula *ex iure Quiritium* notissima in iure, siue de dominio sermo sit, siue de acquisitione, siue de aliis quibusdam rei familiaris negotiationibus. De nudo iu-

quae uetat ullam rem esse cuiusquam nisi eius
qui tractare et uti sciat: qui inperia (a) con-
sulatusque nostros in necessariis non in expe-
tendis rebus, muneris fungendi gratia subeun-
dos, non praemiorum aut gloriae causa adpe-
tendos putet (1): qui denique ut Africanum
auum meum scribit Cato solitum esse dicere,
P. 140. possit idem de se praedicare, numquam | se
plus agere, quam nihil cum ageret; numquam
minus solum esse, quam cum solus esset (2).
Quis enim putare uere potest plus egisse Dio-
nysium tum cum omnia moliendo eripuerit ci-
uibus suis libertatem, quam eius ciuem Archi-
medem cum istam ipsam sphaeram, nihil cum
agere uideretur, de qua modo dicebatur, ef-
P. 141. fecerit? Quis autem non ma||gis solos esse qui

(*a*) Ita cod. modo per *n* modo per *m*.

re Quiritium tollendo extat lex Iustiniani cod. VII. 25. 1.

(1) Plato reip. I. p. 347: *οὔτε χρημάτων ἕνεκα ἐθέλουσιν ἄρχειν οἱ ἀγαθοὶ οὔτε τιμῆς· οὐ γάρ εἰσι φιλότιμοι· δεῖ δὲ αὐτοῖς ἀνάγκην προσεῖναι καὶ ζημίαν εἰ μέλλουσιν ἐθέλειν ἄρχειν*. Cicero off. II. 22: *habere quaestui remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium*. Hinc et Maximus (inter Aug. serm. suppos. LXXXII. 1.) *nec remp. gerere criminosum est; sed ideo agere remp. ut rem familiarem potius augeas, uidetur esse damnabile*. Denique ad gloriam quod adtinet Augustinus C. D. XIX. 19. ait: *locus superior, sine quo regi populus non potest, etsi ita teneatur atque administretur ut decet, tamen indecenter appetitur*.

(2) Id dictum repetit Cicero off. III. 1. De otio clarorum uirorum atque magnorum uidesis quae docte collegit Pareus in electis symmachianis p. 81.

in foro turbaque quicum conloqui libeat non habeant (1), quam qui nullo arbitro uel secum ipsi loquantur, uel quasi doctissimorum hominum in concilio atsint (a), cum eorum inuentis scribtisque se oblectent? Quis uero diuitiorem quemquam putet, quam eum cui nihil desit, quod quidem natura desideret (2)? aut potentiorem quam illum, qui omnia quae expe|tat, consequatur? aut beatiorem quam P. 142. qui sit omni perturbatione animi liberatus? aut firmiore fortuna, quam qui ea possideat, quae secum, ut aiunt, uel e naufragio possit ecferre (b). Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius, quam despicientem omnia humana, et inferiora sapientia ducentem (3), nihil umquam

(a) Ita cod. pro *adsint*. (b) Ita cod. pro *efferre*. Contradicit autem Scaurus p. 2260, qui mauult geminare *ff*, quamquam aliter quosdam putauisse non negat.

(1) Cicero ad Att. I. 18: *cum ad forum stipati gregibus amicorum descendimus, reperire ex magna turba neminem possumus, quocum aut iocare libere aut suspirare familiariter possimus.*

(2) Spretis iis, ut Lucr. I. 457: *quorum-aduentu manet incolumis natura abituque.*

(3) Scipionis nostri ceteroqui ambitiosiorem animum dicit Cicero off. I. 30: *in C. Laelio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior.* Et sane hominum ambitiosorum tristissimos saepe uultus uidemus. Multi autem omni aetate fuerunt qui Curios simularunt. Legesis de rerum humanarum despicientia epicureos uel uita uel secta homines u. gr. Lucretium II. 7. V. 1116; Virgilium Georg. II. 458; Horatium, Sallustium et Senecam passim. Ciceronis etiam

P. 127. nisi sempiternum et diuinum animo || uolutare? cui persuasum sit, appellari ceteros homines, esse solos eos (a) qui essent politi propris (b) humanitatis artibus (1)? Ut mihi Platonis illut, seu quis dixit alius (2), perelegans esse uideatur; quem cum ex alto ignotas ad terras tempestas et in desertum litus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum, animaduertisse dicunt in arena geo-
P. 128. metricas formas quasdam esse descriptas; | quas ut uidisset, exclamauisse (3) ut bono essent animo; uidere enim se hominum uestigia:

(a) Cod. *solo deos*, sed mox expuncta *d*; erat autem facienda *s* ex *d*. (b) Ita codex, non *propriis*.

sextum paradoxon in hoc argumento uersatur.

(1) Hinc illa Diogenis adrogantia, qui quum in publico clamauisset heus homines, compluresque conuenissent, baculo eos abegit dicens, se homines non sterquilinia aduocasse. Laërt. VI. 2. 6.

(2) Nempe Aristippus. Profecto Laërtius II. 8. 4. aliud item dictum refert Aristippi, quod quidam Platoni tribuere malebant.

(3) Vocabulum *exclamauisse* superadditum est in codice, quamquam aegre admodum legitur. Alioqui supplementum loci petiuissem e prohoemio uitruuiani libri sexti, cuius initium est: *Aristippus philosophus socraticus naufragio cum eiectus ad Rhodiensium litus animaduertisset geometrica schemata descripta, exclamauisse ad comites ita dicitur: bene speremus, hominum enim uestigia uideo.* De hoc Aristippi naufragio loqui puto Augustinum C. D. IX. 4. Geometriae scientiam non solum humanae naturae diserte propriam uoluerunt philosophi, uerum etiam diuinae. Cassiodorius de art. cap. VI: *geometriam philosophi ut praeconiis celeberrimis efferrent, Iouem suum in operibus propriis geometram fuisse testantur.*

„ quae uidelicet ille non ex agri consitura „ quam cernebat, sed ex doctrinae indiciis „ interpretabatur (a) (1) „. Quam ob rem, Tubero, semper mihi et doctrina et eruditi homines et tua ista studia placuerunt (2).

XVIII. Tum Laelius, non audeo quidem, inquid, ad ista, Scipio, dicere; neque tam te aut (b) Pilum aut Manilium (3) ‖ . . . . Desiderantur paginae duae.

. . . .

(a) Cod. *interpraetabatur*, quod uerbum cum diphthongo passim occurrit in antiquis codicibus, prosodia inuita. Error inde fluxisse uidetur quod $\bar{p}$ significat *prae* et *pre*, librarii autem de more notas male uel intellexerunt uel pronunciauerunt. (b) Cod. 1. manu pro *aut* habet *quam*; quae lectio sententiam contrariam et improbabilem faceret. Itaque secunda manus deleuit tres litteras *q u m*, ac superposuit *ut*, ita ut fieret *aut*.

(1) Locum e I. de rep. citat Nonius uoc. *consitura*.

(2) Dignum principe reip. dictum! Huc pertinet Constantii et Iuliani lex cod. theod. XIV. 1. 1: *ne litteraturae, quae omnium uirtutum maxima est, praemia denegentur, eum qui studiis et eloquio dignus primo loco uidebitur, honestiorem faciet nostra prouisio*. Alii tamen legunt *uirtutum magistra*, quibuscum consentit Augustinus C. D. XIX. 3, qui ait uirtutem a doctrina inseri uelut artem uiuendi. Et quidem Isocrates (or. de permut.) magnopere iubet, ut magistri non sine uirtute doctrinam alumnos doceant. Pleni uero omnes sunt libri, plenae sapientium uoces, plena exemplorum uetustas (liceat uerbis tullianis loqui) ut minime dubitemus, eum qui praecipuis reip. fungatur muneribus debere litterarum ornamentis florere. Duos interim imperii iam ruentis aut lapsi summos homines consulere sufficit; nempe Symmachum ep. I. 21. X. 21; Cassiodorium uar. V. 4. VIII. 12. IX. 7. X. 3. 6. 7. XI. 1. 13.

(3) Sapienter Laelius satagit, quominus Scipioni, Philo, et Manilio, tantis uiris ac senibus, aduersari uideatur. Totam uero re-

P. 285. . . . . . in ipsius paterno genere fuit noster ille amicus, dignus huic (1) ad imitandum

Egregie cordatus homo catus Aelius (a) Sextus (2);

qui egregie cordatus et catus (3) fuit et ab Ennio dictus est, non quod ea quaerebat quae numquam inueniret, sed quod ea respondebat, quae eos, qui quaesissent, et cura et negotio soluerent: cuique contra Galli studia disputanti
P. 286. in ore semper erat. (b) illa | de Iphigenia (4) Achillis (c):

(a) Ita cod. pro *Aeliu*. (b) Ita codex, non *erant*. (c) Cod. *Achilles*.

prehensionem in lacuna conuertisse eum puto contra Tuberonem adulescentem, qui caelestia illa de Scipione quaesierat et plus aequo philosophiae uacabat: quod non modo ex his de rep. libris constat, uerum etiam de or. III. 23: *dies et noctes uirum summa uirtute et prudentia uidebamus, philosophiae cum operam daret ·Q· Tuberonem; at eius auunculum uix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum*. Scilicet Africanus, secus ac Tubero, *retinuit* (ut cum Tacito Agr. IV. loquar) *quod est difficillimum ex sapientia modum*.

(1) ·Q· Aelio Tuberoni praesenti.

(2) Superest hic uersus ex annali Ennii decimo, legiturque apud Tullium etiam tusc. I. 9, et de or. I. 45. De hoc Aelio Sexto, qui fuit in maioribus ·Q· Tuberonis, legesis etiam de or. III. 33, ad fam. VII. 22, et Val. M. IV. 3. 7.

(3) De hoc uocabulo sic Varro LL. VI. 3: *cata, acuta; hoc enim uerbo Sabini dicunt: quare catus Aelius Sextus, non, ut aiunt, sapiens, sed acutus*. Consentit Augustinus C. D. IV. 21 *catos* id est *acutos*. Quare haud scio an recte Plutarchus in Cat. maiore cap. I. doceat, Catoni factum esse nomen a uoce latina *cato*, quae ipsi est ἔμπειρος. Varronis liber logistoricus, qui inscribebatur *catus*, citatur a Gellio XX. 11.

(4) Iphigeniam tragoediam scripserunt Ennius et Nae-

Astrologorum signa in caelo quid sit (a) obseruat:
Iouis (b)
Cum capra aut nepa (c) aut exoritur nomen
aliquod beluarum.
Quod est ante pedes nemo spectat; caeli
scrutantur plagas (1).

(a) Ita cod. (b) Cod. perspicue habet *obseruationis*, quicum satis congrueret praecedens *quid sit*. Verumtamen ego ausus sum facere *obseruat Iouis*. Ouidius fast. V. 111.-*prima mihi nocte uidenda-stella est in cunas officiosa Iouis.-Nascitur oleniae signum pluuiale capellae*. (c) In codice scribitur *nlupa*, obscurata est tamen *u*, et *l* uidetur inflexa in *e*. Est autem prorsus insignis haec scriptura, quae innuit uarias lectiones duas *nepa* et *lupa*; quae uarietas eadem occurrit apud Tullium etiam N. D. III. 16: *singulas enim stellas numeras deos, eosque aut beluarum nomine appellas, ut capram, ut lupam*. Ibi uero Ursinus aliique critici obseruant, non sine codicum auctoritate, legendum esse *nepam*, non *lupam*; praesertim quum *lupae* signum caeleste nullum sit. *Nepae* signum apud Cic. in arateis.

uius. Et sane in ennianae Iphigeniae fragmentis editis mentio stellarum fit: quia scilicet Agamenon filiae immolandae horam expectans, sidera contemplatur. Confer Euripid. Iph. in Aul. 6. et 717. Sed et Achilles tragoedia Accii itemque Ennii memoratur a Festo et Nonio. Heic tamen de Iphigenia tragoedia cogitandum omnino est, ita ut hi uersus uerba sint Achillis, qui Iphigeniae aduersus Agamemnonis crudelem superstitionem suppetias ferebat. Res satis constat ex Euripide. Neque tamen caret suspicione corruptionis hic locus. Versus certe scribuntur in codice continui; neque eos ego sine quadam animi perplexitate siue a Ciceronis uerbis siue ipsos inter se dispesco. Venit enim mihi in mentem Aemilius Portus, qui Menandri historici prosaicum locum (apud Suidam uoc. αἴσιος) comici esse putauit, atque ex eo uersus iambicos facere nisus est: nec non contrarius error Herueti, qui comici nescio cuius uersiculos, Sexti empirici uerba putauit lib. VI. 351 Rem igitur criticis uersandam permitto.

(1) Postremum hunc uersum recitat Cicero etiam de

Atque idem, multum enim illum audiebam et libenter, Zethum illum Pacuui nimis inimicum doctrinae esse dicebat: magis eum delectabat Neoptolemus Enni, qui se ait filosofa-
Q. VII. P. 181. ri (a) * ‖ uelle, set paucis; nam omnino haud placere (1). Quod si studia Graecorum uos tanto opere delectant, sunt alia liberiora et transfusa latius, quae uel ad usum uitae uel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. Istae quidem artes, si modo aliquid, ualent ut paulum acuant et tamquam inritent ingenia puerorum, quo facilius possint maiora discere (2).

P. 182. XVIIII. Tum Tubero, | non dissentio a te, Laeli; set, quaero, quae tu esse maiora intellegis (b)? *L.* Dicam mehercule (c), et contem-

(a) Ita cod. per *f*. (b) Cod. 1. manu *intellegas*; sed 2. factum *intellegis*. Utramlibet lectionem eruditi amplectantur. (c) Cod. *hercule*; mox superadditum *me*.

diuin. II. 13. Plagium ludicrum Senecae licet agnoscere qui uerba *caeli scrutatur plagas* e poëta tragico sumpsit, et salse ad Claudium irridendum transtulit in ἀποκολοκυντώσει. Sed enim de astrologia honorificentius Achille iudicat Ulyxes apud Homerum notante Polybio IX. 16. Lege et Virg. G. II. 477.

(1) Sic Cicero de or. II. 37: *miror cur philosophiae, sicut Zethus ille pacuuianus, prope bellum indixeris. Minime, inquit Antonius; ac sic decreui philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium paucis; nam omnino haud placet*. Tum tusc. II. 1: *Neoptolemus apud Ennium philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis; nam omnino haud placere*. Apud Propertium III. 15. 29 dicitur *durus Zethus*; apud Horatium ep. II. 18. 42. *seuerus*.

(2) Imitari ac prope exscribere uidetur Cicero di-

nar a te fortasse, cum tu ista caelestia de Scipione quaesieris (a); ego autem haec, quae uidentur ante oculos, esse magis putem quaerenda. Quid enim mihi ·L· Pauli nepos (1), hoc auunculo (2), nobilissima in familia (3) atque in hac tam clara re publica natus (4), quaerit quomodo duo soles uisi sint, non quaerit cur in una re publica duo senatus, et duo paene iam populi sint (5)? Nam, ut ui||detis, P. 213.
mors Tiberii Gracchi (6), et iam (b) ante tota il-

(a) Cod. *quesieris*. (b) Ita malo legere quam *etiam*.

lecti sibi Isocratis orationem de permutatione, quae paucos ante annos Mediolani primum integra edita est. Sic autem ibi p. 117: *οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ὑπειλήφασιν ἀδολεσχίαν καὶ μικρολογίαν εἶναι τὰ τοιαῦτα τῶν μαθημάτων κ. τ. λ. περὶ τὴν περιττολογίαν καὶ ἀκρίβειαν τῆς ἀστρολογίας καὶ γεωμετρίας διατρίβοντες καὶ δυσκαταμαθήτοις πράγμασιν ἀναγκαζόμενοι προσέχειν τὸν νοῦν κ.τ.λ. ἐν τούτοις γυμνασθέντες καὶ παροξυνθέντες, ῥᾷον καὶ θᾶττον τὰ σπουδαιότερα καὶ πλέονος ἄξια τῶν πραγμάτων ἀποδέχεσθαι καὶ μανθάνειν δύνασθαι*. Sed enim geometriam in primis commendabat imperatorio uiro Polybius IX. 20. 21: quae omnia nostris temporibus extra controuersiam sunt.

(1) Natus ex Aemilia Pauli filia, sorore Africani.

(2) Scipione Aemiliano praesente.

(3) Aelia.

(4) Eleganter Cicero facit Laelium haec uerba dicentem similia partim iis quae sunt in oratione ipsius Laelii in funere Africani dicta; cuius orationis, quam recitauit ·Q· Maximus frater ipsius Africani (Cic. pro Mur. XXXVI.) nobilem particulam e palimpsesto tulliani interpretis uaticano nos posthac excitabimus.

(5) Senatus auctoritatem et ordinum concordiam dicit Cicero ad Att. I. 18 duo firmamenta reip. a se constituta.

(6) Augustinus C. D. II. 21. ait: *eo quippe tempore disputatur* (de rep.) *quo iam unus Gracchorum occi-*

lius ratio tribunatus diuisit populum unum in duas partis (1) : obtrectatores autem et inuidi Scipionis (a), initiis (b) factis a ·P·Crasso et Appio Claudio (2), tenent nihilo minus illis mortuis (3) senatus alteram partem dissidentem a

(a) Cod. *Scipiis*; sed uidetur superadditum *on*. Item scriptum *inuidis*, mox deleta *s*. Si legas *Scipionis*, uox *inuidi* est substantiua. Factionem aduersam Scipionibus memorat Liuius xxxviii. 55.

(b) Cod. *initionis*; sed mox expunctae litterae *on*. Nimirum librarius quod detraxerat priori uerbo, adiunxit posteriori. Huiusmodi metatheses aliquot aliae inferius recurrent.

sus fuit, a quo scribit seditiones graues coepisse Sallustius: nam mortis eius fit in eisdem libris commemoratio.

(1) Neque enim plebs cuncta romana Graccho fauebat, sed intactam perniciosis illis consiliis partem tradit Velleius II. 3. Apte huic loco Aristoteles reip. v. 9 queritur a plebeiis demagogis, qui locupletes in politia libera oppugnant, scindi in duas partes remp. solere.

(2) Tib. Graccho ferenti legem agrariam adfuerunt consiliarii Appius Claudius princeps senatus, socer eiusdem, nec non ·P· Crassus Mucianus, et ·P· Mucius Crassi frater. Plutarch. in Gracch. ix. De postremis testis quoque Cicero acad. iv. 5: *duos sapientissimos et clarissimos fratres ·P· Crassum et ·P·* (Mucium) *Scaeuolam aiunt Tib. Graccho auctores legum fuisse; alterum quidem, ut uidemus, palam, alterum, ut suspicamur, obscurius*. Appius Claudius fuit praeterea Scipionis nostri competitor in censura, quem etiam conuicio appetiit. Plutarch. in Aemil. xxxviii. Inimicitiam inter Africanum et Appium Claudium innuit etiam Cicero in fragmentis or. pro Scauro.

(3) Appium ante Tuditani consulatum, id est ante hunc de rep. dialogum, uita excessisse docet Appianus B. C. I. 18. 19. Crassum autem biennio ante periisse in proelio aduersus Aristonicum aiunt Liuius epit. lix, Velleius II. 4, Orosius v. 10, aliique passim historici. Crassi huius laudes eximias legimus apud Val. M. viii. 7. 6, Gell. I. 13, Cic. in Brut. xxvi.

nobis, auctore Metello (1) et P. Mucio: neque hunc (2), qui unus potest, concitatis sociis (a) et nomine latino (3), foederibus uiolatis, triumuiris seditiosissimis aliquid cotidie noui mouentibus (4), bonis uiris locupletibus perturbatis (b), his tam periculosis rebus subuenire patiuntur (5). Quam ob rem, si me P. 214.

(a) Ita cod. pro *sociis*. (b) Cod. *pertubatis*; sed mox superadditar *r*.

(1) Inter Africanum et Metellum (Macedonicum) sine acerbitate dissensionem extitisse docet Cicero off. I. 25. Item Horatius sat. II. 1. 65: *num Laelius, aut qui duxit ab oppressa meritum Carthagine nomen ingenio offensi? aut laeso doluere Metello?* Idem Metellus et Africani mortem aegre tulit, suosque filios feretro portando subire iussit, deque mortuo perhonorifice locutus est. Plutarch. apoph. t. VI. p. 761; Plin. VII. 44; Val. M. IV. 1. 12.

(2) Scipionem, qui creandus erat dictator reip. constituendae, nisi uiolento obitu fuisset oppressus. Lege somnium.

(3) Confer inferius de rep. lib. III sub laeliani sermonis fine. Socii italici patrocinium Scipionis innocauerant contra triumuiros; qui possessores agris exturbabant, et omnia per Italiam sus deque miscebant. Appian. B. C. I. 19. Ab his sociis italicis et a latinis Scipio e senatu domum perhonorifice deductus est pridie quam excessit e uita. Cic. de am. III. Sed enim quod heic Cicero ait concitatos fuisse socios et nomen latinum, fortasse intelligit spem ciuitatis romanae, quam iis Gracchani obtulerant contra sententiam senatus. Appian. B. C. I. 21, 23.

(4) C. Graccho, Papirio Carbone, et Fuluio Flacco agro diuidundo triumuiris. App. B. C. I. 18. Mendose autem apud Aur. Victorem cap. LXV pro *C. Carbo* scribitur *C. Crassus*.

(5) Peruulgata sententia est, unius in summo discrimine auctoritati esse parendum. Sic Cic. N. D. I. 4: *cum is esset reip. status, ut eam unius consilio atque cura gu-*

audietis, adulescentes, solem alterum ne metueritis: aut enim nullus esse potest; aut sit sane, ut uisus (a) est, modo ne sit molestus; aut scire istarum rerum nihil (b); aut etiamsi maxime sciemus, nec meliores ob eam scientiam
P. 215. nec beatiores esse possumus: sena||tum vero et populum ut unum habeamus, et fieri potest, et permolestum est nisi fit; et secus esse scimus: et uidemus, si id effectum sit, et melius nos esse uicturos et beatius.

XX. Tum Mucius, quid esse igitur censes, Laeli, discendum nobis, ut istut efficere possimus ipsum quod postulas? *L.* Eas artis quae efficiant ut usui ciuitati simus: id enim esse praeclarissimum sapientiae munus maxi-
P. 216. mumque uirtutis | uel documentum uel officium puto (1). Quam ob rem ut hae feriae nobis ad utilissimos rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus ut ex-

(a) Ita emendatur 2.manu codex, cum 1.esset *ut sius*. (b) Nempe *possumus*, quod uerbum paulo post sequitur; nisi mauis subintelligere *interest*.

bernari necesse esset. Quin etiam Tacitus annal. I.9.ait, *non aliud* interdum *discordantis patriae remedium esse, quam ut ab uno regatur*.

(1) Id argumentum nobilissime tractat Cicero in oratione pro Sextio, cuius luculentum et plenum uaria eruditione commentarium ineditum e uaticano palimpsesto daturus sum. Ibi sane (cap. x.) interpres obseruat dogma hoc stoicorum esse et platonicorum dissentiens ab Epicuri auctoritate. Recole superius p.19. n. 1.

plicet quem existimet esse optimum statum ciuitatis (1). Deinde alia quaeremus: quibus cognitis, spero nos ad haec ipsa uia peruenturos; earumque rerum rationem, quae nunc instant, explicaturos (2).

XXI. Cum id et Philus et Manilius et Mummius (3) admodum adproba*uissent* ‖ (a) . . . . Desiderantur paginae duae.

. . . .

Nullum est exemplum; quasi alius assimulare rem publicam. *Diomedes lib. I.* (4).

(a) Cod. 1. manu *adproua*.. secunda *adproba*..

(1) Confer Ciceronis ad Q. F. III. 5 locum a nobis in testimoniis laudatum.

(2) Notanda est heic rursus propositio operis. Nam reuera primo et altero libro disputabit Scipio quinam sit optimus ciuitatis status. In reliquis alia quaerentur; nimirum in tertio de iustitia quaestio erit inter Laelium (qui nunc opus proponit) et Philum; quartus erit de moribus. In quinto autem aut sexto fortasse attigerat inter cetera Scipio uel quiuis alius paulo accuratius res gracchanas, quae nunc instabant, quia sermo fuit in iis libris de optimo reip. principe (cuiusmodi Scipio erat, quem propterea contra illos tumultus ducem boni expetebant) et de cauendis reip. commutationibus.

(3) Bene est quod annosiores post Laelium huius dialogi personae, quid sit dicendum statuunt atque adprobant: nam quatuor adulescentes quae uisa essent senioribus auscultare par erat.

(4) Editum iamdiu fragmentum heic insero. Verba *nullum est exemplum* sunt quidem in putschiana Diomedis editione p. 362, sed absunt a codice Diomedis uaticano, et a tribus antiquioribus, quas consului, editionibus. In putschiana tamen pro *quasi* est *quam*, cui mendo contradicunt praedictae auctoritates, quae habent *quasi*. Citat autem Diomedes Ciceronem de rep. incerto libro. Iam uerba *nullum est exemplum* (nisi forte obtrusa immerito sunt) uidentur Scipionis negantis exemplum nescio quod a Laelio uel a quouis interlocutore

Quare, si placet, deduc orationem tuam de caelo ad haec cituma. *Nonius uoc. cituma et uoc. deductum* (1).

P. 293. . . . . (2) . . . non solum ob eam causam fieri uolui, quod erat aecum (a) de re publica potissimum principem rei publicae dicere; sed

(a) Ita cod. pro *aequum*. Lectio exemplis aliis non caret, ut olim notaui ad fragmenta or. pro Tullio cap. III.

sibi propositum, suadendi causa ut de rep. disputaret. Patricius legebat breuiorem hunc locum, ut diximus haberi reapse in codicibus et in antiquis editionibus, putabatque recte uerba esse Scipionis recusantis prouinciam de rep. disputandi, ut sit sensus „ sic mihi hoc a „ uobis de rep. disserendi „ onus imponitur *quasi a-* „ *lius assimulare remp. aut melius non possit, aut omnino non possit*. (*Assimulare remp.* ut Horatius *simulare cupressum.*) Verburgius autem totum id Patricii glossema pessimo instituto exhibuit in editione sua tamquam textum tullianum inter fragmenta de rep.

(1) Locum e I. de rep. laudat Nonius cum uarietate, nempe *deducere* et *deduc*; *de eo loco* et *de caelo*; *cituma citeriora* et *exteriora*. Patricius uero legebat *deduc oro rationem tuam* etc. quae lectio improbabilis est. Mihi haec item uerba uisa sunt heic collocanda, ita ut Laelius Scipionem hortetur ad omittendum de rebus caelestibus sermonem (quod de Socrate dicitur superius cap. X) atque ad agendum de terrestribus seu ciuilibus negotiis. Sic Cicero N.D. II. 47: *age ut a caelestibus rebus ad terrestres ueniamus*. Locum de rep. uidetur imitari politicus graecus uaticanus (de quo in praefatione locutus sum) in quinti libri fragmentis: τούτων δή τοι θειοτάτων θεωριῶν ἐπόπτης ὁ νοῦς γενόμενος, κάτεισι διὰ τῶν αὐτῶν δι' ὧν ἀνῄει κ. τ. λ.

(2) Quid in hac breui lacuna perierit haud absurda coniectura is adsequetur qui ad locum similem de or. I. 21 respiciet, in quo Crassus ut dicat de oratore rogatur. Ergo sententia huius loci fuisse uidetur; nempe quum seniores ad sententiam Laelii de rogando Scipione accessissent, adulescentes autem, qui aderant, ualde idem optare prae se tulissent, tum Laelius Scipionem impensius hortari coepit, ut ne de rep.

etiam quod memineram, persaepe te cum Panaetio disserere solitum coram Polybio (1) duobus graecis (a) uel peritissimis rerum ciuilium (2); multaque colligere ac docere, optimum longe statum ciuitatis esse eum quem maiores nostri nobis reliquissent (3). Qua in disputatione quoniam tu | paratior es (b); fe- P. 294.

(a) Cod. *uel graecis*; sed uox *uel* fortasse expuncta est. (b) Cod. 1. manu *parationes*; 2. uero substituta *r* pro *n*. Et quidem ego lego *paratior es*, non *paratiores*, et ante *feceris* interpungo.

dicere grauaretur. De modesta et breui detrectatione Scipionis, quae in hac lacuna delitescat, locus a Diomede citatus facit ut merito suspicemur.

(1) Ut Scipio se in disciplinam familiaritatemque Polybii adulescens admodum, nempe annos natus XVIII, tradiderit, narrat ipse Polybius XXXII. 9. sqq; nec non Diodorus excerpt. de uirt. et uit. ed. Wessel. p.585. Lege etiam Aelianum tact. cap. I, Suidam uoc. Παναίτιος ὁ νεώτ.

(2) Panaetium scripsisse de statu ciuili docet Cicero de leg. III. 6. Panaetii (seniorisne an iunioris?) dictum de platonicae reip. exordio memorauimus in praefatione. Polybii autem praeter quam quod uniuersa historia pragmatica est, liber quidem sextus in explicanda ratione ciuili ac militari reip. praesertim romanae uersabatur. (Ceterum in Polybii historiam antirrheticum scripsit Scylax, teste Suida.) Memorabile est quod narrat Pausanias VIII.30, nempe fama proditum esse, Scipionem quotiens Polybio audiens fuerit, totiens rem bene gessisse; secus uero in iis offendisse, quae dehortante illo fecisset. Confer et Ammianum Marcellinum XXIV.2. Docet item praedicto loco Pausanias, Polybium in achaicis urbibus rogatu ciuium res publicas constituisse legesque tulisse. Praeter Panaetium atque Polybium (quorum politica opera se expilare fatetur heic oblique Cicero) Scipionis facit familiarem et comitem etiam Posidonium stoicum Athenaeus XII.12, et XIV.21; uerum immerito, quippe Scipionis aetate iuniorem, ut demonstrat Vossius de hist. gr. I. 24.

(3) A Polybio haec sunt,

ceris, ut etiam pro his dicam, si de re publica quid sentias explicaris, nobis gratum omnibus.

XXII. Tum ille, non possum equidem dicere me ulla in cogitatione acrius aut diligentius solere uersari, quam in ista ipsa quae mihi, Laeli, a te proponitur. Etenim cum in suo quemque opere artificem, qui quidem excellat, nihil aliut cogitare, meditari, curare ui-
P. 221. deam, nisi quo sit in illo gene||re melior (a), ego cum mihi sit unum opus hoc a parentibus maioribusque meis relictum, procuratio adque administratio rei publicae (1), non me inertiorem (b) esse confitear quam opificem quemquam, si minus in maxima arte, quam illi in minimis, operae consumserim (c) (2)? Set ne-

(a) Ita cod. 1. manu; 2. uero superaddita *i* ita ut sit *meliori*, quae lectio parum est probabilis. (b) Cod. 1. manu *inritiorem*; 2. *inertiorem*. (c) Cod. *consumserint*. Ego uero uix dubito quin Cicero scripserit *consumserim*.

qui in historia demonstrandum sibi sumpserat quo politiae genere Romani in tantam uenissent fortunam, quantam suo tempore adepti erant, Perseo, Achaeis, Poenisque deletis. Polyb. in prohoemio historiae, nec non in clausula a me edenda libri XXXIX.

(1) Cic. de off. I. 32: *quorum uero patres aut maiores aliqua gloria praestiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut ·Q· Mucius ·P· F· in iure ciuili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam, ut hic idem Africanus* etc.

(2) An huc respexit Virgilius aen. VI. 848? *excudent alii* etc. *tu regere imperio populos, Romane, memento-hae tibi erunt artes.*

que his contentus sum, quae de ista consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapientissimique homines (a) reliquerunt (1), neque | ea P. 222.
quae mihi uidentur, anteferre illis audeo. Quam ob rem peto a uobis, ut me sic audiatis neque ut omnino expertem graecarum rerum, neque ut eas nostris in hoc praesertim genere anteponentem; sed ut unum e togatis patris diligentia non inliberaliter institutum (2), studioque discendi a pueritia incensum (3), usu

(a) Cod. 1. manu *hominis*; sed recte 2. *homines* propter casum nominatiuum.

(1) Partem horum enumerat Cicero de leg. III. 5. et 6, nempe Theophrastum, Dionem stoicum, Dicaearchum, Panaetium, Platonem, Aristotelem, Heraclidem ponticum. Sed nos multo plures in praefatione collegimus.

(2) Pauli Aemilii in instituendis liberis diligentia constat e Plinio XXXV. 11: *cum L. Paulus, deuicto Perseo, petisset ab Atheniensibus, ut sibi quam probatissimum philosophum mitterent ad erudiendos liberos, itemque pictorem ad triumphum excolendum; Athenienses Metrodorum elegerunt, professi eundem in utroque desiderio praestantissimum; quod ita Paulus quoque iudicauit.* Isidorus orig. VI. 5, et Petrus diaconus prooem. de not. iur. aiunt, Romam primum librorum copiam aduexisse Aemilium Paulum Perseo deuicto. Reuera et Plutarchus in Aemilio cap. XXVIII ait, hunc ex omni Persei gaza nihil concessisse filiis (Maximo et Scipioni) eruditionis studiosis praeter regios libros, *μόνα τὰ βιβλία τοῦ βασιλέως φιλογραμματοῦσι τοῖς υἱέσιν ἐπέτρεψεν ἐξελέσθαι*.

(3) Amicitiam ipsam Scipionis adulescentuli cum Polybio, quae tanta incrementa cepit et omnium gentium sermonibus claruit, ex commodato librorum aliquot usu initium habuisse exploratum est. Polyb. XXXII. 9.

tamen et domesticis praeceptis (1) multo magis eruditum quam litteris.

P. 223. XXIII. Hic Philus, non ‖ hercule inquit, Scipio, dubito quin tibi ingenio praestiterit nemo, usu quidem in re publica rerum maximarum facile omnis uiceris (2): quibus autem studiis semper fueris tenemus (3). Quam ob rem si, ut dicis, animum quoque contulisti in istam rationem et quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio: spero enim multo uberiora fore quae a te dicentur, quam illa quae

P. 224. a Graecis nobis scripta sunt omnia (4). | Tum ille, permagnam tu quidem expectationem,

(1) Utriusque domus corneliae et aemiliae.

(2) Eodem fere laudum genere blanditur Crasso disputaturo in libro de or. I. 23 Mucius Scaenola, is nimirum qui his quoque de rep. dialogis adulescens interest.

(3) Phili nimiam in commemorandis Scipionis studiis breuitatem compensat nobis Velleius I. 13: *Scipio tam elegans liberalium studiorum omnisque doctrinae et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panaetiumque praecellentes ingenio uiros domi militiaeque secum habuerit. Neque enim quisquam hoc Scipione elegantius interualla negotiorum otio dispunxit, semperque aut belli aut pacis seruiit artibus: semper inter arma ac studia uersatus, aut corpus periculis aut animum disciplinis exercuit.*

(4) Haec et sequentia in auctoris et operis commendationem a Cicerone dici nemo non uidet: cuius operis quum pars tanta nobis adhuc desit, palmam Tullio prae copiosissimis graecis, Platone uidelicet et Aristotele, deferre non licet. Certe et libri tulliani de legibus, praeter quam quod imperfecti sunt, Platonis homonymos libros neque copia exaequant neque rerum uarietate. Ciceronis acris cum Graecis aemulatio exploratissima est;

quod onus est ei qui magnis de rebus dicturus est grauissimum, inponis orationi meae. Et Philus, quamuis sit magna, tamen eam uinces, ut soles: neque enim est periculum, ne te de re publica disserentem deficiat oratio (1).

XXIIII. Hic Scipio, faciam quod uultis, ut potero (2), et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in rebus disserendis utendum esse, si erro||rem uelis tollere, ut eius rei de qua quaeretur (a) si nomen quod sit conueniat, explicetur quid declaretur eo nomine: quod si conuenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem: numquam enim quale sit illut, de quo disputabitur, intellegi poterit, nisi quod (b) sit fuerit intellectum prius (3). Quare quoniam de re publica quae- P. 195.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *quaeritur*. (b) Ita cod. non *quid*.

uidesis off. I. 1, diuin. II. 2, N. D. I. 4, tusc. I. 1. sqq. II. 2, de fin. I. 1. sqq. et alibi. Quin adeo de fin. I. 3 ausus est Cicero latinam quoque linguam dicere locupletiorem quam graecam, qua de re saepe se disseruisse confirmat. Sed contradicuut merito primum ipse Cicero tusc. II. 15, et apud Augustinum contra acad. II. 26; tum Lucretius I. 140, 831; Fronto apud Gellium II. 26.

(1) Hac dictione utitur Lactantius Ciceronem ipsum alloquens inst. II. 3: *non enim uerendum est, ne te in tam bona causa deficiat oratio*.

(2) Sic de or. I. 22 Crassus modeste sermonem ingrediens formulam usurpat *quibus sciam poteroque*.

(3) Praeponendi quaestionibus definitionem praeceptum Epicuri est, teste Sexto emp. contra gramm. I. 3: οὔτε ζητεῖν οὔτε ἀπορεῖν ἔστι κατὰ τὸν σοφὸν Ἐπίκουρον ἄνευ

*

rimus, hoc primum uideamus quid sit id ipsum
P. 196. quod quaerimus. | Cum adprobauisset Laelius; nec uero, inquit Africanus, ita disseram de re tam inlustri tamque nota, ut ad illa elementa reuoluar, quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima congressione maris et feminae, deinde a progenie (a) et cognatione ordiar (1); uerbisque quid sit et quot modis (b) quidque dicatur definiam saepius: aput prudentes enim homines et in maxi-
* Q. VIII. ma re publica sum*||ma cum gloria belli domi-
P. 61. que uersatos cum loquar, non committam ut sit inlustrior illa ipsa res, de qua disputem, quam oratio mea (2): nec enim hoc suscepi ut tam-

(a) Cod. *progeniae*. (b) Cod. *commodis*; sed mendum putaui pro *cot modis*; *cot* autem pro *quot*, ut *cotidie* pro *quotidie*.

προλήψεως. Sic Cicero off. I. 2. ante quam de officiis dicat praescribendam esse definitionem decernit; uituperatque Panaetium, qui in simili opere neglexit definitionem. Sed enim nescio quo pacto in ipso Tullii de officiis opere desiderari definitio officii uidetur. Num ibi lacunam suspicari licet?

(1) Ab his elementis uidelicet exordiuntur remp. Aristoteles reip. I. 2, VII. 16; et Polybius VI. 6. Confer etiam Dionysium halic. II. 24, et Augustinum de bono coniug. cap. I.

(2) His uerbis haud equidem laudat uel Scipionis elocutionem (quam tamen fuisse ornatam et purissimam dicunt Cic. de or. I. 49, et Gell. II. 20) uel suam Cicero; sed id tantummodo ait, curae sibi fore ut de rep., re nempe notissima, planissimo dicendi genere disputet, secus ac philosophi quidam fecerant. Atque hos inter Varronem fortasse sugillat, qui de rep. docte quidem sed stilo, ut puto, horridiore scripserat. Id est

quam magister persequerer omnia: neque hoc polliceor me effecturum, ut ne qua particula in hoc sermone praetermissa sit (1). Tum Laelius, ego uero istut ipsum genus orationis quod polliceris expecto.

XXV. "Est igitur, inquit Africanus, res „publica | res populi (2)„; populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu (3) et utilitatis communione sociatus. P. 62.

enim Augustini C. D. VI. 2 iudicium de Varronis eloquio.

(1) Attente sunt haec notanda, quô genus politici huiusce tractatus probe exploratum habeamus. Nempe Cicero, sicut de oratore liberaliter et sine scholastica subtilitate scripsit, ita politicis hisce libris potiora tam lati argumenti et splendidiora fere capita complexus uidetur; ita tamen ut nihil omiserit necessarium, quod ait ipse superius cap. VIII.

(2) Augustinus C. D. V. 18 Ciceronem imitans dicit *rem publicam, id est rem populi, rem patriae, rem communem*. Confer eundem C.D.XIX.21, et 24. Sed multo copiosius auctor anonymus etymologiarum in uaticano codice definit *rem puplicam* (sic) *id est rem populi; res enim puplica dicitur apud Romanos, quam nos rem patriam. Id enim rem populi esse negare non possumus. Populum autem non omnem coetum multitudinis dicunt, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum*. In codice autem alio uaticano quidam scholiastes eam definitionem tribuit Varroni: *res publica est, ut Varro breuiter definit, res populi*. Num igitur hanc definitionem Cicero e Varrone arcessiuit?

(3) Locum libere exprimit Augustinus C. D. XIX. 24: *populus est coetus multitudinis rationalis, rerum quas diligit concordi communione sociatus*. Augustinum uel ipsum Tullium exprimit Isidorus orig. IX. 4. Confer etiam Liuium I. 8.

Eius autem prima causa coeundi est non tam inbecillitas quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio (1): non est enim singulare nec solivagum (2) genus hoc, set ita generatum, ut ne in omnium quidem rerum affluen-|| tia (3) . . . .

Desiderantur paginae duae.

Quid est res publica, nisi res populi? Res ergo communis, res utique ciuitatis. Quid est autem ciuitas, nisi multitudo hominum in quoddam uinculum redacta concordiae? Apud eos enim ita legitur "Breui multitudo dispersa atque uaga, concordia ciuitas facta erat". *Augustinus epist. CXXXVIII.* 10. (4)

(1) Consonat sibi Cicero off. I. 44, de am. VIII. IX. XIII. Sic Epicurus apud Arrianum ad Epict. I. 23. Sed contrariam sententiam prae se fert Plato reip. II. p. 369, qui causam societatis ac ciuitatis, necessitatem esse ait. Polybio autem VI. 3, et Lactantio de opif. D. cap. IV. causa societatis uidetur esse singulorum imbecillitas. Platoni aduersatur Aristoteles reip. III. 9, qui non tam necessitatis, quam boni honestique causa copulatam hominum societatem putat: idemque a Ciceronis sententia abhorret; negat enim ciuilem societatem conuictus ipsius causa esse comparatam. Denique ipse Plato leg. III. p. 678 cum Cicerone conspirat; namque ait, naturalem esse hominum congregationem solitudinis odio; Lactantius autem inst. VI. 10 humanitatis ipsius gratia, prorsus ut Cicero. Vegetius prohoem. libri IV nomen rei publicae communi utilitate partum esse arbitratur. Sed confer infra Cic. de rep. IV. 2.

(2) Hinc Cicero ad Att. I. 18: *Metellus non homo, sed litus atque aër et solitudo mera*.

(3) In hiatu latet paulo prolixior expositio causae ob quam humani coetus instituti fuerunt.

(4) Videbatur mihi Augustinus respicere ad hunc libri I de rep. locum. Itaque id fragmentum heic inserere ausus sum.

XXVI. . . . quaedam quasi semina (1); neque reliquarum uirtutum, nec ipsius rei publicae repperiatur (a) ulla institutio. Hi coetus igitur hac, de qua exposui, causa instituti sedem primum certo loco domiciliorum causa constituerunt; " quam cum locis manuque saepsis„ sent (b), eiusmodi coniunctionem tectorum „ oppidum uel urbem appellauerunt, delubris „ distinctam spatiisque communibus. Omnis „ ergo populus, qui est talis coetus mul„ titudinis qualem | exposui (2); omnis ciui- P. 212. „ tas (c), quae est constitutio populi (3); „ omnis res publica, quae ut dixi populi res est, consilio quodam regenda est, ut diuturna sit. Id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est, quae causa ge-

P. 211.

(a) Ita cod. Vide quae infra II. 8 dicemus in uoce *reccidisset*.
(b) Ita cod. cum diphthongo. (c) Cod. *ciuitatis* 1. manu; sed 2. emendatum *ciuitas*.

(1) Ait Cicero naturale esse hominibus honestae societatis desiderium, cuius semina quaedam insita habeant; haud secus ac naturalis est uirtus. Quare rei publicae frustra quaeri cogitatam aliquam institutionem.

(2) Recole superiorem populi definitionem.

(3) Locus extat apud Nonium uoc. *urbs a ciuitate*; uerum paulo aliter sub extremo, nempe sic *qualem exposui, ciuitas est; omnisque ciuitas est constitutio populi*. Sed purior textus est codicis nostri uaticani. In editis de rep. fragmentis apud Verburgium locus plus quam in Nonio interpolatus exhibetur; nimirum, *omnis ergo populus, qui est talis coetus multitudinis, qualem exposui, ciuitas est; omnisque ciuitas, quae est constitutio populi, res publica*;

nuit ciuitatem (1). Deinde aut uni tribuendum est; aut delectis (a) quibusdam; aut suscipiendum est multitudini atque omnibus (2). Quare cum penes unum est omnium summa rerum, regem illum || unum uocamus, et re-
P. 95. gnum eius rei publicae statum. Cum autem est penes delectos, tum illa ciuitas optimatium (b) arbitrio regi dicitur. Illa autem est ciuitas popularis, sic enim appellant, in qua in populo sunt omnia. Atque horum trium generum quoduis, si teneat illut uinclum (c), quod primum homines inter se rei publicae causa societate (d) deuinxit; non perfectum illut quidem neque mea sententia optimum, sed tolerabile |

(a) Cod. habet *adiectis* pro *aut delectis*; quamquam emendationis indicia in membranis apparent. Et quidem paulo post codex habet *delectos* non *adiectos*. (b) De hac terminatione sic Martianus lib. III. cap. de analogia: *optimatium dicimus, quia accusatiuus pluralis i litteram habet, ut hos et has optimatis; quamuis ueteres optimatum dixerunt*. (c) Ita cod. 1. manu, ut cap. III. p. 11. Heic tamen 2. manus fecit *uinculum*. (d) Cod. *societatem*, sed *m* deinde deleta fuit.

(1) Nempe ad concordiam, felicitatem, mutuamque utilitatem. Legatur Aristoteles reip. I. 1. 2. III. 9. IV. 4. Cicero off. I. 25 ipsum Platonem praecipientem inducit ut qui reip. praefuturi sunt, utilitatem ciuium sic tueantur, ut quaecumque agunt ad eam referant obliti commodorum suorum. Iohannes saresberiensis polycr. VI. 21 Ciceronis hunc locum fortasse prae oculis habuit cum ea uerba scripsit; quae in testimoniis laudaui.

(2) De his sollemnibus reip. generibus tribus legantur Plato reip. VIII, et leg. III. p. 680-681; Aristoteles reip. III. 7. sqq; Cicero leg. III. 7; Tacitus annal. IV. 33; aliique passim ueteres recentesque politici.

tamen, et aliut alio possit esse praestantius. P. 96.
Nam uel rex aecus (a) ac sapiens; uel delecti ac principes ciues; uel ipse populus, quamquam id est minime probandum (1), tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus, posse uidetur aliquo esse non incerto statu.

XXVII. Set et in regnis nimis expertes sunt céteri communis iuris et consilii: et in opti-

(a) Ita cod. Recole superius cap. XXI.

(1) Apte id dicitur a persona Scipionis, quem gracchanis id est popularibus partibus ualde aduersarium fuisse, ideoque et a ·C· Graccho in concione tyrannum appellatum, comperimus. Plut. reg. apoph. t. VI. p. 760. Quamquam idem Plutarchus in Aemil. XXVVIII. (adde et Cic. acad. IV. 5.) Scipionem populi studiosiorem dicit, quum Aemilius pater fuisset nobilitatis aeque et plebis adsentator. Sed enim et ipse Cicero, cuius sententiam praecipuam tuetur hoc in opere Scipio, optimatibus semper fauisse uidetur. Legesis ad fam. I. 9. VIII. 16 (ep. Cael.) ad Att. I. 18. 20. II. 3. 5. 15. VIII. 3. X. 9. (ep. Cael.) ad Q. fr. I. 1. Tum pro Sextio IX: *omnes boni semper nobilitati fauemus, quia utile est reip.* etc. Sed instar omnium sit Quinti locus de petitione consulatus ad fratrem cap. I: *persuadendum est iis, nos semper cum optimatibus de rep. sensisse, minime populares fuisse*. Tum ipse Marcus acad. IV. 40: *semper, ut scitis, studiosus nobilitatis fui*. Idem Cicero ad Att. II. 3 ait, multa se poëtico quodam in opere scripsisse ἀριστοκρατικῶς. Neque abhorrent ab hac politica sententia Plato in politico pag. 302, et Aristoteles reip. III. 7. Anonymus uero quidam apud eundem Aristotelem reip. IV. 2 definiebat democratiam esse inter bonas reip. formas deterrimam, inter malas optimam: is autem anonymus uidetur Plato in politico p. 303. Romanae quidem reip. natura iam inde a Bruti temporibus fuit aristocratica. Le-

matium dominatu uix particeps libertatis potest
P. 105. esse || multitudo (1), cum omni consilio communi ac potestate careat: et cum omnia per populum geruntur, quamuis iustum atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas (2) est iniqua, cum habet nullos gradus dignitatis (3). Itaque si Cyrus ille perses iustissimus fuit sapientissimusque rex (4), tamen mihi populi res; ea enim est, ut dixi antea, publica; non maxime expetenda fuisse illa uidetur, cum regeretur unius nutu. Ac | modo si Massilienses nostri clientes (5) per delectos et principes
P. 106.

ge Dionysium halic. v. 1.

(1) Namque, ut ait Tacitus annal. VI. 42, *paucorum dominatio regiae libidini propior est*.

(2) Quod adtinet ad hoc Tullii uocabulum, quod etiam inferius recursabit, audiendus Lactantius inst. v. 14: *altera iustitiae pars est aequitas, (aequitatem dico se cum ceteris coequandi) quam Cicero aequabilitatem uocat*.

(3) Haec et alia plura sibi obiicit perpenditque Aristoteles reip. III. 10. sqq.

(4) Apte Scipio Cyri exemplo utitur; xenophonteam enim Cyri historiam summus hic imperator de manibus ponere non solebat, ut ait Cicero ad Q. F. I. 1. 8, qui ibidem moderationem illius dominationis admiratur. Platoni leg. III. p. 694 Persae sub Cyro uidebantur quodammodo liberi propter eius regis moderatum imperium.

(5) Massiliensium cum Romanis amicitiam iam inde a Massilia condita per Phocenses memorat Iustinus XLIII. 3. et 5. (quamquam bella potius Massiliensium cum Poenis uidentur in causa fuisse cur Romanis studerent; uide eundem Iustinum praedicto loco.) Massilienses a Valerio M. II. 6. 7 dicuntur *charitate populi romani praecipue conspicui*. Lege etiam Cic. off. II. 8, pro Font. I, pro Cor. Balb. IX, praesertim uero pro Flac. XXVI.

ciues summa iustitia reguntur (1), inest tamen in ea condicione populi similitudo quaedam seruitutis: si Athenienses quibusdam temporibus, sublato areopago (a) (2), nihil nisi populi scitis ac decretis agebant; quoniam distinctos dignitatis gradus non habebant, non tenebat ornatum suum ciuitas.

XXVIII. Atque hoc loquor de tribus his generibus rerum publicarum non turbatis atque

(a) Cod. *areopago*, sine ulla emendatione. Mutandam censui lectionem propter nominis nimiam celebritatem, quae librarii mendum coarguere uidetur. Ceterum uulgari illi *areopagi* etymologiae fidem derogat Varro apud Augustinum C. D. XVIII. 10.

Confer item Lucanum III. 301. sqq.

(1) Optimatium potestas uidetur diutissime Massiliae obtinuisse: commemorat enim eam Aristoteles reip. V. 6. VI. 7; tum Cicero pro Flac. XXVI eandem urbem sua adhuc aetate optimatium consilio administratam dicit. Massiliensis resp. diligenter describitur a Strabone IV. p. 271. sqq. Regebatur nimirum sexcentorum optimatium auctoritate, qui dignitatem retinebant quoad uita maneret, dicebanturque τιμοῦχοι. Ex his sexcentis praeerant quindecim; qui quotidiana negotia expediebant: rursus iter hos quindecim supremam potestatem tres habebant. De hac quoque republica nominatim scripserat Aristoteles, teste Athenaeo XIII. 5. De Massiliae graecis legibus et litteratura, triplicique lingua, graeca scilicet latina et gallica, lege Varronem apud Isid. orig. XV. 1. 63; et apud Hieronymum prolog. lib. II. comm. ad Gal. Confer etiam CaesaremB.C.II.12;Tacitum Agric. IV; Silium XV. 169. Homeri editio seu recensio massiliensis laudatur inter nobiles in scholiis uenetis.

(2) Areopagum, sin minus sublatum, certe debilitatum queruntur auctores prisci apud Meursium in lib. de areop. cap. IX. Sed de hac re conferre suffecerit Isocratis areopagiticam orationem, praesertim cap. XIX.

*

P. 225. permix||tis, set suum statum tenentibus (1).
Quae genera primum sunt in iis singula uitiis,
quae ante dixi: deinde habent perniciosa alia
uitia: nullum est enim genus illarum rerum
publicarum, quod non habeat iter ad finitimum
quoddam malum praeceps ac lubricum (2).
Nam illi regi, ut eum potissimum nominem,
tolerabili, aut si uoltis (a), etiam amabili Cy-
ro, subest ad inmutandi animi licentiam cru-
P. 226. delissimus il|le Phalaris (3), cuius in similitu-

(a) In cod. pro *uultis*.

(1) Ciceronis praecedentem locum uix dubito quin prae oculis habuerit Ampelius, qui cap. ult. sic ait: *rerum publicarum tria genera sunt; regium, optimatium, populare; aut enim sub regum sunt potestate ut Seleucia Parthorum: aut senatus, ut Massilia Gallorum: aut se ipsi regunt, ut Athenienses solebant. Est et quartum genus quod Romani commenti sunt, ut ex tribus unum efficerent: nam regiam potestatem consules habent, et plebs habet suffragiorum potestatem.*

(2) Haec ueterum recentiorumque politicorum concors obseruatio est. Lege, si uacat, inter recentiores graecos Theophylactum inst. reg. II. 6; inter uetustiores Platonem leg. III. p. 693.

(3) Non piget de Phalaride locum politicum heic deponere, qui est in uaticano magnae molis palimpsesto, quem his annis detexi, excerptorum Porphyrogeniti plerumque ineditorum, et sine dubio a me haud longa mora interposita uulgandorum. Is locus occurrit sub titulo περὶ γνωμῶν *de sententiis*, mentioque in eo fit etiam aliûs excerptorum tituli *de regum successione*. Ὅτι ὁ Φάλαρις ἰδὼν περιστερῶν πλῆθος ὑφ᾽ ἑνὸς ἱέρακος διωκόμενον, ἔφη, ὁρᾶτε, ὦ ἄνδρες, τοσοῦτο πλῆθος ὑφ᾽ ἑνὸς διωκόμενον διὰ δειλίαν· ἐπείτοι γε εἰ τολμήσειαν ἐπιστρέψαι, ῥαδίως τοῦ διώκοντος ἂν περιγένοιντο. Καὶ ἐκ τούτου τοῦ λόγου ἀπεβάλετο τὴν δυναστείαν, ὡς γέγραπται ἐν τῷ περὶ διαδοχῆς βασ.

dinem dominatus unius procliui cursu et facile delabitur (a). Illi (b) autem Massiliensium paucorum et principum (1) administrationi ciuitatis finitimus est qui fuit quodam tempore aput Athenienses triginta consensus et factio. Iam Atheniensium populi potestatem omnium rerum ipsi (2), ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conuersam (3) pesti-‖ Desiderantur paginae duae.

. . . .

XXVIIII. . . . teterrimus, et ex hac uel optimatium, uel factiosa tyrannica illa, uel regia, P. 75.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *dilabitur*; (b) Cod. 1. manu *ille*; 2. *illi*, quae melior est. Alioqui *ille* referas ad *finitimus*.

λέων: *Phalaris observato columbarum globo, quem unus accipiter persequebatur; uidete, uiri, inquit quanta multitudo timiditatis suae causa ab uno uim patitur; quum si illa conuerso agmine aduersari auderet, persequentem facile opprimeret. Hoc dicto Phalaris dominatum suum euertit, uti scripsimus in titulo de regum successione.* Constat autem Phalarim impetu uniuersae Agrigentinorum multitudinis fuisse oppressum. Cic. off. II. 7. Et nota uerbum περιγίνομαι pro νικῶ, ut saepe in Phalaridis epistulis 13. 14. 20. 32. 48. 97.

(1) Quindecim primorum. Vide Caesarem B. C. I. 35, qui more uetere supra dicto patronus Massiliensium cum Pompeio fuit.

(2) Si uocabulo *ipsi* intelligit Romanos Scipio, supplendum uidetur: *pestilentissimis Tiberii Gracchi consiliis Romae nuper expressam uidimus*. Sin potius eo uocabulo *ipsi* intelligit Athenienses (quod ualde arbitror) supplendum est: *pestilentem fatentur*. Porro in hiatu nihil fere latet aliud quam descriptio uitiorum quae singulis rerump. generibus insunt.

(3) An aetate Pisistrati? de qua Phaedrus fab. II: *Athenae cum florerent ae-*

uel etiam persaepe popularis (a): itemque ex ea genus aliquod ecflorescere ex illis, quae ante dixi, solet: mirique sunt orbes et quasi circuitus (b) in rebus publicis commutationum et uicissitudinum (1): quos cum cognosse sapientis est, tum uero prospicere inpendentis, in gubernanda re publica, moderantem cursum (c) at-
P. 76. que in | sua potestate retinentem (d), magni cuiusdam ciuis et diuini paene est uiri (2). Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse sentio, quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus (3).

(a) Ita cod. primo casu. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *circumitus*. (c) Cod. *cursu*, tum superaddita *m*. (d) Cod. *retinentes*, tum deleta *s* et addita *m*.

quis legibus – *procax libertas ciuitatem miscuit* etc. An uero aetate Platonis? quo tempore is inuehitur (leg. III. p. 700.) in nimiam ciuium suorum licentiam ac libertatem; quum e contrario maiores legibus paruissent, nedum se dominos legum dictitauissent; οὐκ ἦν ἡμῖν ἐπὶ τῶν παλαιῶν νόμων ὁ δῆμος τινῶν κύριος, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἑκὼν ἐδούλευε τοῖς νόμοις.

(1) Sic fere Plato reip. VIII. p. 546. Huiusmodi uicissitudines tribus uerbis denotat Tacitus annal. XVI. 22, quo loco mentio fit etiam illius rigidi Tuberonis qui in his de rep. libris loquitur: *ista secta Tuberones et Fauonios ueteri quoque reip. ingrata nomina genuit. Ut imperium euertant, libertatem praeferunt; si peruerterint, libertatem ipsam adgredientur.*

(2) Ita prorsus Aristoteles reip. V. 8, quo loco agit de rerum publicarum commutationibus: τὸ ἐν ἀρχῇ γιγνόμενον κακὸν γνῶναι οὐ τοῦ τυχόντος ἀλλὰ πολιτικοῦ ἀνδρός.

(3) Haec est definita Polybii sententia VI. 3, quam

XXX. Hic Laelius, scio tibi ita placere, Africane; saepe enim ex te audiui; set tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerum publicarum uelim scire quod optimum iudices (1). Nam uel profuerit aliquid ad cog * ‖ . . . . . * Q. VIIII. Desiderantur paginae duae.

. . . .

elegianter Cicero a Scipione recitandam curat Polybii familiari et discipulo. Mixtum reip. genus fuit in Creta, Spartae, Carthagine, et sub Solone Athenis. Lege Aristotelem II. 9. 10. 11. 12; qui et id genus ceteris praeferre uidetur II. 6. 9. IV. 9; uti etiam Archytas apud Stobaeum serm. XLI. ed. Canteri p. 266. At Plato (itemque Polybius VI. 4.) tria illa genera in sex diuidit politic. p. 302: tum septimum quoddam (id est Ciceronis quartum) praefert tamquam Deum hominibus. Romae uel sub regibus mixtum quoddam fuit reip. genus, de quo recte Dionysius VIII. 5: Ῥωμαίοις τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς πολίτευμα ἦν ἔκ τε βασιλείας καὶ ἀριστοκρατίας· ἔπειτα ὁ τελευταῖος βασιλεὺς Ταρκύνιος τυραννίδα τὴν ἀρχὴν ἠξίου ποιεῖν. Romuleum regnum cum aristocratia mixtum describitur a Dionysio II. 8. Generatim uero priscorum regum dominatum, negat Dionysius fuisse sui affatim iuris cap. XII. Indefinitam regis potestatem improbat Aristoteles reip. III. 17.

(1) Haec interrogatio inferius recurret; eademque fit apud Platonem leg. IV. p. 712, ubi de noua instituenda agitur ciuitate. Super hac controuersia mirae sunt ob temporum antiquitatem orationes tres apud Herodotum III. 80-82 persarum Otanis, Megabyzi, et Darii, qui Magos nuper interfecerant: praelata est autem Darii sententia de regio statu retinendo. Mira item oratio de triplici politiae genere quam Romulo affingit Dionysius II. 3, cui plebs romana regium imperium, ut optimum et a maioribus traditum, confirmare uoluit. Legendae sunt etiam apud Dionem libro LII Agrippae et Maecenatis contrariae orationes ualde prolixae de populari deque unius dominatu: expugnauit autem Octauiani animum Maecenatis sententia pro mo-

P. 51. XXXI. . . . . (1) et talis est quaeque res publica, qualis eius aut natura aut uoluntas qui illam regit (2). Itaque nulla alia in ciuitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet: qua quidem certe nihil potest esse dulcius (3); et quae si aequa non est, ne libertas quidem est. Qui autem aequa potest esse; omitto dicere in regno; ubi ne obscura quidem est aut dubia seruitus (4); set in istis P. 52. ciuitatibus, in quibus uerbo sunt li|beri omnes; ferunt enim suffragia, mandant inperia, ma-

narchia. Tiberius quoque supremum sibi imperium senatus suasionibus confirmari passus est. Tacit. annal. I. 11. sqq.

(1) Urgente Laelio, ut Scipio de tribus reip. generibus iudicium suum interponat, uidetur hic exordiri a statu populari; ita tamen ut ante sapienter moneat, fortunam cuicuimodi reip. magistratuum natura et moribus contineri. Haec fere in lacuna fuisse arbitror. Porro haec de statibus reip. quaestio in tertio libro reuiuiscit, atque ibi demum concluditur.

(2) Sapiens et graue dictum quod Cicero inculcat etiam leg. III. 2. 5. 13. 14. Sic plane Xenophon Cyrop. VIII. 8, 3. Cicero ad Lentulum anno DCC scribens (ad fam. I. 9.) qui est annus natalis huius de rep. operis, ait: *erant haec animaduertenda in ciuitate, quae sunt apud Platonem nostrum scripta diuinitus; quales in rep. principes essent, tales reliquos solere esse ciues*. Cassiodorius uar. III. 12: *facilius est (si dicere fas est) errare naturam, quam dissimilem sui princeps possit formare remp.* Confer eundem uar. X. 31.

(3) Sic Cicero ad At. XV. 13: *de libertate retinenda, qua certe nihil est dulcius, tibi assentior*.

(4) Idcirco Tacitus Agr. III. miratur Neruam, *qui res dissociabiles miscuisset principatum ac libertatem*.

gistratus ambiuntur, rogantur; set ea dant magis, quae etiamsi nolint, danda sint; et quae ipsi non habent, unde ali (a) petunt: sunt enim expertes imperii (b), consilii publici, iudicii delectorum iudicum (1); quae familiarum (c) uetustatibus aut pecunis (d) ponderantur (2). In libero autem populo, ut Rhodi (3), ut Athenis (4) (e), nemo est ciuium qui ‖ Desiderantur paginae duae.

. . . .

(a) Ita cod. pro *alii*. Videtur autem in codice addita *s*; quod nec certum est, nec nisi perperam fieri puto. (b) Ita cod. per *m* cum paulo ante sit per *n*. Ita etiam *set* et *sed*, *aput* et *apud*, et complures eiusmodi uarietates. (c) Cod. *familiarium*; uerum tertia *i* uidetur expuncta. (d) Ita cod. pro *pecuniis*. (e) Ita emendatur in codice; nam primo scriptum fuit *ut Rhodii ut Athenienses*.

(1) Confer Dionem Cassium LII. 7.

(2) Paria fere de Cretensibus narrat Aristoteles reip. II. 10; de Atheniensibus item cap. 12; nisi quod atheniensis populus iudicia exercebat. De Syracusanis lege Diodorum XI. 72. Pars populi atheniensis pauperrima nullum magistratum obire poterat (nempe ante bellum persicum) uide Pollucem VIII. 10. 130. Sed enim Atheniensium politia plurimas uices passa est.

(3) Liberi eo tempore Rhodii; alio tamen tempore sub paucorum dominatu fuerunt. Lege Athenaeum X. 13 et Strabonem XIV. p. 965. De Rhodiis quid heic dixerit Cicero, licet coniectare e libro de rep. III. sub finem. Reliqua pars lacunae obscurior mihi est.

(4) Athenis diu uiguisse optimorum dominatum insigni testimonio Plato docet Menex. p. 238: ἡ αὐτὴ πολιτεία καὶ τότε ἦν καὶ νῦν ἀριστοκρατία. καλεῖ δὲ ὁ μὲν αὐτὴν δημοκρατίαν, ὁ δὲ ἄλλο ᾧ ἂν χαίρῃ· ἔστι δὲ τῇ ἀληθείᾳ μετ' εὐδοξίας πλήθους ἀριστοκρατία. Pergit porro ibidem confirmare Plato, neminem Athenis, qui uirtute claresceret, in honoribus tulisse repulsam propter generis uel pecuniae defectum: quae oratio pugnare uidetur cum Aristotele, aliisque scriptoribus.

P. 175. XXXII. . . . *populo* aliquis unus pluresue diuitiores opulentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio et superbia nata (1) esse commemorant, cedentibus ignauis et inbecillis (a), et adrogantiae diuitum succumbentibus. Si uero ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius, liberius, beatius: quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli (b), pacis, foederum, capitis uniuscuiusque, pecuniae.
P. 176. Hanc unam | rite rem publicam, id est (c) rem populi, appellari putant. Itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertatem rem populi uindicari (2), non ex liberis populis reges requiri, aut potestatem atque opes optimatium (3). Et uero negant oportere indomi-

(a) Cod. 1. manu *inuecillis*; 2. *inbecillis*. (b) Cod. 1. manu *uelli*; 2. *belli*. (c) Cod. *id est rite rem publicam*; uerum haec uitiosa metathesis in ipso codice deinceps, signis superimpositis, ita emendata fuit ut nos scribimus.

(1) Num *iura* uel *nomina nobilitatis*?

(2) Sic Lucretius, qui politicas etiam res luculenter attingit lib. v. 1140: *res itaque ad summam faecem turbasque redibat-imperium sibi cum ac summatum quisque petebat*.

(3) Sic loquitur etiam Agrippa apud Dionem LII. 9 in oratione ad Octauianum pro libertate restituenda. Vix autem dubito quin Dio in utraque oratione, Agrippae ac Maecenatis, concinnanda prae oculis habuerit Ciceronis hanc politicam disputationem; id quod comparatione locorum cognoscere possumus. Fortasse igitur pars etiam aliqua amissarum Tullii super hac re sententiarum in Dione superest. Profecto idem Dio nouam quandam philippicam e tullianis philippicis carptim delibatam recitat XLV.

ti populi uitio genus hoc totum liberi populi repudiari: concordi populo, et omnia referenti ad incolumitatem et ad libertatem suam, nihil || esse inmutabilius, nihil firmius. "Facillimam autem in ea re publica esse (1) concordiam, in qua idem conducat omnibus (2)": ex utilitatis uarietatibus, cum alis (a) aliut expediat, nasci discordias. Itaque cum patres rerum potirentur, numquam constitisse ciuitatis statum. Multo iam id in regnis minus, quorum (b), ut ait Ennius, P. 169.

Nulla regni sancta societas nec fides est (3).

Quare cum lex sit ciuilis societatis uinculum (4), ius autem legis aequale, quo iure societas ciuium teneri potest, cum par non sit condicio P. 170.

(a) Ita cod. pro *aliis*. (b) Ita cod. Ceterum uel *quoniam* scribendum uidetur, uel in sequenti uersu omittenda uox *regni*.

18. sqq; nequid dicam de alia XLIV. 23. sqq. Alienis sane scriptis copiose uti uidemus Dionem, ita ut integram quoque Philisci ad Tullium consolationem adsciscere non dubitauerit XXXVIII. 19. sqq.

(1) Citat hunc locum Nonius uoc. *conducere*, sed pro *esse* legebat *esse posse*.

(2) Confer Dionem LII. 6. Cicero off. III. 6: *unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque et uniuersorum*. Confer et off. I. 25; tum Symmachum ep. X. 61.

(3) Ennii uersum hunc recitat Cicero etiam off. I. 8; sed ibi *regni* est penultimum uerbum. Tum idem III. 6: *nulla nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est*. Ennii sententiam et uerba imitatur Liuius I. 14, qui ait *infidam esse societatem regni*; item Lucanus I. 92: *nulla fides regni sociis*. Ipsum *foedus* dictum esse *fidus* ab Ennio obseruat Varro LL. IV. 15.

(4) Notemus moralem legis definitionem. Item *uinculum*, quum alibi sit *uinculm*.

ciuium? Si enim pecunias aequari non placet; si ingenia omnium paria esse non possunt; iura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt ciues in eadem re publica (1). Quid est enim ciuitas, nisi iuris societas? (a) ‖ . . . (2)

Desiderantur paginae duae.

. . . .

P. 53.

XXXIII. Ceteras uero res publicas ne appellandas quidem putant iis (b) nominibus quibus illae sese appellari uelint (3). Cur enim regem appellem Iouis optimi nomine (4) hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse (c) clemens tyrannus quam

(a) In hac pagina pars extrema secundi laterculi cubat in mendis; repetitur scilicet prior periodus, et deinde punctis exploditur. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *is* solita crasi. (c) Cod. *tameninesse* quibus ex litteris una *n* (quam haud semel in hoc codice pro *m* uidimus) in *m* mutata, exsculpo *tam enim esse*.

(1) Confer Dionem LII. 4.

(2) In amissis paginis duabus pergebat, ut reor, auctor dicere de statu populari, qui sit naturae maxime consentaneus, et cui prope uni conuenire uideatur nomen reip. ac societatis. Certe hunc Tullii hiatum egregie explere uidetur Dio LII. 4: ἥ μὲν ἰσονομία τό, τε πρόσρημα εὐώνυμον, καὶ τὸ ἔργον δικαιότατον ἔχει· τήν τε γὰρ φύσιν τὴν αὐτήν τινας εἰληχότας, καὶ ὁμοφύλους ἀλλήλοις. ὄντας κ. τ. λ. quo Dionis capite uix paulo plus materiae continetur, quam huic lacunae congrueret. Item in hac lacuna haud fortasse inepte collocarentur Lactantii uerba de aequitate, qua quis se cum ceteris in rep. coaequat, quae scribemus in tertio libro.

(3) Videtur imitatio Platonis leg. IV. p. 712. et 715.

(4) Iouis sollemne est epitheton *rex* apud poëtas. Hom. Iliad. 529: ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπεῤῥώσαντο ἄνακτος. Lege Orph. hymn.

rex inportunus potest; ut hoc populorum intersit, utrum comi domino an aspero seruiant; quin seruiant | quidem fieri non potest (1). P. 54. Quo autem modo adsequi poterat Lacaedemon illa tum (a) cum praestare putabatur disciplina rei publicae, ut (b) bonis uteretur iustisque regibus, cum esset habendus rex quicumque genere regio natus esset (2)? Nam optimatis (c) quidem quis ferat, qui non populi concessu, set suis comitiis hoc sibi nomen adrogauerunt? „ Qui (d) enim iudicatur iste optimus doctri-

(a) Vocabulum *tum* superadditum est in codice. (b) Cod. *cum*, sed uidebatur omnino scribendum *ut*. (c) De terminatione *optimatis* pro *optimates* lege Martiani locum supra relatum p. 72. n. b. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *quid*. Nonius legebat *qua*; nisi potius ipse Nonius mendosus est.

xx. 5; Callimach. hymn. in Iouem u. 2; Virg. aen. x. 2: *conciliumque uocat diuum pater atque hominum rex*. Immo ἄναξ synonyma uox uidetur θεοῦ apud Euripidem Hippol. 88: ἄναξ, θεοὺς γὰρ δεσπότας καλεῖν χρεών. Confer mox in hoc opere capp. xxxvi. xli.

(1) Ita Xenophon reip. Ath. I. 8: ὁ δῆμος οὐ βούλεται εὐνομουμένης τῆς πόλεως αὐτὸς δουλεύειν, ἀλλ' ἐλεύθερος εἶναι καὶ ἄρχειν. Sic etiam Dio LII. 4: ἄρχειν πάντες ἀξιοῦσι, *nemo se indignum imperio existimat*. Denique πᾶσα ψυχὴ φιλόπρωτος, inquit Proclus.

(2) Laconicam remp. studiose uituperat Aristoteles reip. II. 9; contra in caelum tollit Xenophon libro quem de eiusdem institutis conscripsit. Isocrates uarius est modo enim laudat, modo secus. Regnum certe hereditarium tolli Lacedaemone, eligique optimum regem uolebat auctor libri eius qui deprehensus ab Agesilao fuit domi Lysandri mortui; quem librum ephori prudenter aboleuerunt. Lege Plutarchum apoph. lac. t. vi. p. 856. Huc pertinent illa oratoria Plinii paneg. cap. vii: *summae potestatis heredem tantum intra domum tuam*

Desiderantur paginae quatuor. „ na, artibus, studiis (1)? ‖ Audio quando (2) „.

* *

P. 179. XXXIIII. . . . si (a) fortuito id faciet, tam cito euertetur, quam nauis, si e uectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit (3). Quod si liber populus deliget quibus se committat; deligetque, si modo saluus esse uult, optimum

(a) Cod. se *fortuito*; tum factum *si*, haud fortasse deleta *e*; quare uidetur *si e fortuito*.

quaeras? non per totam ciuitatem circumferas oculos? imperaturus omnibus eligi debet ex omnibus.

(1) Huc usque pagina codicis. Sequentia duo uerba supplet Nonius, qui hunc locum e I. de rep. citat uoc. *aemulus*: quamquam tullianus locus apud ipsum quoque Nonium mutilationem passus est, quandoquidem desideratur in eo uox *aemulus*, quae propter exempli necessitatem abesse non debuit. Itaque et editor parisiacus asterisco locum notauit; antuerpiensis uero in margine monuit desiderari hic partem sententiae. Codices Nonii, qui multi sunt, naticani nullam huic uulneri medicinam faciunt; neque enim editionum textui quidquam adiiciunt. Videtur autem Tullius aemulationem commemorasse ciuium in libero populo uirtute inter se certantium; cuius certaminis is esset finis ut optimus quisque ad honores eueheretur populi suffragiis; quae est uera natura reip. ab optimatibus administratae. Tullii locum uel exprimit uel certe illustrat Dio LII. 9.

(2) Agit iam Cicero de uero optimate, uiro scilicet praedito doctrinarum bonarumque artium ornatibus; cuius aeque antiquum ac nouum nobilitatis honores tribuit. Quid lateat in lacuna partim certe diuinare licet.

(3) Hac ipsa imagine sententiaque utitur Philo iudaeus in opusculo politico *περὶ καταστάσεως ἄρχοντος*. Iam cosmos in Creta, ephoros Spartae fortuito fere sic eligi solitos. criminatur Aristoteles reip. II. 9. 10. Itaque et de his fortasse locutus est Cicero in lacuna; praesertim quum ante illam reprehensio fiat regni hereditarii Laconum.

quemque (1); certe in optimorum consiliis posita est ciuitatium (a) salus: praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi uirtute et animo praeessent inbecillioribus, set ut hi etiam parere summis uelint (2). Uerum hunc op|timum statum prauis hominum opinionibus P. 180.
euersum esse dicunt, qui ignoratione uirtutis, quae cum in paucis est, tum in paucis iudicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos, esse optimos putant (3). Hoc errore uulgi cum rem publicam

(a) Ita cod. quae terminatio confirmatur a palatinis Liuii membranis, aliisque exemplis.

(1) Quidam tibicen, ut Varro auctor est (apud Augustin. de quant. anim. XIX. 33.) ita populum delectauit, ut rex fieret. Ergo is saltem populus saluus esse nolebat. Ceterum de optimo quoque ad imperium euehendo legatur Aristoteles III. 17. Ius electionum populo concessit Solon (Arist. reip. II. 12); genusque electile imperii placet Philoni in opere praedicto.

(2) Notabilis haec sententia aliquot auctorum locis confirmanda est. Dionysius quidem in historiae prohoemio ait: *φύσεως δὲ νόμος ἅπασι κοινός, ὃν οὐδεὶς καταλύσει χρόνος, ἄρχειν ἀεὶ τῶν ἡττόνων τοὺς κρείττονας,* equidem naturae lex est apud omnes recepta, quam nulla aetas delebit, nempe ut meliores deterioribus imperent.* Tum Sallustius Cat. II: *imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur*. Item optimus orator apud auctorem rei militaris (ed. Plantin. p. 83.) ait: *ad illum maior pars hominum decurrit, quem ingenio natura donauerit.* Confer et Platonem leg. III. p. 690.

(3) Contra Iuuenalis praeceptum VIII. 20: *nobilitas sola est atque unica uirtus*. Laudabili autem temperatione Germani (apud Tac. de mor. Germ. VII.) *reges ex nobilitate, duces ex uirtute sumebant* . . .

opes paucorum, non uirtutes, tenere coeperunt, nomen illi principes optimatium mordicus tenent, re autem carent eo nomine. Nam
P. 117. diuitiae, ‖ nomen, opes uacuae consilio et uiuendi atque aliis (a) imperandi modo, dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae: nec ulla deformior (b) species est ciuitatis, quam illa in qua opulentissimi optimi putantur (1). Uirtute uero gubernante rem publicam, quid potest esse praeclarius (2)? Cum is qui inperat alis (c), seruit ipse nulli cupiditati (3); cum quas ad res ciuis (d) instituit et uocat, eas
P. 118. omnis conplexus est | ipse (e); nec leges inpo-

(a) Ita cod. *aliis*; quum alibi plerumque sit *alis*. (b) Cod. *denformior*; sed *m* fortasse expuncta. (c) Cod. *inperat talis*; tum deleta altera *t*. Et nota *inperat*, quum supra sit per *m*: item *alis*, quum paulo ante sit *aliis*. (d) Ita cod. sollemni huius uocis terminatione in quarto casu. (e) Cod. *in ulla cupiditate*; sed haec uerba deleta postea uidentur, quod merito factum puto.

(1) Atqui Romae iam inde a Seruii Tulli aetate comitia fuerunt in locupletium potestate. Dionys. IV. 19. sqq. Huc fere pertinent poëtarum iustae querelae politicis audiendae. Ouid. fast. I. 217: *dat census honores, census amicitias; pauper ubique iacet*. Tum Iuuenal. I. 112; Hor. sat. II. 3. 95. Quin ipsum Iouem *pecuniam* appellatum tradit Augustinus C. D. VIII 12. Adde et Iunonem atque Apollinem *monetam*. Lact. inst. II. 7, et in nummis Commodi apud Eckh. t. VII. p. 122. Immo deam diserte *pecuniam* Aug. C. D. IV. 21. 24.

(2) Confer Dionem LII 15.

(3) Arduum et tamen necessarium praeceptum! Sic Cicero iubet leg. III. 3: *magistratuum ordo uitio uacato, ceteris specimen esto*. Theodoricus rex apud Cassiod. uar. I. 12 ad quendam magistratum: *esto innocentiae templum, temperantiae sacrarium, ara iustitiae*. Confer eundem III. 11. 13;

nit populo, quibus ipse non pareat (1); set suam uitam ut legem praefert suis ciuibus. Qui si unus satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si uniuersi uidere (a) optimum et in eo consentire possent, nemo delectos principes quaereret. Difficultas ineundi consilii rem a rege ad plures; error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit (2). Sic inter infirmitatem (b) uni||us temeritatemque multorum medium optimates possederunt locum, quo nihil potest esse moderatius: quibus rem publicam tuentibus, beatissimos esse populos necesse est, uacuos omni cura et cogitatione; alis (c) permisso otio suo, quibus id tuendum est (3), neque committendum P. 233.

(a) Cod. *uideret*; tum expuncta *t*. (b) Cod. *firmitatem*, quae lectio prorsus mendosa uidetur. (c) Ita cod. pro *aliis*.

nec non Platonem leg. IV. p. 708.

(1) Hinc caesar optimus Alexander, et huius tulliani de rep. operis lector assiduus, (uide testimonium Lampridii) scripsit cod. Iust. VI. 23. 3: *licet lex imperii sollemnibus iuris imperatorem soluerit, nihil tamen magis proprium imperii est quam legibus uiuere*. Confer ceteroqui Plinium pan. cap. LXV. Eandem Tacitus laudem maximo Romanorum regi tribuit annal. III. 26: *praecipuus Seruius Tullius sanctor legum fuit, quis etiam reges obtemperarent*. Iustinus III. 2. ait, *Lycurgum nihil lege ulla in alios sanxisse, cuius non ipse primus in se documenta daret*. Cassiodorius uar. V. 18: *nulli grauis est iussio quae constringit et principem*. Confer eundem I. 12. IX. 18.

(2) De his copiose disputat Aristoteles reip. III. 14. 15. 16.

(3) Hunc locum eleganti quadam imagine illustrabit

ut sua commoda populus neglegi a principibus
putet. Nam aequabilitas quidem iuris, quam
amplexantur liberi populi, neque seruari (a) po-
P. 234. test: ipsi enim | populi, quamuis soluti ecfre-
natique sint, praecipue multis multa tribuunt,
et est in ipsis magnus dilectus (b) hominum et di-
gnitatum; eaque quae appellatur (c) aequabilitas
iniquissima st (d). Cum enim par habetur ho-
nos summis et infimis, qui sint in omni popu-
lo necesse est, ipsa aequitas iniquissima sit (1):
quod in iis ciuitatibus, quae ab optimis re-
guntur, accidere non potest. Haec fere, Lae-
P. 235. li, et quaedam eius||dem generis ab iis, qui
eam formam rei publicae maxime laudant, di-
sputari solent.

XXXV. Tum Laelius, quid? tu inquit, Scipio, e tribus istis, quid maxime probas? *S.*

(*a*) Ita cod. pro *ne seruari quidem*, uel pro *seruari non*. (*b*) Ita cod. pro *delectus*. (*c*) Ita cod. 2. manu; at 1. *appellabitur*.

(*d*) Ita cod. 1. manu; at 2. *est*. Fit autem frequens illa aphaeresis post *a*, saltem 1. manu in hoc codice et in aliis antiquis scripturis, quas inter est kalend. praenest. ianuar. ubi *dedicata st*, pro *dedicata est*.

Fronto a me edendus libro tertio epistularum ad Marcum Caesarem; qua proposita imagine, sic concludit: *pater tuus* (Ant. Pius) *imperii romani molestias ac difficultates ipse perpetitur; te tutum intus in tranquillo sinu suo socium dignitatis gloriae bonorumque omnium participem tutatur.*

(1) Sic prorsus Isocrates in Nicocle ed. Langii p. 36: περὶ μὲν οὖν τῶν πολιτειῶν οἶμαι πᾶσι δοκεῖν δεινότατον μὲν εἶναι τὸ τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσθαι τοὺς χρηστοὺς καὶ τοὺς πονηρούς. κ. τ. λ. Et Proclus οὐδὲν δὲ τούτων θεμιτὸν ἐν ταῖς εὐνομουμέναις πολιτείαις

Recte quaeris quod (a) maxime e tribus; quoniam eorum nullum ipsum per se separatim (b) probo; anteponoque singulis illut, quod conflatum fuerit ex omnibus. Set si unum ac simplex (c) probandum (d) *sit*, regium *pro*bem (e) *atque in primis laudem*. In *primo genere tamen quod* | hoc loco appellatur, occurrit nomen quasi patrium regis (1), ut ex se natis ita P. 236.
consulentis suis ciuibus, et (f) eos conseruantis stu*dio*sius (g) quam *redi*gentis (h) *in serui*tutem (2): *ut sane utili*us *sit faculta*tibus *et mente exi*guuos (i) sustentari unius optimi et summi uiri diligentia. Adsunt optimates, qui se melius hoc idem facere profiteantur; plusque fore dicant in pluribus consilii quam in

(a) Cod. 1. manu *quod*; 2. uero *quid*, ut paulo ante. Sed enim superius cap. xxx. erat *quod*. (b) Cod. 1. manu *separatum*; 2. *separatim*. (c) Cod. 1. manu *sinplex*; 2. superposuit *m*. (d) Exin pagellae angulus lacer est, ita ut in obliquo uulnere sex fere uerba perierint, quae ego supputatis litterarum spatiis restituere conatus sum, neque tamen mea pro tullianis haberi uolo. (e) Cod. *uem*, sed superposita *b*. (f) Cod. 1. manu *ut*; 2. *et*. (g) Versa haec quoque pagella necessario lacera est, quam pariter reparandam coniecturaliter curo. (h) Litterae *g* in hac uoce nonnisi uestigium breue manet. (i) Item in hac uoce uix leuis apex est litterae *g*.

ἴσης ἐξουσίας μετεῖναι πᾶσι· συγχυθήσονται γὰρ οἱ τῆς ἀξίας ὅροι.

(1) Nempe et Pollux onom. I. 2. in regiis nominibus primam ponit *patris* appellationem.

(2) Boni regis officium uerissime scribit Polybius V. 11: βασιλέως ἔργον ἐστὶ τὸ πάντας εὖ ποιοῦντα, διὰ τὴν εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν ἀγαπώμενον, ἑκόντων ἡγεῖσθαι καὶ προστατεῖν: *regis officium est, bene de omnibus merendo, hunc beneficiorum suorum atque humanitatis fructum referre, ut uolentibus imperio praesit ac moderetur*. Breuius Cassiodo-

*

P. 131. uno, et ean||dem (a) tamen aequitatem et fidem. Ecce autem maxima uoce clamat populus neque se uni neque paucis uelle parere; libertate ne feris quidem quicquam esse dulcius; hac omnes carere siue regi siue optimatibus seruiant. Ita caritate nos capiunt reges, consilio optimates, libertate populi: ut in conparando difficile ad eligendum sit quid maxime uelis (1). *L.* Credo, inquit, sed expedi-
P. 132. ri | quae restant uix poterunt, si hoc incohatum (b) reliqueris.

XXXVI. *S.* Imitemur (c) ergo Aratum, qui magnis de rebus dicere exordiens, a Ioue incipiendum putat (2). *L.* Quo Ioue? aut quid ha-

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *eamdem*. (b) Ita cod. cum aspirata duabus uocalibus interposita, quae scriptura confirmatur praestanti ueterum auctoritate Verrii Flacci et Tranquilli apud Diomedem p. 361. Et sic ueteres scripsisse testatur etiam Seruius ad G. III. 223. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *imitabor*, quae lectio item probabilis est.

rius ep. IX. 9: *disciplina imperandi est, amare quod multis expedit.*

(1) Hanc controuersiam uentilat Aristoteles reip. libro III, cum quo Cicero ualde conspirat: sed tamen ille graecus rem copiosius illustrat.

(2) Aratus phaenom. u. 1: ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα; quod Arati initium dicitur mirabile a Suida uoc. Ἄρατος σολεύς. Haec phaenomena latinis uersibus Cicero interpretatus erat, ipsumque exordium exstat de leg. II. 3; isque locus huic politico ualde similis est. *Q. ordire igitur. M. a Ioue musarum primordia, sicut in aratio carmine orsi sumus. Q. quorsum istuc? M. quia nunc itidem ab eodem, et a ceteris diis sunt nobis agendi capienda primordia.* Sic Plato, quem Cicero studiose sectatur, leges ordiens (lib. IV. p.

bet illius carminis simile haec oratio (1)? *S.* Tantum, inquit, ut rite ab eo dicendi principia capiamus, quem unum omnium deorum et hominum regem esse omnes docti indoctique uno ore (*a*) consentiunt. Quid? inquid (*b*) Laelius. Et ille, quid censes nisi quod est || ante oculos? Siue haec ad utilitatem uitae constituta sint a principibus rerum publicarum, ut rex putaretur unus esse in caelo, qui nutu, ut ait totum olympum Homerus, conuerteret (2); idemque et rex et pater haberetur omnium (3); magna auctoritas est multique testes; siquidem omnis multos appellari placet (4); ita P. 165.

(*a*) Cod. 1. manu *omnes doctique expoliri*; tum factum *docti indoctique expoliri*. Iam *expoliri* uel conuertendum est, ut me sapiens uir monuit, in haec uerba *uno ore*; uel est scribendum *omnes indocti expolitique*. (*b*) Ita cod.

712.) θεὸν δὲ πρὸς τὴν τῆς πόλεως κατασκευὴν ἐπικαλώμεθα. Confer item Timaei initium p. 27, et 48; tum Phaedr. p. 237.; reip. VIII. p. 545. Hunc inuocandi sub dicendi initiis morem tenebant Cato et Gracchus, Scipionis aequales, teste Seruio ad aen. VII. 259. XI. 301., et Symmacho ep. III. 44.

(1) Platonis imitatio leg. IV. 713. τίς δ' ὁ θεός.

(2) Il. I. 530. μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον. Mos philosophorum est ex unitate Dei arguere regni bonitatem; uicissimque regni sine unius imperantis commoditate uti ad unitatem Dei demonstrandam.

(3) Hor. sat. II. 1. 42: o pater et rex Iupiter.

(4) Vocabulo *multi* interdum significari *omnes* perdocte demonstrat Augustinus contra Iulianum lib. VI. 80, et C. D. XX. 23; cuius auctoritas magnum nunc accipit a Cicerone incrementum. Sic etiam in sacris litteris theologi intelligunt Matth. XXVI. 28: *qui pro multis effundetur*, id est *pro omnibus*. Et Dan. XII. 2: *multi euigilabunt*, id est *omnes*.

consensisse gentes, decretis uidelicet principum, nihil esse rege melius, quo|niam deos omnis censent unius regi numine (1). Siue haec in errore inperitorum posita esse et fabularum similia didicimus; audiamus communis quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa uiderunt, quae nos uix audiendo cognoscimus. Quinam, inquit Laelius, isti sunt? Et ille, qui natura omnium rerum peruestiganda senserunt omnem hunc mundum mente (a) (2) ‖ . . . .

P. 166.

Desiderantur paginae quatuor.

(a) Cod. *mundum exite*, cui postremo uerbo deleto superpositum fuit *mente*.

(1) Tarquinius ait apud Liuium II. 9: *regnum, res inter deos hominesque pulcherrima*. Et sic Ouidius blanditur Augusto fast. II. 131. Cicero autem uidetur prope exscribere Isocratem Nic. p. 40: *εἰ δὲ δεῖ τι καὶ τῶν ἀρχαίων εἰπεῖν, λέγεται καὶ τοὺς θεοὺς ὑπὸ Διὸς βασιλεύεσθαι· περὶ ὧν εἰ μὲν ὁ λόγος ἀληθής ἐστι, δῆλον ὅτι κἀκεῖνοι ταύτην τὴν κατάστασιν προκρίνουσιν· εἰ δὲ τὸ μὲν σαφὲς οὐδεὶς οἶδεν, αὐτοὶ δὲ εἰκάζοντες οὕτω περὶ αὐτῶν ὑπειλήφαμεν, σημεῖον ὅτι πάντες τὴν μοναρχίαν προτιμῶμεν*. Confer etiam sophistam Dionem or. III. de regno.

(2) Quid huius hiatus causa desideremus, certis prope indiciis cognoscimus. Quippe auctor ut unius dominatum suadeat, transit ad imaginem mundi, quem ex sententia Timaei platonici et unum esse ait et mente seu anima praeditum, a qua idem ceu monarcha quodam et domino regitur. Sic Cicero Timaei interpres cap. V: *primum ut mundus animans; deinde ut unus esset*. Hac opinione utitur etiam Virgilius aen. VI. 724, quo loco legendus est Seruius. Lege etiam Sextum emp. lib. contr. phys. sect. 95. Obscura grauisque uidebatur haec quaestio Augustino de consensu Euang. I. 35. Sed merito contra eos qui caelum esse animal aiebant librum scripsit Diodorus *ὁ μονάζων*, quarti sae-

XXXVII. . . . Set si uis, Laeli, dabo tibi testes nec nimis antiquos nec ullo modo barbaros (1). *L.* Istos, inquid, uolo. *S.* Uides ne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem ut sine regibus sit (2)? *L.* Uero mi- P. 99.

culi homo, ut ait Suidas. Nunc uero has opiniones infra mortuos amandauimus. Multo pestilentior fuit illa sententia, quae Deum non solum esse animam mundi statuebat, ut aiunt theologi ethnici apud Macrobium ad somn. I. 17, sed hunc ipsum mundum esse Deum; quem nunc in scholis spinosismum uocamus; quo errore Plinium quoque hist. II. 1 laborauisse dolendum est, generatimque stoicos, teste Epiphanio ep. ad Acacium cap. 3. Porro utrum Cicero in lacuna sententiam stoicorum posuerit, ignoramus. De re autem legere licet Virgilium G. IV. 221; Senecam quaest. nat. praef. lib. I; Varronem apud Augustinum C. D. IV. 31. VII. 5. 6. Refutatur sententia ab eodem Augustino de uera rel. cap. II. et de C. D. IV. 11. 12, a Lactantio VII. 3, et ab Epiphanio haer. V.

(1) Haud scio an intelligendi sint sacerdotes aegyptii (de quibus fortasse in lacuna locutus erat Cicero) quos de mundo disputantes audiit Solo, uti narrat Plato in Timaeo; immo quos ipse Plato audiit, teste Cicerone de fin. V. 29, quique ab eo diserte *barbari* appellantur. Sed certe hinc cognoscimus Scipionis praecedentibus paginis disputationem in eo fuisse uersatam ut confirmaret, hominibus priscis et barbaris placuisse genus reip. regium. Fortasse autem Cicero respicit Euripidem Iph. in Aul. 1402, et Aristotel. reip. I. 2. III. 14, apud quos *barbari* dicuntur natura serui. Aegyptii numquam sine rege esse potuerunt, ut Eusebii chronicon docet. Graecia item antiquissima sub regibus tota fuit. Dionys. V. 74. Immo orbis uniuersus, uti obseruat Iustinus I. 1. Ipse Cicero leg. III. 2. (quo loco libros suos de rep. memorat) ait: *omnes antiquae gentes regibus quondam paruerunt.*

(2) Hoc loco in margine codicis litteris antiquis sed inclinatis et ualde informioribus scribuntur uerba EXCLUSO TARQUINIO. Reuera Tarquinius exclusus fuit de-

nus. *S.* Quid ergo haec quadringentorum annorum aetas ut (a) urbis et ciuitatis (1), num ualde longa est? *L.* Ista (b) uero, inquid, adulta (2) uix (c). *S.* Ergo his annis quadringentis Romae rex erat. *L.* Et superbus quidem. | *S.*
P. 100. Quid supra? *L.* Iustissimus; et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore anno sescentesimo (d) rex erat (3). *S.* Ergo ne iste

(a) Ita cod. (b) Cod. 1. manu *ea*; 2. *ista*. (c) Ita interpungitur in codice, puncto scilicet recuruo post *x*. (d) Ita etiam inferius cap. XLVIII. *sescentos* et lib. II. 10. *sescentis*: tum et palatinae membranae fragmentorum Tullii pro Fonteio cap. IV. *sescentorum*; quae scriptura aliis quoque exemplis facile confirmatur.

sinente olympiade LXVII, uel initio sequentis, nempe circa annum urbis conditae CCXLIV; disputabatur autem de rep. anno DCXXV.

(1) Cur *ut urbis et ciuitatis*? Num Cicero innuit diuersas opiniones, quarum altera ait Romam a Romulo non tam a fundamentis excitatam, quam colonis renouatam; altera, cui auctor adhaeret, conditam simul et ciuibus frequentatam?

(2) Sic loquitur Cicero in Brut. VII: *non nascentibus Athenis, sed iam adultis*. Sic in eodem opere cap. X.

(3) Apud Augustinum C. D. XXII. 7 haec sunt in maurina editione: *cum sexcentis ferme annis ante Ciceronem Romulus fuerit, atque illa aetas iam fuisse doctrinis dicatur exculta, ut quod fieri non potest, omne respueret; quanto magis post sexcentos annos ipsius tempore Ciceronis, maxime postea sub Augusto atque Tiberio etc. resurrectionem carnis Christi etc. mens humana ferre non posset?* Constat omnino Augustinum respicere et ad haec Scipionis uerba loquentis de temporali inter se et Romulum spatio, et ad illa libri II. de rep. cap. X, ubi de Romuli immortalitate sermo est. Itaque in hoc Augustini loco Coquaeus, Viuesius et Louanienses editores optime scribebant *ante Scipionem* pro *ante Ciceronem*, rei nimirum euidentia coacti, quia

quidem peruetus. *L.* Minime, ac prope senescente iam Graecia (1). *S.* Cedo, num, Scipio (a) barbarorum Romulus rex fuit? *L.* Si ut Graeci dicunt omnis aut Graios (b) esse aut barbaros, uereor ne barbarorum rex fuit (c); sin id nomen moribus dandum est non linguis, non Graecos minus || barbaros quam Romanos puto (2). Et Scipio, adqui (d) ad hoc, de quo agitur, non quaerimus gentem, ingenia quaerimus. Si enim et prudentes homines et non ueteres, reges habere uoluerunt, utor neque perantiquis neque inhumanis ac feris testibus. P. 153.

(a) Vox *Scipio* (nominatiuo, ut arbitror, casu) interposita fuit secunda manu, uideturque glossa quaedam. (b) Cod. 1. manu *Graecos*; 2. *Graios*. (c) Ita cod. pro *fuerit*. (d) Ita cod.

Cicero multo plus distat a Romulo, quod ipse ibidem mox ait Augustinus. Maurini tamen editores a codicum et editionum (ut ipsi aiunt) auctoritate non discedunt, mendumque manifestum et flagitiosum retinent, quod futuri editores purgabunt. Par mendum in alio Augustini loco nos ipsi inferius initio tertii libri in notis coarguemus.

(1) Id ope chroniei eusebiani sic breuiter demonstratur. Reges sicyonii desiuerunt anno Abrahami DCCCLXXXVIII, postquam annis circiter DCCCCLVII regnauerant. Romulus anno Abrahami MCCLXIV imperare coepit; ergo ante Romulum anni excurrerant saltem MCCCXXXIII ex quo coeptum fuerat regnari in graeca urbe Sicyone. Igitur nascente Romulo iam Graecia senescebat. Legesis etiam Augustinum C. D. lib. XVIII, qui res Graeciae plurimas ante Romam conditam narrat.

(2) Romanos priscos contra Graecorum calumnias negat fuisse barbaros Dionysius I. 4.5.90. IV. 26. VII. 70. 72. Lege etiam Catonem apud Plinium XXIX. 1. Graecos Cicero pro Flacco XI haud minore seueritate damnat.

XXXVIII. Tum Laelius, uideo te, Scipio, testimoniis satis instructum: set aput me, ut aput bonum iudicem, argumenta plus quam testes ualent. | P. 154. Tum Scipio, utere igitur argumento, Laeli, tute ipse sensus tui. Cuius, inquit ille, sensus? *S.* Si quando si (a) forte tibi uisus es irasci alicui. *L.* Ego uero saepius quam uellem. *S.* „Quid? tum cum tu es iratus, permittis illi iracundiae dominatum animi tui (1)?„ *L.* Non mehercule, inquit (2): „sed imitor Archytam illum tarentinum, qui cum ad uillam uenisset, et omnia aliter offendisset ac iusserat (3)„ te te (b) infelicem, in||quid uilico (c), quem necassem iam P. 265.

(a) Ita in codice repetitur *si*. Num dicendum *ecquando forte*?
(b) Alterum *te* additum fuit secunda manu: auget autem minarum emphasim. Prima manus scripserat *a te*. Ambrosius habet *o te infelicem*. Lactantius *miserum te*. Differt autem a Tullio Ambrosius in posterioribus, Lactantius in prioribus. Lactantius certe et Hieronymus uidentur ipsum Tullii politicum locum exscribere.
(c) Ita cod. cum unica *l*, quae prisca et recta huius uocabuli scriptura est, licet *uilla* scribatur cum duabus *l*.

(1) Locum citat e I. de rep. Nonius uoc. *dominatio*. et *dominatus*.

(2) Laelii aequabilitatem in omni uita, eandemque semper uultum eandemque frontem, non secus ac de Socrate traditur, commendat Cicero off. I. 26. et pro Mur. XXXI. Quin et Horatius sat. II. 1. 72: *uirtus Scipiadae et mitis sapientia Laeli*. Decuit autem illa animi aequabilitas Laelium cognomento *sapientem*; quamquam Taurus philosophus apud Gellium I. 26 peracute disputat *utrum sapiens irascatur*. Qua super re lectores ad Senecae praeclaros *de ira* libros ablegamus.

(3) Locum citat Nonius uoc. *offendere* e II. de rep. Occurrit autem id mendum II pro I in codicibus etiam Nonii uaticanis.

uerberibus, nisi iratus essem (1). Optime, inquid Scipio. Ergo Archytas iracundiam, uidelicet dissidentem a ratione, seditionem (2) quandam animi mouere (a) ducebat, eam (b) consilio sedari uolebat. Adde auaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem, adde libidines (c); et illud uidere st, in animis hominum regale si imperium sit (d) unius fore dominatum, consilii scilicet: ea est enim animi pars op|tima: P. 266. consilio autem dominante, nullum esse libidinibus, nullum irae, nullum temeritati locum: *L.* Sic, inquid, est. *S.* Probas igitur (e) ani-

(*a*) Cod. 1. manu *ab animo reducebat*; tum 2. manu superpositum *mi* et *ue*, deletumque *ab*. (*b*) Ita cod. sine copula *et*, quod alias usuuenit in antiquis scripturis. (*c*) Cod. hic et alibi 1. manu *lluidines*; 2. *libidines*. (*d*) Cod. *uidest in animis hominum regale si mperium sit*. (*e*) Cod. *probas inquit*; mox deletum *inquit*, et superpositum *igitur*.

(1) Sic Cicero etiam tusc. IV. 36: *ex quo illud laudatur Archytae, qui cum uilico factus esset iratior, quo te modo inquit accepissem, nisi iratus essem!* Idem de Archyta narrant Val. M. IV. 1. ext. 1; Lactantius de ira D. XVIII; Ambrosius de off. I. 21; Hieronymus ep. LXXIX. 9; Plutarchus de lib. educ. t. VI. p. 34, et de sera Num. uind. t. VIII. p. 178; Iamblichus uit. Pyth. cap. XXXI. Archytae erga famulos humanitatem docet nos Athenaeus XII. 3. Mirum est quod Archytae illud dictum Platoni quoque tribuitur apud Plutarchum praedictis in locis; Charillo autem regi t. VI. apoph. reg. p. 718, et apoph. lac. p. 865; Cliniae apud praedictum Iamblicum; Sociati denique apud Senecam de ira I. 15. Merito autem Cicero in politico opere exemplum Archytae profert, cuius hominis politica munera scribit Suidas; quique πολιτικὸς ἅμα καὶ φιλόσοφος dicitur ab Athenaeo loco praedicto.

(2) Pari iure Plato reip. IV. p. 444. *iniustitiam* uocat *seditionem*.

*

mum ita adfectum? *L.* Nihil uero, inquit, magis. *S.* „ Ergo non profecto probares, si consi-„ lio pulso libidines, quae sunt innumerabi-„ les, iracundiaeue tenerent omnia. *L.* Ego „ uero nihil isto animo, nihil ita animato ho-
P. 267. „ mine ‖ miserius ducerem (1) „. *S.* Sub regno igitur tibi esse placet omnis animi partes, et eas regi consilio. *L.* Mihi uero sic placet. *S.* Cur igitur dubitas quid de re publica sentias? in qua, si in plures translata res sit, intellegi iam licet, nullum fore quod praesit inperium; quod quidem, nisi unum sit, esse nullum potest (2).

XXXVIIII. Tum Laelius, quid quaeso (a) interest inter unum et plures, si iustitia est in
P. 268. pluribus (b) (3)? Et Scipio, | quoniam testibus meis intellexi, Laeli, te non ualde moueri, non desinam te uti teste, ut hoc quod dico

(a) Cod. *quasi*. (b) Cod. *omnium in pluribus*; sed mox *omnium* expunctum.

(1) Locum e I. de rep. citat Nonius uoc. *anima*.

(2) His locis Cicero imitatur pressum illud genus socraticorum apud Platonem et Xenophontem dialogorum. Socrates enim interrogando ueritatem solebat elicere, et inductione et arguta conclusione plurimum uti, obseruante Tullio top. X, et Lactantio inst. VI. 17.

(3) Imitatur auctor Platonem reip. IV in fine, quo loco parum reip. et legum interesse dicitur utrum plures an unus dominetur, dummodo is legibus iustis imbutus sit. Commemoratio autem iustitiae nomine uidetur Cicero iam aucupari occasionem scribendi libri tertii, in quo Laelius pro iustitia disputaturus est.

probem. Me, inquit ille, quonam (a) modo? *S.* Quia animum aduerti nuper cum essemus in Formiano (1), te familiae ualde interdicere ut uni dicto audiens esset. *L.* Quippe uilico. *S.* Quid domi? plures ne praesunt negotiis tuis? *L.* Immo uero unus, inquit. *S.* Quid? totam domum num quis alter, praeter te regit (2)? *L.* Minime uero. *S.* Quin tu igitur con-‖cedis idem in re publica, singulorum dominatus, si modo iusti sint, esse optimos? *L.* Adducor igitur (b) et propemodum adsentior (3). P. 159.

XL. Et Scipio, tum magis adsentiare (c), Laeli, si ut omittam similitudinis (d), uni gubernatori, uni medico (4), si digni modo sint iis artibus, rectius esse alteri nauem commit-

(a) Cod. *quoniam*. (b) Ita cod. Melius fortasse scriberetur *inquit* quam *igitur*. Sane superius p. 99. u. ult. librarius mutauit *inquit* in *igitur*. (c) Cod. *adsentiar*. Malet fortasse aliquis *adsentiere*. (d) Ita cod. 1. manu; at 2. *similitudines*.

(1) Nota Laelii Formianum.

(2) Huc fortasse respicit Lactantius, Ciceronis perpetuus imitator (obseruante Hieronymo ep. LXX. 5.) de ira D. cap. XI: *non possunt in una domo multi esse domini, nec in naui una multi gubernatores*.

(3) Hinc illud uenustum Lycurgi dictum ad garrulum, qui ut democraticam faceret Spartam suadebat; tu uero prior, inquit Lycurgus, democratiam domi tuae esse iubeto: πρὸς τὸν κελεύοντα ποιεῖν ἐν τῇ πόλει δημοκρατίαν· σὺ πρῶτον, εἶπεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ σου ποίησον δημοκρατίαν. Plut. apoph. reg. p. 717, et lac. p. 851, et in Lycurgo cap. XIX.

(4) Gubernatoris medicique similitudinibus uarie multumque utitur Plato in politico, in rep. et in leg. Sic et Horatius ep. lib. II. 1. 114, Symmachus ep. IV. 7. X. 2.

tere, aegrum alteri, quam multis, ad maiora peruenero. *L.* Quaenam ista sunt? *S.* Quid?
P. 160. tu non uides unius inportunitate et superbia Tarquinii, nomen huic populo in odium uenisse regium (1)? *L.* Uideo uero, inquid. *S.* Ergo etiam illut uides, de quo progrediente oratione uentura (a) me dicturum puto, Tarquinio exacto (b), mira quadam exultasse populum insolentia libertatis (2): tum exacti in exilium innocentes, tum bona direpta multorum (3) „ tum „ annui consules (c), tum demissi populo fa-
P. 101. „ sces (4) „ tum prouocationes omnium rerum, tum secessio (d) plebei (e), tum prorsus

(a) Ita cod. *uentura* (aut *futura*) 2. manu, quum 1. fuisset *uita*. Atqui utrumque omitti potuit. (b) Malet fortasse aliquis *excluso*, cuiusmodi est glossa p. 95. n. 2. (c) Sigonius (iure meritoque dubitante Patricio) in fragmentis editis perperam heic malebat scribere *tum instituti annui consules*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *secessionem*. (e) Cod. *plebie*, mox factum *plebi*; erat autem illa metathesis pro *plebei*. Iam *plebei* uel *plebi* secundo casu multis exemplis confirmatur, ut ambrosiano Tullii interprete; Tullio ipso ad fam. VII. 27. X. 16; Varrone L.L. IV. 14; Gellio II. 11. IV. 18; ne plures laudem. Denique utrum scribatur *ei* an *i* in eiusmodi terminationibus, parum referre ait Sextus emp. contra gramm. I. 9.

(1) Cicero de leg. III. 7: *regale ciuitatis genus, probatum quondam, postea non tam regni quam regis uitiis repudiatum est*. Confer tamen nosmet infra p. 106. n. 1.

(2) Sic de populo rom. loquitur etiam Val. M. VIII. 9. 1.

(3) Easdem calamitates narrat Polybius (apud Suidam uoc. *ἰσηλογεῖ*) accidisse in urbe Messene, quo tempore ibi fuit democratia; ne recentiora apud nos exempla commemoremus, quae sunt notissima.

(4) Locum e I. de rep. citat Nonius uoc. *demittere*, quo loco male editiones habent *dimissi*; in plantiniano autem exemplari meo uiri docti manu corrigitur *de-*

ita acta pleraque ut in populo essent omnia. *L.* Est, inquit, ut dicis. Est uero, inquit Scipio, in pace et otio: licet enim lasciuire dum nihil metuas, ut in navi ac saepe etiam in morbo leui. „ Sed ut ille qui nauigat, cum subito „ mare coepit horrescere, (1) „ et ille aeger ingrauescente morbo, unius opem inplorat; sic noster populus in pace et domi (a) imperat et ipsis magistratibus | minatur, recusat, appellat, P. 102. prouocat; in bello sic paret ut regi (2): ualet enim salus plus quam libido. Grauioribus uero bellis etiam sine collega omne imperium nostri penes singulos esse uoluerunt, quorum ipsum nomen uim suae potestatis indicat. Nam dictator quidem ab eo appellatur quia dicitur (3); sed

(a) Ita 2. manu, at 1. *domo*.

missi. Sed tamen mendum *dimissi* retinent constanter Nonii codices uaticani.

(1) Locum e I. de rep. citat Nonius uoc. *horrendum et horridum*.

(2) Ius romanum Quintilianus decl. CCCXLVIII profert: *imperator in bello summam habeat potestatem.* Confer Sallust. Cat. XXIX; Liuium III. 4; Caesarem B. C. I. 4. Eandem obedientiam fuisse Athenis in belli persici terrore docet Plato leg. III. p. 698. sqq; generatimque Atheniensium morem parendi rectoribus in periculo, resistendi eisdem in securitate notat Polybius VI. 44. Lege etiam Augustinum C. D. V. 12.

(3) Sic apud Longum p. 2234: *oriens consul magistrum populi dicat*. Haud recte autem Eusebius chron. I. 47. (an potius interpres armenius?) uocem *dictator* explicat *eloquens*. Sed recte Plutarchus in Marcel. XXIV, Varro LL. IV. 14, Suetonius Iul. LXXVII *a dicendo* repetunt. Paulus *magisterare* docet esse *imperare*. De nomine dictatoris sapienter more suo disputat Dio-

in nostris libris (1) uides eum, Laeli, magistrum populi appellari (2). *L.* Uideo, inquit. Et Scipio, sapienter igitur illi uete-‖*res* . . . . . .

Desiderantur paginae duae.

. . . .

P. 149. XLI. . . . (3) iusto quidem rege cum est populus orbatus, sicut ait Ennius (4), post optimi regis obitum

nysius v. 73. Fallitur sane Isidorus orig. IX. 3 dum ei magistratui tribuit quinquennalem potestatem, quae non fuit nisi semestris. Eleganter denique Iuuenalis X. 109 Iulium Caesarem dictatorem, seu populi magistrum, circumlocutione petita e ludo definit: *ad sua qui domitos deduxit flagra Quirites*.

(1) Nempe *auguralibus*, teste Seneca ep. CVIII, qui hunc locum Ciceronis legebat. Dicit autem Scipio *nostris*, quia tum ipse tum Laelius in collegio augurum fuerunt.

(2) Sic Cicero ait etiam leg. III. 3, fin. III. 22. Ergo propinquius uidetur accersi uox dictator a *dictando* quod facit magister, quam a *dicitur*.

(3) Haud scio an reuertatur Scipio ad ueterum populorum nominatimque Romanorum testimonium, qui unius imperium praeoptauerunt. Sane, ut est apud Dionysium II. 3. sqq. quum Romulus populum rogauisset regno ne an libera rep. uti uellet, populus regi parere maluit. Rursus, ut dicitur in II. de rep. erepto e uiuis Romulo, idem populus non patrum sed regiis auspiciis gubernari se uoluit. Itaque in hac breui lacuna uidetur sermo fuisse de praestantia regii dominatus, quo illa simplicitas uetustiorum hominum carere noluerit; cuius rei desiderium in obitu praesertim principis palam fiebat. Lege ex. gr. de desiderio populorum in obitu Theodorici regis Cassiodorium uar. lib. VIII.

(4) Lactantius inst. I. 15: *Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius, apud quem populus amissum regem dolens haec loquitur* etc. ut supra apud Tullium; sed tamen breuius, nempe a uerbis *o Romule* etc. Praecedentia quippe Ennii uerba nunc primo cognoscimus.

Pectora dia (a) tenet desiderium; simul inter (b)
Sese sic memorant, o Romule Romule die (c)
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater! o genitor! o sanguen dis oriundum!
Non eros (d) nec dominos (1) appellabant eos quibus iuste paruerunt: denique ne reges quidem (2); set patriae custodes, set patres et deos (3). Nec sine causa. Quid | enim adiungunt? P. 150.
Tu produxisti nos intra (e) luminis oras.
Uitam, honorem, decus sibi datum esse iustitia regis existimabant (f) (4). Mansisset eadem

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *diu*. Et sane *dia* recte a poeta dicitur; *diu* autem sententiae loci congruit, sed a quantitatum lege recedit. (b) Cod. *orbatus pectora dia tenet desiderium, sicut ait Ennius, post optimi regis obitum, simul inter* etc. cuius uitiosae scripturae emendationem, duorumque uersuum priorum constitutionem perdocti uiri animaduersioni debeo. (c) Ridicule in editis Ennii fragmentis annal. I (non II, ut mendosa Prisciani Putschii editio p. 708) pro *die* est *dic o*. Quamquam iamdiu Ursinus eam protulit emendationem, quae nunc a uaticano palimpsesto confirmatur. (d) Ita codex, tum fortasse superaddita est *h*. Et quidem Fronto de nep. am. ed. med. p. 204. *erili* habet pro *herili*. (e) In editis fragmentis est archaismus *endo* pro *intra*; sed Lactantius *intra* ut codex. (f) Ita 2. manu; at 1. *existimant*.

(1) Utrum reges sint appellandi domini disputat Lydus de mag. rom. I. 6.

(2) Quid ergo ait Sallustius Cat. II? *reges, nam in terris nomen imperii id primum fuit*.

(3) De uetustissimo regum iure et honoribus legesis Aristotelem reip. I. 2. III. 14.

(4) Recole de rep. I. 35. Tum et Aristoteles reip. III. 14 obseruat, reges olim propter beneficentiam fuisse electos populisque caros. Sic etiam in sacris litteris Luc. XXII. 25: *reges gentium dominantur eorum; et qui potestatem habent super eos, benefici uocantur*.

uoluntas (a) in eorum posteris, si regum similitudo permansisset; sed uides unius iniustitia concidisse genus illut totum rei publicae (1). L. Uideo uero, inquit, et studeo cursus istos mutationum
P. 147. || non magis in nostra quam in omni re publica noscere.

XLII. Et Scipio, est omnino cum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio dixero, accuratius tibi (b) dicendum de commutationibus rerum publicarum (2); etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto. Sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio. Cum rex iniustus esse coeperit, perit illut ilico genus, et est idem ille
P. 148. tyrannus, deterrimum | genus et finitimum optimo: quem si optimates oppresserunt, quod ferme euenit, habet statum res publica de tribus secundarium: est enim quasi regium (c) id

(a) Cod. 1. manu *uolumtas*; 2. *uoluntas*. (b) Cod. 1. manu *tibi*; quae lectio deinde expuncta est, scriptumque uidetur *mihi*. Posteriorem lectionem retineo, qua docemur Scipionem, non Laelium, in his libris disputauisse de rerump. commutationibus. Codicis enim emendatorem, qui integro opere utebatur, haud temere scripsisse *mihi* pro *tibi* puto. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *regum*. Recole cap. XXXV.

(1) Contradicit Orosius II. 4: *Romani quanta mala per ducentos quadraginta et tres annos continua illa regum dominatione pertulerint* etc. *Si unius tantum superbia fuisset in culpa, ipsum solum oportuisset expelli, seruata regia dignitate melioribus*.

(2) Disputationis haec pars desideratur in mutilo codice uaticano. Videtur autem eam auctor absoluisse in sexto, cuius uide fragmenta cap. I.

est patrium consilium populo bene consulentium principum. Sin per se populus interfecit aut eiecit tyrannum, est moderatior quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur, tuerique uult per se constitutam rem publicam. Si quando aut regi iusto uim populus || attulerit (a) P. 243. regnoue eum spoliauit (b); aut etiam, id quod euenit saepius, optimatium (c) sanguinem gustauit (d), ac totam rem publicam substrauit libidini suae (1); caue putes autem mare ullum aut flamam (e) esse tantam, quam non facilius sit sedare, quam effrenatam (f) insolentia multitudinem (2);

XLIII. Tum fit illut, quod aput Platonem est luculente dictum, si modo id exprimere latine potuero, nam difficile factu | est (3); sed P. 244.

(a) Ita cod. quum alibi sit *ad* non *at*. Sic modo *adtinet* modo *attinet*; quam duplicem horum diserte duorum uerborum scripturam appellat Scaurus p. 2252, et 2260. (b) Videtur scribendum *spoliarit*; quamquam alii indicatiui sequuntur. Sed locum grammatici considerent. (c) Cod. 1. manu *optimatum*, 2. *optimatium*. Recole cap. XXVI. (d) Cod. 1. manu *gustabit*, 2. *gustauit*. Ita accidit sequenti uoci *libidini*. (e) Ita cod. pro *flammam*. Recole cap. IV. p. 16. (f) Ita cod. At superius cap. XXXIV. p. 90. *ecfrenati*.

(1) Rem tragice canit Lucretius V. 1135, ubi de politicis commutationibus: *regibus occisis subuersa iacebat - pristina maiestas - sub pedibus uolgi magnum lugebat honorem*.

(2) Ita Euripides Iph. in Aul. 1357. τὸ πολὺ γὰρ δεινὸν κακόν.

(3) Notabile Tullii dictum de interpretando Platone; quamquam de leg. II. 7. ait, genus orationis platonicae imitari difficile, sententias interpretari perfacile. Iam totum hunc locum Tullius mira breuitate ac libertate latinum facit, prorsus ut in aliorum librorum interpretationibus solitus fuit, obseruante Hieronymo ep.

conabor tamen. * Cum enim, inquit, inexplebiles populi fauces exaruerunt libertatis siti, malisque usus ille ministris, non modice temperatam sed nimis meracam libertatem sitiens hauserit (1); tum magistratus et principes, nisi ualde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrent, insequitur, insimulat, arguit; praepotentes, reges, tyrannos uocat (2). Puto enim tibi haec esse nota. *L.* Uero mihi, in‖quit ille, notissima. *S.* Ergo illa secuntur (a): eos qui pareant principibus agita-

P. 151.

* Plato reip. VIII. p. 562. Ὅταν οἶμαι δημοκρατουμένη πόλις, ἐλευθερίας διψήσασα, κακῶν οἰνοχόων προστατούντων τύχῃ, καὶ πορρωτέρω τοῦ δέοντος ἀκράτου αὐτῆς μεθυσθῇ (3), τοὺς ἄρχοντας δὴ, ἂν μὴ πάνυ πρᾶοι ὦσι, καὶ πολλὴν παρέχωσι τὴν ἐλευθερίαν, κολάζει, αἰτιωμένη ὡς μιαρούς τε καὶ ὀλιγαρχικούς. — Δρῶσι γὰρ, ἔφη, τοῦτο. Τοὺς δέ γε, εἶπον, τῶν ἀρχόντων κατηκόους προπηλακίζει.

(a) Ita cod. ut alibi *aecus* pro *aequus*.

LVII. 5, et ad Os. prolog. lib. III. Profecto suam libertatem ipse Cicero fatetur in fine opusculi de genere oratorum; eademque et in topicorum interpretatione utitur. Platonis locum graecum carptim nos, prout oratio tulliana feret, ponemus.

(1) Merito sic loquitur summus imperator Scipio; namque ut ait Tacitus hist. IV. 8: *imperatoribus egregiis modus libertatis placet*. Sic Quinctius (Liu. XXXIV. 49.) ad Graecos: *libertate modice utantur; temperatam eam, salubrem et singulis et ciuitatibus esse; nimiam, et aliis grauem, et ipsis qui habeant, effrenatam et praecipitem esse*. Locutionem Tullii imitatur Augustinus C.D. I. 30, dum ait: *populo romano inesse meraciorem dominandi libidinem*.

(2) Ipse uidelicet Scipio a C. Graccho in concione tyrannus per contumeliam dictus fuit, quod superius ad cap. XXVI in nota retulimus.

(3) Huc usque Platonis uerba refert etiam Athenaeus XI. 15, ubi de poculis

ri ab eo populo, et (a) seruos uoluntarios appellari (1), eos autem, qui in magistratu priuatorum similes esse uelint; eosque priuatos, qui efficiant nequid inter priuatum (b) et magistratum differat „ ferunt laudibus et mactant „ honoribus (2) „ ut necesse sit in eiusmodi re publica plena libertatis esse omnia; ut (c) et priuata domus omnis uacet domina|tione; et P. 152. hoc malum usque ad bestias perueniat. Denique ut pater filium metuat; filius patrem neglegat: absit omnis pudor, ut plane liberi sint: nihil intersit ciuis sit an peregrinus (3):

ὡς ἐθελοδούλους τε καὶ οὐδὲν ὄντας· τοὺς δὲ ἄρχοντας μὲν ἀρχομένοις, ἀρχομένους δὲ ἄρχουσιν ὁμοίους, ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ ἐπαινεῖ τε καὶ τιμᾷ· ἆρ᾽ οὐκ ἀνάγκη ἐν τοιαύτῃ πόλει ἐπὶ πᾶν τὸ τῆς ἐλευθερίας ἰέναι; – πῶς γὰρ οὔ; – καὶ καταδύεσθαί γε, ἦν δ᾽ ἐγὼ, ὦ φίλε, εἰς τὰς ἰδίας οἰκίας, καὶ τελευτᾷν μέχρι τῶν θηρίων τὴν ἀναρχίαν ἐμφυομένην. – πατέρα μὲν ἐθίζεσθαι παιδὶ ὅμοιον γίγνεσθαι καὶ φοβεῖσθαι τοὺς υἱεῖς, υἱὸν δὲ πατρί· καὶ μήτε αἰσχύνεσθαι μήτε δεδιέναι τοὺς γονέας, ἵνα δὴ ἐλεύθερος ᾖ. μέτοικον δὲ ἀστῷ καὶ ἀστὸν μετοίκῳ ἐξισοῦσθαι, καὶ ξένον ὡσαύτως. –

(a) Cod. *ut*; tum emendatum 2. manu *et*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *pribatum*. (c) Cod. *aut*; uerum *a* uidetur expuncta.

(1) Hinc illud Coclitis ad proceres etruscos Liu. II. 10: *seruitia regum superborum, suae libertatis immemores*.

(2) Verba haec e Cicerone de rep. sed sine libri nota, atque omissa copula *et* citat Nonius uoc. *mactare*. Locum exprimit tacito Ciceronis nomine etiam Lactantius inst. V. 9: *eos laudant et honoribus mactant*. (Item inst. I. 15, ubi legendum *mactare* pro *iactare*). Tum Arnobius lib. V. p. 160, et VI. p. 221 *mactare honoribus*. Sane et Arnobius dici uidetur abs Hieronymo ep. LXX. 5 dialogorum Ciceronis imitator.

(3) Quam grauibus poe-

magister ut discipulos metuat et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros: adulescentes ut senum sibi pondus adsumant, senes autem ad ludum adulescentium descendant ne sint iis odiosi et graues. Ex quo fit ut etiam serui se
P. 161. liberius ‖ gerant; uxores eodem iure sint quo uiri. Quin (a) tanta libertate canes etiam et equi, aselli (b) denique, liberi sint, sic (c) incurrant (d), „ut is (e) de uia decedendum sit (1). „ Ergo ex hac infinita, inquit, licentia haec

διδάσκαλός τε ἐν τῷ τοιούτῳ φοιτητὰς φοβεῖται καὶ θωπεύει, φοιτηταί τε διδασκάλων ὀλιγωροῦσιν, οὕτω δὲ καὶ παιδαγωγῶν· καὶ ὅλως οἱ μὲν νέοι πρεσβυτέροις ἀπεικάζονται καὶ διαμιλλῶνται καὶ ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις· οἱ δὲ γέροντες συγκαθιζοντες τοῖς νέοις, εὐτραπελίας τε καὶ χαριεντισμοῦ ἐμπίμπλανται, μιμούμενοι τοὺς νέους, ἵνα δὴ μὴ δοκῶσιν ἀηδεῖς εἶναι, μηδὲ δεσποτικοί. — τὸ δέ γε ἔσχατον, τῆς ἐλευθερίας τοῦ πλήθους, ὅσον γίγνεται ἐν τῇ τοιαύτῃ πόλει, ὅταν δὴ οἱ ἐωνημένοι καὶ αἱ ἐωνημέναι μηδὲν ἧττον ἐλεύθεροι ὦσι τῶν πριαμένων· ἐν γυναιξὶ δὲ πρὸς ἄνδρας καὶ ἀνδράσι πρὸς γυναῖκας ὅση ἡ ἰσονομία καὶ ἐλευθερία γίγνεται, ὀλίγου ἐπελαθόμεθ' εἰπεῖν. - ἀτεχνῶς γὰρ αἵ τε κύνες, κατὰ τὴν παροιμίαν, οἷαί περ αἱ δέσποιναι γίγνονταί τε δὴ, καὶ ἵπποι καὶ ὄνοι πάνυ ἐλευθέρως καὶ σεμνῶς εἰθισμένοι πορεύεσθαι κατὰ τὰς ὁδοὺς ἐμβάλλοντες τῷ ἀεὶ ἀπαντῶντι, ἐὰν μὴ ἐξίστηται. καὶ τἆλλα πάντα οὕτω μεστὰ ἐλευθερίας γίγνεται· — τὸ δὲ δὴ κεφάλαιον πάντων τούτων ξυνηθροι-

(a) Cod. *in*; tum superadditum *qu*. (b) Cod. *axilli*; mox 2. manu *aselli*. (c) Ita cod. sine ulla copula. (d) Ita 2. manu; at 1. *incurrunt*. (e) Ita cod. pro *iis* uel *his*.

nis excluderentur peregrini a ciuium iure et negotiis, docet Libanius in oratione Hyperidis pro Demosthene. Confer eundem in Archidami et in ducis apologiis.

(1) Locum (omisso uerbo *is*) citat Fronto exempl.

summa cogitur, ut (a) ita fastidiosae mollesque mentes euadant ciuium, ut si minima uis adhibeatur imperii (b), irascantur et perferre nequeant: ex quo leges quoque incipiunt neglegere, ut plane sine ullo domino sint.

XLIIII. Tum Laelius, | prorsus, inquid, expressa sunt a te quae dicta sunt ab illo. *S.* Atque ut iam ad sermonis mei morem reuertar: ex hac nimia licentia, quam illi solam libertatem putarent (c), ait ille *, ut e (d) stirpe quadam existere et quasi nasci tyrannum. Nam ut ex nimia potentia principum, oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa seruitute adficit. Sic omnia nimia, cum uel in tempestate uel in agris uel in corporibus laetiora fuerunt, in contraria fere conuer- P. 162. P. 257.

σμένων ἐννοεῖς; ὡς ἁπαλὴν τὴν ψυχὴν τῶν πολιτῶν ποιεῖ, ὥστε κἂν ὁτιοῦν δουλείας τὶς προσφέρηται, ἀγανακτεῖν καὶ μὴ ἀνέχεσθαι· τελευτῶντες γάρ που οἶσθ' ὅτι οὐδὲ τῶν νόμων φροντίζουσι γεγραμμένων ἢ ἀγράφων, ἵνα δὴ μηδαμῇ μηδεὶς αὐτοῖς ᾖ δεσπότης.

* Plato ibid. p.563. Ταυτὸν, ὅπερ ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ νόσημα ἐγγενόμενον ἀπώλεσεν αὐτὴν, τοῦτο καὶ ἐν ταύτῃ πλέον τε καὶ ἰσχυρότερον ἐκ τῆς ἐξουσίας ἐγγενόμενον καταδουλοῦται δημοκρατίαν· καὶ τῷ ὄντι τὸ ἄγαν τὶ ποιεῖν μεγάλην φιλεῖ εἰς τοὐναντίον μεταβολὴν ἀνταποδιδόναι, ἔν ὥραις τε καὶ ἐν φυτοῖς καὶ ἐν σώμασι, καὶ δὴ καὶ ἐν πολιτείαις οὐχ ἥκιστα. — ἡ γὰρ ἄγαν ἐλευθερία ἔοικεν οὐκ εἰς

(*a*) Cod. *ud*. Et quidem *ud* superadditum est 2. manu; nam 1. nihil scripserat, quia paulo post fecerat *euadent*; sed manus secunda fecit *ud* etc. *euadant*. (*b*) Ita cod. 2. manu; at 1. *imperi*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *putant*. (*d*) Ita 2. manu; at 1. *ex*.

eloc. uoc. *decedo* e Cicerone de rep. sed sine libri nota.

tuntur, maximeque (a) in rebus publicis euenit: nimiaque illa libertas et populis et priuatis in nimiam seruitutem cadit (b). Itaque ex hac maxima libertate tyrannus gignitur, et illa iniustissima et durissima seruitus. Ex hoc enim populo indomito uel potius immani deligitur aliqui (c) plerumque dux contra illos principes
P. 258. ad|flictos iam et depulsos loco, audax, inpurus, consectans proterue bene (d) saepe de re publica meritos, " populo gratificans et aliena " et sua (1) ": cui quia priuato sunt oppositi timores, dantur imperia et ea continuantur (2), praesidiis (e) etiam, ut Athenis Pisistratus, sae-

ἄλλο τι ἢ εἰς ἄγαν δουλείαν μεταβάλλειν καὶ ἰδιώτῃ καὶ πόλει· – εἰκότως τοίνυν, οὐκ ἐξ ἄλλης πολιτείας τυραννὶς καθίσταται ἢ ἐκ δημοκρατίας. ἐξ, οἶμαι, τῆς ἀκροτάτης ἐλευθερίας, δουλεία πλείστη τε καὶ ἀγριωτάτη. – P. 565. τοῦτο μὲν ἄρα δῆλον, ὅτι ὅταν περ φύηται τύραννος, ἐκ προστατικῆς ῥίζης καὶ οὐκ ἄλλοθιν ἐκβλαστάνει. – οὐκοῦν ἕνα τινὰ ἀεὶ ὁ δῆμος εἴωθε διαφερόντως προΐστασθαι ἑαυτοῦ καὶ τοῦτον τρέφειν τε καὶ αὔξειν μέγαν· – οὗτος δὲ, ἔφην, ὁ στασιάζων γίγνεται πρὸς τοὺς ἔχοντας τὰς οὐσίας. – τὸ δὴ τυραννικὸν αἴτημα τὸ πολυθρύλλητον ἐπὶ τούτῳ πάντες οἱ εἰς τοῦτο προβεβηκότες ἐξευρίσκουσιν, αἰτεῖν τὸν δῆμον φύλακάς τινας τοῦ σώματος, ἵνα σῶς αὐτοῖς ᾖ ὁ τοῦ δήμου βοηθός.

(a) Videtur excidisse *id*. (b) Ita cod. euidenter *cadit*; nisi est mendum pro *cedit*. Tacitus *Pompeii potentia in Caesarem cessit*.
(c) Ita cod. quae scriptura in Tullii codicibus non infrequens est pro *aliquis*. (d) Cod. *baene*; sed tamen *a* uidetur deleta. (e) Ita 2. manu; at prima *praesidis* solita crasi.

(1) Locum e I. de rep. citat Fronto exemp. eloc. uoc. *gratificor*.

(2) Augustinus C. D. I. 31. de romanis optimatibus loquens et huc fortasse respiciens ait, *donec continuatis honoribus ad potestatem regiam peruenirent*.

piuntur (a) (1): postremo a quibus producti sunt, existunt eorum ipsorum tyranni: quos si boni oppresserunt, ut saepe fit, recreatur ciuitas; sin audaces, fit il|la factio (2), genus aliut ty- P. 133.
rannorum: eademque oritur etiam ex illo (b) saepe optimatium praeclaro statu, cum ipsos principes aliqua prauitas de uia deflexit. Sic tanquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum, tyranni ab (c) regibus; ab iis autem (d) principes aut populi; a quibus aut factiones aut tyranni: nec diutius unquam tenetur idem rei publicae modus (3).

XLV. Quod ita cum sit, tribus (e) primis generibus longe praestat mea sententia re-
gium (4); | regio autem ipsi praestabit id quod P. 134.

(a) Ita cod. cum diphthongo. (b) Cod. *ex illa*. (c) Fortasse *b* est expuncta. (d) Ita 2. manu; at 1. *aut*. (e) Ita cod. sine praepositione *ex* uel *e*.

(1) Sic de Pisistrato narrat Plutarchus in Solone cap. xxx. Ita Syracusis habuit custodes Dionysius nondum tyrannus, ut ait Aristoteles reip. III. 15; denique Corinthi Periander, quem memorat Heraclides ponticus in politiis.

(2) Quae in bonis amicitia est, eam esse inter malos factionem, apophthegma Sallustii est in Iug. xxxi. Sed enim id esse effatum non solum Sallustii uerum etiam Ciceronis scribit Io. saresberiensis polycr. III. 12.

(3) Huic similem disputationem de trium reip. generum commutationibus habet Polybius vi. 3. 7. Loquitur autem heic apud Tullium Scipio Polybii auditor: Plato uero reip. viii. p. 545. sqq. quatuor uitiosa genera politiae scribit, τιμοκρατίαν, ὀλιγαρχίαν, δημοκρατίαν, τυραννίδα, *ambitiosorum*, *paucorum*, *plebis effrenatae*, *tyranni*.

(4) Homeri notissimum illud οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρα-

erit aequatum et temperatum ex tribus optimis rerum publicarum modis (1). Placet enim esse quiddam in re publica praestans et regale; esse aliud auctoritate principum partum (a) ac tributum; esse quasdam res seruatas iudicio uoluntatique multitudinis. Haec constitutio primum "habet aequabilitatem quandam (b) „ magnam (2), qua carere diutius uix possunt
P. 163. „ libe||ri; deinde firmitudinem (3) „ quod et illa prima facile in contraria uitia conuertuntur, ut exsistat ex rege dominus, ex optima-

(a) Cod. *partium*. (b) *Quandam* addidit 2. manus; habet et Nonius.

νίν, εἷς κοίρανος ἔστω. Sic diserte censet Plato (ut huius unicum locum laudem) in politico p. 302, non sine tamen optimis legibus, *μοναρχία ζευχθεῖσα μὲν ἐν γράμμασιν ἀγαθοῖς, οὓς νόμους λέγομεν, ἀρίστη πασῶν*. Apud Isocratem quoque in Nicocle monarchia ceteris politiae generibus studiose praefertur; itemque apud Plutarchum in breui scripto de unius in rep. dominatione. De monarchiae praestantia totus est Stobaei sermo XLV. Sed cumulare de tam celebri re scriptorum testimonia, abutentis otio est.

(1) Haec est puta Polybii sententia VI. 3. Eiusmodi fuit Lycurgi institutio Lacedaemone, Polyb. ibidem; et Solonis Athenis, Arist. reip. II. 12. III. 11, Plut. in Solone XVII. sqq. Eadem fuit Karthagine, ut ait Cato apud Seruium aen. IV. 682. Parum uero accurate Strabo V. p. 439. ait Romanos, eiecto Tarquinio, remp. constituisse regia atque optimatium administratione temperatam, *πολιτείαν συνεστήσαντο μικτὴν ἔκ τε μοναρχίας καὶ ἀριστοκρατίας*; quasi populi nulla tunc fuerit Romae potestas.

(2) Omne ius atque omnem legum latorum conatum in eo uersari, ut aequalitas commoditatum inter homines constet; utque infirmi mortales a potentiorum ditiorumque iniuriis tuti sint; pulchre docet Athenaeus XII. 12.

(3) Locum e I. de rep.

tibus factio, ex populo turba et confusio;
quodque ipsa genera generibus saepe conmu-
tantur nouis (a). Hoc in hac iuncta moderate-
que permixta conformatione (b) rei publicae non
ferme sine magnis principum uitiis (c) euenit.
Non est enim causa conuersionis, ubi in suo
quisque est gradu firmiter collocatus, et non P. 164.
subest quo praecipitet ac decidat.

XLVI. Sed uereor, Laeli, uosque homines
amicissimi ac prudentissimi, ne si diutius in
hoc genere uerser, quasi praecipientis cuiusdam
et docentis, et non uobiscum simul (d) conside-
rantis esse uideatur oratio mea. Quam ob rem
ingrediar in ea, quae nota sunt omnibus, quae-
sita autem a nobis iamdiu (1). Sic enim decerno,
sic * || sentio, sic adfirmo, nullam omnium re- * Q. XIII. P. 177.
rum publicarum aut constitutione aut discri-
ptione (e) aut disciplina conferendam esse cum
ea quam patres nostri nobis acceptam iam in-

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *conmutamtur nobis*, nempe *m* pro *n*; *b* pro *u*. (b) Cod. *conmutatione*, quod prorsus mendum uidebatur. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *uitis*. (d) *Simul* superadditum est in codice. (e) Cod. *discriptionem aut disciplinam*; sed mox ibidem expuncta utraque *m*. Tum in priore uocabulo fortasse est refectum *de* pro *di*.

citat Nonius uoc. *firmitudo*. Sed enim Tacito annal. IV. 33 mixta reip. forma laudari facilius quam euenire; uel si euenerit, haud diuturna esse posse uidetur.

(1) Recole cap. XXI, ubi Laelius ait, Scipioni uisum esse optimum statum ciuitatis eum quem romani ueteres suis posteris reliquissent.

*

de a maioribus reliquerunt (1). Quam, si placet, quoniam ea, quae tenebatis ipsi, etiam ex me audire uoluistis, simul et qualis sit et optimam esse ostendam: "expositaque ad exemplum
P. 178. " nostra re publica (a), accommodabo ad eam, si " potuero, omnem illam orationem, quae est " mihi habenda de optimo ciuitatis statu (b)". Quod si tenere et consequi potuero, cumulate munus (c) hoc, cui me Laelius praeposuit (2), ut opinio mea fert, effecero.

XLVII. Tum Laelius, tuum uero, inquit, Scipio, ac tuum (d) quidem munus. Quis enim te potius aut de (e) maiorum dixerit institutis? cum sis clarissimis ipse maioribus (3): aut de

(a) Cod. *nostrae reip*. Sed ablatiuum casum scribendum esse censebat uir exquisite doctus; cuius egregio iudicio suffragari uideo quae dicuntur a Scipione in secundo libro ante finem quaternionis XXIII. Itaque hanc scripturam, inuito licet codice uaticano et ipso Nonio, recipere haud dubitaui. (b) Citat locum Nonius uoc. *accommodatum*; sed cum uarietate, nempe *expositamque* pro *expositaque*; *eam* pro *ad eam*; *potero* pro *potuero*. Codices Nonii uaticani ab editionibus non discrepant. Sed tamen τὸ *ad eam* scribitur manu uiri docti in meo Nonii exemplari plantiniano, quam emendationem nunc uaticanus de rep. codex confirmat. (c) Ita 2. manu; at 1. *minus*. (d) Ita cod. quae uidetur confirmatio cum emphasi. Suspicabar tamen emendandum esse *aptum*. (e) Cod. *aude* crasi facta ob similes sonos. Sic et inferius; quamquam ibi mox emendatum fuit *aut de*.

(1) Eiusmodi laudem romanae reip. institutis largiuntur duo quoque praestantissimi inter Graecos historici, Polybius VI. 4; et Dionysius passim, praesertim uero II. 7. Hunc autem politicum locum suum commemorat Cicero ipse de leg. II. 10.

(2) Recole cap. XXI.

(3) Seneca controu. II. 9: *Aemiliorum et Scipionum familias adoptio miscuit*.

*

optimo statu ciuitatis? quem ‖ si habemus, etsi ne nunc quidem (1), tum (a) uero quis te possit esse florentior? aut de consiliis in posterum prouidendis (b)? cum tu, duobus huius urbis terroribus depulsis (2), in omne tempus prospexeris (c). P. 155.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *tunc*. (b) Subintellige *dixerit*. (c) Cod. *esse prospexeris*; sed ibidem mox expunctum fuit *esse*.

Utramque familiam copiose laudat Propertius IV. 12.

(1) Subintellige *habemus*. Negat autem hac ueluti parenthesi Laelius suo tempore statum esse optimum ciuitatis romanae, praesertim ob turbas gracchanas.

(2) Carthagine et Numantia. Iam eadem prope uerba dicit de Scipione Cicero pro Mur. XXVIII, in Cat. IV. 10, de am. III. (ubi loquitur idem qui heic Laelius); tum etiam Velleius II. 4; Augustinus C.D.I.30, III.21.

Liber explicit, relicto in pagina puro laterculo, in quo tamen extant euanida (praeter litteram ·M· praenomen Tullii, quae littera est in codice paulo euidentior) uestigia tituli, quem ueteres calci librorum subdere solebant. Is autem titulus similis esse debuit titulo secundi libri qui perspicuus extat in eiusdem libri calce. Hic fuit igitur subscriptus titulus

.M. TULLI CICERONIS
DE RE PUBLICA
EXPLICIT LIBER I.

Constat hic liber quaternionibus XIII, et praeterea paginis tribus. Summa ergo paginarum CCXI. Desunt autem, ut suis locis notauimus, paginae LXXII; quarum tamen duas reparant huius libri fragmenta incertae sedis apud Nonium et Lactantium extantia. Ergo huius primi libri tertiam omnino partem desideramus.

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS APVD NONIVM ET LACTANTIVM EXTANTIA.

XLVIII. Sed quoniam plurima beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam siqui curauerit; maior ei profecto, quam parenti debetur gratia (1). *Nonius uoc. antiquus*.

Nec tantum Karthago habuisset opum sescentos (a) fere annos sine consiliis et disciplina (2). *Idem cap. de doct. indag.*

Cognoscere me hercle (b), inquit, consuetudinem istam et studium sermonis (c). *Idem uoc. cognoscere* (3).

(a) De hac scriptura uecole cap. XXXVII. Intellige autem Karthaginis opes ante bellum punicum secundum; post quod nimirum illae iam conciderant. Nam si de uniuersa aetate Karthaginis loqueretur auctor, dicendum erat *septingentos*, uti docent auctores a nobis lib. II in notis laudandi, ubi de aetate pereuntis eius urbis sermo erit. (b) Variant codices et editiones *me hercle* et *me hercule*. Vix autem in uno uidi codice, et quidem interpolato, coniunctim *mehercule*. (c) Ita *sermonis* habent Nonii codices uaticani sine uarietate; at editiones *sermonemque*.

(1) Videtur fragmentum pertinere ad operis prohoemium, in quo multa dicuntur de patriae caritate. Variat autem locus in Nonii editionibus, nempe *plura* pro *plurima*; *siqui creauit* pro *siquis, ut aiunt, curauerit*. Nos codicum lectionem constantem secuti sumus.

(2) Hic quoque locus fortasse pertinet ad prohoemium, et quidem ad primam codicis lacunam, ubi commendauerat auctor rationem ac disciplinam ciuilem.

(3) Ante quam a Nonio discedo, monendus est lector de mendo insigni parisiacae eiusdem Nonii editionis, apud quam uoc. *calidum* alius quidam citatur locus e I. de rep. qui reapse est ex officiis I. 24.

Profecto (inquit Cicero) omnis istorum disputatio, quamquam uberrimos fontes uirtutis et scientiae contineat; tamen collata cum horum actis perfectisque rebus, uereor ne non tantum uideatur attulisse negotiis hominum utilitatis, quantum oblectationem quandam otii (*a*). *Lactantius inst. III*. 16. (1)

(*a*) In bünemanniana Lactantii editione hae praecipuae proferuntur loci huius uarietates: *ipsorum* pro *istorum*; *ne tantum* pro *ne non tantum*; *ne nisi* pro *ne non*; *quantam* pro *quantum*; *otiis* pro *otii*. Item omittuntur uoces *utilitatis* et *quandam* in quibusdam exemplaribus. Confer etiam Patricii notas ad Tullii Hortensium.

(1) Tullii hunc locum uidetur mihi Lactantius sumpsisse uel abs prohoemio primi libri de rep. et quidem ex parte deperdita ante nostrum primum fragmentum; uel certe ex prohoemio libri de rep. tertii. Coniecturis his utor; I. quod Lactantius recitat hunc locum statim post alium prohoemii lib. I de rep. (quae uerba retuli in notis ad cap. II. p. 8.) II. quod sit manifesta contentio philosophorum cum uiris politicis, ut in praedictis utrisque prohoemiis. Credo igitur errauisse Patricium, qui uerba haec Lactantii coniecturaliter posuit in tulliani Hortensii fragmentis, quum antea incerti operis fuisse fateatur. Ego tamen id frustum sic huic operi politico uindico, ut a nullo tulliani Hortensii fragmentorum sarcinatore accusari repetundarum aliquando uelim.

Initio secundi libri relictum fuit in codice spatium ad scribenda illuminatoris manu auro uel minio uerba; uacui sunt nimirum uersus tres, quorum fere quisque nec minus nouem capere solet nec plus undecim litteris. Ego itaque ita suppleui, quum inferius cap. XIII. occurrat phrasis *studiis ut uidit incensos*. Particulam autem *igitur* tertia membri sede uideo capp. II et XI. Sed enim liceret quoque scribere: *Cum ergo omnes essent incensi cupi-*; uel *Quem cum omnes intuerentur incensi cupi-* (confer acad. IV. 19;), uel paulo aliter, ut Ciceronis multae ad nouum librum transitiones monebunt; u. gr. de fin. II: *Hic cum uterque me intueretur, seseque ad audiendum significarent paratos*. Et IV: *Quae cum dixisset, finem ille; ego autem*. Et N. D. II: *Quae cum Cotta dixisset, tum Velleius*. Et III: *Quae cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta*. Et de or. III. 5: *Cum placuisset idem ceteris, in siluam uenitur, et ibi magna cum audiendi expectatione considitur. Tum Crassus*. Neque abhorret ab hoc more uirgilianum illud: *Conticuere omnes intentique ora tenebant; tum pater Aeneas*. Iam eiusmodi spatia, quibus initia librorum uel capita fuissent scribenda, saepe occurrunt in codicibus priscis. Sic in ambrosianis palimpsestis desunt initia orationum de aere alieno Milonis, pro Archia, et Symmachi laudum in Gratianum: sic in membranis palatinis initium pro Roscio; sic item in ueronensi Caii codice. Lege etiam ·L·Aretinum ep. II. 10. Quin adeo defectum eundem in codicibus quoque XV et XVI saeculi saepenumero uidere est. Tantus fuit olim litteris ornatioribus auspicandi libros amor! quod ubi factum est, tum alia labes eisdem saepe principiis accidit, furunculorum nimirum aut ineptorum hominum stulta auiditas, qui, praecisis iis litteris uel icunculis, scripturam simul posticam comminuerunt; quam rem cum multi codices docent, tum in primis nobilissimi duo, uaticanus nempe Virgilius et Homerus ambrosianus. Sed tamen fieri potest ut huius libri initium minio quidem uel suco quouis colorato scriptum olim fuerit (quod membranae sulci quidam mihi persuadent;) id autem omne tincturae genus euanuerit cum codex ob rescribendum elutus est. Quippe unum fere atramentum contra uim ablutionis utcumque manet incolume. Cuius rei certa exempla deinceps alibi prolaturus sum.

M. TVLLI CICERONIS P. 156.
DE RE PVBLICA
INCIPIT LIBER II.

*

I. *Ut omnis igitur uidit incensos cupi-* P. 275.
ditate audiendi, ingressus est sic loqui Scipio. Catonis hoc senis (1) est, quem, ut scitis, unice dilexi, maximeque sum admiratus, cuique uel patris (a) utriusque (2) iudicio, uel etiam meo studio me totum ab adulescentia dedidi (3); cuius me numquam satiare potuit ora-

(*) Titulo subduntur in codice, ut lithographicum specimen docet, litterae E I I E spatiis solito maioribus interceptis, ita ut singulis singulae litteris interponi queant. Eaedem plane litterae iisdem cum spatiis mihi occurrebant Mediolani in ambrosiano palimpsesto ad calcem commentarii in orationem Tullii pro Archia: easque ego litteras meo in libro explicaui *feliciter*. Cuius sententiae quum me nondum paeniteat, nunc ratio reddenda est. Nimirum calligraphus partim atramento partim alio suco id uocabulum scripsit, uel scribere cogitauit, nempe *fEIIcItEr*. Porro euanuit uel aetate uel ablutione is sucus (si reapse scriptus fuit) atramentum autem in membranis haesit. Sane eiusmodi titulos uidi in aliis priscis codicibus u. gr. in regio uaticano XI, in quo tituli interdum rubris simul caeruleisque litteris constant. Itaque et hoc loco libentius *feliciter* intelligo, quam inauditum uocabulum *eie*; cui celeroqui synonymum uideretur *eia*, aduerbium excitandi, quasi librarius se ad scribendi laborem excitaret. (a) Ita cod. 2. manu; at 1. *matris*.

(1) Cato cum epitheto *senex* etiam pro Archia VII; pro Sylla VII; de off. I. 29.

(2) Pauli qui genuit, et Scipionis Africano superiore geniti qui adoptauit. Namque ipsi Scipioni superiori infensus fuit Cato, ut ait Livius XXXVIII. 54; quem locum citat Quintilianus inst. VIII. 6, confirmantque Plinius in praef. et Nepos.

(3) Hinc Cicero de inuent. I. 4 Scipionem dicit Catonis discipulum. Vicissim Cato quanti Scipionem face-

tio (1): tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae cum optime tum
P. 276. etiam | diutissime gesserat; et modus in dicendo, et grauitate mixtus lepos (2), et summum uel discendi (a) studium uel docendi (3), et orationi (b) uita admodum congruens (4). Is dicere

(a) Cod. *dicendi*. Sed scribendum esse *discendi* demonstrat ipse Tullius de rep. I. 8. 10. Item Nepos in Catonis uita. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *oratione*.

ret declarauit homerico uersu (Plut. in Cat. fin.) cuius interpretatio haec est in Liuii epitome lib. XLVIIII: *reliquos qui in Africa militarent, umbras militare; Scipionem uigere*.

(1) Catonis uim dicendi praefert Velleius I. 17 Scipionis et Laelii et ceterorum ante Tullium eloquentiae. Nec mirum; siquidem uidebatur Sallustio *Cato romani generis disertissimus*. Bene autem est, quod Catonis copiosum fragmentum ex oratione quae inscribitur *de sumtu suo* cum Frontonis epistulis nos propediem edemus.

(2) Multos Catonis sales scribit in eiusdem uita Plutarchus. Adi et Macrobium sat. II. 1. 2, nec non Augustinum de doct. ch. II. 31. Catonis liber iocosorum *ἀποφθεγμάτων* memoratur a Tullio off. I. 29. Quare mendosus creditur Hieronymi locus ep. CXXX. 13, ubi ait Catonem, non secus ac illum Crassum, semel in uita risisse. Catonem imitatus uidetur Scipio, cuius lepida dicta aliquot leguntur apud strategematum auctores, et Cic. de or. II; eaque collegisse uidetur Polybius. Vide Suidam uoc. *παρέργως*.

(3) Namque opera Catonis didascalica fuerunt *de rhetorica, de medicina, de moribus, de liberis educandis, de re militari, de agricultura*. Plinius XIV. 3 ait a Catone praecepta data omnium rerum expetendarum. Apud eundem XXXV. 2 omnium bonarum artium magister dicitur Cato.

(4) Sed enim Plinius VII. 27 Scipionem Aemilianum in cunctis Catoni praeponere non dubitat; quod iudicium sequitur Solinus cap. VII. Catonem et Scipionem exaequat Seneca ep. LXXXVII: *Catonem tam reip. profuit nasci, quam Scipionem; alter enim cum hostibus nostris*

solebat (1), ob hanc causam praestare nostrae ciuitatis statum ceteris ciuitatibus, quod in illis singuli (a) fuissent fere, quorum (b) suam quisque rem publicam constituissent legibus atque institutis (c) ‖ suis; ut Cretum Minos; P. 277. Lacaedemoniorum Lycurgus; Atheniensium, quae (d) persaepe commutata esset, tum Theseus, tum Draco, tum Solo, tum Clisthenes, tum multi alii: postremo exsanguem iam et iacentem doctus uir phalereus sustentasset Demetrius (2): nostra autem res publica non unius esset ingenio sed multorum; nec una hominis uita, sed aliquot (e) constituta saeculis et aetatibus (3). Nam | neque ullum ingenium P. 278.

(a) Cod. *singulis*; mox altera *s* ibidem expuncta. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *qui*. (c) Postrema haec uerba repetuntur, moxque expunguntur in cod. (d) Cod. *q*. nempe *que* sed mendose.
(e) Cod. *aliquod*. Licet autem interdum retinuerim *d* pro *t*, tamen heic erat uitanda uocabuli molesta ambiguitas.

bellum, alter cum moribus gessit. Licet autem mirari tantam Scipionis cum Catone necessitudinem, quum ille optimates hic populum studiosissime tueretur.

(1) Mortuus quippe Cato erat anno fere uigesimo ante hunc dialogum de rep. Disputatur enim anno DCXXV; capta fuit Karthago anno uarroniano DCVIII; Cato a Velleio I. 13 dicitur mortem obiisse ante triennium quam Karthago deleretur.

(2) De reip. atheniensis magistratibus et uarietatibus uirisque praedictis Pollux libro octauo; Suidas uoc. ἡγεμονία; Polybius VI. 44; Gellius XI. 18; Plinius VII. 56; Pausanias I. 3; Laërtius in Demetrio; praesertimque Corsinus fast. att. dissert. I; et Meursius in antiquitatibus atticis.

(3) Sic aiunt Dionysius I. 9, Polybius VI. 4. Sic fere britanni politici de sua rep. loquuntur.

tantum extitisse dicebat, ut quem res nulla fugeret quisquam aliquando fuisset; neque cuncta ingenia conlata in unum tantum posse uno tempore prouidere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac uetustate. Quam ob rem, ut ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi originem; libenter enim etiam uerbo utor Catonis (1). Facilius autem (a) quod
P. 287. est propositum || consequar, si nostram rem publicam uobis et nascentem et crescentem et adultam et iam firmam atque robustam ostendero (2); quam si mihi aliquam, ut aput (b) Platonem Socrates, ipse finxero.

II. Hoc cum omnes adprobauissent; quod habemus igitur institutae rei publicae tam clarum ac tam omnibus notum exordium, quam huius urbis condendae principium profectum a
P. 288. Romulo? qui patre Marte natus; con|cedamus enim famae hominum, praesertim non innete-

(a) *Autem* superpositum est in codice. (b) Cod. 1. manu *multa* mendose; tum id deletum, substitutumque *ut aput*.

(1) Significat Catonis origines.

(2) Ciceronis exemplo, qui hoc in opere romanam historiam a primordiis contexuit impulsum se dicit Atticus (Brut. v.) ad annales suos conscribendos: *nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus; eisque nosmetipsi ad ueterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus*. Desiuerat autem Atticus in ipso huius operis de rep. natali anno; siquidem Tullius docet (orat. XXXIV) Atticum annorum septingentorum memoriam suo libro colligauisse.

ratae solum sed etiam sapienter a maioribus proditae, bene (a) meriti de rebus communibus ut genere etiam putarentur non solum esse ingenio diuino (1). Is igitur, ut natus sit cum Remo fratre (2), dicitur ab Amulio (b) rege albano ob labefactandi regni timorem ad Tiberim exponi iussus esse: quo in loco cum esset siluestris beluae sustentatus uberibus (3), pa-

(a) Cod. *ut bene*; mox expunctum *ut* propter aliud sequens. Eleganter autem emendator prius *ut* potius quam posterius eiecit.
(b) Ita 2. manu; at 1. *Amulo*.

(1) Seruius ad aen. VI. 322: *multi ad gloriam generis simulant se numinum filios; ut Romulus ex Marte, Alexander ex Ioue Hammone*. Confer et Liuii prohoemium. Hanc autem famam Romuli Remique Marte seu genio natorum docte uentilat Dionysius I. 77. Varro item apud Augustinum C.D. III. 4 disserit, utile esse ut se homines diis genitos mentiantur. Id tamen iure meritoque piae respuunt aures.

(2) Altum deinde apud Ciceronem de Remo silentium est, siue ne cogatur diuum Romulum criminari de fraterna caede, siue ob eius rei controuersiam. Nam de obitu Remi multiplex sententia legitur, super qua disserit Augustinus C. D. III. 6. Alii quippe a Romulo uel eius iussu caesum aiunt; alii a Celere, sed inscio Romulo; alii ob muros despectos; alii in acie. Liu. I. 7; Dionys. I. 87; Ouid. fast. IV. 843. V. 471; Propert. III. 9. 50; Tibul. II. 5: 24; Aur. Vict. uir. ill. I; Strabo lib. V. p. 352; Lactant. inst. I. 15. Lydus m.r. I. 5. Plut. in Romul; Digest. I. 8. 11; Seru. ad aen. VI. 780. et XI. 603; Aug. C.D. XV. 5, et de consens. Eu. I. 19. Egnatius autem historicus apud Aur. Victorem orig. rom. narrat Remum non modo non esse occisum, sed etiam ulterius a Romulo uixisse. Seruio Virgilius, aeque ac mihi Cicero, uidetur eadem reticentia studiose usus. Namque ad aen. I. 276: *Romulus mauortia condet moenia* adnotat Seruius: *bene Romulum solum ait, dissimulans de parricidio*.

(3) Locutionem imitari uidetur. Propertius III, 9.

P. 289. storesque eum || sustulissent et in agresti cultu
laboreque aluissent; perhibetur, ut adoleuerit (a), et corporis uiribus et animi ferocitate tantum ceteris praestitisse (1), ut omnes qui tum eos agros, ubi hodie est haec urbs, incolebant, aequo animo illi libenterque parerent (2). Quorum copiis cum se ducem praebuisset, ut et iam (b) a fabulis ad facta ueniamus, oppressisse Longam Albam ualidam urbem et (c) poten-
P. 290. tem | temporibus illis, Amuliumque regem interemisse fertur.

III. Qua gloria parta (d), urbem auspicato condere, et firmare dicitur primum cogitauisse rem publicam (3). Urbi autem locum, quod est ei qui diuturnam rem publicam serere conatur diligentissime prouidendum, incredibili opportunitate delegit (4): " Neque enim ad

(a) Ita cod. per *o*, quamquam passim in priscis codicibus occurrit *adulescens*. (b) Ita loquendum uidetur potius quam *etiam*. Immo *et* delere praestaret. (c) Cod. *uel*; sed deinde uidetur factum *et*. (d) Cod. *partam*; sed mox *m* expuncta.

51: *eductosque pares siluestri ex ubere reges*.

(1) Hoc politici homines primum aiunt et antiquissimum dominandi ius, praecellentem scilicet corporis et animi uim. Dionys. I. 5. Victor autem orig. rom. XXI: *Romulum a uirium magnitudine appellatum; nam graeca lingua ῥώμην uirtutem dici certum est*.

(2) Ouid. fast. III. 61: *omnibus agricolis armentorumque magistris - iliadae fratres iura petita dabant*.

(3) Ad hunc Tullii locum respexisse uidetur Augustinus ep. CXXXVIII. 10 cum scripsit: *longe melius Romulo* etc. *consecraret, firmaret, augeretque remp.*

(4) Ubertatem certe, quam in primis urbano sitni decer-

„ mare admouit, quod ei fuit illa manu co-„ piisque facillimum (1) „ ut in agrum Rutulorum Aboriginumue (a) || procederet; aut in P. 157. ostio tiberino, quem in locum multis post annis rex Ancus coloniam deduxit, urbem ipse conderet; sed hoc uir excellenti prouidentia (b) sensit ac uidit, non esse opportunissimos situs maritimos urbibus eis quae ad spem diuturnitatis conderentur adque inperii (2). Primum

(a) Postrema sex uerba repetuntur in codice, tum expunguntur. Et quidem priore loco legitur *Aboriginumque.* (b) Cod. *prouidentiam*, sed *m* fortasse expuncta.

nit Aristoteles reip. VII. 5, negatam prope romano solo aiunt quidam apud Tullium in Rul. II. 35, et apud Dionys. VIII. 8. Contra tamen, et uere, Plutarchus Romul. cap. I. agri romani bonitatem experimento cognitam ait. Nostra etiam aetate nusquam hic ager aduersus cultores ingratus est. Sed enim Tullii hunc de rep. locum uidetur Strabo lib. V. p. 351 studiose refutare, dum ait situm urbi condendae non delectu sed necessitate fuisse captum (quod fatebitur ipse Cicero cap. XI.) quippe qui neque natura munitus esset, neque aliis tunc uteretur commoditatibus: κτίσαι τὴν Ῥώμην ἐν τόποις οὐ πρὸς αἵρεσιν μᾶλλον, ἢ πρὸς ἀνάγκην ἐπιτηδείοις· οὔτε γὰρ ἐρυμνὸν τὸ ἔδαφος κ.τ.λ. Idem nihilominus Strabo p. 358. sqq. late narrat innumeras commoditates, quae romanae urbi paulatim accesserunt a uicinis regionibus et ab industria potentiaque ciuium, ita ut in orbe nihil esset Roma melius aut felicius. Qua in sententia potissimum licuit quoque Propertio de Roma canere III. 22. 18: *natura hic posuit quidquid ubique fuit*.

(1) Locum e II. de rep. citat Fronto exem. eloc. uoc. *admouit*, omissis tamen uerbis *illa manu copiisque* tam in codice mediolanensi, quam in quatuor uaticanis.

(2) Utrum urbs, quae conditur, ad mare sit admouenda, necne; deque maris utilitatibus ac detrimentis, dubitanter scribit Aristoteles reip. VII. 5. 6. Minime dubius est Plato, qui leg. IV. ciuitatem a mari submouet stadiis

quod essent urbes maritimae non solum mul-
P. 158. tis periculis oppositae, sed etiam | caecis (a). Nam terra continens aduentus hostium non modo expectatos (b), sed etiam repentinos, multis (c) indiciis (d) et quasi fragore quodam et sonitu ipso ante denuntiat. Neque uero quisquam potest hostis aduolare terra, quin eum non modo esse, sed etiam quis et unde sit scire possimus. Maritimus uero ille et naualis hostis ante adesse potest, quam quisquam uenturum esse suspicari queat. Nec uero cum ue-
P. 167. nit prae se || fert aut qui (e) sit, aut unde ueniat, aut etiam quid uelit; denique ne (f) nota quidem ulla pacatus an hostis sit discerni ac iudicari potest.

IIII. Est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac mutatio (g) morum: ad-

(a) Cod. *caecitatis*; sed mox ibidem emendatum *caecis*. (b) Cod. primum *expectatur*; mox emendatum *expectatos*. (c) Ita emendatum in cod; quum primum fuisset *multum*. (d) Ita fortasse cod. 2. manu; at 1. *indicis*. (e) Ita cod. 2. manu, quum prima fuisset *quis*. (f) Cod *ne ne*, tum prior particula expuncta; nisi forte eam transferre licet, ut fiat *pacatusne an*. Confer de rep. I. 19. p. 58. n. b. (g) Cod. *demutatio*; mox expuncta *de*. Equidem magnopere suspicor uocabulum *demutatio* esse genuinum tullianum, quod emendator ut prope insolitum frustra imminuerit. Neque caret duplici exemplo uocabulum apud lexicographos, quamquam alterum est dubium Plinii, alterum Tertulliani. Quid si nunc Tullius accedat? praesertim quum uerbum ipsum *demuto* sine controuersia sit.

octoginta, deque situs mediterranei commoditatibus, maritimique damnis disserit; quam Platonis sententiam prae oculis Tullium habuisse uix dubito. Distat autem a mari Roma stadiis circiter CXX.

miscentur enim nouis sermonibus (1) ac disciplinis, et inportantur non merces solum aduenticiae sed etiam mores, ut nihil possit in patriis (a) institutis manere in|tegrum. Iam qui incolunt eas urbes, non haerent in suis sedibus (b), sed uolucri semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius: adque etiam cum manent corpore, animo tamen excurrunt (c) et uagantur. Nec uero ulla (d) res magis labefactatam diu et Carthaginem (e) et Corinthum peruertit (f) aliquando, quam hic error ac dissi- P. 168.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *patris* cum crasi. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *saedibus*. Sane alibi uidimus *saepiuntur*, neque obstat prosodia. Videtur etiam supra *saedibus* scriptus alius uersus, et mox deletus, uel posteriore aetate abrasus. (c) Cod. *excurrant*; mox factum *excurlant*. Recole lib. I. 5. p. 18. n. *c*. ubi obseruatum est, eos qui *r* exprimere non possunt, pronunciare *l* aut *s*. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *ullae*. (e) Ita per *c*; at alibi per *k*. (*f*) Ita cod. 2. manu; at 1. *peruerterunt*.

(1) Qui admiscetur nouis sermonibus, eum mores saepe suos corrumpere putant philosophi, grammatici autem etiam linguam. Atqui mixtio cum extraneis sermonibus non corruptelam sed proprietatem fecisse atticae linguae uidebatur Xenophonti reip. Ath. cap. II, cuius uerba propter controuersias in Italia renatas de linguae patriae puritate atque originibus, audire par est. Loquitur autem Xenophon de utilitatibus quas Athenienses e commercio cum omni populorum uarietate capiebant, inter quas linguae patriae perfectionem recenset: *ἔπειτα φωνὴν τὴν πᾶσαν ἀκούοντες, ἐξελέξαντο τοῦτο μὲν ἐκ τῆς, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἰδίᾳ μᾶλλον καὶ φωνῇ καὶ διαίτῃ καὶ σχήματι χρῶνται, Ἀθηναῖοι δὲ κεκραμένῃ ἐξ ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων*. Quamquam reapse Xenophon toto illo opusculo Athenienses irridet: quare et de atticismi praestantia ironice loqui uidetur. Romanorum item lingua ui-

patio ciuium (1), quod mercandi cupiditate et
* Q. XIIII. P. 227. naui*||gandi et agrorum et armorum cultum reliquerant (2). Multa etiam ad luxuriam inuitamenta perniciosa ciuitatibus subpeditantur mari, quae uel capiuntur uel inportantur: atque habet etiam (a) amoenitas ipsa uel sumptuosas uel desidiosas inlecebras multas cupiditatum (3). Et quod de Corintho dixi, id haud (b) scio an liceat de cuncta Graecia uerissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus fere
P. 228. tota in mari est (4): | nec praeter Phliuntios (c)

(a) Cod. *iam*. Sed, nisi fallor, oblitus est librarius repetere *et* post *habet*. Genus id mendorum in codicibus satis est exploratum. (b) Cod. *aut*. Hinc rursus agnoscas pronunciationis uel uitium uel similitudinem. (c) Cod. mendose *Philuntios*. Immo uero scribi debuit *Phliasios*; sic enim emendauit suam hanc lectionem librorum de rep. Cicero ipse ad Atticum scribens VI. 2:

debatur Dionysio I. 90 propter commercia et commigrationes multum adsciuisse praesertim ex aeolica dialecto.

(1) Idcirco Lycurgus Lacedaemoniis mari interdixerat, ut ait Plutarchus in institutis laconicis t. VI. p. 890. Isocrates autem or. soc. cap. XXXIII Lacedaemonios maris imperio ita esse corruptos docet, ut ob id terrae quoque imperium amiserint.

(2) Corinthiorum prae reliquis Graecis studium nauigandi antiquissimum, primamque adeo triremem ab iisdem aedificatam, obseruat Thucydides I. 13. De Carthaginiensibus autem sic afer Augustinus in ps. XLVII. 6: *manifestum est quod primordia regni Carthaginis nauibus floruerunt, et ita floruerunt, ut inter ceteras gentes excellerent negotiationibus et nauigationibus*.

(3) Intellige praesertim ambubaiarum corinthiarum famosum collegium, de quo Strabo VIII. p. 581, aliique auctores.

(4) Cicero ad Att. VI. 2: *peloponnesias ciuitates omnes maritimas esse, Dicaearchi tabulis credidi. Is multis quidem nominibus*

ulli sunt, quorum agri non contingant mare: et extra Peloponnesum Enianes (a) et Doris et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene ipsae (b) simul cum ciuitatium (c) institutis et moribus. Atque haec quidem, ut supra dixi, ueteris (d) sunt Graeciae. „ Coloniarum uero, quae est deducta a Grais (e) „ in Asiam, Thraciam, Italiam (f) „ Siciliam,

Phliasios dici sciebam; et ita fac habeas, nos quidem sic habemus. Sed primo me ἀναλογία deceperat, Φλιοῦς, Ὀποῦς. Σιποῦς; quod Ὀπούντιοι, *Σιπούντιοι. Sed hoc continuo correximus.* In codice tamen uaticano manet prior Tullii scriptura (praeter uitiosam metathesim); quod nobile documentum est Tullii libros politicos statim omnibus uiguisse (ut ait Caelius ep. VIII. 1.) ideoque distractis exemplaribus, ne ipsius quidem auctoris emendationes potuisse recipi. Ceteroqui gentile φλιούντιος est apud Stephanum byz. qui addit et φλιούσιος atque φλιάσιος. *Phliasios* scribit ipse Cicero tusc. V. 3; et sic graeci uulgo auctores habent.

(a) Videtur scribendum *Aenianes* cum diphthongo. Legitur enim apud graecos geographos Αἰνιᾶνες, Plinius autem IV. 2 habet *Aenienses* ab Αἰνιεῖς. (b) Cod. *in ipsae*; mox expuncta *in*. (c) Cod. 1. manu *ciuitatis*; tum 2. manus superposuit *um*, deleuitque *s*, et ut uidetur etiam *i*. Retinui tamen *ciuitatium*, quam lectionem superius habes in hoc opere. (d) Cod. *ueteres*. (e) Ita cod. (f) Locum citat Seruius ad aen. XII. 335. uoc. *Thraca* sic: *Cicero in de re publica: colonia uero quae est deducta a Graecis in Asiam, Thracam, Italiam, et non dixit Thraciam*. Notandae sunt in primis uariae lectiones *colonia*, *Graecis*, *Thracam*; quamquam uaticanus codex nunc nobis *Thraciam* exhibet. Similis autem huic est Ciceronis locus de diuin. I. 1: *quam uero Graecia coloniam misit in Aeoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine pythio* etc.

Graecos in eo reprehendit, quod mare tam secuti sunt. En unde Cicero disputationis huius materiam sumpsit, teste ipso ibidem: *atque istum ego locum totidem uerbis a Dicaearcho transtuli.* Negauerat autem Atticus Arcadas mare contingere; quod secus tamen aliquando fuit, quum Triphyliae potiebantur regionis maritimae.

*

Africam, praeter unam Magnesiam (a), quam unda non adluat? Ita barbarorum agris quasi
P. 229. adtexta ‖ quaedam uidetur ora esse Graeciae. Nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritumi (b), praeter (c) Etruscos et Poenos; alteri mercandi causa, latrocinandi alteri (1). Quae causa perspicua est malorum commutationumque Graeciae (d), propter ea uitia maritimarum urbium, quae ante paulo perbreuiter (e) adtigi (f). Set tamen in hiis (g) uitiis inest illa magna commoditas, et quod (h) ubique gen-
P. 230. tium (i) | est "ut ad (k) eam urbem quam incolas possit adnare (l)": et rursus, ut id quod

(a) Verba *Thraciam* etc. *Magnesiam* addita sunt in codice secunda manu, quae 1. omiserat, uidelicet oscitantia librarii. (b) Ita cod. at paulo post per *i*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *pseter*. Memento autem dictorum superius de scriptura *s* pro *r*. (d) Cod. *Greciae*. At alibi emendate. (e) Cod. *perubreuiter*; tum expuncta *u*. Patet autem ipsum scribam se emendauisse; scripta enim *u*, cognitoque mendo suo, expunxit ipsam *u*, uocabulumque uti opus erat continuauit scribendo *b*. (f) Cod. *adtigisset*; tum expuncta est prior *s*, a qua nos separauimus, uti par erat, *set*. (g) Ita cod. (h) *Quod* superadditum est in codice manu posteriore. (i) Ita cod. 1. manu; at 2. mendose *genitum*. (k) Cod. *ad aeam*; tum expuncta est prior *a*. (l) Locum e II. de rep. citat Fronto exem. eloc. uoc. *adnare*. At in editis fragmentis citatur e I. perperam. Editiones item habent *possis* pro *possit*; quae etsi lectio uideri poterat probabilis, tamen a Frontonis codicibus cunctis exploditur, tum, quod magis interest, a Ciceronis de rep. codice uaticano. Codicum Frontonis uarietates sunt 1. *ut ad eam urbem, ad quam incola possit adnare*; 2 in alio codice τὸ *possit* corrigitur in margine *possis*, quae coniectura deinceps ab editoribus fragmentorum recepta fuit.

(1) Latrones intellige Etruscos; nam Poenorum nauigationes supra dixit auctor. Quin adeo uoce *Poenos* etiam *Phoenicas* significari a Tullio arbitror. Etruscos seu Tyrrhenos diu piraticam exercuisse docue-

agri efferant sui, quascumque uelint in terras portare possint ac mittere.

V. Qui potuit igitur diuinitus et utilitates complecti maritimas Romulus et uitia uitare? quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis posuit in ripa (1), quo posset urps (a) et accipere ex (b) mari quo egeret, et reddere (c) quo redundaret: || eodemque ut (d) flumine res ad uictum cultumque maxime necessarias non solum mari absorberet (e), sed e- P. 231.

(a) Cod. 1. manu *urps*; quamquam uidetur postea interpolata littera, factumque *urbs*; sed tamen inferius occurrit euidenter *urps*. Est autem de hac scriptura insignis Papiriani auctoritas p. 2291: *urps per p debet scribi; licet Varro per b scribendum putet, quod in reliquis casibus b habeat*. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. pro *ex* fecit *a*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *redderet*. (d) *Ut* superponitur in codice. (e) Ita euidenter codex, sine ulla emendatione. Ut corrigam *subueheret* moneor; meliore equidem et plane uerisimili locutione, indice etiam Rutilio Numatiano I. 153, qui Tullii hanc sententiam exprimere uidetur de nauigatione Tiberis loquens: *placidis commercia ripis – deuehat hinc ruris subuehat inde maris*. Attamen ego miror qui fieri possit, ut amanuensis tantam inuexerit uarietatem, nempe *absorberet* pro *subueheret*.

rat in Hortensio Cicero, teste Seruio ad aen. VIII. 479, qui locus ex Augustino inter operis fragmenta translatus est. Eorundem piraticam commemorat etiam Strabo V. p. 354.

(1) De hoc Tullii loco loquitur Seruius ad G. II. 157 – *fluminaque antiquos subterlabentia muros – quod laudat etiam Cicero in libris de republica*. De commoditate Tiberis portusque ostiensis legatur Cassiodorius uar. VII. 9. Contrarium facit Dionysius in editione mea mediolanensi XII. 21, dum Veiorum situm eo nomine laudat, quod is a flumine abesset unde aura rigidior matutina ualetudini noxia ferri posset, οὔτε ποταμοῦ τινος πλησίον ὄντος ψυχρᾶς ἕωθεν ἀνιέντος αὔρας. Sed etiam Aristoteles reip. VII. 11 cupiditatem prae se fert ut condendae urbis situs

tiam inuectas acciperet ex terra: ut mihi iam tum diuinasse ille uideatur, hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram (1): nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilius alia (a) in parte Italiae posita urps (b) tenere potuisset (2).

VI. Urbis autem ipsius natiua praesidia (3)
P. 232. quis | est tam neglegens, qui non habeat animo notata planeque cognita? cuius is est tractatus (c) ductusque muri, cum Romuli tum etiam reliquorum regum (4) sapientia definitus ex omni

(a) Cod. *ulla*; sed fortasse emendatum *alia*. Censeo scribendum *alia ulla*. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. *urbs*. (c) Ita cod. sine ulla litura *tractatus* pro *tractus*.

maris aeque ac terrae, si fieri potest, commoditatibus fruatur.

(1) Tibul. II.5.57.

(2) Nunc primum deprehendimus ingens Liuii plagium, qui tullianam hanc urbani situs descriptionem tacite sibi quodammodo uindicauit in oratione quam a Camillo dictam confinxit lib. V. 54: *non sine caussa dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare uicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natum unice locum*. Iamuero quae Cicero dicit de Romae commodo situ ad retinendum summum imperium, eadem obseruat Strabo VI. p. 438 de ipsius Italiae situ ad orbis regimen apto.

(3) Poëtice hac ipsa de re Propertius IV. 4. 13: *murus erant montes*. In sequentibus imitatur Cicero Aristotelem, qui reip. VII. 11 situm urbis iubet esse salubrem, munitum, aquis abundantem.

(4) Nota sunt ex historicis urbani ambitus incrementa sub Romulo, Tatio, Numa, Tullo, Anco, et Ser-

parte arduis praeruptisque montibus (1), ut (a) unus aditus qui esset inter Esquilinum (b) Quirinalemque montem (2) maximo aggere obiecto (3) fossa cingeretur uastissima (4): atque ut ita munita arx circumiectu arduo et qua||si circumciso sa- P. 261.

(a) *Ut* omissum a librario, fortasse superpositum fuit; sed uix apparet, aut ne uix quidem. (b) Cod. *Esquiillinum*.

uio, qui omnes montanis semper in locis urbem ampliauerunt.

(1) Sic loquitur Dionysius IX. 68 de romanis moenibus, τὰ τείχη ἐπὶ λόφοις κείμενα καὶ πέτραις ἀποτόμοις ὑπ' αὐτῆς ὠχυρωμένα τῆς φύσεως, καὶ ὀλίγης δεόμενα φυλακῆς. Sic et Plinius III. 5. Ipse Plato leg. VI. p. 778 iubet urbem condi locis sublimibus munimenti causa atque munditiae.

(2) En aggeris uterque terminus. Videtur ergo falli Nardinius de Roma uetere lib. I. 7, qui aggerem ultra Esquilinum producit. Iam hoc uno orientali latere Romam peruiam dicit etiam Dionysius IV. 54, ceteroqui tutam et imperuiam.

(3) Nempe aggere Seruii Tulli, cuius reliquiae tractusque adhuc uisuntur; quique olim in deliciis fuisse uidetur Horatio poëtae ad inambulandum sat. I. 8. 15. Opus Seruio reapse regi tribuitur a Liuio I. 44, et a Strabone V. p. 358. Plinius tamen III. 5 Tarquinium Superbum facere uidetur auctorem aggeris; cuius auctoritati minime adhaerent antiquarii; sartumque potius existimant aut altius exaggeratum id munimentum a Tarquinio, quam conditum. Mediae huic sententiae fauet Dionysius IV. 54. Consule cl. Antonii Nibbii tractatum perutilem *de moenibus Urbis*. Maximus autem iure dicitur a Cicerone praedictus agger; ait enim Dionysius IX. 68 longum fuisse stadia septem, crassum pedes quinquaginta. Muros praetera turresque superpositas fuisse aggeri docet Strabo loco citato. Denique cis Tiberim nihil sublimius esse Seruii Tullii aggere demonstrauit Iohannes Brocchus, nobilissimus physicus, proposita urbanarum altitudinum tabula p. 211 nupero in opere de natura soli romanae urbis.

(4) Lata nimirum pedes plus centum, alta triginta. Dionys. IX. 68.

xo niteretur (1), ut etiam in illa tempestate horribili gallici aduentus incolumis adque intacta permanserit. Locumque delegit (2) et fontibus (3) abundantem (a), et in regione pestilenti (4)

(a) Cod. *undantem*; mox superadditum *ab*; quae additio uix erat necessaria.

(1) Peracute obseruat Aristoteles reip VII. 11 acropolim conuenire monarchiae et oligarchiae; solum aequum democratiae; neutrum horum aristocratiae, sed locum firmum atque munitum. Item Pollux IX. 5. 40 acropolim appellat βασίλειον ἢ τυραννεῖον.

(2) Situm Urbis primitiuum accurate docet Tacitus annal. XII. 24. Sed heic de uniuerso adultae urbis solo loquitur Tullius.

(3) *Totaque natiuo moenia fonte sonant* ait Rutilius in magnifica illa Romae laudatione I. 104. Fontium romanorum salubritatem, cultumque iis adhibitum, commemorant Frontinus aquaed. I, et Varro LL. V. 3. Fontes hi fere fuerunt: *muscosus apud templum Fortunae*, Plut. de fort. R. t. VII. p. 279. *Ad Ianum geminum* siue *tarpeius*, Var. LL. IV. 32, et Ouid. metam. XIV. 786. *Camoenarum* seu *Egeriae*, Symmach. ep. I. 21, Liu. I. 21, Plut. Num. XIII. *Mercurii*, Ouid. fast. V. 673. *Esquilinus*, Prop. IV. 8. 1. *Palatinus*, Prop. IV. 10. 25. *Vaticanus*, Prudent. hymn. in ss. Petr. et Paul. *Siluani*, descript. reg. XIII. *Pici et Fauni*, reg. XIII. *Lollianus*, reg. XII. *Scipionum*, reg. IX. Fuit et *nympharum ianiculensis* teste quadam inscriptione.

(4) De romano aëre, qui semper grauis morbosusque habitus fuit, multi extant tractatus, quos inter excellit eruditionis copia Francisci Cancellarii liber, uiri nostra aetate doctissimi. Et quidem plerasque soli huius pestilentias nihil aliud fere fuisse quam febres, uerissime docuit uir arte medica simul ceteraque doctrina ualde conspicuus, amicus meus, Iosephus de Matthaeis in praeclaro commentario de febre Romanorum dea: cui nihil profecto addiderim, nisi quod Augustinus C. D. III. 12 ait, febrem esse deam ciuem romanam. Febris dea romanum caesarem Claudium, quicum tot annos uixerat, in caelum comitata

salubrem (1): colles enim sunt, qui cum perflantur (a) ipsi, tum adferunt umbram uallibus (2).

VII. Atque haec quidem perceleriter confecit: nam et urbem constituit, quam e suo nomine Romam iussit nominari (3): et ad (b) firman|dam nouam ciuitatem nouum quoddam P. 262.

(a) Cod. *perfluantur*; tum ibidem emendatum *perflantur*.
(b) Ita cod. 2. manu; at 1. *affirmandam*.

est fano suo relicto, ut ludibundus ait Seneca in ἀποκολοκυντώσει.

(1) Hoc dicit praesertim ob collem palatinum, in quo Romulus urbis fundamenta iecit: colles autem existimantur Romae salubriores solo aequo. Sed enim ne Palatium fuisse ualetudini magnopere commodum credamus, adsunt testimonia Ciceronis N.D. III. 25, leg. II. 11; Plinii hist. II. 7; Valerii M. II. 5. 6; Aeliani uar. hist. XII. 11; qui auctores in Palatio fanum et aram ueterem febri deae positam aiunt. Solet autem iis in locis cultus numini auerrunco potissimum exhiberi, ubi morbus saeuit. Quid quod antiquissimi Aborigines Palatium propter incommodum uicinae paludis deseruerunt, ut ait Solinus cap. II?

(2) Cicero tamen in Rulliana II. 35 paulo aliter de urbani soli commoditatibus et specie loquitur. Ad umbrae urbanae salubritatem quod adtinet legatur Tacitus annal. XV. 44.

(3) Ergo alias opiniones sequitur Seruius ad aen. I. 277: *Romanosque suo de nomine dicit* sic adnotans: *perite non ait Romam sed Romanos; urbis enim illius uerum nomen nemo uel in sacris enuntiat*. Nugari mihi uidetur de *Romae* et *Romuli* nominibus Paulus uoc. *Romam* et uoc. *altellus*; quamquam Paulo partim fauet Seruius aen. I. 273. Denique huic Ciceronis loco contradicunt Seruius et Philargyrius ad ecl. I. 20: *Roma ante Romulum fuit, et ab ea Romulus nomen acquisiuit*. Utinam uero superessent de Roma Suetonii libri duo, Alexandri polyhistoris quinque, Phlegontis saltem unus, quorum omnium meminit Suidas! Ii sane multo plura nos longeque utiliora docerent quam ipsum Romae nomen.

et subagreste consilium (1), sed ad muniendas opes regni (a) ac populi sui magni hominis et iam tum longe prouidentis secutus est, cum Sabinas honesto ortas loco uirgines (b), quae Romam ludorum gratia uenissent, quos tum primum anniuersarios in circo facere instituisset (2), consualibus (3) rapi iussit (4), easque in
P. 271. familiarum amplissimarum || matrimoniis (c) collocauit (d). Qua ex causa cum bellum Romanis Sabini intulissent, proeliique certamen uarium atque anceps fuisset, cum ·T· Tatio rege Sabinorum foedus icit, matronis ipsis (e),

(a) Cod. *eg regni*; tum deletum *eg*: uoluerat enim, ni fallor, librarius scribere *egregium*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *honeste hortas uirginis*; (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *matrimonis*. (d) Ita 2. manu; at 1. *collocabit*. (e) Cod. 1. manu *is ipsis*; tum expunctum *is*, quod uel mendum fuit, uel pro *iis* positum.

(1) Idcirco Virgilius aen. VIII. 635. dixit *raptas sine more Sabinas*. Facti iniquitatem castigat Augustinus C. D. II. 17. III. 13.

(2) Cassiodorio uar. III. 51 hunc fortasse Tullii locum spectanti primus uidebatur Romulus Italiae spectacula ostentauisse.

(3) Cod. *consulibus* sine ulla emendatione. Sed mendum apertissimum est uel dormitantis uel ineruditi librarii. Eum siquidem raptum contigisse feriis consualibus plerique omnes auctores tradunt. Consus est *Neptunus* Dionysio II. 31; at Caec. Cypriano de idolor. uanitate est *deus fraudis seu consiliorum*. Utramque sententiam refert Seruius ad aen. VIII. 636, nec non Tertullianus de spect. cap. V.

(4) Sabinas raptas mense post urbem conditam quarto ait Fabius apud Plutarchum in Romulo XIV; sed enim peccare Fabium satis coarguit Dionysius II. 31, scribendumque demonstrat non *mense* sed *anno quarto*; idque eruitur ex rebus etiam apud Liuium narratis, et diserte adfirmat Eutropius

quae raptae erant, orantibus (1): quo foedere et Sabinos in ciuitatem adsciuit (a), sacris communicatis (2), et regnum suum cum illorum rege sociauit (3).

VIII. Post interitum autem Tatii cum ad eum potentatus (b) omnis reccidisset (c), | quamquam P. 272. cum Tatio in regium consilium delegerat (d) principes, qui appellati sunt propter caritatem

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *adscibit*. (b) Ita cod. 1. manu; tum 2. refectum est *dominatus*; laeuo, ut censeo, consilio et nimia castigandi libidine: nam *potentatus* generosior uox est, eaque praeter alios utitur Lactantius inst. vi. 17 Ciceronis pedisequus; eandemque reuocari uult in usum Vorstius de lat. negl. iv. 1.

(c) Caesellius orthographus p. 2314 ait: *re praepositiv nonnumquam cum ad consonantes accedit, geminat illas, quod plerumque apud antiquos est, ut duco redduco, cado reccido, tuli rettuli, pello reppello*. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *delegerant*.

miscellus. Martio autem mense raptas Sabinas putat Seruius ad aen. viii. 636, quoniam eo mense fiebant consualia. Tertullianus sacrum ad Consi aram fieri solitum narrat mensibus iulio et septembri. In kalendario Capranicorum, mense augusto; in amiternino, mense decembri fit id sacrificium.

(1) Ennii locus ex illius deperdito opere, quod *Sabinae* inscribebatur, hic apud me est. *Ut Sabinis Ennius dixit: cum spolia generi detraxeritis, quam inscriptionem dabitis?* quae uidentur Sabinarum orantium uerba. Certe haec particula titulum enniani operis Macrobio sat. vi. 5. (qui aliud citat fragmentum) cognitum, sed mox abs H. Columna (Ennii ed. Hessel. p. 188.) temere abolitum, sine ulla dubitatione confirmat.

(2) Quos deos Romanis constituerit Romulus, quos Tatius addiderit, narrat Augustinus C. D. iv. 23.

(3) *Hac tamen lege recepti in urbem Sabini sunt, post Sabinarum raptum, et factum inter Romulum et T. Tatium foedus, ut in omnibus essent ciues romani, excepta suffragii latione: nam magistratus non creabant*. Seruius ad aen. vii. 709. Fides sit penes au-

patres (1); populumque et suo et Tati (a) nomine et Lucumonis (2), qui Romuli socius in sabino proelio occiderat, in tribus tris (b) curiasque triginta (3) descripserat, quas curias earum nominibus nuncupauit (4), quae ex Sabinis uirgines raptae, postea fuerant (c) oratrices (5) pacis et foederis: set quamquam ea (d) Tatio sic
P. 237. erant ‖ descripta uiuo, tamen eo interfecto, multo etiam magis Romulus patrum auctoritate consilioque regnauit.

(a) Ita codex; quamquam paulo ante est *Tatii*. (a) Ita Virg. aen. V. 560: *tris equitum turmae*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *fuerunt*. (c) Ita 2. manu; at 1. *et*.

ctorem. Rem aliam mentione dignam Romae in Tatii regno peragi coeptam scribit Symmachus ep. x. 35, nempe *strenarum usum*, qui adhuc laudabiliter in urbe uiget ad indigentis plebis semestre solatium.

(1) In Ciceronis sententiam concedit Plutarchus in Romulo XIII, postquam uarias super huius appellationis origine sententias protulit. Contra Liuius I. 8: *patres ab honore, patriciique progenies eorum appellati*.

(2) *Rhamnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati: Lucerum nominis et originis caussa incerta est*. Ita Liuius I. 13. Rei memor Horatius P. 342 uigilanti uerbo Romanos designauit: *celsi praetereunt austera poëmata Rhamnes*. Sed enim Luceres a Lucumone appellatos sine dubitatione aiunt heic Cicero; tum Varro LL. IV. 9; Propertius IV. 1. 29; Victor in Romulo; ne alios auctores frustra nominem. Festus tamen nomen trahit a Lucero Ardeae rege.

(3) Romulum in plerisque suis institutionibus usum fuisse calculo decimali, copiose docet Ouidius fast. III. 120. sqq.

(4) Ita censet etiam Festus uoc. *curia*. Nam triginta fuisse feminas oratrices tradit Seruius ad aen. VIII. 638.

(5) Sabinae priore capite *orantes*, nunc *oratrices*; quae duo uocabula fortasse synonyma sunt. Etsi autem plerique historici preces Sa-

VIIII. Quo facto primum uidit iudicauitque idem quod Spartae Lycurgus paulo ante uiderat (1), singulari imperio et potestate regia tum melius gubernari et regi ciuitates, si esset optimi cuiusque ad illam uim dominationis adiuncta auctoritas (2). Itaque hoc consilio et quasi (3) senatu (a) fultus | et munitus, et bella cum finitimis felicissime multa gessit: et cum ipse nihil ex praeda domum suam reportaret (4), locupletare ciuis non destitit. Tunc (b), id quod reti- P. 238.

(a) Cod. 1. manu *senatu*; tum super imposita *a* factumque *saenatu*. Peruersa haec castigatio haud semel inferius occurrit in codice. (b) Ita cod. pro *tum*, ut alibi.

binarum tumultuarias fuisse tradunt; tamen Appianus de reb. ital. cap. v legationem Sabinarum ad Tatium non secus ac Veturiae ad Coriolanum uidetur innuere. Ita fere loquitur etiam Dionysius III. 1. Feminarum oratricium exemplum aliud suppeditat Pausanias v. 16, nimirum apud Eleos publica auctoritate lectarum, quae pacem inter populos dissidentes sanxerunt.

(1) Nempe ante annos circiter quadraginta, ut est apud Eusebium chron. lib. II; ubi tamen uidesis quae in editione mediolanensi ad Abrahami annum MCCXXI adnotantur.

(2) En Plutarchi uerba in Lycurgo cap. v: *πλειόνων δὲ καινοτουμένων ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, πρῶτον ἦν καὶ μέγιστον ἡ κατάστασις τῶν γερόντων, ἥν φησιν ὁ Πλάτων τῇ βασιλέων ἀρχῇ φλεγμαινούσῃ μιχθεῖσαν, καὶ γενομένην ἰσόψηφον εἰς τὰ μέγιστα σωτηρίαν ἅμα καὶ σωφροσύνην παρασχεῖν κ. τ. λ.* Tum et Dionysius II. 12. 14 ciuilia ac militaria Romuli instituta sic cum laconicis Lycurgi comparat, et sic de optimatium consilio ad regis dominationem adiuncto loquitur, ut hunc Ciceronis locum imitari uideatur.

(3) Cur *quasi senatu*? An quia nonnulli, ut est apud Seruium ad aen. I. 426, *senatus nomen* a Bruto coepisse aiunt?

(4) Similem fere locutionem habes supra lib. I. 14.

nemus hodie magna cum salute rei publicae (1), auspiciis plurimum obsecutus est Romulus (2). Nam et ipse, quod principium rei publicae fuit, urbem condidit (a) auspicato (3), et omnibus publicis rebus instituendis, qui sibi essent (b)
P. 259. in auspiciis ex singulis tribubus (c) singu||los cooptauit augures (4): et habuit plebem in clientelas principum descriptam; quod quantae fuerit utilitati (d), post uidero (e) (5): „ multaeque

(a) Cod. *condididit*. (b) Ita cod. Sed num scribendum *adessent*? (c) Ita cod. 1. manu; at 2. mendose *tribus*. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *quante fuerit utilitate*. (e) Cod. *miderom*; tum *m* fuit deleta. Sane littera *m* saepe abundat in codice, multo autem rarius desideratur.

(1) De lege aelia et fufia a Clodio sublata cogitabat sine dubio Cicero haec scribens. Multus autem honor auguriis tribuitur; nam et Scipio et Laelius et Scaeuola interlocutores, et ipse Cicero auctor operis in augurum collegio fuerunt. De prioribus recole prosopographiam in praefatione, de postremo Plutarchum in Cicerone cap. XXXVI. Curiosam apud Romanos auspiciorum obseruationem docent Plutarchus in Marcel. IV. V; Strabo XVII. p. 1168; Plinius X. 21, aliique auctores. Omnes magistratus fieri auspicato iubet lex apud Cic. leg. III. 3. Ceterum auguria ualde irridet Plinius XXVIII. 2, lusaque docet Dionysius II. 6; neglecta denique Arnobius II. p. 91.

(2) Siue animi superstitione, siue astu politico. Sic Lycurgus Lacedaemoniis non ante leges tulit, quam eas fore utiles, delphico oraculo confirmatum est. Xenoph. reip. lac. cap. VIII; Plut. Lyc. XXIX; Dionys. II. 61.

(3) Sic loquitur Cicero etiam de diuin. I. 2.

(4) Liuius X. 6: *inter augures constat, imparem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus suum quaeque augurem habeant*. Falso autem dici uidetur apud eundem Liuium IV. 4, augures Romulo regnante nullos fuisse. Confer tamen Lydum m. r. I. 45.

(5) De clientelae roma-

„ dictione (a) ouium et boum (b) (1), quod tum „ erat res in pecore et locorum possessioni- „ bus, ex quo pecuniosi et locupletes uocaban- „ tur (2); „ non ui et suppliciis coercebat (3).

X. Ac Romulus cum septem (c) et triginta regnae utilitatibus, caritate, et iure legantur Dionysius II. 10; Plutarchus Romul. cap. XIII; Gellius V. 13; namque hic locus in mutilis de rep. membranis desideratur.

(a) Locum e II. de rep. citat Nonius uoc. *pecuniosum et locupletum*; et quidem in plantiniana et gotofrediana editione *multaque ditione*. Iam primi uerbi mendum satis uidetur priscum, namque in membranis ipsis de rep. uaticanis prior manus scripserat *multa*, tum superaddita *e* fuit. Sed bene in parisiaca Nonii editione *multaeque dictione*, sicuti utrumque uocabulum peracute emendauerat Cuiacius obseru. XI. 9. Locum e II. de rep. citat etiam Isidorus orig. X. 156. Et quidem recte Grialius dederat in Isidoro *multae dictione*, uerum Areualus ad Nonium respiciens locum nolens pessumdedit. In gotofrediana autem Isidori editione legitur *multa quae editione*, in qua pessima lectione latet nihilominus scintilla ueritatis, namque *e* a uoce *multa* translata fuit ad uocem *ditione*. (b) Ita 2. manu; at 1. *bouum*, quae est rectior scriptura, si casuum flexiones spectes. (c) Cod. *septe*. Iam *m* finalem omitti interdum in antiquis codicibus exploratum est. An uero illud *septe* e lingua rustica est? Certe ita fere nunc loquuntur Itali.

(1) Haud sine causa uerborum ordinem seruat Cicero. Quippe ait Plinius XVIII. 3 *cautum est ne bouem prius quam ouem nominaret qui indiceret multam*. Ibidem Plinius tullianum hunc locum illustrat: *locupletes dicebant loci, hoc est, agri plenos. Pecunia a pecore appellabatur. Multatio quoque non nisi ouium boumque impendio dicebatur*. Confer Ouidium fast. V. 281.

(2) Locum hunc ex Tullio nominatim, sed libere, citat Hieronymus comm. ad Eccles. cap. V: *Tullius pecuniosos primitus eos dictos refert, qui plura habuissent pecua, id est pecora: ita enim antiquitus appellabant*. Verba uero Hieronymi exscribit Isidorus orig. X. 210.

(3) Aliter Plutarchus Romul. XXVI-XXVII, qui Romulum extremo tempore tyrannum fastuque et ferocitate elatum describit; contradicente tamen Appiano apud Photium cod. LVII.

gnauisset annos (1), et haec egregia duo firmamenta rei publicae peperisset, | auspicia et senatum (a), tantum est consecutus, ut cum subito sole obscurato (2) non conparuisset, deorum in numero conlocatus (b) putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis adsequi potuit sine eximia uirtutis gloria (3)". Atque hoc eo " magis est in Romulo admirandum, quod ceteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut (c) fin||gendi procliuis (d) esset ratio, cum imperiti facile ad credendum inpellerentur. Romuli autem aetatem, minus his sescentis (e) annis, iam inueteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum uita errore sublato,

P. 240. P. 241.

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. *saenatum*. (b) Ita cod. modo *conl.* modo *coll.* (c) Cod. *et*; mox ibi emendatum *ut*. (d) Male in Augustini contextu (qui hunc locum citat C. D. XXII. 6.) *procliuior*; uerum ibi Maurini editores admonent, in mss. Augustini legi *procliuis*, quae nunc lectio mire confirmatur. (e) Recole lib. I. 37. p. 96. n. d.

(1) Sic passim historici scribunt XXXVII, et ipse Plutarchus in Numa cap. II; qui tamen in Romulo fin. scribit XXXVIII. Romulus ergo anno aetatis LV, uel ut ait Plut. LIV, obiit; siquidem is uulgo dicitur Romam simul regnumque suum occoepisse annos natus XVIII, qua super re nullam esse historicorum dissensionem ait Dionysius II. 56.

(2) Solis hunc defectum legebat in libris de rep. Seneca ep. CVIII.

(3) Locum hunc in libris de rep. legebat Augustinus C.D.III.15. Huc idem Augustinus respicit etiam XVIII. 24. Consonat sibi Tullius III. in Cat. 1: *illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales beniuolen-*

„ fuisse cernimus „ (1). Nam si, id quod Graecorum inuestigatur annalibus, Roma condita st (a) secundo anno olympiadis septumae (2), in id saeculum Romuli cecidit aetas cum | iam plena Graecia poetarum et musicorum esset; minorque fabulis, nisi de ueteribus rebus, haberetur fides. Nam centum et octo annis postquam Lycurgus leges scribere insti- P. 242.

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. superaddidit e. Ego uero archaismum satis nobilem et crebra auctoritate firmatum heic et alibi retinui.

tia famaque sustulimus. Hanc fuisse complurium deorum apud ethnicos originem sapienter obseruat Augustinus serm. CCLXXIII. 3, et C. D. II. 5. 15; tum Lactantius de ira D. cap. XI, et inst. I. 15 (ubi nominatim citat libros Tullii de rep.) et VII. 14.

(1) Locum citat Augustinus C. D. XXII. 6 sine ulla uarietate.

(2) Solinus cap. II. uel alium Ciceronis locum legebat, uel ipse Solinus mendosus est aut memoria falsus. Ait enim: *Cincio Romam duodecima olympiade placet conditam; Pictori octaua; Nepoti et Lutatio, opinionem Eratosthenis et Apollodori comprobantibus, olympiadis septimae anno secundo; Pomponio Attico et M. Tullio olympiadis sextae anno tertio*. Equidem opus chronologicum Tullii, quo potissimum consentiret cum Attico, uidetur hoc ipsum de rep. (ut diximus cap. I. p. 124. n. 2.) quo Romam conditam ait anno secundo olympiadis septimae. Porro autem sicubi reuera Cicero anno tertio olymp. VI natam esse Romam dixerit, is haberet suffragatores Plutarchum in Rom. XII, Velleium I. 8, et denique Eusebium chron. lib. II, qui refert Romam dici conditam anno tertio olympiadis VI in quorundam Romanorum libris: quamquam ipse Eusebius annum urbis natalem statuit primum olympiadis septimae, quod et Solinus cap. II calculando colligit: eademque sententia est etiam Dionysii I. 71. 74. 75. Verum apud eundem Dionysium I. 74 Polybius Romae natales scribit secundo olympiadis septimae anno,

tuit, prima posita est olympias (a): quam quidam nominis errore ab eodem Lycurgo constitutam putant (1). Homerum autem, qui minimum dicunt, Lycurgi aetati triginta annis anteponunt fere (2). " Ex quo intellegi po-
Q. XV.
P. 301. " test permultis annis an*||te (b) Homerum fuis-

(a) Locutionem *posita est olympias* graeco de fonte Tullius deriuat τεθῆναι ἀγῶνα uel ὀλυμπιάδα, uti est apud Eusebium chron. I. 32. ed. mediol. Item quod paulo post ait *constitutam olympiadem* manat de graeco ὀλυμπιὰς ἐτάχθη.. Euseb. ibidem. A Tullii uero auctoritate nimis recedit Eusebius, qui chron. lib. II. leges a Lycurgo scriptas ait annis ferme quinquaginta ante primam olympiadem. (b) Hoc est codicis folium postremum, cuius nonnisi frustum intimum superest lacerae membranae. Quum autem cuiusque paginae sint duo latercula, folii uero latercula quatuor; hoc quidem in folio nihil reliquum est praeter primi quartique laterculi partes dimidiatas a uertice ad imum. Sed enim prior folii pagina ferme tota suppletur feliciter ab Augustino locum citante C. D. XVIII. 24, et XXII. 6, quo postremo capite, ne interpolationem aliquam suspicemur, ait Augustinus se uerba Ciceronis prout scripta sunt inserere. Desideramus itaque particulam laterculi secundi, laterculum tertium, et quarti dimidium; supputatis autem spatiis constat ereptas nobis esse litteras circiter CCXXX. En autem hiatum codicis. P.301. laterc. 1. *te Ho* . . *fuisse* . . *Romu* . . *ut iam* . . *homi* . . *ac tem* . . *ipsis er* . . *ad fin* . . *uix cui* . . *esset lo* . . *antiqu* . . *nimr* . . *fabula* . . *etiam n* . . *numqu* . . P. 302. laterc. 2 . . *us ne* . . etc. ut scribimus in textu. Iamuero quam sententiam discipulus Polybii Scipio hoc in sermone sectatur. (Confer inferius cap. XIIII.) Idem colligebatur ex tabula h. e. annalibus pontificum. Etenim apud Dionys. I. 74. ἀρχιερεῦσι, non Ἀγχισεῦσι, legendum esse docuit uir. ill. et de litteris praeclare meritus Niebuhrius in disquisitione de anno urbis natali, usus uaticani codicis (immo licet tribus uti) lectione apud Hudsonum ἀγχιστεῦσι, ex qua merito fecit ἀρχιερεῦσι.

(1) Hoc in errore uersatus est Aristoteles, teste Plutarcho Lycurg. cap. I, quo loco haec controuersia uentilatur. De Lycurgo autem iuniore, qui primum agonem cum Iphito instituit, legatur Euseb. chron. I. 32.

(2) Intelligit Apollodorum. Complures ac uarias

„ se, quam Romulum: ut iam doctis hominibus „ ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum uix „ cuiquam (a) esset locus. Antiquitas enim re„ cepit fabulas fictas etiam nonnumquam in„ condite; haec aetas autem iam exculta, prae„ sertim eludens (b) omne quod fieri non po„ test, respuit „ ... * | ... *eodem nomine ali*us ne*pos ei*us, ut di*xerun*t quidam *ex* filia, quo*niam* ille mor*tuus e*odem *est an*no; na*tus Si*moni*des* (c) *ol*ympia*de se*xta et quin*qua*gesima:

* P. 302. Desiderantur litterae pl. m. 230: id est huius editionis uersus prope septem.

paginae 301 supplementa augustiniana, quia certissima sunt, eodem genere litterarum excudo; supplementa autem paginae 302 litteris inclinatis exaro, quia sunt coniecturalia, etsi uix dubia. (a) Textus Augustini *quidquam*. (b) Ita textus Augustini *eludens*, quod uocabulum parum placet Patricio, quamquam uocabulum idem is obseruat apud Ciceronem in Verr. III. 4. In editis fragmentis legitur *iam exculta praesertim et erudita, omne* etc. Caue tamen putes id fluxisse ex aliquo Augustini codice, quum reapse mera fuerit critici alicuius coniectura et immutatio, quia scilicet apud eundem Augustinum C.D. XVIII. 24, ubi aliis uerbis eadem recitatur sententia, scriptum uidit *temporibus iam expolitis et eruditis*.

(c) Quum ego hanc lacunam ill. Niebuhrio considerandam obtulissem, is e superstitibus elementis *moni* exsculpsit *Simonides*; quo supplemento nihil ego uidi uerius aut doctius. Datis autem pro sua humanitate ad me litteris toti huic Ciceronis loco lucem plurimam attulit; quarum litterarum uerba ipsa heic scribere pretium operae est: *In Suida lego* Σιμωνίδης Λεωπρεποῦς Ἰουλιήτης-γέγονε δ' ἐπὶ de Homeri aetate sententias ueterum aceruauerunt Suidas uoc. Ὅμηρος, et Eusebius chron. II ad Abrahami annum DCCCCXV. Apud Gellium XVII. 21 Nepos Homerum uixisse dicit ante Romam conditam annis circiter centum et sexaginta; quo fit, ut is prorsus congruat cum Cicerone, siquidem olympiadis septimae annus secundus Romae natalis fuit. Namque ab Homero ad Lyc. anni 30; ab hoc ad I. ol. anni 108; ab ol. I. ad septimam dimidiam anni 26; ergo 164. Conferatur Cicero etiam tusc. I. 1. Item Heynius ad Apollodori fragmenta pag. 1086.

*

*quo f*acilius *intel*legi pos*sit tu*m de Ro*mu*li im-
P. 67. mor||talitate (a) creditum, cum iam inueterata uita hominum ac tractata esset et cognita. Sed profecto tanta fuit in eo uis ingenii atque uirtutis, ut id de Romulo Proculo Iulio (1) homini agresti crederetur, quod multis iam ante

τῆς νς ὀλυμπιάδος; *scilicet natus est: nam qui prope nonagenarius ol.* LXXVIII *obiit, nasci debuit ol.* LVI. *Habemus autem olympiadis numerum, tum superstites litteras* moni, *quae, litterarum calculo inito, ex nullo alio uocabulo esse possunt. Certe illud mihi extra controuersiam esse uidetur, Ciceronem in hac lacuna enumerauisse poetas graecos qui sub romanis regibus floruerint, atque ita desiuisse in Simonide sene, qui, quum reges urbe pellerentur, quadragenario maior erat. Pluribus sane locis Graecorum aetates cum Romanorum temporibus a Cicerone componi uidemus; in Bruto u. gr. et in tusculanis: nominatumque fuisse ante alios Archilochum propterea mihi persuadeo, quod in tusc. I.* 1 *sub Romulo floruisse dicitur: id quidem parum accurate; sed uixit certe ante Romuli excessum: tum uero Alcaeum, Stesichorum etc. At Simonidem alium, nepotem ex filia maioris Simonidis, propterea posui, quod Suidas haec habet:* Σιμωνίδης κεῖος, θυγατριδοῦς κατά τινας τοῦ προτέρου *etc. Quae quidem ex Apollodori chronicis in Suidam illata esse, tot alii loci comprobant: Apollodorum autem Ciceronis aetate omnes manibus uersabant, qui de illustrium hominum temporibus quaererent. Neque tamen nego magis mihi arrisurum fuisse si licuisset credere Bacchylidem, quem graeci auctores, quos quidem noui,* συγγενῆ *Simonidis senis uocant, a Cicerone nepotem eius ex filia dictum fuisse; nobilissimum quippe haberemus pro incognito, qui tamen* μελίγηρυς *dictus est. Fuerit autem eius commemorandi ratio, quod Cicero committere nolebat, ut recentior nepos, post reges exactos natus, cum illo uetusto permutaretur. Poetas uero istos graecos omnes propterea recensuerat, quia nemo ex illorum numero de suis temporibus prodigiosas res retulisset.* (*a*) Cod. *iam mortalitate*; tum superpositum fuit *im*. Atqui delenda erat potius littera *a* ex *iam* ut nos fecimus. Neque enim τὸ *iam* heic belle retineretur.

(1) Subornati Proculi fraudem passim narrant ethnici christianique scriptores; irrident autem Augustinus C. D. III. 15, et Tertullianus apol. XXI. Tullianum hunc locum libere exhibet Lactantius inst. I. 15.

saeculis nullo alio de mortali (a) homines credidissent: qui inpulsu patrum, quo illi a se inuidiam interitus Romuli pellerent, in contione dixisse fertur, a se uisum esse in eo colle | Romulum, qui nunc Quirinalis uocatur (1): P. 68. eum sibi mandasse ut populum rogaret ut sibi eo in colle delubrum fieret: se deum esse et Quirinum uocari (b).

XI. Uidetis ne igitur unius uiri consilio non solum ortum nouum populum, neque ut in cunabulis (c) uagientem relictum, set adultum (d) iam et paene puberem (2)? Tum Laelius, nos ue-

(a) Cod. 1. manu *mortalitate*; mox litterae quatuor extremae fuerunt expunctae. (b) Siue a *curi* hasta, siue a κοίρανος, siue a κύριος. Postremam originem tuetur Lydus m. r. I. 5, qui testibus confirmat, Romulum et eius aequales haud ignaros fuisse linguae aeolicae. (c) Sic lego *in cunabulis* non *incunabulis*. Paulinus item ep. XXXII. 4 inter augustinianas scribit diuisim *adultum aetate corporea, in spiritalibus adhuc cunabulis uagientem*.
(d) Cod. manifeste *aduitum*.

(1) Haud procul aedibus Attici, ut ait Cicero leg. I. 1. Reuera templum Quirini et domum Attici proxime inter se collocat Rufus in VI regione.

(2) Contra Seneca in opere, quod uidetur historicum, apud Lactantium VII. 15 ait, *populi romani infantiam fuisse sub Romulo; pueritiam sub ceteris regibus* etc. Senecam hunc alii philosophum intelligunt, alii Annaeum Florum. Lege Bünemannum ad Lactantium. Nuper in fragmento palatino uitae ·M· Senecae patris, cura ill. Niebuhrii inuento atque edito, is ipse pater cognitus est historiarum auctor. Et sane nihil uetat quominus Lactantium de patre potius loqui putemus quam de filio, quandoquidem et is Senecam ambigue appellat, et nunc patrem fuisse historicum scimus. Roborat hanc opinionem, quod historia Senecae, tam apud Lactantium quam in fragmento palatino,

ro uidemus; et te quidem ingressum ratione ad
P. 81. disputandum noua, quae || nusquam est in Graecorum libris. Nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit (1), aream sibi sumsit in qua ciuitatem extrueret arbitratu suo (a); praeclaram ille quidem fortasse, set a uita hominum abhorrentem et a moribus (b) (2). Reliqui disseruerunt, sine ullo certo exemplari formaque rei publicae, de generibus et de rationibus ciuitatum (c) (3). Tu mihi uideris utrum-
P. 82. que facturus; es | enim ita ingressus, ut quae ipse repperias (d) tribuere aliis malis, quam, ut facit aput Platonem Socrates, ipse fingere; et illa de urbis (e) situ reuoces ad rationem,

(a) Festiue hanc formulam *arbitratu suo* usurpat Cicero, in locandis aedificationibus usitatam. Gruter. CLXXXV. 2. (b) Cod. 1. manu *a maioribus*; 2. *moribus* sine praep. quam ego retineo. (c) Ita codex; at alibi *ciuitatium*. (d) Ita cod. (e) Cod. *uerbis*; tum fortasse expuncta fuit *e*, quae sententiam oppido perturbabat.

memoriam complectitur bellorum ciuilium.

(1) Plato scilicet, quem quod admiratione commotus saepius fortasse laudet, excusari se petit Cicero leg. III. 1. Confer Cic. orat. XIX; Quintil. x. 1. 367; Gell. II. 5; Val. M. VIII. 7. ext. 3.

(2) Plato remp. suam, tamquam picturam, sibi ad oculorum ueluti oblectationem confinxit. Athen. XI. 15. Pergit ibidem Athenaeus dicere Platonis remp. et leges uel eo maxime nomine parum uideri laudabiles, quod iis nulla gens apud se locum concesserit. Sic de platonica rep. loquitur etiam Polybius VI. 47. Plotinus remp. Platonis in Campania instituere frustra meditatus est, ut narrat in eius uita Porphyrius.

(3) Sic facit Aristoteles, cuius opus politicum per omnia rerump. genera late uagatur. Hunc praecipue puto intelligi a Cicerone,

quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt (1); et disputes non uaganti oratione, sed defixa in una re publica. Quare perge, ut instituisti: prospicere enim iam uideor te reliquos reges persequentem quasi perfectam rem publicam (2).

XII. Ergo, inquit Scipio, cum ille || Romuli senatus (a), qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres uellet nominari, patriciosque eorum liberos, temtaret post Romuli excessum ut ipse gereret (b) sine rege rem publicam, populus id non tulit (3); desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit: cum prudenter illi principes nouam et inauditam ceteris gentibus interregni ineundi rationem excogi|tauerunt (4), ut quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege ciuitas, nec diuturno rege esset uno, nec

P. 281.
P. 282.

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. *saenatus*. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. fecit *regeret*, quam emendationem haud recipio: prior enim scriptura et latino sermoni satis congruit, et elegantior est quam *regeret sine rege*. Eandem tamen scripturae uarietatem apud Augustinum obseruabimus in huius libri fine.

(1) Recole dicta cap. III. Cicero enim ibi dixit situm urbis sapienter a Romulo sponteque electum; haud equidem ueritatem secutus, sed ne omitteret occasionem tradendi praecepta politica de situ urbi nouae captando. Quare et hanc obiectionem auctor irrefutatam, tamquam foueam, praetergreditur; astu scilicet oratorio, ne malam causam tuendo faciat peiorem.

(2) Ita sine ullo uerbo. De re confer Cic. de or. I. 9, et tusc. IV. 1.

(3) Confer Dionys. II.57; Liu.I.17; Seru.aen. VI.809.

(4) Interrex mansit etiam

committeretur ut quisquam inueterata potestate aut ad deponendum imperium tardior esset (a), aut ad optinendum munitior. Quo (b) quidem tempore nouus ille populus uidit tamen id quod fugit lacaedemonium Lycurgum, qui regem non diligendum (c) duxit; si modo
P. 283. hoc (d) in Lycurgi potestate || potuit esse; sed habendum qualiscumque is foret, qui modo esset Herculis stirpe generatus. Nostri illi etiam tum agrestes uiderunt, uirtutem et sapientiam regalem non progeniem quaeri oportere (1).

XIII. Quibus cum esse praestantem Numam (2) Pompilium fama ferret, praetermissis suis ciuibus regem alienigenam patribus auctoribus (3) sibi ipse populus adsciuit (e); eum-
P. 284. que ad regnandum | sabinum hominem Romam Curibus acciuit (4). Qui ut huc uenit,

(a) Cod. *essed*. Neque emendator quidquam mutauit. (b) Cod. *quod*, manifesto mendo. (c) Cod. 1. manu *redigendum*; mox 2. manu *diligendum* uetere orthographia pro *deligendum*. (d) Ita 2. manu; at 1. *haec*. (e) Ita 2. manu; at 1. *adscibit*.

in libera rep. usque ad Pompeii consulatum sine collega anno urbis DCCII.

(1) Sic de Romanis apud Liuium IV. 3 loquitur Canuleius tribunus, et sic Rutilius in itiner. I. 14.

(2) Si Seruium audias ad aen. VI. 809, proprium nomen fuit *Pompilius*, cui postea accessit agnomen *Numa* ἀπὸ τῶν νόμων, ab inuentione et constitutione legum. De uirtute Numae satis heic Tullius; ad sapientiam quod attinet, Tullius idem or. III. 51 eum uocat *doctissimum*.

(3) Quid sit *patres auctores fieri* perspicue docet Liuius I. 17.

(4) Praeter Numae uirtu-

quamquam populus curiatis eum comitis (a) regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit: hominesque romanos instituto Romuli bellicis studiis ut uidit incensos, existimauit eos paulum ab illa consuetudine esse reuocandos.

XIIII. " Ac primum (b) agros, quos bello Romulus ceperat, diuisit uiritim ciuibus (1): "|| docuitque sine depopulatione atque praeda posse eos colendis agris abundare (c) commodis omnibus: amoremque eis otii (d) et pacis iniecit, quibus (e) facillime iustitia et fides conualescit; et quorum patrocinio (f) maxime cultus agrorum perceptioque frugum defenditur (2). Idemque Pompilius et auspiciis maioribus inuentis (3), ad pristinum numerum duo augu- P. 87.

(a) Ita cod. pro *comitiis*, solita crasi. (b) Nonius, qui hunc locum e II. de rep. citat uoc. *uiritim*, habet *primus*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *abundari*. (d) Cod. *eoistii*; tum 2. manu factum *his otii*; mihi uero uidetur prior scriptio peccare metathesi, ceterum nulla littera desiderari. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *in quibus*. (f) Male cod. superadditis 2. manu duabus *cc*, quum prima nullam scripsisset.

tem, illae quoque causae eum ad regnum uocauerunt, quod Sabinis, iam inde ab Tatio Romae incolis, sabinus rex erat concedendus; quodque Numa Tatii filiam habebat in matrimonio. Plut. Num. II. Quin progenie formaque regia erat. Dionys. II. 58. Anno aetatis XL regnum adiit, natus scilicet cum ipsa Roma. Dionys. ibidem; Dio frag. XX; Plut. Num. III.

(1) Nimirum egenis illis et nouitiis, qui nihil a Romulo acceperant. Dionys. II. 62.

(2) Hac de causa Numa *Termino* et *Fidei* fana et sacra constituit. Plutarch. Num. XVI, Dionys. II. 74. 75. Fides in Capitolio uicina Iouis erat. Cic. off. III. 29.

(3) Puta ad fulminum ou-

res addidit (1); et sacris e principum numero
P. 88. pontifices quin|que praefecit (2): et animos propositis legibus his, quas in monumentis habemus (3), ardentis consuetudine et cupiditate bellandi religionum caerimoniis mitigauit: adiunxitque praeterea flamines, salios (4), uirginesque uestales (5); omnisque partis religionis statuit sanctissime. Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem (6), apparatum perfa-

rationem; qua super re uide Plutarchum Num. XV, Liuium I. 20. Tum morem romanum dandi operam ut priora auguria posterioribus confirmarentur attingit Seruius ad aen. II. 691.

(1) Quinque nimirum euaserunt augures, seruato numero impari. Recole cap. IX. p. 142. n. 4.

(2) Si Liuium consulas X. 6, quatuor tantum fuisse uidebuntur ueteres illi Numae pontifices; quorum numerus duplicatus est Valerio et Apuleio coss. adsumptis de plebe totidem. Sylla demum pontificum augurumque collegium ampliauit, ut essent quindecim. Liu. epit. LXXXIX. Lydus I. 45 quatuor scribit pontifices a plebe creatos.

(3) Numae leges commemorantur infra lib. V. 2. Insuper a Gellio IV. 3; Seruio ad aen. VI. 860; Festo uoc. *pellices*; Aur. Vict. in Numa; Augustino C. D. II. 16. Eae leges fuerunt in iure ciuili papiriano. Dig. I. 2. 2.

(4) Flamines tres, dialem, martialem, et quirinalem. Augustin. C. D. II. 15. Salios Martis sacerdotes duodecim, Aur. Vict. in Numa. Quin salias quoque uirgines commemorat Festus; saliare autem Numae carmen Horatius epist. II. 1. 86.

(5) Opinionem eorum, qui Vestae cultum a Romulo repetebant, studiose refutat Dionysius II. 65. In ea scilicet uidetur fuisse Varro, a quo LL. IV. 7 Tarpeia illa proditrix uirgo dicitur uestalis. Quatuor autem fuisse institutas a Numa uestales, quibus postea duae accesserint, nempe a Prisco rege, ait idem Dionysius II. 67, et III. 67.

(6) Tertullianus apol. cap. XXI: *Numa Romanos oper-*

cilem esse uoluit. Nam quae perdiscenda quaeque obseruanda es||sent multa constituit, sed ea sine inpensa. Sic religionibus colendis operam addidit, sumtum remouit (1): idemque (a) mercatus (2), ludos, omnesque conueniun- P. 69.

(a) Cod. *ut idemque*; uerum *ut* (quod in codice satis uidetur expunctum) profecto heic locum non habet.

rosissimis superstitionibus onerauit.

(1) Cic. leg. II. 8 ex duodecim tabulis: *ad diuos adeunto caste, pietatem adhibento, opes amouento*; quam doctrinam pergit idem Cicero sapienter explicare cap. X et XVI. Rei meminit etiam parad. I. 3. Adi praeterea Tertullianum apol. cap. XXV. Unam excipit Cicero stipem ad Matris magnae cultum; uerum Dionysius II. 19 obseruat hanc ipsam non a ciuibus sed a Phrygibus colligi Romae solitam. Cur autem ea stips quaereretur, docet Ouidius fast. IV. 350. Quia tamen sine sumptu sacra curari nequeunt, Romulus ante Numam ex aerario publico pecuniam ad id conferri iusserat, ut ait Dionysius II. 23. Numae postumia lex erat *uino rogum ne respergito* Plin. XIV. 12, id quod ab eo statutum propter parsimoniam est. Cur autem lex Numae dicitur postumia? Etsi eruditi in alias abeunt sententias, mihi haec lex uidetur fuisse sumptuaria, in Postumii illius consulatu renouata, sub quo etiam epicurei uoluptatis magistri Roma pulsi fuerunt; teste Athenaeo XII. 12, et Suida uoc. Ἐπίκουρος; nec non bacchanaliorum scelera seuerissime uindicata, ut ait Firmicus de err. prof. relig. ed. Lugd. Bat. 1672. p. 16. Plato quoque superbum sacrorum luxum reprehendit in Alcibiade II. Tum et Plutarchus Lycurg. cap. XIX. et apoph. reg. initio obseruat, sacra minimi sumptûs a Lycurgo Spartae fuisse instituta. In eamdem sententiam loquitur Persius II. 69, et Lactantius II. 4. VI. 25. Nihilominus plerique populi, duce ueluti et magistra meliore natura, deos suos sacris magnificis honorare semper consueuerunt.

(2) Nundinarum auctorem, non Numam, sed alii Romulum alii Seruium Tullum faciunt apud Macrobium sat. I. 16. Apud Seruium ad

mum non ferenda in mendacio, quae non solum facta (a) esse, set ne fieri quidem potuisse
P. 296. cernimus. Nam quartum | iam annum regnante Lucio (b) Tarquinio Superbo (c), Sybarim et Crotonem et in eas Italiae partis Pythagoras uenisse repperitur. Olympias enim secunda et sexagesima (1) eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat aduentum. Ex quo intellegi, regiis (d) annis dinumeratis, potest, anno fere
Q. XVI. centesimo et quadragesimo (e) post mortem
P. 39. Numae primum Italiam Pythagoram * || attigisse (f): neque hoc inter eos, qui diligentissime persecuti sunt temporum annales, ulla st (g) umquam in dubitatione uersatum. Di inmor-

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. *falsa*. Scilicet emendator ignorabat, recte et eleganter dici *non solum sed*, omisso *non*; quam particulam Cicero et Caesar fere non ponunt. (b) Cod. 1. manu *·M· Lucilio*; sed deinde uidetur in codice facta emendatio. (c) Rursus mendose cod. *Tarquinios*, et deinde *Ybarim*, quae mox metathesis sublata fuit. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *regis* cum crasi.
(e) Ita cod. 2. manu; at 1. *quatragesimo*. (f) Ita cod. 2. manu; at 1. *attingisse*; cuiusmodi alia occurrunt antiquis in codicibus u. gr. *relinquisse*, *nanctus*. (g) Ita cod. 1. manu; at 2. superposuit *e*.

ter se conspirare uisae sunt. (Quamquam ne plus aequo Pythagoram admiremur, docet nos Augustinus retract. I. 3, pythagoricae doctrinae plures fuisse eosdemque capitales errores.)

(1) Quod olympiade LXII Pythagoras philosophus cognitus fuerit, confirmatur ab Eusebio chron. lib. II; apud quem tamen primus eius olympiadis annus est Tarquinii regnantis quintus decimus: quam leuem temporis aberrationem, praeter Ciceronem, coarguit etiam Dionysius IV. 41. Tum et grauior eusebiani canonis error, quod Superbus nimirum regnauerit annis triginta quinque (ut scribit quo-

tales, inquit Manilius, quantus iste est hominum et quam inueteratus error (1)! Ac tamen facile patior non esse nos transmarinis nec importatis artibus eruditos, sed genuinis domesticisque uirtutibus.

XVI. Adqui multo id facilius cognosces, inquit Africanus, si | progredientem rem publicam P. 40. adque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu uenientem uideris. Quin hoc ipso sapientiam maiorum natu esse (a) laudandam, quod (b) multa intelleges etiam aliunde sumta meliora aput nos multo (c) esse facta, quam ibi (d) fuissent unde huc translata essent, adque

(a) Cod. *es esse*. (b) Cod. sine ulla emendatione *quot* pro *quod*; de qua confusione loquentem Longum superius laudauimus. (c) *Multo* additur secunda manu. (d) Cod. *sibi*. Num pro *si ibi*?

que Hieronymus prolog. in Aggaeum, utque est in uariis Liuii I. 60 codicibus et edd. apud Drakenb. immo non solum XXXV, sed etiam XLV.) refellitur apud ipsum Eusebium priore libro cap. XLVI, et XLVII, ubi Tarquinius regnauisse dicitur annis XXIV uel XXV.

(1) Antiquissimus sine dubio error; namque apud Eusebium chron. I. 5. 9 eum sequitur Polyhistor cum Beroso nec non Abydenus, apud quos Pythagoras floruit sub Senecherimo et Ezechia regibus, id est Numae aetate. Errorem (quamuis meliora ut puto edoctus) poëtica licentia retinet Ouidius fast. III. 153, nec non metam. XV, ut Numam scilicet Pythagorae praeceptis imbutum canere possit. Eandem opinionem sequi uidetur Hieronymus contra Iouin. II. 38, cuius loci sententia frustra torquet Vallarsium. Neque abludit Augustinus ep. CII. 13. Sed contra Clemens strom. I. Rursus idem Augustinus ep. CXXXVII. 12 a ueritate recedit cum ait: *Pherecydes assyrius Pythagoram samium ex athleta in philosophum uertit*. Eruditi enim ab hoc etiam samio

ubi primum extitissent (1): intellegesque non fortuito populum romanum, sed consilio et P. 217. disciplina confirma||tum esse, nec tamen aduersante fortuna (a).

XVII. Mortuo rege Pompilio (b), Tullum Hostilium (2) populus regem, interrege rogante, comitiis (c) curiatis creauit (d): isque de im-

(a) Cod. *fortunam*. Geminauit scilicet amanuensis *m*, quia sequitur *mortuo*. Nisi credendum est potius detractam esse syllabam, quasi scribendum foret *fortuna*. *Nam mortuo*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *Popilio*. (c) Cod. *comittis*. (d) Codex 1. manu his locis ualde mendosus; sed 2. emendatus.

olympionica philosophum discernunt.

(1) Sic omnino loquitur Cicero etiam tusc. I. 1. Confer praeterea quae dicit Augustinus C.D. II. 16 de legibus Solonis quas Romani meliores emendatioresque fececerunt.

(2) Cur Tullus sit rex creatus, causam silet Cicecero aliique uulgo auctores seu ueteres seu recentiores. Sed tamen egregia Dionysii uaria lectio Tullum, ni fallor, declarat Romuli nepotem, natum scilicet e filia Hersiliae (quae quidem Hersilia Romuli uxor existimatur fuisse.) Nimirum apud Dionys. III. 1, ubi uulgatus textus matrem Tulli dicit *Hersilii filiam*, uel ut quaedam exemplaria *Seruilii*, prisci interpretes Lapus atque Gelenius legebant *Hersiliae filiam*, eamque diserte lectionem tuetur in notis Portus, citato alio Dionysii loco I. 45, ubi Hersilia uenisse Romam cum filia dicitur. Si ergo Hersilia fuit Romuli uxor, utique huius filia Romuli saltem priuigna fuit, si ea forte ante nuptias matris cum Romulo nata erat: ergo Tullus ex hac natus, Romuli nepos appellandus est. Pater autem Tulli Hostilius fuit, auus paternus ille Hostus a Romulo corona donatus, ut ait Plin. XVI. 4. En itaque quo iure Tullus romanum sceptrum adeptus est. Profecto, etsi romani reges suffragiis legebantur, nihilominus plerumque rationem cognationis in iis creandis habitam esse uidemus (praeter quam in Prisco Tarquinio, qui paruulis Anci liberis regnum praeripuit.) Numa quidem maritus Tatiae ex rege Tatio genitae, Tullus, ut di-

perio suo, exemplo Pompili, populum consuluit curiatim. Cuius excellens in re militari gloria, magnaeque extiterunt res bellicae (1). Fecitque idem et saepsit (a) de manubis (b) comitium et curiam (2): constituitque ius quo bella indicerentur; quod per se iustissime inuentum sanxit | fetiali religione (3), ut omne bellum quod denuntiatum indictumque non esset, id iniustum esse adque inpium iudicaretur. Et ut aduertatis animum, quam sapienter iam reges hoc nostri uiderint, tribuenda quaedam esse populo; multa enim nobis de eo genere dicenda sunt; ne insignibus quidem regiis (c) Tullus nisi iussu populi est ausus uti. Nam ut sibi duodecim lictores cum fascibus anteire liceret (4) || . . . . P. 218. Desiderantur paginae duae.

(a) Cod. 1. manu *sempsit*; 2. *saepsit* cum diphthongo. (b) Ita cod. pro *manubiis*. Ob has fortasse Tullus dicitur *diues* apud Hor. od. IV. 7. 15. (c) Ita 2. manu; at 1. *regis* cum crasi.

xi, Romuli nepos. Ancus natus e Numae filia. Seruius Prisci gener. Denique Superbus soceri Seruii regnum inuasit.

(1) Idem dicit Cicero N.D. II.3. Tum Virgilius aen. VI. 814: *otia qui rumpet patriae residesque mouebit Tullus in arma uiros*; in quem locum commentatur Augustinus C. D. III. 14.

(2) Eam scilicet quae dicta est *curia hostilia*.

(3) Consentit Liuius I. 24. Verum Seruius ad aen. X. 14 ius feciale institutum Romae ab Anco Marcio dicit, qui id a gente Aequiculana arcessiuerat. Confer eundem Seruium etiam aen. VII. 695. Cum Seruio Aurelius Victor cap. V conspirat. Dionysius autem II. 72 collegii fecialium institutionem repetit a Numa.

(4) Macrobius sat. I. 6: *Tullus Hostilius, debellatis*

* Propterea et istum non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatum, Romani uulgare noluerunt, si hoc et alteri facile tribueretur.

P. 171. XVIII. . . . *neque* enim serpit sed uolat in optimum statum instituta (a) tuo sermone res publica. *S.* Post eum (1) Numae Pompili nepos ex filia (2) rex a populo est Ancus Marcius con-

(*) Heic mihi uidebatur collocandum fragmentum ab Augustino C.D.III.15 seruatum, cui sic praefatur: " de Tullo quippe etiam „ Hostilio, qui tertius a Romulo rex fuit, qui et ipse fulmine „ absumtus est, dicit in eisdem (de rep.) libris Cicero: *propte-* „ *rea et istum* etc. „ Ceterum hic Ciceronis locus uidetur aliquantum ab ipso Augustino interpolatus, saltem quod adtinet ad flexiones grammaticas. Iam uero praedicto genere mortis periisse Tullum aiunt Liuius I. 31; Plinius II. 53. XXVIII. 2; Victor; Eutropius; Valerius M. IX. 12. 1; Appianus apud Photium cod. LVII. Dionysius autem III. 35 more suo uarias eius interitus famas narrat.

(a) Cod. *instituto*, quod mendum uidebatur.

Etruscis, sellam curulem lictoresque et togam pictam atque praetextam, quae insignia magistratuum etruscorum erant, primus ut Romae haberentur instituit. Confer Plinium VIII. 48, IX. 39, et Diodorum V. 40. Sed Dionysius III. 61. 62 lictores cum fascibus primum praeisse Tarquinio Prisco scribit de senatus populique, quem rex consuluerat, sententia: quamquam eum morem antiquiorem, et quidem ab ipso Romulo usurpatum, a quibusdam (quos inter est Liuius I. 8) credi fatetur Dionysius. Cetera, quae in lacuna perierunt, de his imperii ornatibus facile sarcit Dionysius loco praedicto. Atque oppido pauca breui hoc in hiatu amisimus, praesertim si in eum incidunt uerba ab Augustino seruata. Hoc igitur spatio nihil fere dicere auctor potuit, nisi Tulli regis insignia eiusque interitum: quibus peroratis, alius nescio quis (num Laelius? confer finem capitis XI) interloquitur, Scipionis sermoni plaudens, ut in proximo folio uidere est.

(1) Sine dubio loquitur rursum Scipio.

(2) Numae filia, quae peperit Ancum regem, memoratur a Plutarcho in Numa

stitutus: idemque (a) de imperio suo legem curiatam tulit. Qui cum Latinos bello deuicisset, adsciuit (b) eos in ciuitatem. Adque idem Auentinum et Caelium montem (c) adiunxit urbi (1): quosque agros ceperat, diuisit: et siluas maritimas omnis publicauit (2) | quas ceperat: et P. 172. ad ostium Tiberis urbem condidit, colonisque firmauit (3). Atque ita cum tres et uiginti re-

(a) Cod. *itemque*. (b) In codice perperam fit pausa post *adsciuit*. (c) Caelius *mons*, non *collis*, constanter appellatus uidetur a scriptoribus, quos inter est M. Aurelius ep. ad. Front. II. 1. Hinc *caelimontana* seu melius *caeliomontana regio*.

cap. XXI, a Dionysio II. 76. III. 35, a Liuio I. 32, et abs Hieronymo in chron. Anci origini sabinae fauet apud Probum ed. Gotof. p. 1398 Varro qui *Ancum* praenomen a Sabinis translatum putat. Hunc autem Ciceronis locum legebat Seneca ep. CVIII.

(1) De Auentino consentiunt Dionysius III. 43 et Liuius I. 33. Victor autem et Eutropius non solum Auentinum uerum etiam Ianiculum urbi adiectum ab Anco aiunt. Sed enim Caelium Dionysius III. 1, et Eutropius, a Tullo adiunctum narrant, quod apparet etiam ex Liuio I. 33. Unus Strabo lib. V. p. 358 Caelium ab Anco adiectum dixerat, uti nunc demum confirmat Cicero. Ceterum in his grandis est dubitatio, siquidem nonnulli apud Seruium aen. VI. 784 septem colles ab ipso Romulo inclusos muro dictitant; quod tamen est incredibile et absurdum: quamquam grauissimus auctor Varro apud eundem Seruium aen. VII. 657 Auentinum certe traditum Sabinis a Romulo susceptis ait.

(2) Victor de Anco: *siluas ad usum nauium publicauit*. Quod autem Cicero ait *maritimas*, id probat, siluam Maesiam, de qua Liuius I. 33, non fuisse in mediterraneis, ut Cluuerius putauit, sed propius mare circa ostia Tiberis, ut rectius in annot. geogr. affirmauit Holstenius.

(3) Ostiam scilicet, quae fuit instar naualis Romanorum, ut ait Dionysius III. 43; quale nonnullas mediterraneas Graeciae urbes per-

gnauisset annos (1), est mortus (a). Tum Laelius, laudandus etiam iste rex (2); sed obscura est historia romana; siquidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem (3). *S.* Ita est, inquit: sed temporum illorum tantum fere regum inlustrata sunt nomina.

XIX. Sed hoc loco primum uidetur insiti-
P. 173. ua (b) quadam || disciplina (c) doctior facta esse ciuitas. Influxit (d) enim non tenuis quidam e

(a) Ita cod. *mortus* pro *mortuus*. Est autem prior declinatio magis naturalis. Sed audiamus Augustinum C. D. XIII. 11: *non importune arbitror accidisse, ut hoc uerbum quod est moritur, in latina lingua nec grammatici declinare potuerint ea regula qua cetera talia declinantur. Namque ab eo quod est oritur, fit uerbum praeteriti temporis, ortus est; et siqua similia sunt. Ab eo uero quod est moritur, si quaeramus praeteriti temporis uerbum, responderi adsolet, mortuus est, u littera geminata. Conuenienter itaque factum est, ut quemadmodum id quod significat non potest agendo, ita ipsum uerbum declinari loquendo non possit*. Ludit scilicet Augustinus in uerbi *declinare* duplici significatione. Sed enim Ciceronis uel certe codicis auctoritas lepidis Augustini argutiis contradicit. Quamquam, ut uere dicam uidetur librarii mendum, non tam declinantis *mortus* pro *mortuus*, quam incaute scribentis: alibi enim hoc ipso in codice scribuntur duae *uu* huius uocabuli.

(b) Ita cod. 2. manu; at 1. *insitiba*. (c) Cod. 1. manu *discipulina*; tum *u* expuncta. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *influcxit*.

commodum habuisse obseruat Aristoteles reip. VII. 6. Fossis etiam circumdatam ab Anco Ostiam ait Festus uoc. *quiritium*.

(1) Ciceronis sententiam qui Ancum regnauisse dicit annos tres et uiginti confirmat Eusebius chron. lib. II, cum Samuele aniensi chron. lib. I. 6. Iam quod idem Eusebius chron. I. 46 scribit annos XXXIII, id mendum codicis armenii est, a quo decussim merito demas. Dionysius autem I. 75. III. 45; Liuius I. 35 atque Eutropius annos scribunt XXIV.

(2) Apud Paulum uoc. *sos* Ennius sic: *postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit*. Laudatur etiam a Liuio I. 35.

(3) Haec in libris de rep.

Graecia riuulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium (1). Fuisse enim quendam ferunt Demaratum corinthium et honore et auctoritate et fortunis facile ciuitatis suae principem (a); qui cum Corinthiorum tyrannum Cypselum ferre non potuisset, fugisse cum mag|na (b) pecunia (2) dicitur, ac se contulisse Tarquinios in urbem Etruriae florentissimam. Cumque audiret dominationem Cypseli confirmari (3), defugit (c) patriam uir liber ac fortis, et adscitus est ciuis a Tarquiniensibus, atque in ea ciuitate domicilium et sedes collocauit. Ubi cum de matrefamilias tarquiniensi duo filios procreauisset, omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam eru||*diit* . . . . P. 174. Desiderantur paginae duae.

(a) Locutio Ciceroni familiaris, u. gr. pro Roscio amer. VI; de diuin. II. 42; ad fam. VI. 10. (b) Quoties *g* est ante *n*, toties memini me uidere in antiquis codd. si quando uocabulum diuideretur, litteram *g* adhaerere priori uocabuli parti, *n* autem posteriori. Ergone Hispani Angli et Germani melius quam Itali pronunciare haec uerba uidentur? (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *confirmatam, fugit*. Sane Tullius de eodem Demarato tusc. V. 37 scribit *fugit Tarquinios Corintho*.

legebat Seneca ep. CVIII.

(1) Notanda est haec artium et disciplinarum graecarum apud Romanos origo; quamquam infra de rep. III. 3 docebimus, graecam sapientiam ante Scipionem et Laelium uix Romae esse gustatam.

(2) De magnitudine pecuniae accedit testis Strabo VIII. p. 581.

(3) Tyrannidem quippe Cypselum annis XXX tenuisse docet Aristoteles reip. V. 12; annis autem XXVIII Eusebius chron. lib. II.

P. 219. XX. . . . . . . (1) facile in ciuitatem receptus esset; propter humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est factus, usque eo ut consiliorum omnium particeps, et socius paene regni putaretur. Erat in eo praeterea summa comitas, summa in omnis ciuis, opis, auxilii, defensionis, largiendi etiam, benignitas (2). Itaque mortuo Marcio, cunctis populi suffragiis rex est creatus ·L· Tarquinius (a): sic P. 220. enim | suum nomen ex graeco nomine inflexe-

(a) Merito ergo Sigonius delebat apud Liuium I. 34 agnomen *Priscus*; quod ei posteri demum imposuerunt ut a Superbo distingueretur, uti diserte aiunt Dionysius IV. 41, et Paulus uoc. *Priscus*. Ceterum Strabo V. p. 336 eodem prorsus modo loquitur quo Liuius. Igitur quod Sigonius castigat Liuii lectionem, recte habet; quod uero idem existimat glossema id esse potius quam Liuii errorem, clementius agit. Numquid enim Strabonis quoque textum glossemate corruptum dicemus?

(1) Hoc loco Ciceronis quidem uerba amisimus, haud tamen Tarquinii historiam, quam abunde supplent Dionysius III. 46-48, et Liuius I. 34; nempe quod Demarati uterque filius Aruns et Lucumo uxores duxerint nobiles feminas tarquinienses; quodque pater itemque maior natu filius obierint, totumque patrimonium ad minorem natu Lucumonem deuenerit; qui quum ab indigenis nullo satis digno pro tantis opibus honore adficeretur, Tanaquilla uxore hortante, Romam cum ingenti comitatu grandique re bona commigrauit non sine auspice regni aquila, quae Tarquinio apicem imposuit; quod ceteroqui prodigium irridet Cicero leg. I. 1, et indignum historia existimat. Tanaquillam seu Caiam Caeciliam utrum laudauerit Cicero, incertum est; quae certe optimae uxoris apud Romanos exemplum habita fuit. Lege Probum de nom. imp. ed. Gotof. p. 1400; nec non Hieronymum contr. Iouin. I. 49, a quo Tanaquilla dicitur notior marito suo.

(2) Paria narrant Polybius VI. 2; Dionysius III. 48; Liuius I. 34; Dio fragm. XXII.

rat, ut in omni genere huius populi consuetudinem uideretur imitatus. Isque ut de suo imperio legem tulit, principio duplicauit illum pristinum patrum numerum; et antiquos patres maiorum gentium appellauit (a); quos priores sententiam rogabat; a se adscitos, minorum (1). Deinde equitatum ad hunc morem constituit, qui us||que adhuc est retentus (2): nec potuit Titiensum (b) et Rhamnensium (c) et Lucerum mutare cum cuperet nomina, quod auctor ei summa augur gloria (d) (3) Attus (e) Nauius non erat. Atque etiam Corinthios uideo publicis equis adsignandis et alen- P. 37.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *appellabit*. (b) Ita codex, non *Titiensium*. At Plutarchus Romul. xx, et Seruius ad aen. V. 560 scribunt *Tatienses*, scilicet a *Tatio*; non a *Tito Titienses*, ut Liuius et Cicero. Recole superius cap. VIII. p. 140. n. 2. (c) Cod. *Rhamensinum*; mox ita expunctae literae ut reliquum sit *Rhamnium*. Ego uero cunctas retinui, quia mendum haud excessus sed metathesis litterarum fecerat. Quamquam nec *Rhamnium* improbauerim, quoniam Horatius P. 342 usurpat *Rhamnes*. (d) Ita 2. manu; at 1. *summa gloria augur*. (e) Cod. *Tatus*. Sed tamen prior *t* fuit deleta, quum potius esset metathesis pro *Attus*, uti habet Liuius I. 36. Ceterum varietates huius nominis collegit Drakenborchius ad praedictum Liuii locum.

(1) Heic quoque magna controuersia est; nam Tacitus annal. XI. 25 familias maiorum gentium a Romulo, minorum a Bruto appellatas existimat. P. Victor region. II minorum gentium institutionem conferre uidetur in Tullum Hostilium; Seruius ad aen. I. 426 in Seruium Tullium. Sed cum Cicerone satis consentiunt Dionysius III. 67, Liuius I. 35; Aur. Victor denique cap. VI, qui hunc Ciceronis locum presse imitatur.

(2) Notemus hunc equitatus morem tamdiu a Romanis retentum.

(3) Neuii seu Nauii gloriam

dis, orborum et uiduarum tributis, fuisse quondam diligentis (1). Sed tamen, prioribus equitum partibus, secundis additis, · ∞ · ac CC (a) P. 38. fecit | equites (b); numerumque duplicauit (2), postquam bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem et rebus populi romani imminentem. Idemque Sabinos cum a moenibus

(a) Cod. ∞. ACCC. Mihi uero uisum est interpungendum esse ut feci; ita ut prior C sit littera, reliquae sint notae numerales. Iam ad notam ∞ *mille* quod adtinet, eam Maffeius (hist. dipl. p. 132-133.) in rauennate papyro, circa annum Christi CDXLIV scripta, obseruauit; ego autem ipse in uerrinarum orationum palimpsesto mirabili uaticano p.81. col.2. u.17. uerrin. II. 25 eandem uideo; quem palimpsestum praedicta papyro antiquiorem existimo: est enim scriptura eius quadrata perpulchra, ceu plautina illa mediolanensis; immo prope speciosior Galbae imp. honesta missione, quae extat apud eundem Maffeium p.30. Papyrus autem illa Rauenna Romam migrauit, et nunc in uaticana bibliotheca legentium oculis prostat, rudibus plane et festinatis litteris exarata. Eadem nota ∞ est etiam in tabula uelleiate. (b) Praeclara Ciceronis lectio, quae Liuii I.36 mendosum locum purgat; ubi equites dicuntur facti *mille et octingenti*; felicemque Glareani et Salmasii coniecturam dilaudat, qui legendum in Liuio *MCC* iamdiu docuerant. Utinam uero liuianae primae decados, etsi non integrae, nobilis ueronensis palimpsestus aliquando ad uerbum exscribatur, eiusque fructus, ut spero non modicus, cum erudito orbe communicetur!

praedicat Dionysius III. 70.

(1) Apte mentionem Corinthi in Tarquinii institutionibus facit Cicero; indidem quippe fuit Tarquinii pater, unde et instituta deportauisse credendus est. Non est autem cur miremur Corinthiorum in orphanos uiduasque duritiam; nam et Dionysium siculum narrat pseudo-Aristoteles oecon. II. ed. Casaub. p. 286 reditus orphanorum, donec tutela exissent, sibi uindicauisse; et Liuius I. 43 lege Seruii Tullii ait ad equos alendos uiduas fuisse adtributas, quae bina millia aeris in annos singulos penderent. Sed enim orphanorum uiduarumque tributum clementior Publicola remisit. Plut. in eius uita cap. XII.

(2) Victor cap. VI: *equitum centurias numero duplicauit, nomina mutare non potuit*.

urbis reppulisset (a), equitatu fudit belloque deuicit (1). Atque eundem primum ludos maximos, qui romani dicti sunt (2), fecisse accepimus: aedemque in Capitolio Ioui optimo maximo, bello sabino, in ipsa pugna uouisse (b) facien*||dam (3), mortuumque esse cum duo de quadraginta regnauisset annos. * Q. XVII. P. 31.

XXI. Tum Laelius, nunc fit illut Catonis certius, nec temporis unius nec hominis esse constitutionem rei publicae (4): perspicuum est enim quanta in singulos reges rerum bonarum et utilium fiat accessio. Sed sequitur is qui mihi uidetur ex omnibus in re publica uidisse plurimum (5). Ita st, inquit Scipio. Nam post eum Seruius Sul|picius (c) primus iniussu (d) populi P. 32.

(a) Ita codex, ut alibi. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *bouisse*.
(c) Ita codex; quamquam 2. manu expunctis litteris uidetur factum *Tullus*. Praenominis certe uarietas explorata est; namque ab Eusebio chron. I. 46. 47 et in tabulis, itemque in scholio Sigonii ad Liuium x. 46 dicitur *Seruilius*, quae est deriuatio a *Seruio*. Sane et *Seruius Sulpicius Galba* imp. dicitur *Seruilius Sulpicius Galba* a Zonara xi. 13. Utrum uero apud aliquem auctorem rex hic non *Tullus* seu *Tullius* audiat sed *Sulpicius*, nondum equidem noui; factum tamen puto, quandoquidem in Coquaei adnotationibus ad Augustinum C. D. xviii. 37 uideo diserte hunc regem dici *Seruium Sulpitium*. (d) Cod. 1. manu *iniustus*, 2. *iniussu*.

(1) Tusciae praeterea populos a Prisco deuictos narrant Florus I.5 et Orosius II. 4; ueteres Latinos Liuius I. 38 et Victor cap. VI.

(2) De his Tarquinii ludis Liuius I. 35: *sollemnes deinde annui mansere ludi, romani magnique uarie appellati*. Hi fiebant mense septembri, teste amiternino kalendario apud Fogginium.

(3) Iacta etiam a Prisco Capitolii fundamenta aiunt Liuius I.38, Tacitus hist. III.72.

(4) Recole cap. I; et sic fere putat Plato de leg. III.

(5) Seruii Tullii laudes

regnauisse traditur: quem ferunt ex serua (a) tarquiniense natum (1), cum esset ex quodam regis cliente conceptus (2). Qui cum famulorum numero educatus ad epulas regis adsisteret; non latuit scintilla ingenii, quae iam tum elucebat in puero (b): sic erat in omni uel officio uel sermone sollers. Itaque Tarquinius,
P. 291. qui admodum paruos tum ha||beret liberos (3), sic Seruium diligebat, ut is eius uulgo haberetur filius: atque eum summo studio omni-

(a) Cod. *exerua*, extrita *s* pronunciationis uitio. (b) Cod. *pueros*. Locutionem sine dubio imitatur Fronto de M. Aurelio scribens in fragmentis de orationibus II. 3: *elucebat in puero iam tunc nobilitas mentis*.

magnificas habes apud Plutarchum de fort. R. t. VII. p. 278. Hic rex tanti Romae fuit quanti fere postea Sixtus V. P. M; si tam remota tempora et mores inter se contendere licet.

(1) Locum in libris de rep. legebat Seneca ep. CVIII.

(2) Opiniones de Seruii patre uarias perpendunt Dionysius IV. 1. 2, et Liuius I. 39. Lege etiam Festum uoc. *nothum*, Arnobium V. p. 169. Diem Seruii natalem, idus nempe augusti, prodit Festus uoc. *seruorum dies*, et Plutarchus quaest. rom. t. VII. p. 157. Verum Macrobius sat. I. 13 ait Seruium natum nonis, incerto mense. Valerius M. lib. X sic argutatur: " *Seruius*, qui mortua matre in utero *seruatus* est; „ *Tullius* praenominatus est „ ominis gratia, quasi *tollendus*, *o* littera in *u* conuersa „.

(3) Immo uero Dionysius III. 65 masculini sexus liberos Tarquinio non fuisse ait; qui tamen sibi contradiceret IV. 1, ubi Tarquinium decessisse ait relictis duobus infantibus υἱοῖς (quae lectio confirmatur a uaticanis codicibus;) nisi ipse ueram suam lectionem esse υἱωνοὺς *nepotes* ostenderet IV. 4. 6. 7. sqq. ubi contra Fabium aliosque historicos disputat, qui omnes (Pisone excepto) filios masculos Tarquinio Prisco concesserant; quibus cum historicis conspirat Cicero, nec non Li-

bus iis (a) artibus, quas ipse didicerat, ad exquisitissimam consuetudinem Graecorum erudiit (1). Sed cum Tarquinius insidiis Anoi filiorum interisset, Seruiusque, ut ante dixi, regnare coepisset non iussu sed uoluntate adque concessu ciuium (b); quod, cum Tarquinius ex uulnere ae|ger fuisse et uiuere falso diceretur (2), ille regio ornatu ius dixisset, obaeratosque pecunia sua liberauisset; multaque comitate usus, iussu Tarquinii se ius dicere probauisset; non commisit se patribus (3): sed, Tarquinio sepulto, populum de se ipse consuluit; iussusque regnare, legem de imperio suo curiatam tulit (4). Et primum Etruscorum (c) in- P. 292.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *is*. (b) Ita 2. manu; at 1. *coiuium*, qui est archaismus. (c) Cod. 1. manu *rusticorum*; 2. *Etruscorum*, recte. Confer Dionysium IV. 12. 27 et Victorem cap. VII.

uius I. 46, et Strabo V. p. 336. Quamquam horum omnium auctoritas haud satis infirmat rationes, quas Dionysius pro sua sententia protulit.

(1) Confer Liuium I. 39. Adulescentis Seruii Tullii strategema narrat Frontinus II. 8.

(2) Dionysius IV. 4. 5; Liuius I. 41.

(3) Patres infensos Seruio fuisse, cum aliunde tum etiam ex Paulo liquet: *patricius uicus Romae dictus eo quod ibi patricii habitauerunt iubente Seruio Tullio, ut siquid molirentur aduersus ipsum, ex locis superioribus opprimerentur*.

(4) Copiose scribuntur haec a Dionysio IV. 8. 40. Sed contra omnino Liuius I. 41: *Seruius primus iniussu populi, uoluntate patrum regnauit*. Idem tamen Liuius I. 46, narrat Seruium postquam usu haud dubium possederat regnum, et plebem agro donato illexerat, tulisse demum ad populum, uellent iuberentne se regnare? omniumque consensu regem esse declaratum.

*

Desiderantur paginae duae. iurias bello est ultus; ex quo cum ma‖.... (1)

P. 107. XXII. .... *scripsit centurias equitum* duo de uiginti censu maximo. Deinde equitum magno numero ex omni populi summa separato, relicuum (a) populum distribuit in quinque classis, senioresque a iunioribus diuisit (2): eosque ita disparauit, ut suffragia non in multitudinis sed in locupletium potestate essent (3): curauitque, quod semper in re publica tenendum est, ne plurimum ualeant

P. 108. plurimi (4). Quae | discriptio (b) si esset ignota

(a) Ita cod. (b) Ita cod.

(1) Ex Dionysio IV. 27 supplendum uidetur *ex quo cum magnam agri partem Caeretanis, Tarquiniensibus Veientibusque ademptam nactus esset, eam inter ciues nouissime adscriptos diuisit*. Namque ipsum bellum etruscum, etsi Dionysius in extremos, Liuius tamen I. 42 in primos Seruii annos confert. Immo uero Victor ait Etruscos saepe ab eo fuisse domitos. Agri ceteroqui publici inter ciues diuisi a Seruio regnum adeunte meminit ipse Dionysius IV. 13. Reliqua pars lacunae occupatur initio describendi census ordinumque ciuilium.

(2) *Iuniores* appellauit Seruius ab anno XVII usque ad XLVI; supraque eum annum *seniores*, ut ait Tubero apud Gellium X. 28.

(3) Rationem rei reddit Paulus apud Gellium XVI. 10: *quoniam res pecuniaque familiaris obsidis uicem pignorisque esse apud remp. uidetur*. Quin adeo grauius obaerati remp. gerere lege uetabantur, quia nimirum, ut ait ambrosianus interpres prol. ad or. de aer. al. Mil. *magno aere alieno defaenerati praedae uidebantur habituri esse remp.* Confer Cic. philip. II. 2, et Suidam uoc. ἔνδειξις.

(4) Locum hunc prae oculis habuisse uidetur Ampelius cap. penult. ubi ait, curatum a Seruio rege, *ut optimus et locupletissimus quisque in suffragiis, id est in populo romano, plurimum ua-*

uobis explicaretur a me. Nunc rationem uidetis esse talem, ut equitum centuriae cum sex suffragiis (a) (1), et prima classis, addita centuria quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, .LXXXVIIII.(b) centurias habeat: quibus ex cent. quattor centuriis (c); tot enim reliquae sunt, octo solae si accesserunt, confecta est uis populi uniuersa: reliquaque multo maior multitudo sex et nonaginta centuriarum (2) ||

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *equitum certamine et suffragiis*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *tantummodo* VIIII. (c) Ita cod. 2. manu, at 1. manu VIIII *centurias; tot enim reliquae sunt*, sine illis uerbis *habeat quibus ex cent. quattor centuriis*. Totum hunc uexatissimum locum ill. Niebuhrius sic esse persanandum docte arbitratur: "ut equitum centuriae cum sex suffragiis, et prima classis, addita centuria, quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, LXXXVII centurias habeant: quibus XII centuriae, tot enim reliquae sunt equitum, solae si accesserunt etc." Scilicet erunt tunc IC centuriae, oppositae reliquae multitudini XCVI centuriarum.

leret. Id autem sequebatur e praedicta classium descriptione, quoniam prima classis maiorem numerum centuriarum habebat, quam reliquae omnes simul. Valebant autem non singulorum sed centuriarum suffragia in comitiis; et quidem primae classis centuriae priore loco suffragia quum ferrent, rem per se ipsae saepe ante definiebant, quam ad ceteras deueniretur. Belle autem docet Dionysius IV. 20. 21, hoc pacto comitia romana e democraticis facta esse aristocratica.

(1) Festus uoc. *sex* ait: *sex suffragia appellantur in equitum centuriis quae sunt adiectae ei numero centuriarum quas Priscus Tarquinius rex constituit*.

(2) Quo pacto 96? uidetur Cicero dare secundae classi centurias 20; tertiae rursus 20; quartae item 20; quintae 30; quarum summa 90: quibus addit 6, nempe accensorum, uelatorum, liticinum, cornicinum, proletariorum, et ni quis sciuit.; de qua postrema locum Festi mox proferemus. Apud Dionysium lib. IV. 16-18 sic;

P. 93. neque excluderetur suffragiis (1), ne superbum esset; nec ualeret nimis, ne esset periculosum. In quo etiam uerbis ac nominibus ipsis fuit diligens, qui cum locupletis adsiduos (a) appellasset ab aere dando (2); eos qui aut non plus mille quingentum (b) aeris, aut omnino nihil in suum censum praeter caput attulissent, proletarios nominauit (3); ut ex iis

(a) Ita cod. Charisius autem p. 58: *adsiduus quidam per d scribunt, quasi sit a sedendo figuratum, sed errant* etc. Tum Vindex p. 2318 diserte iubet scribere per duo *ss assiduus*. Tum idem Charisius: *qui asses dabant assidui dicti sunt*. Confer et Paulum in hac uoce. (b) Cod. 1. manu *centum*; mox uidetur superaddita *D*, id est factum *quingentum*.

II.	classis	cent.	20
	fabrum	cent.	2
III.	classis	cent.	20
IV.	classis	cent.	20
	tubicinum et cornicinum	cent.	2
V.	classis	cent.	30
VI.	classis	cent.	1
			95
I.	classis	cent.	80
	equitum	cent.	18
			193

Igitur quinque priorum classium centuriae fuerunt 192, quarum dimidia pars 96: quamobrem ad obtinenda comitia opus erat centuriis 97. Itaque si prima classis centuriarum 98 conspirasset, res erat confecta: alioqui oportebat e sequentibus classibus tantum sumere donec centuriae 97 conspirarent. Quod si forte utrimque par numerus, nempe 96 consisterent; addebatur alterutri parti classis ultima siue sexta, quae lancem inclinabat.

(1) Ciceronis locutionem imitatur Liuius I. 43 de hac ipsa re loquens *neque exclusus quisquam suffragio uidetur*.

(2) Confer Cic. top. II; Gell. XVI. 10, XIX. 8; Plaut. amph. I. 1. 14.

(3) Accuratius Paulus apud Gell. XVI. 10; *qui in plebe romana non amplius quam mille quingentum aeris in censum deferebant, proletarii appellati sunt: qui nullo, aut perquam paruo aere censebantur, capite*

quasi proles, id est quasi progenies ciuitatis | expectari uideretur. Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in una centuria tum quidem plures censebantur, quam paene in prima classe tota (1). Ita nec prohibebatur quisquam iure suffragii (2): et is (a) ualebat (b) in suffragio plurimum, cuius plurimum intererat esse in optimo statu ciuitatem (3). Quin etiam accensis, uelatis, liticinibus, cornicinibus (c), proletariis || . . . . (4) P. 94.

Desiderantur paginae quatuor.

(a) Cod. *iis*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *ualebit*. (c) Cod. *liticinibus*; tum *litici* uidetur delctum, et certe superpositum est *cornici*. Mihi utrumque uocabulum retinendum uidebatur. De liticinibus Gell. xx. 2.

censi uocabantur. Proletariorum ordo honestior aliquanto et re et nomine quam capite censorum fuit.

(1) Quia nimirum in omni populo multo pauciores diuites sunt egentibus aut tenuibus.

(2) Nolo hic praetermittere Festi uerba: *niquis sciuit, centuria est a Seruio Tullio rege constituta, in qua liceret ei suffragium ferre qui non tulisset in sua, nequis ciuis suffragii iure priuaretur*.

(3) Sic Flaminius dum rem Thessalorum publicam constitueret (Liu. XXXIV. 51.) *a censu maximo* (male in edd. *maxime*) *et senatum et iudices legit*; additque alia ibidem Liuius, quae cum huius tulliani loci sententia consentiunt; uti etiam Aristoteles reip. IV. 12.

(4) In lacuna periit reliqua census descriptio: tum aliae fortasse res a Seruio gestae, et apud historicos celebratae; nempe quod urbis moenia pomoeriumque protulerit, aggerem fossamque fecerit, Quirinalem Viminalem et Esquilinum incluserit, Dianae aedem celebrem in Auentino struxerit (aedem item Fortunae Liu. X. 46.) aes primus romanorum regum signauerit, mensuras et pondera constituerit. Quibus narratis uidetur Cicero instituisse comparationem romanae reip. cum lacedaemonia et cum karthaginiensi.

XXIII. Statu esse optimo constitutam rem publicam quae ex tribus generibus illis, regali et optumati et populari confusa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum (1).

P. 45. . . . . *quinque et* (2) sexaginta annis antiquior, quod erat ·XXXVIIII· (3) ante primam olympiadem condita. Et antiquissimus ille Lycurgus

(1) Locum a Nonio sumo, qui uoc. *modicum* citat eum e II. de rep. Videtur autem ad hanc sedem quadrare, in qua sermo est de triplici politiae genere. Quamquam et alibi non absurde poni posse uidetur. De laudabili principis clementia Cassiodorius uar. I. 30.

(2) Quoniam hic sine dubio comparatur Karthaginis aetas cum Romae aetate, diciturque Karthago antiquior quam Roma, ausus sum addere *quinque* ad *sexaginta*. Quum enim supra Cicero dixerit Romam conditam anno secundo olympiadis septimae, id est anno sexto et uigesimo post coeptas olympiadas; heic autem dicat Karthaginem conditam anno nono et trigesimo ante primam olympiadem; sequitur ut Karthago quinque et sexaginta annis sit Roma antiquior. Utor autem locuplete sententiae auctore Velleio I. 6: *ante annos quinque et sexaginta quam urbs romana conderetur, ab Elissa tyria, quam quidam Dido autumant, Karthago conditur*. (Orosius IV. 6. scribit LXXII pro LXV. Seruius aen. I. 12. dicit LXX.) Neque fere nisi paucis forte annis ab hac sententia recedunt scriptores prisci qui Karthaginis seu nascentis seu extinctae tempora notauerunt. Lege Appianum pun. CXXXII; Velleium I. 12; Hieronymum chron. lib. II; Eutropium IV. 5; Orosium IV. 6. 23; Suidam uoc. Ἀφρικανός et Καρχηδών. Horum sententiae eo fere recidunt ut Karthago annos prope septingentos uixerit. Cicero pro Flac. XXVI obseruat sua aetate Lacedaemonios quoque septingentesimo iam amplius anno iisdem legibus uiuere.

(3) Apud Dionysium I. 74 Timaeus Romam conditam dicit eodem tempore quo Karthago, nempe anno, ut ipse putat, XXXVIII ante primam olympiadem, ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ πρότερον ἔτει τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος. Id uero notare non fuit inu-

eadem uidit fere (1). Itaque ista aequabilitas atque hoc triplex rerum publicarum genus uidetur mihi commune nobis cum illis populis fuisse (2). Sed quod proprium sit in nostra re publica, quo nihil possit esse praeclarius, id persequar si potero subtilius, quod erit eius-|modi, nihil ut tale ulla in re publica reppe- P. 46. riatur. Haec enim quae adhuc exposui, ita mixta fuerunt et in hac ciuitate et in Lacaedemoniorum et in Karthaginiensium, ut temperata nullo fuerint modo (3). Nam in qua re

tile, propterea quod Cicero scribit XXXVIIII, et aliter sentit de duarum urbium aetate.

(1) Comparat Cicero romana instituta cum laconicis. Vix autem dubito quin quidquid hac super re scripsit Cicero, id fere e Polybio VI.43.seqq. hauserit, qui romanam remp. accurate prolixeque cum laconica et cum punica confert. Athenaeus quoque VI.21 ait Romanos a Lacedaemoniis mutuatos esse politicam disciplinam, quam et his ipsis melius retinuerint. Instituta laconica fuisse admixta romanae reip. obseruat Plutarchus in Numa cap. II, itemque Dionysius II. 23. Fuit Numa sabinus, Sabini autem Laconum colonia, et quidem Lycurgi tempore deducta, ut ait Dionysius II. 49.

(2) Spartae statum ciuilem rege gemino, delectis proceribus, et potestate populari fuisse mixtum, nemo ignorat. Ad Poenos quod adtinet Cato apud Seruium aen. IV. 682. ait, *de tribus partibus politiae, populi, optimatium, regiae potestatis, ordinatam fuisse Karthaginem*. Ad confirmandam romanae reip. et karthaginiensis similitudinem ualet etiam quod Aristoteles reip. II. 11 laconica instituta cum punicis conspirare ait: quum autem constet romana laconicis saepe fuisse similia, sequitur ut aeque fere ad punica accesserint.

(3) En subtilis, sed uerissima, quam Cicero facit, distinctio reip. mixtae a temperata. Suum hunc de rep.

publica est unus aliquis perpetua potestate (1), praesertim regia, quamuis in ea sit et senatus, ut tum fuit (a) Romae cum erant reges; ut Spar-
* Q.XVIII. tae Lycurgi legibus; et ut (b) sit aliquod etiam
P. 145. populi*|| ius, ut fuit aput nostros reges; tamen illut excellit regium nomen; neque potest eiusmodi res publica non regnum et esse et uocari (2). Ea autem forma ciuitatis mutabilis maxime est hanc ob causam, quod unius uitio praecipitata in perniciosissimam partem facillime decidit. Nam ipsum regale genus ciuitatis non modo non est reprehendendum, sed
P. 146. haud scio an reliquis | simplicibus longe ante-

(a) Cod. *fuit et*; sed *et* postea ibidem expunctum. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *ut et*.

locum memorat Cicero leg. III. 5. Eximia uero laude romanam remp. mactat auctor, dum eam laconicae punicaeque contendendo praefert, quas duas ait omnium praestantissimas Isocrates in Nicocle. p. 39. Quin Varro apud Seruium aen. VII. 176 docet, mores partim habuisse Romanos etiam a Cretensium re publica, quam Aristoteles reip. II. 9. 10, et Plato in fine Minois, ualde extollunt, et cum laconica consentire demonstrant.

(1) Pergit sensim Cicero ad dicendum de Romanorum rep. libera: nam libertatis prope fundamentum est, ne magistratus aliquis perpetua potestate sit, sed ut inuicem imperent atque obediant, ut ait Aristoteles reip. VI. 2: ἐλευθερίας ἓν μὲν, τὸ ἐν μέρει ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν· Quaestionem uersat idem lib. IV. 15.

(2) Stobaeus tamen serm. XLI. p. 267 docet laconicam quoque remp. satis fuisse temperatam: regibus enim erant oppositi ephori; his senatores; medii autem erant illi, qui hippagretae et cori dicebantur, quique in quamlibet partem imperium uergeret, ad contrariam sese adiungebant.

ponendum (1); si ullum probarem simplex rei publicae genus. Sed ita quoad (a) statum suum retinet: is est (b) autem status, ut unius perpetua potestate et iustitia omnique (c) sapientia regatur salus et aequabilitas et otium ciuium. Desunt omnino ei populo multa qui (d) sub rege est, in primisque libertas; quae non in eo est ut iusto utamur domino, set (e) ut nul‖*lo* .... (2)

Desiderantur paginae duae.

XXIIII. .... ferebant. Etenim illi iniusto domino (f) atque acerbo aliquamdiu in rebus gerundis prospere fortuna comitata est. Nam et omne Latium bello deuicit, et Suessam Pometiam urbem opulentam refertamque cepit (3); et maxima auri argentique praeda locupletatus P. 15.

(*a*) Ita 2. manu; at 1. *hoc ad*. (*b*) Cod. 1. manu *isset*; tum 2. manu expuncta prior *s*, addita alia *s* ante *t*. Atqui nullum erat erratum practer metathesim. (*c*) Ita 2. manu; at 1. *omneque*. (*d*) *Qui* additur 2. manu. (*e*) Ita cod. etsi paulo ante *sed*. (*f*) Cod. *dominato*; tum expunctae litterae *at*.

(1) Notabile Ciceronis dictum de monarchiae praestantia! quam in sententiam plerique seu ueteres seu recentiores politici pedibus eunt. Ceterum et in regni bonis et in eiusdem abusibus edisserendis imitatur Cicero tertium Platonis de legibus librum.

(2) Utrum ad superiorem an ad praesentem pertineat lacunam Seruii caedes, haud liquido constat: malim tamen id facinus in praesente collocare, quoniam huc usque sermo fuit de ciuitatum institutis uariaque politia; quod argumentum apte connectitur cum Seruii praedicto censu et descriptione ciuili. In hac ergo breuiore lacuna transitum romanae ciuitatis narrauit Cicero a iusto rege ad Tarquinium tyrannum.

(3) Dionysius IV. 50; Liuius I. 53; Florus I. 7; Victor cap. VIII; Eutropius I. 7.

*

uotum patris (1) Capitolii aedificatione persoluit (2) ; et colonias deduxit (3) ; et institutis eo-
P. 16. rum , a quibus ortus erat , | dona magnifica , quasi libamenta praedarum , Delphos ad Apollinem misit .

XXV. Hic ille iam uertetur orbis , cuius naturalem motum adque (a) circuitum (4) a primo discite agnoscere (b) . Id enim est caput ciuilis prudentiae , in qua omnis haec nostra uersatur oratio , uidere itinera flexusque rerum publicarum , ut cum sciatis quo quaeque res
P. 255. inclinet , retinere aut ante possitis || occurrere (5) . Nam rex ille , de quo loquor , primum

(a) Ita cod. etsi paulo ante *atque*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *adque cognoscere*. Quamquam reapse non *ad* sed *que* et *co* litterae tantum uidentur deletae. Addita est tamen *a* ante *agnoscere*. Sed scribendum uidetur *atque cognoscite*.

(1) Siue potius aui. Recole cap. XXI. p. 170. n. 3.

(2) Tacitus hist. III. 72. aliique passim historici.

(3) Signiam et Circeios. Dionysius IV. 63; Liuius I. 56.

(4) Naturalem quandam esse rerum publicarum conuersionem atque periodum contendit Plato reip. VIII. p. 546, a quo se hanc sententiam mutuari fatetur Tullius de diuin. II. 2: *a Platone philosophiaque didiceram naturales esse quasdam conuersiones rerum publicarum, ut eae tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis*. Verumtamen ea sententia Platonis minime placet Aristoteli reip. V. 12, qui et uniuersam Platonis remp. legesque grauiter accusat reip. II. 1. 2; nec non politicus graecus uaticanus. Sed enim Ciceronis quoque resp. uituperata fuit a Didymo, contra quem scripsit pro Cicerone Suetonius, ut diximus in praefatione.

(5) Sic omnino loquitur Aristoteles reip. V. 9. De rerump. commutationibus accurate agit idem Aristoteles

optimi regis caede maculatus, integra mente non erat; et cum metueret ipse poenam sceleris sui summam (a), metui se uolebat (1). Deinde uictoriis diuitiisque subnixus exultabat insolentia, neque suos mores regere poterat (2), neque suorum libidines (3). Itaque cum maior (b) eius filius (4) Lucretiae, Tricipitini filiae, Conlatini uxori, uim (c) attulisset, mulierque pudens et nobilis ob illam iniuriam sese (d) ipsa morte multauisset; tum uir ingenio et uirtute praestans L. Brutus depulit a ciuibus suis iniustum illud durae seruitutis iugum: qui cum priuatus esset, totam rem publicam sustinuit; primusque in hac ciuitate docuit, in conseruanda ciuium libertate esse priuatum neminem (5). " Quo auctore et principe concitata ci- P. 256.

(a) Vocabula a *metueret* ad *metui* posteriore manu supplentur.
(b) Post *maior* ponitur in codice punctum crassum recuruum supra uersum, scilicet ne legatur *maiore ius*. (c) Ita cod. 2. manu; al. l. *uxorium*. Confirmat lectionem suam Cicero fin. II. 20: *stuprata per uim Lucretia a regis filio*. (d) Cod. *esse*; uitiosa metathesi, quae correcta deinde fuit, expuncta priore *s*, aliaque superaddita.

praedicto libro cap. I. seqq; deque iisdem peculiare opus conscripserat Theophrastus.

(1) Lege Dionysium IV. 41, et Eusebium chron. lib. II.

(2) Impuros Superbi mores narrat Theophilus ad Autolyc. III. 27.

(3) Cicero de fin. III. 22: *Tarquinius nec se nec suos regere potuit*.

(4) Ita etiam Dionysius IV. 64 Σέξτος ὁ πρεσβύτατος τῶν Ταρκυνίου παίδων. Vix ergo audiendus Ouidius fast. II. 691 a quo dicitur trium filiorum minimus. Ouidium tamen sequitur Eutropius I. 7.

(5) Cicero ad fam. XI. 7 iuniori Bruto, qui Caesarem percussit, scribens, rursus

P. 245. „ uitas (1) „ et hac recenti querella (a) Lucretiae patris ac propinquorum, et recordatione superbiae Tarquinii multarumque iniuriarum et ipsius et filiorum, exulem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum esse iussit.

(a) *Querella* cum duplici *l* constanter prope scribitur in antiquis seu codicibus seu etiam lapidibus. Attamen geminari hoc in uocabulo *l* uetant Caper et Scaurus p. 2241, 2249; quorum grammaticorum praeceptum prae tot contrariis exemplis uix audiendum uidetur: quum praesertim Papirianus p. 2290 paulo recentiorem consuetudinem scribendi id uocabulum per duas *l* testetur. Scripturam *querella* retinet lingua hispanica, ut alias bene multas uetustae latinitatis reliquias.

hanc immanem iniustamque sententiam prae se fert: *nullo publico*, inquit, *consilio remp. liberasti*; *quo etiam est res illa maior et clarior*. Tum tusc. IV. 23 de Nasica loquens, qui Gracchum sine publica auctoritate interemit, ait, *numquam priuatum esse sapientem*; stoice id quidem Cicero, uel potius quia memor fortasse erat priscae legis Publicolae, qua cautum fuerat, ut qui tyrannidem affectaret, is indicta causa a quouis necaretur. Plut. in Public. XII. Ceterum ipse Cicero coniurationis in Caesarem non fuit particeps. Plut. in Cicer. XLII, Cic. ad fam. XII. 3.4. Dantis quoque poëtae iudicio (inf. XXXIV) nemo nescit Brutum Cassiumque poenas in tartaro maximas luere, quidquid ibi interpres Landinus circa poëtae mentem cauilletur. Sed quid est quod idem poëta dicit: *et l'altro è Cassio che par sì membruto?* quum e Plutarcho Caes. cap. LXII, et Anton. XI, Cassii potius gracilitas innotescat: quippe qui dicitur pallidus et macilentus ὠχρὸς καὶ λεπτός. Videtur mihi Dantes deceptus fuisse Ciceronis uerbis in Catil. III. 7, *nec ·L· Cassii adipem pertimescendum*, ubi sermo est non de hoc ·C· Cassio percussore Caesaris, sed de ·L· Cassio qui cum Catilina coniurauit. Iamuero Tullii catilinariae cum paucis aliis eiusdem orationibus aetate Dantis regnabant in scholis; graecum autem Plutarchi textum Danti haud innotuisse ii certe non mirabuntur, qui hunc graecae linguae ignarum fuisse arbitrantur.

(1) Locum citat Nonius uoc. *urbs a ciuitate*.

XXVI. Uidetis ne igitur, ut de rege dominus (1) extiterit; uniusque uitio genus rei publicae ex bono in deterrumum (a) conuersum sit (2)? Hic est enim dominus populi, quem Graeci tyran|num uocant: nam regem illum uolunt esse, qui consulit ut parens populo, conseruatque eos, quibus est praepositus, quam optima in condicione uiuendi (3). Sane bonum, ut dixi, rei (b) publicae genus, sed tamen inclinatum et quasi pronum ad (c) perniciosissimum statum. Simulatque enim se inflexit hic rex in dominatum iniustiorem, fit continuo tyrannus, quo neque taetrius neque foedius nec dis hominibus||que inuisius (d) animal ullum cogitari potest: qui quamquam figura est hominis, morum tamen inmanitate (e) uastissimas uincit P. 246. P. 29.

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. *deterrimum*. (b) Cod. *re*. (c) Ita cod. 2. manu; sed 1. *at*, quod et supra uidimus lib. I. 13. (d) Vox *inuisius* repetitur in margine codicis tamquam notabilis. (e) Cod. *tamen initate*; tum plures litterae, quae legi nequeunt, suprascriptae fuerunt; quae tamen additio et litura uidetur mihi potius ad augustinianum superimpositum opus pertinere. Verbum correxi ex ipso Tullio de off. III. 6. ubi de tyranno sic loquitur: *ista in figura hominis feritas et inmanitas beluae, a communi tamquam humanitatis corpore segreganda est*. Sed *feritas* in textum nostrum recipi non potest, si certe praedicta litura ad Tullii textum non pertinet.

(1) Hinc Plinius Traianum laudans cap. II: *non de tyranno sed de ciue, non de domino sed de parente loquimur*. Tum cap. XLV: *sunt diuersa natura dominatio et principatus*. Sed tamen optimi Caesares Traianus, Pius et Marcus *domini* nomen sine publica inuidia admiserunt, ut patet e Plinii ac Frontonis epistulis.

(2) Confer lib. I. 41. 42.

(3) Ita scholia ambrosia-

beluas. Quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi (a) cum suis ciuibus, qui denique cum omni hominum genere nullam iuris communionem, nullam humanitatis societatem uelit (1)? Sed erit hoc de genere nobis P. 30. alius aptior dicendi locus, cum res ipsa admonu|erit ut in eos dicamus, qui etiam liberata iam ciuitate dominationes adpetiuerunt.

XXVII. Habetis igitur primum ortum tyranni: nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse uoluerunt; nostri quidem omnes reges uocitauerunt qui soli in populos perpetuam potestatem haberent (2). Itaque et Spurius (b) Cassius, et M. Manlius (c) et Spurius (d) Maelius (e) regnum occupare noluisse dicti sunt: et modo || *Ti. Gracchus* (3) . . . .

Desiderantur paginae duae.

(a) Cod. *sinbi*; sed deinde *n* uidetur fuisse expuncta. (b) Ita 2. manu; at 1. *est Perius*. (c) Ita 1. manu; at 2. male *Manilius*. Confer de rep. I. 12. p. 36. (c) Ita 2. manu; at 1. *est Purius*. (e) Ita 2. manu; at 1. *Maecius*.

na ad odysseae librum II.47: *οἱ ἀρχαῖοι τὴν βασιλείαν ἐμέριζον εἰς τρία ἐπίθετα· τὸν μὲν πρᾶον βασιλέα, ὠνόμαζον πατέρα· τὸν ἀπηνῆ καὶ θυμώδη, δεσπότην· τὸν φειδωλὸν καὶ φιλόχρυσον, κάπηλον*. Id autem scoliastes ex Herodoto III.89 haurit, qui sic loquitur de tribus Persarum regibus Cyro, Cambyse et Dario.

(1) Tyranno, ait Tacitus annal. II. 42 *aequa nedum infima insolita sunt*. Tyranni uitam, commemorato ipso Tarquinio, graphice pingit Cicero de am. XV.

(2) Graeci quoque, saltem antiquiores, regum nomine tyrannos uocitauerunt, uicissimque dixerunt tyrannos eos qui iuste imperabant. Lege Suidam uoc. *τύραννος* et *βασιλεύς*.

(3) Sine dubio sermo au-

XXVIII. *Lycurgus* γέροντας (a) Lacaedemone appellauit (b), nimis is quidem paucos .XXVIII. (c), quos penes summam consilii uoluit esse, cum imperi (d) summam rex teneret (1). Ex quo nostri idem illut secuti atque interpretati (e), quos senes ille appellauit, P. 135.

(a) Scribendam esse graecam uocem γέροντας patebit mox cum fiet eiusdem interpretatio. Sic autem dicuntur Lycurgi senatores a graecis passim auctoribus. (b) Ita 2. manu; at 1. *appellabit*. (c) Cod. 1. manu XXXVIII; mox prior nota x fuit expuncta. Profecto Spartae senatores *uiginti octo* fuerunt; cuius rei testes habemus Platonem leg. III. p. 692; Aristotelem et Sphaerum apud Plutarchum Lyc. cap. v; Pausaniam III. 5. Vix enim ob retinendam decuriam, quam prima manus scripserat, addere licet ephoros quinque et bidiaeos totidem, de quibus decemuiris Pausanias III. 11. Namque recentiores Lycurgo creduntur ephori, ut certe scribit Cic. de rep. II. 33: multo autem recentiores bidiaei existimantur; contradicente tamen Nic. Cragio de rep. laced. II. 5, qui eos a Lycurgo institutos esse sibi persuasit. (d) Cod. *imperis*; tum expuncta *s*. (e) Cod. *interpraetati* cum diphthongo, quam passim habet hoc uerbum in antiquis codicibus. Heic tamen expuncta fuit *a*.

ctoris deflectebat ad Ti. Gracchum, qui turbulenta potentia regnare uisus est, et cui obiectum tyrannidis affectatae crimen ait Plutarchus in Gracch. cap. XIV. XVII. XIX. Atque in hac lacuna, non minus quam apud Velleium II. 4 dixit, ut puto, Scipio Ti. Gracchum, si is occupandae reip. animum habuisset, iure caesum. Post Gracchi commemorationem uidetur auctor in reliqua lacuna persecutus coeptum iam argumentum, academico scilicet more non definitiuo; nempe quod libertas seu populi ius in regno sit adeo intutum, ut nullum perpetua potestate magistratum fieri expediat; siquidem nec senatûs praesidium contra uim regiam satis ualidum esse uideatur.

(1) Apud Iustinum III. 3: *Lycurgus regibus potestatem bellorum, senatui custodiam legum permisit*. Recte autem Ciceroni paucior iusto numerus spartiatarum senatorum uidetur; namque Athenis u. gr. fuere quingenti, Massiliae sexcenti. Denique quod ait γέροντας, docet nos Plutarchus Lyc. cap. XXVI,

nominauerunt senatum (1) ; ut etiam Romulum patribus lectis fecisse diximus ; tamen excellit atque eminet uis potestas nomenque re-
P. 136. gium . Inperti (a) etiam populo potestatis | aliquid ; ut et Lycurgus et Romulus ; non satiaris eum libertate, sed incenderis (b) cupiditate libertatis , cum tantummodo potestatem gustandi feceris : ille quidem semper inpendebit timor, ne rex , quod plerumque euenit , exsistat (c) iniustus (2) . Est igitur fragilis ea fortuna populi , quae posita st in unius , ut dixi antea (3), uoluntate uel moribus .

*Q.XVIIII. XXVIIII. Quare prima sit haec forma et spe-
P. 189. cies et origo ty*||ranni , inuenta nobis in ea re publica, quam auspicato (d) Romulus condiderit , non in illa quam , ut perscripsit (e) Plato , sibi (f) ipse Socrates peripatetico (g) illo in

(a) Cod. *impertit*; tum expuncta posterior *i* mendose, erat enim expungenda potius *t* finalis. (b) Ita 2. manu; at 1: *incendires*, uitiosa metathesi. (c) Ita cod. interposita *s*, quae alias omittitur. (d) Cod. 1. manu *auspicatu*; mox factum *auspicato*; haec quidem lectio melior, sed et illa haud prorsus absurda. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *praescripsit*. (f) Ita cod. 2. manu; at prima *siue*, uidelicet fortasse pro *sibe* archaismo. (g) Ita cod. 2. manu; at 1. *peripeateto*.

Spartae legi solitos senatores Lycurgi iussu sexaginta annis maiores.

(1) Γερουσίαν graece dicendum esse romanum senatum , eiusque ordinis naturam Romanos a Lacedaemoniis condidicisse ait Dionysius II. 12. 14.

(2) Consonat Plato in politico p. 301, eaque sola de causa legem scriptam regiae auctoritati praelatam inter homines obseruat.

(3) Cap. XXIII , ut arbitror , uel in lacunis .

sermone depinxerit (1). Ut quemadmodum Tarquinius non nouam potestatem nactus (a), sed quam habebat usus iniuste, totum genus hoc regiae ciuitatis euerterit (b); sit huic oppositus alter, bonus et | sapiens et peritus utilitatis di- P. 190.
gnitatisque ciuilis, quasi tutor et procurator rei publicae; sic enim appelletur quicumque erit rector et gubernator ciuitatis (2). Quem uirum facite ut agnoscatis (c): est enim qui consilio et opera ciuitatem tueri potest. Quod quoniam nomen minus est adhuc tritum sermone (d)

(a) Ita cod; quum tamen libro I. 10 fuerit *nanctus*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *euerteret* et *euerterit*; nam repetuntur in cod. duo uersus. (c) In codice post *s* punctum appingitur, siue pausae gratia, siue admonendi ne legatur *agnoscat is est enim*.
(d) Cod. *sermonem*; mox *m* expuncta.

(1) Idoneus Ciceronis locus ad definiendam historiae philosophicae quandam controuersiam. Peripateticorum nomen ortum traxisse a Platone ante Aristotelem perspicue docet Ammonius comm. ad Porphyr. isagoges locum tertium; cuius uerba quia prolixiora sunt, heic scribere nequeo: quamquam idem Ammonius rem breuius tradit etiam ad Arist. categ. non procul initio. Ammonio grauis nunc testis accedit Cicero, qui Socratis seu Platonis sermonem appellat peripateticum. Cur ergo Bruckerus hist. phil. t. I. p. 788. testimonium Ammonii, quod nempe academici quoque dicti sint peripatetici, fundamento carere ait? Cur Ionsius de scr. phil. hist. I. 8. 1. ludere conatur Suidae auctoritatem, qui seniorem Aristotele Antisthenem appellat peripateticum?

(2) Sapienter in his libris atque eleganter regia potestas (lib. I. 35. 41) cum patria, cuiusmodi romano iure erat, tutoris autem cum eius ciuis comparatur qui liberae reip. praeest. Etenim tutori in caput pupilli nihil licebat, ac iudicio tenebatur infami si fraudem commisisset; pater,

Desiderantur paginae duodecim. nostro, saepiusque genus eius hominis erit in reliqua nobis oratione trac||*tandum* (1)....

XXX..... (2) *Plato regionem sedesque ci-*
P. 187. *uium aequis apprime partibus diui*sas requisiuit; ciuitatemque optandam magis quam spe-

quaecumque crudeliter aut auare fecisset, impunis fuit.

(1) Certe cap. XL et XLII de hoc liberae reip. tutore ac rectore seu custode sermo erit; libro autem quinto potissimum. Suspicari etiam licet, Tullium in hac ampla lacuna de consule dixisse qui regi Romae successit. Et sane consulis descriptionem alicubi in his libris ab auctore luculenter fuisse exornatam uel eo nomine arbitror, quod ipse sibi perfecti consulis gloriam semper uindicauit. Interim haud absimiles locutiones de consule notare licet in Tullio u. gr. de or. III. 1; ad Quir. p. red. cap. V; pro Sext. XIX; in Pis. X. De consulis nomine lege Dionysium IV. 76; Cic. de or. II. 39; Varr. apud Non. uoc. *consules*, et LL. IV. 14; Flor. I. 9; Hieronym. ad Isai. cap. III. uoc. *consiliarius*; Isidor. orig. IX. 3. Lydum m. r. I. 30. Magistratuum certe romanae reip. praecipuorum descriptionem his libris exhibuerat Cicero, ut ipse ait leg. III. 5 hac de re loquens: *atqui pleraque sunt dicta in illis libris, cum de optima re publica quaereretur*. Nunc ea descriptio in mutilo codice uaticano, paucis exceptis uestigiis, desideratur; supplendaque est ope praedicti libri tertii de legibus.

(2) Plato libro legum quinto ciuitatem uel nouam constituens, uel ueterem et corruptam reparans, primum purgat eam ciuibus improbis; deinde agrum et sedes inter ciues aequo iure et humaniter diuidit; tum definit ciuium numerum. Horum ego memor locum Tullii hiantem sarcire aliquatenus ausus sum. In codicis ergo hiatu post expressam tutoris reip. formam, uidetur auctor perrexisse ad nouum romanae ciuitatis iam a regibus liberae genus effingendum. Reuera hinc alius rerum nascitur ordo. Ad platonicam purgationem quod attinet, etsi in Tullio uestigia rei nulla supersunt, uix tamen dubito quin eius meminerit, propter nuper purgatam tyranno Tarquinio Romam. Sic enim is fere loquitur de Caesare interfecto

randam (a) quam minimam posuit (1); non quae possit esse, sed in qua ratio rerum ciuilium perspici posset, effecit (2). Ego autem si quo modo consequi potuero, rationibus eisdem quas ille uidit, non in umbra et imagine ciuitatis, sed in amplissima re publica enitar, ut cuiusque et boni publici et mali causam tamquam uirgula uidear attingere.|Hiis (b) enim regiis quadraginta annis et ducentis paulo cum interregnis fere amplius praeteritis (3), expulsoque Tarquinio, tantum odium populum romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum, uel potius excessum Romuli, desiderium. Itaque ut tum carere rege, P. 188.

(a) Cod. *spernendam* manifesto mendo pro *sperandam*. (b) Ita cod. pro *his* uel *iis*; cuiusmodi alia exempla in antiquis codd. sunt.

ad fam. XII. 1: *odium illud hominis impuri et seruitutis dolor depulsus est*.

(1) Plato legum libro quinto p. 737 ciuitatem e quinque millibus colonorum et praeterea quadraginta constituit (propter quandam eius numeri rationem p. 746. 771;) eandemque ciuitatem augeri non uult p. 740. Sed mirabilior est Aristoteles qui nicom. X. 10 ciuitatem ait neque ex decem hominibus neque ex centum millibus posse constare. In rep. autem VII. 4 sic disserit, ut haud magnam ciuitatem condere uideatur. Apud eundem Aristotelem reip. II. 8 Hippodamus politicus ciuitatem habere iubet decem hominum millia.

(2) Ipse Plato leg. V. p. 736, et 739 ciuitatem se uerbis potius et phantasia, quam re uel spe, condere fatetur.

(3) Nempe annis CCXLIV, uti aiunt Dionysius IV. 85. et V. 1; Liuius I. 60; Eusebius chron. I. 46: uel uno minus, uti scribunt Augustinus C. D. III. 15; Orosius II. 4.

* Q. XX. Desideratur quaternio uigesimus primus seu paginae sexdecim.

sic pulso Tarquinio nomen regis audire non poterat (1). Hic facultatem cum * ||....

XXXI..... Itaque illa praeclara constitutio Romuli cum ducentos annos et quadraginta (*a*) fere firma mansisset (2). *Nonius cap. de doct. indag.*

P. 35. ....lex illa tota sublata st (3). Hac mente tum nostri maiores et Conlatinum innocentem suspicione cognationis expulerunt, et reliquos Tar-

(*a*) Nonii editio paris. habet xx, plantin. autem et gotofr. *triginta*. Omnes Nonii codd. uat. habent *uiginti*, ut et plantin. ed. in marg. Sed scribendum *quadraginta*.

(1) Num incipit auctor partim dicere de causis mutationum reip. ceu paulo ante innuit se facturum, promiseratque iamdiu lib. I. 42? De monarchiarum interitu copiose, more suo, disputat Aristoteles reip. libro quinto, quo abs fonte omnia fere recentiorum super hac re praecepta manauisse uidentur. In hoc igitur ingenti sexdecim paginarum hiatu uidetur Cicero causas aperuisse altius, ob quas Romae politia mutata est. Exin Bruti laudes et Collatini, et cetera quae ad exordium libertatis pertinent subiunxisse Tullium puto.

(2) Frusti huius quod Nonius profert e II. de rep. uidetur sedes haec; quamquam et prioribus lacunis haud fortasse immerito insereretur. Ex hac item sede fortasse deprompta sunt illa Augustini uerba C. D. V. 12, ut iis certe uidebitur qui de his rebus iudicare possunt. Neque spernendum iudicium est, quod auctor ante lacunam nomen ipsum regale ait euasisse inuisum. Sic ergo Augustinus: *Romani regalem dominationem non ferentes, annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando*.

(3) An loquitur Cicero de rebus Graecorum, et quidem de ostracismi lege quae Athenis post eiectum Hyperbolum sublata est? An potius (quod uix puto) de Romanis? et quidem de illa liberi populi lege ut bona redderentur Tarquiniis, quae sublata est postquam regem moliri reditum in urbem apparuit? Dionys. V. 6. 13, Liu. II. 5.

quinios (a) offensione nominis (1). Eademque mente ·P· Ualerius et fasces primus demitti iussit, cum dicere in contione coepisset, et aedis (b) suas detulit sub Ueliam, postea quam quod in excelsiore loco Ueliae coepisset aedificare, eo ipso ubi rex|Tullus habitauerat (2), suspicionem populi sensit moueri (3). Idemque, in quo fuit Publicola (c) maxime, legem ad populum tulit eam quae centuriatis comitiis prima lata est, nequis magistratus ciuem romanum aduersus prouocationem necaret neue uerberaret. "Prouocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontifici (d) libri " significant nostri P. 36.

(a) Itaque, quod iamdiu critici docuerunt, apud Liuium III. 27 Dionysiumque x. 24 *Tarquitius* cum tabulis capitolinis scribendus est, non *Tarquinius*, uir ille quem Cincinnatus dictator magistrum equitum dixit. Nomen quippe Tarquiniorum multo ante ex urbe funditus eiectum constat. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *edes*. (c) Ita codex, et ita locutum esse Tullium arbitror. Scribitur tamen hoc nomen etiam *Poplicola*, cuiusmodi fuisse pronunciationem aeuo Valerii mihi persuadeo: namque in monumentis *poplicum* legimus pro *publicum*; itemque *popli*, *poplo*, (d) Ita cod. pro *pontificii*. Locum autem hunc legebat Seneca ep. CVIII.

(1) Id magnopere reprehenditur ab Augustino C. D. II. 17. III. 16.

(2) Tulli Hostilii domum in Velia fuisse, ibidemque postea habitauisse Valerium concors auctorum sententia est. Sed cur Seruius aen. IV. 410 Valerium in Esquiliis domum illam habuisse dicit altissimam, quum tamen Velia cacumen quoddam Palatii fuerit? Nimirum quia Velia, ut quibusdam placuit, fuit etiam urbis ea regio, per quam uia sacra ad forum descendit, ubi postea templum Pacis aedificatum est: ideoque facile intelligitur quomodo Seruius Veliam Esquiliis adiungere potuerit, a quo monte uix regio praedicta discriminatur, immo potius cum eo continuatur.

(3) Scilicet, ut ait prae-

P. 119. etiam augurales (1) : || itemque ab omni iudicio poenaque prouocari licere, indicant .XII. tabulae conpluribus legibus (2) : ut quod proditum memoria (a) est .X. uiros, qui leges scribserint, sine prouocatione creatos, satis ostenderit (b), reliquos sine prouocatione magistratus non fuisse. Luciique (c) Ualeri Potiti et ·M·Horati Barbati, hominum concordiae causa sapienter popularium (3), consularis (d) lex sanxit (e), | ne qui magistratus (f) sine prouocatione crearetur (4). Neque uero leges porciae, quae tres sunt trium Porciorum (5), ut scitis, quic-

P. 120.

(a) Ita cod. *proditum memoria* casu ablatiuo, uti ipse Cicero de or. I. 40, Caesar B. G. V. 12, et Columella I. 4. Supra tamen cap. XV *memoriae proditum*. (b) Cod. *ostenderint*; sed *n* uidetur expuncta. (c) Cod. *L.Q.* (d) Cod. *conlularis* sine ulla emendatione. Docuimus autem lib. I. 5. scribi interdum *L* aut *S* pro *R*; heic uero scripta est *L* pro *S*. (e) Ita 2. manu; at 1. *lex anxit*; ut supra de rep. II. 21 *ex erua*. (f) Cod. *mag.* quae est nota uocabuli *magistratus*.

dicto loco Seruius, regium est habitare in arcibus propter tutelam.

(1) Ita loquitur Scipio, quia in collegio augurum erat.

(2) Cic. leg. III. 3.

(3) Hi consulatum gesserunt anno urbis CCCV, quo decemuiratus, non sine eorundem opera, fuit abrogatus. Dionysio XI. 45 dicuntur δημοτικοὶ τὰς φύσεις ὄντες, καὶ παρὰ τῶν προγόνων ταύτην διαδεδεγμένοι τὴν πολιτείαν. Namque ut ait Liuius III. 39 *Valeriis et Horatiis ducibus pulsi reges fuerant*.

(4) Rem narrat Liuius III. 55. Denique anno urbis CCCCLIV ·M· Valerius consul legem de prouocatione tulit diligentius sanctam; atque ita tertio ea lex post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Liu. X. 9.

(5) Ante hunc detectum Ciceronis locum nemo, ut puto, dixerat tres fuisse trium Porciorum leges de prouocatione. Porciam ge-

quam praeter sanctionem attulerunt noui. Itaque Publicola lege illa de prouocatione lata (a), statim securis de fascibus demi iussit: postridieque sibi collegam Sp· Lucretium subrogauit; suosque ad eum, quod erat maior natu, lictores transire ius||sit: instituitque primus (1), P. 185. ut singulis consulibus alternis mensibus lictores praeirent, ne plura insignia essent inperii (b) in libero populo, quam in regno fuissent. Haud mediocris hic (c), ut ego quidem intellego, uir fuit, qui modica libertate populo data, facilius tenuit auctoritatem princi-

(a) Cod. *sublataperta*. Sed error manifestus in ipso codice emendatus uidetur; tulit enim potius legem de prouocatione Publicola. Dionys. v. 19, Liu. II. 8. Illud certe *perta* expunctum est.

(b) Ita 2. manu; at 1. *inperi*. (c) Ita 2. manu; at 1. *hoc*.

neratim definit Liuius x. 9: *porcia lex sola pro tergo ciuium lata uidetur; quod graui poena, siquis uerberasset necassetue ciuem romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui prouocasset, uirgis caedi, securique necari uetuisset, siquis aduersus ea fecisset, nihil ultra, quam inprobe factum, adiecit.* Legis porciae meminerunt Sallustius Cat. LI, Cicero in Verr. v. 63, et pro Rabir. III. et IV. Iam e tribus Porciis de prouocatione legem ferentibus unum certe tenemus cognomento Laecam, tribunum pl. anno urbis DLVII, in insigni denario cum inscriptione PROVOCO apud Eckhelium num. uet. t. V. p. 286, quem iam antea memorauerat in annalibus Pighius t. II. p. 256, qui de porcia lege uerba multa facit. De uiris Porciis uariis legatur Gellius XIII. 19.

(1) Dionysius V. 2 et Liuius II. 1 hanc institutionem haud uni Publicolae, sed Bruto simul tribuunt. Verum suos auctores, ut alibi, sequitur Cicero. Dionysius V. 19 peculiare Publicolae institutum refert demendi ex fascibus in urbe secures, retinendi uero tantummodo extra illam.

nio Sp. (a) Cassio consulibus (1) consecutus est: in quo defuit fortasse ratio, sed tamen uincit ipsa rerum publicarum natura saepe (b) rationem (2). Id enim tenetote (c), quod initio dixi (3), nisi aequabilis haec in ciuitate conpensatio sit et iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus, et auctoritatis in principum consilio, et libertatis in populo sit,
P. 8. non posse hunc incommu|tabilem rei publicae conseruari statum. Nam cum esset ex aere alieno commota ciuitas (4), plebs montem sacrum (5)

(a) Cod. *S·P·* puncto interposito. (b) Cod. *saepa*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *idem teneto*.

in consulibus, qui anno ante Cominium et Cassium magistratu functi sunt. Lydus m. r. I. 38 scribit *anno decimo septimo*.

(1) Hoc ordine ponit hos consules etiam Dionysius VI. 49, a quo peruersum fuisse ordinem putabat Almelouenius, quia scilicet Liuius II. 33 priorem consulem scribit Cassium. Atqui nunc dionysianae scripturae suffragatur tulliana.

(2) Parem sententiam in hoc argumento uersans scribit Dionysius V. 64: τὰς ἀνάγκας κρείττους εἶναι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· καὶ τότε τὸ εὐπρεπὲς ἀξιοῦν ἅπαντας σκοπεῖν, ὅταν ἔχωσιν ἤδη τὸ ἀσφαλές. Confer Ciceronis de or. II. 48 insignem locum, ubi is narrat Antonium illum oratorem omnium seditionum genera, uitia, pericula oratione quadam collegisse, atque ex omni reip. romanae temporum uarietate repetiuisse; aliaque addit quae cum his politicis locis apprime congruunt.

(3) Confer lib. I. 27 et 45.

(4) Seditiones commutationesque rerump. propter aeris alieni et foenoris magnitudinem recitat Plato reip. VIII. p. 555. sqq.

(5) Ita appellatur προληπτικῶς; nam Festus uoc. *sacer* montem illum sic uocitatum putat, quod eum plebs, creatis ibi tribunis, discedens Ioui consecrauit. Ipse Tullius pro Cornel. dicit: *montem illum trans Anienem*,

prius, deinde Auentinum occupauit (1). Ac ne Lycurgi quidem disciplina tenuit illos in hominibus graecis frenos (2): nam etiam Spartae, regnante Theopompo (3), sunt item quinque quos illi ephoros appellant; in Creta autem decem qui cosmoe uocantur (4); ut contra consulare imperium tribuni pl., sic illi contra uim || regiam, constituti (a). P. 191.

XXXIIII. Fuerat fortasse aliqua ratio maioribus nostris in illo aere alieno medendi (b), quae neque Solonem atheniensem non longis tem-

(a) Cod. 1. manu *cosmoe uocantur ut contra consularem constituti*. Intermedia uero addita sunt posteriore manu, quae nos aegre quidem sed tamen certissime legimus. Iam quod 1. manus scripserat *consularem*, ea uidetur corruptio pro *consularem uim*. *Vim* autem magis prope heic probem quam *imperium*: illi enim iustius quam huic resistimus. (b) Notemus syntaxim *mederi in re aliqua*; nisi malumus dicere *in illo aere alieno medendo* contra codicis euidentiam.

qui hodie mons sacer appellatur.

(1) Sacrum tantummodo montem memorant occupatum Dionysius VI. 45; Liuius II. 32; Ouidius fast. III. 664; Florus I. 23; Orosius II. 5. Sed enim Liuius causam aperit cur Cicero Auentinum quoque dicat: *ea frequentior fama est* (de sacro monte) *quam cuius Piso auctor est, in Auentinum secessionem factam esse*. Sed apertius cum Cicerone sentit Sallustius historiarum libro primo apud Augustinum C. D. II. 18. III. 17, et apud Seruium ad aen VIII. 479: *foenore oppressa plebs montem sacrum atque Auentinum insedit*. Cicero pro Corn. sibi consonans de iis qui in montem sacrum secesserant ait: *Romam armati reuerterunt, in Auentino consederunt*.

(2) Locutio platonica, ut obseruat Plutarchus in Lycurgo cap. VII.

(3) Anno circiter centesimo et trigesimo post Lycurgum, ut docet Plutarchus praedicto loco; nempe olympiade quinta, ut scribit Eusebius, adeoque ante Romae natales.

(4) De ephoris atque cos-

poribus ante fugerat (1); neque post aliquanto nostrum senatum, cum sunt propter unius libidinem omnia nexa ciuium liberata, nectierque postea desitum (2): semperque huic generi cum plebes (a) publica calamitate inpendiis de-
p. 192. bilitata deficeret, salutis omnium causa aliqua subleuatio et medicina quaesita st (b). Quo tum consilio praetermisso, causa populo nata st, duobus tribunis plebis per seditionem creatis (3), ut potentia senatus atque auctoritas mi-

(a) Ita pro *plebs*. (b) Ita 1. manu; at 2. heic et inferius uidetur addidisse *e*.

mis lege, si uacat, Aristotelem reip. II. 9. 10, et Strabonem lib. x. p. 738.

(1) Dicit *non longis temporibus*, quia Gellius XVII. 21 ait: *Solonem accepimus leges scripsisse Atheniensium, Tarquinio Prisco Romae regnante, anno regni eius tricesimo tertio*. Innuit autem heic Cicero inuectam a Solone σεισάχθειαν, nempe aeris alieni subleuationem, cui Solon ipse exemplo praeiuit septem talenta, quae sibi debebantur, omittens. De hac re lege Laërtium in Solone; Plutarchum item in Solone et in reip. ger. praeceptis; Heraclidem in politiis. Quin adeo Dionysius v. 64 orationem recitat Valerii, qui fuit Publicolae frater, suadentis ut plebi romanae aes alienum remitteretur, hoc ipso Solonis exemplo proposito: quamquam frustra fuit, contradicente Appio.

(2) Intelligit ea quae acciderunt Veturio seu Publilio adulescenti, et quorum causa ius romanum mutatum est. Rem habes apud Valerium ·M· VI. 1. 9; Liuium VIII. 28; Dionysium in fragm. XVI. 9.

(3) Duos tribunos creatos dicit Cicero etiam in corneliana; quo loco sic commentatur Asconius: *quidam non duos tribunos pl. ut Cicero dicit, sed quinque tradunt creatos tum esse, singulos ex singulis classibus. Sunt tamen qui eundem illum duorum numerum, quem Cicero, ponant: inter quos Tuditanus et Pomponius Atticus, Liuiusque noster,*

nueretur (1) : quae tamen grauis et magna remanebat, sapientissimis et fortissimis et armis et consilio ciuitatem tuentibus ; quorum aucto||ritas maxime florebat, quod cum hono- P. 129. re longe antecellerent ceteris, uoluptatibus erant inferiores, nec pecuniis ferme superiores (2) : eoque erat cuiusque gratior in re publica uirtus, quod in rebus priuatis diligentissime singulos ciues opera, consilio, re tuebantur.

XXXV. Quo in statu rei publicae Sp (a) Cassium de occupando regno molientem, summa aput populum gratia florentem, quaestor | accu- P. 130. sauit (b); eumque, ut audistis, cum pater in ea culpa esse conperisse se dixisset, cedente populo morte mactauit (3). Gratamque etiam illam rem (c) quarto circiter et quinquagesimo anno

(a) Cod. ·*S*·*P*· interposito puncto. (b) Cod. *accusalit*, et mox *mactabit*. (c) Ita cod. euidenter *rem*. Sed scribe *legem*.

Idem hic et Tuditanus adiiciunt tres praeterea ab illis duobus collegas creatos esse. His, qui duos tribunos dixerunt, addatur Lydus m. r. I. 38. 44. In iis, qui quinque dixerunt, est Dionysius VI. 89.

(1) Hac de re disputat Cicero leg. III. 7.

(2) Consentit Sallustius Cat. VII. Virtutem Romanorum eius aetatis copiose laudat Augustinus C. D. V. 12. Consonat Cassiodorii uar. I. 16 nobilis sententia : *acquirit nobiles thesauros famae, neglecta uilitate pecuniae*.

(3) Mediam quandam sententiam sequitur Cicero, dum ait Cassium a quaestore quidem accusatum, uerum a patre iudicatum atque interfectum: quidam enim scripserunt accusatum quoque fuisse a patre. Rem suo more uentilat Dionysius VIII. 79; atque ita concludit, ut

post primos consules de multae sacramento (a) ·Sp· Tarpeius et ·A· Aternius (b) consules comitiis centuriatis tulerunt (1). Annis post ea .XX. ex eo
P. 41. quod ·L· Papirius, ·P· Pinarius censo||res (2) multis dicendis uim armentorum a priuatis in publicum auerterant, leuis aestumatio pecudum in

(a) Locutionem declarat Festus: *sacramentum aes significat quod poenae nomine penditur*. (b) Notabilis lectio *Aternius*, quam confirmant fragmenta capitolina, quamque apud Plinium VII. 28, emend. 91 Harduinus sex in codicibus esse ait. Variat in libris id nomen, *Aternius*, *Aeternius*, *Aterius*, *Haterius*. Sed enim de hoc nomine nemo doctius disseruit quam harum doctrinarum magister cl. Burghesius de frag. nou. fast. capitol. part. I. p. 72. ed. nou. Liceat autem hoc loco rogare eos, ad quos romanorum ruderum uestigatio pertinet, cl. in primis Feam rei romanae antiquariae praesidem, quem repertorum denuo laterculorum totque utilium operum gloria exornat; liceat, inquam, impense orare, ut capitolinorum fastorum, quorum pars ingens apud curiam Iuliam adhuc latet, inquisitionem sine mora prosequantur, et romanam historiam his nobilissimis auctibus locupletent. Haud procul eo loco quaerere iam oportet reliquias etiam arcus augustei; cuius aedificationem post signa a Parthis recuperata Dio LIV. 8 narrat; formam autem, triplici fornice et quadriga ac statuis impositis, exhibet praeter alios aureus nummus bibliothecae uaticanae; situm denique eiusdem incognitum nuper demonstrauit iuxta aedem diui Iulii uirgilianus interpres quem Mediolani edidi p. 55.

ei Cassii pater nihil in filii iudicio egisse uideatur. Neque abhorret a Dionysii sententia Liuius II. 41. Sed contradicunt Valerius ·M· V. 8. 2, et Florus I. 26.

(1) Dionysius X. 50 perspicue horum consulum legem edisserit; scilicet quod multandi potestatem magistratibus cunctis fecerint, quum antea id consulibus tantum liceret.

(2) Notandum hoc censorum collegium hactenus, ut opinio mea fert, incognitum. Primi quidem censores fuerunt anno CCCXI ·L· Papirius et ·L· Sempronius; secundi ·C· Furius Pacilus et ·M· Geganius anno CCCXVI; tertii scribantur nunc ·L· Papirius iterum et ·P· Pinarius anno CCCXXI. Quominus enim Papirius fieret censor iterum, nihil obstabat: lex quippe marcia id demum uetuit permultis annis post, lata a Marcio quem populus censorem iterum creauerat.

multa lege ·C·Iuli, ·P·Papirii (a) consulum constituta st (1).

XXXVI. Set aliquot (b) ante annis, cum summa esset auctoritas in senatu, populo patiente atque parente, inita ratio st, ut et consules et (c) tribuni pl. magistratu se abdicarent (2), atque ut .x. uiri maxima potestate sine prouocatio|ne crearentur, qui et summum imperium haberent, et leges scriberent. Qui cum .x. tabulas summa legum aequitate prudentiaque conscripsissent (3), in annum posterum decemuiros alios subrogauerunt, quorum non simi- P. 42.

(a) Consules huius anni cccxxiv Liuius iv. 30 habet ·*L·Papirium* et ·*L·Iulium*.· *Caius* quidem *Iulius* ter antea fuerat consul. *Papirio* autem praenomen falsum affingi apud Liuium Pighius uiderat, et in *Caium* cum Diodoro immutauerat. Nunc Cicero scribit ·*P·Papirium*. (b) Cod. *aliquod*. (c) Cod. 1. manu *consul esset*.

(1) Festus uoc. *peculatus* consules Menenium Lanatum et Sestium Capitolinum dicit eius legis auctores. Gellius xi. 1 ait lege aternia eam aestimationem esse factam. Erat autem grauissima multa *duo boues et oues triginta* uti ait Dionysius x. 50; seu contra *duae oues et boues triginta*, ut Fest. et Gell. At Plutarchus Poplic. cap. xi, ait a Publicola praefinitam esse multam quinque boues duasque oues ualentem. Denique non abs re moneo, apud Gellium vii. 11 extare fragmentum orationis de multa da populum recitatae a Scipione nostro in censura.

(2) Dionysius x. 19 cum morem a Cincinnato consule inuectum narrat; isque adhuc manebat aetate Frontonis, cuius uide ep. ad M. Caes. II. 3; et ulterius seruatum nouimus.

(3) Circa urbis annum ccc, ut uulgo historici tradunt. Nullam tamen facit Cicero mentionem romanorum in Graeciam legatorum ad Solonis leges petendas: cuius rei altum silentium est in aliis quoque Tullii scriptis. Immo is de or. I. 44 leges romanas aperte anteponit inconditis et ridiculis, ut ait,

liter fides nec iustitia laudata (1). Quo tamen e collegio laus est illa eximia ·C· Iuli, qui ho-
* Q.XXII. minem nobilem ·L· Sestium, cuius in cu*||bicu-
P. 137. lo ecfossum (a) esse, se praesente, mortuum diceret, cum ipse potestatem summam haberet, quod decemuir (b) sine prouocatione esset, uades tamen poposcit: quod se legem illam praeclaram neglecturum negaret, quae de capite ciuis romani, nisi comitiis centuriatis, statui uetaret (2).

XXXVII. Tertius est annus .x. uiralis consecutus, cum idem essent, nec alios subrogare
P. 138. uoluissent (3). | In hoc statu rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse diuturnum (4), quod non esset in omnis ordines ciuitatis (c)

(a) Ita cod. uti supra *ecferre*, *ecfrenati*. (b) Cod. *decemuirum*, nisi forte aliqua ibi litura est. (c) Cod. *ciuitas*; sed ibidem uidetur emendatum *ciuitatis*.

Lycurgi, Draconis Solonisque legibus, quod facere uix debuit, si ius romanum e graeco haustum putauisset. Praeterea tusc. v. 36 commemorato illo Hermodoro, quem quidam aiunt interpretandis apud decemuiros Solonis legibus praefuisse, ne γρῦ quidem ea de re Cicero. Profecto duorum iurum natura mirum quantum diuersa est. Itaque docti aliquot, praesertim Vicus italus, Bonamicus gallus, Gibbonius anglus, et Germani quidam nuperrimi, legationem illam negare ausi sunt, contradicente licet prolixe Terrassonio gallo et nonnullis Italis. Supplementa quaedam tabularum ab Aequis, Italiae populo, missis ad eos decemuiris, accepisse Romanos narrat Seruius aen. VII. 695.

(1) Lege Dionysium x. 59. sqq.

(2) Rem habes apud Liuium III. 33.

(3) Dionysius XI. 1 sqq. Orosius II. 13.

(4) Lib. I. 41. II. 33.

aequabilis ; erat penes principes tota res (a) publica, praepositis .x. (b) uiris nobilissimis, non oppositis tribunis pl., nullis aliis adiunctis magistratibus, non prouocatione ad populum contra necem et uerbera relicta. Ergo horum ex iniustitia subito exorta est maxima pertur-|| batio et totius commutatio rei publicae : qui P. 183. duabus tabulis iniquarum legum additis, quibus, etiam quae diiunctis (c) populis tribui solent, conubia, haec illi ut ne plebei cum (d) patribus essent inhumanissima lege sanxerunt (1) ; quae postea plebeiscito (e) Canuleio abrogata (f) st (2) : libidinoseque omni imperio et acerbe et auare populo praefuerunt. Nota scilicet illa res et celebrata monumen||tis plurimis litterarum, P. 184. cum Decimus (g) quidam Uerginius uirginem

(a) Cod. *re*. (b) Cod. xx. Mihi uero uidebatur prorsus emendandum x : namque decemuiros primi anni alios decem sibi subrogauisse, non addidisse, ait ipse Cicero superius ; secundi uero anni decemuiros continuasse magistratum in tertio, mox dictum est. Igitur .xx. uiri dici nequeunt, nisi omne simul tempus eius dominationis Cicero complectitur. (c) Ita cod. et recte, pro *disiunctis*. (d) Ita cod. 2.manu ; at 1. *plebi et patribus*. (e) Ita 1. manu ; at 2. *plebiscito*, contra prius exemplum. (f) Ita cod. 2. manu ; at 1. statim subiunxerat *b* τῷ *o* τοῦ *Canuleio*, quasi auctor uteretur uerbo *obrogata*, cuius *o* elideretur a praecedente.

(g) Ita cod. *Decimus* litteris explicatis sine ulla emendatione. Verumtamen huius uiri praenomen *Lucius* scribitur a Cicerone de fin. II. 20; Dionys. XI. 28; Liu. III. 44 ; Ascon. ad cornelianam ; sqq. Hunc uero Canuleii tumultum in monte Ianiculo exarsisse aiunt Florus I. 25, et Ampelius cap. de seccssionibus.

(1) Auctore praecipuo Appio decemuiro, singularis superbiae homine. Dionys. X. 60.

(2) Legatur Liuius IV. 1.

filiam propter unius ex illis .x. uiris intemperiem in foro sua manu interemisset(1), ac maerens ad exercitum, qui tum erat in Algido, confugisset; milites bellum illut, quod erat in manibus, reliquisse: et primum montem sacrum, sicut erat in simili caùsa antea factum, deinde Auentinum ar||*matos insedisse* (a) (2)....

Desiderantur paginae octo.

* Dictatore ·L· Quinctio dicto. *Philargyrius ad Georg. III.* 125. (3).

ne alios auctores otiose consulam. *Decimi* quoque Bruti Gallaeci praenomen uersum fuit in *Aulum* ab iis qui Velleium II. 5 exscripserunt. Reapse apud Liuium III. 54 eidem Verginio datur praenomen *Aulus*, ubi interpretes iubent (rectene an secus?) reuocari lectionem *Lucius*. Quod si codicis nostri de rep. scripturae confidere licet, *Decimus* praenomen tenendum est; locus autem ille de fin. corruptus existimandus. (*a*) Ita suppleo uerba duo ex Liuio III. 50; quamquam Tullius cap. XXXIII, utitur uerbo *occupare*, in corneliana autem uerbo *considere*. Ipse Liuius praedicto loco semel dicit *insidere*, semel *obsidere*.

(1) Verginii hoc facinus Cicero de fin. II. 20 collocat in sexagesimo anno post libertatem receptam.

(2) In hoc haud mediocri hiatu periisse uidemus decemuirorum abrogationem et poenam; item res aliquot postea gestas, bella u. gr. cum finitimis; sed certe tribunos militares pro consulibus lectos; Sp. Maelii consilium tyrannicum, eiusdemque supplicium iussu Cincinnati dictatoris; censurae initium; quae omnia sunt in tertio quartoque Liuii uolumine, pertinguntque usque ad uarronianum urbis annum CCCXV. His et praeterea paucis fortasse adiectis, uidetur Scipio in eo conclusisse sermonem, ut diceret, optimum esse habendum mixtum illud temperatumque reip. genus quod Romani ueteres et probauissent maxime et retinuissent sapientissime; quam rem superiore libro cap. XLVI ostensurum se receperat.

(3) Hac in sede conjecturaliter colloco fragmentum quod Philargyrius ex opere de rep. sed tacito libri numero profert. Ista enim·L·Quinctii dictatura paucis annis post sublatum decemuiratum

....*maiores* nostros et probauisse (a) maxime P. 193. et retinuisse sapientissime iudico.

XXXVIII. Cum ea Scipio dixisset, silentioque omnium reliqua eius expectaretur oratio (1); tum Tubero, quoniam nihil ex te, Africane, hi maiores natu requirunt, ex me audies quid in oratione tua desiderem. Sane, inquit Scipio, et libenter quidem. Tum ille, laudauisse (b) mihi uideris nostram rem publicam, cum ex te non de | nostra, sed de P. 194. omni re publica quaesisset Laelius (2). Nec tamen didici ex oratione tua istam ipsam rem publicam, quam laudas, qua disciplina, quibus moribus aut legibus, constituere uel conseruare possimus (3).

XXXVIIII. Hic Africanus, puto nobis mox

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *probabisse*. (b) Ita 2. manu; at 1. *laudabisse*.

gesta fuit. Seruius non secus ac Philargyrius, incerto indicio, hanc Tullii auctoritatem laudat, uerum ridicule ab indoctis amanuensibus distortam: *sic de accusatore lege quinta dicta*.

(1) Num ut romanam historiam usque ad sua tempora prosequeretur?

(2) Lib. I. 20. 21. 30. 35.

(3) Mores et leges fundamenta duo cuiusuis reip. statuit esse Polybius VI. 47. De disciplina et de moribus quarto in libro tractabitur. De legibus uel in quinto actum est, uel id caput peculiari operi Tullius reseruauit, cuius pars extat in tribus de legibus. Valde tamen suspicor quinto in libro actum fuisse de constitutione conseruationeque ciuitatis (quod facit Plato reip. tertio et quarto) quoniam Tullius multa dixit in quinto de ciuitatis moderatore, qui Platoni in praedictis libris est φύλαξ, ut et Ciceroni lib. I. 41 *custos*. Sed certe platonici libri copiosissimi de

de instituendis et conseruandis ciuitatibus aptiorem, Tubero, fore disserundi (a) locum (1). De optimo autem statu equidem arbitrabar me sa-
P. 143. tis respon||disse ad id quod quaesierat Laelius. Primum enim numero definieram genera ciuitatum tria probabilia; perniciosa autem tribus illis totidem contraria; nullumque ex eis unum esse optimum; sed id praestare singulis, quod e tribus primis esset modice temperatum (2).
P. 144. Quod | autem exemplo nostrae ciuitatis usus sum, non ad definiendum optimum statum ualuit; nam id fieri potuit sine exemplo; sed ut a (b) ciuitate maxima reabse (c) cerneretur quale esset id quod ratio oratioque describeret (3). Sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, naturae imagine utendum est nobis (4); quoniam tu hanc imaginem
* Q.XXIII. urbis et populi ni * || (5) . . . .

(a) Ita cod. 1. manu; at 2. *disserendi*. (b) Praepositio *a* superaddita fuit. (c) Recole dicta de hoc uocabulo lib. I.2. p.5. n. 2.

rep. et de legibus satis nos docent, quanta pars tullianorum scriptorum argumenti eiusdem desideretur.

(1) Confer libri sexti fragmenta sub initio.

(2) Ista omnia in primo libro sunt. Quod sicui haec pagina paulo breuior ceteris esse uidetur, is sciat amanuensem uerba aliquot oscitanter repetiuisse, quod et alibi accidit.

(3) Sic fere loquitur in prohoemio Liuius. Dionysius autem V. 75 pressius adhuc Ciceronis sententiae et uerbis adhaeret.

(4) Hunc locum haud scio an legisse uideatur Io. saresberiensis policr. VI.21, cuius uerba in testimoniis laudaui.

(5) Incidimus in ingentem lacunam. Sine dubio autem nunc adgreditur Cicero ad commouendum illum de iu-

XL. . . . (*). *s. quem* iandudum (a) quaero et ad (b) quem cupio peruenire. *L.* Prudentem fortasse quaeris (c)? *s.* Tum ille, istum ipsum. *L.* Est tibi ex eis (d) ipsis qui adsunt bella (e) copia, P. 19.

(*) Exin ad usque libri II finem supersunt in codice paginae tantum sex. Quaeret aliquis quot uel quaterniones uel paginae in his postremis secundi libri lacunis post quaternionem xxiii amissae sint? Primi quidem libri quaterniones fuerunt xiii, quorum quatuor prohoemium occupauit. Igitur si libro secundo parem molem attribuere licet, is quidem ultra quaternionem xxvi non processit. Verum idem liber paulo infra potius constitisse uidetur; tum quia prohoemio caruit; tum quia tertius liber, qui nouum prohoemium prae se fert, in quaternione xxviii iam dialogum instaurat. Ergo mihi secundus liber ante dimidium fere quaternionem xxvi desiuisse uidetur. Id si uere coniicio, folium quidem pp. 19. 20. 25. 26 erit secundum uel tertium quaternionis xxiv aut xxv. Folium autem pp. 9. 10. 3. 4 erit item secundum uel tertium quaternionis xxvi. Tum folium pp. 207. 208. 201. 202 erit medium quaternionis xxvii. Denique folium pp. 23. 24. 21. 22 notam habet inscriptam quaternionis xxviii. Sed haec, ut dixi, coniecturis partim nituntur, neque satis exploratum est quotam omnino partem foliorum aut quaternionum utrique libro attribuere oporteat. Sed certe a quaternione xxiii ad libri finem sermo fuit de natura quae moderationem iustitiamque suadet et seruat, de imperii ac libertatis naturali temperatione, de politici hominis prudentia ac dexteritate, quem quidem a se ipso docendo instituendoque initium facere decet. Exin dicta sunt illa aliquanto latius atque uberius, ut ait Augustinus, de iustitiae necessitate, libroque imposita coronis fuit.

(a) Ita cod. pro *iamdudum*. (b) Cod. *at*. (c) Ita distinguitur in codice post *quaeris*, puncto scilicet adiecto. (d) Nempe *eis* pro *his*. (e) Ita cod. 1. manu; at 2. mendose *belli*.

stitia sermonem, quem Augustinus C. D. II. 21 ait secundo libro coeptum totoque tertio protractum. Quum enim romanae reip. exemplo formam optimam ciuitatis finxisset Scipio, Tubero tamen praedictam *imaginem urbis et populi nimis circumscriptam esse iudicaret* (sic enim heic continuare licet sententiam auctoris;) ad ius uniuersae naturae, seu generatim societatis humanae, demonstrandum accedit idem Scipio: sicuti superiore libro cap. XXXVI, ut unius dominatum suaderet, naturae uniuersae testimonium inuocauerat, quam physici ab una mente regi sentiebant. Est autem praeclara transitio a

uel ut (a) a te ipso ordiare (1). Tum Scipio, atque utinam ex omni senatu pro rata parte esset! Set tamen est ille prudens, qui, ut saepe in Africa uidimus, immani, et uastae insidens beluae, coercet et regit beluam (b); quocumque uult leui admonitu non ac|tu inflectit illam feram. *L.* Noui, et tibi cum essem legatus (2) saepe uidi. *S.* Ergo ille indus aut poenus unam coercet beluam et eam docilem et humanis moribus adsuetam (3): at uero ea quae latet in animis hominum quaeque pars animi mens (4) uocatur, non unam aut facilem ad subigendum frenat et domat si quando id efficit (c), quod perra-

P. 20.

(a) Num potius legendum *uelut*? Dubitabam etiam num in codice esset aliqua metathesis *uel ut* pro *ut uel*. (b) Ita in codice repetitur *beluam*, quamquam praecedit *beluae*. (c) Ita 2. manu; at 1. *effecit*.

peculiari Romae iure ad generale naturae, quoniam, ut scribit Grauina, *nihil est aliud ius ciuile, nisi naturalis ad romanae reip. institutionem relata romanisque moribus et litteris explicata ratio*.

(1) Singularis consilii laudem tribuit Scipioni Aemiliano Cicero v. in Verr. x; et praesertim de or. I. 48: *hunc reip. rectorem et consilii publici auctorem esse habendum definirem; praedicaremque P. Africanum et C. Laelium* etc. Sic etiam Plutarchus an sen. sit ger. resp. t. IX. p. 183. Immo Philus de rep. III. 17 dicit sibi consuli fuisse in consilio hos ipsos, qui nunc loquuntur de rep. homines.

(2) Bello tertio punico legatus in exercitu apud Karthaginem Laelius Scipioni fuit. Appian. pun. CXXVI.

(3) Sic loquitur de elephanto Cicero ad fam. VII. 1. Elephanti intelligentiam praedicat Cassiodorius uar. X. 30; acutissimos sensus Cicero N. D. II. 60.

(4) De mente prolixiora dicentur initio libri tertii.

ro potest. Namque et illa tenenda est ferox (1) ||

. . . .

Desiderantur paginae neque plus octo, neque minus quatuor. Est enim hoc uel secundum uel tertium quaternionis incerti folium.

XLI. Quae sanguine alitur (a), quae in omni crudelitate sic exsultat, ut uix hominum acerbis funeribus satietur (2). *Nonius uoc. exsultare.*

Cupido autem et expetenti et lubidinoso et uolutabundo in uoluptatibus. *Idem uoc. uolutabundus.*

Quartaque anxitudo (3) prona ad luctum et maerens, semperque ipsa se sollicitans. *Idem uoc. anxitudo.*

(a) Sic Lactantius de op. D. cap. II: *bestiae, quae sanguine aluntur.*

(1) Coeperat hoc loco dicere Scipio de animi perturbationibus, quibus mens politici uiri debet inuicte imperare. Videtur autem initium fecisse ab iracundia, tum perrexisse ad cupiditatem, ad libidinem, ad anxitudinem etc. quibus qui apte moderari nequit, is uidelicet tamquam auriga indoctus e curru trahitur et male mulcatur. His ego coniecturis utens locos Nonii quinque e secundo libro de rep. ab eo citatos, hac in sede collocandos esse putaui. Paulo tamen aegrius mihi persuasi, tot auctoritates e paucis Tullii paginis a grammatico fuisse depromptas.

(2) Iracundiam a politico uiro abesse uult Cicero tusc. IV. 22; profertque exemplum Scipionis nostri, quem inflammatum fuisse iracundia ne tum quidem credit quum hostem manu sua interimeret. Addit et proprium exemplum Cicero, quae fortiter in rep. fecisset, numquam se iratum fecisse. Sed enim nusquam uehementius Cicero iracundiam a magistratu remouet, quam in illa prolixa ad fratrem Asiae praetorem epistula (I. 1.) quae politici tractatus instar est. Denique hunc locum politicum uel exprimit uel aemulatur Lactantius inst. I. 9, ubi postquam eleganter et, ut puto, tulliane dixit: *Herculem quasi Africanum inter deos haberi*, pergit loqui de frangendis cupiditatibus, de superanda iracundia ceu fera in homine inclusa, de libidine uincenda etc.

(3) Lactantius inst. VI. 19: *tres sunt adfectus, qui homines in omnia facinora praecipites agunt, ira, cupiditas, libido. Ira ultionem desiderat, cupiditas opes, libido uoluptates.* Quartum adfectum anxitudinem omittit Lactantius.

Esse autem angores, si miseria adflictas atque (a) abiectas timiditate et ignauia. *Idem uoc. timor.*

Ut auriga indoctus e curru trahitur, operitur, eliditur, laniatur. *Idem uoc. elidere.*

Concitationes animorum iuncto currui similes sunt; in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut uiam nouerit: quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet: si autem aberrauerit, licet placide ac leniter eat; aut per confragosa uexabitur, aut per praecipitia labetur, aut certe, quo non est opus, deferetur. *Lactantius inst. VI.* 17. (1)

P. 25. XLII.... dici possit. Tum Laelius, uideo (b) iam illum, quem expectabam, uirum cui praeficias officio et muneri. Huic scilicet, Africanus (c), uni paene: nam in hoc fere uno sunt cetera, ut numquam a se ipso instituendo contemplandoque discedat (d); ut ad imitationem sui uocet alios; ut sese splendore animi (2) et uitae suae sicut speculum praebeat ciuibus. "Ut

P. 26. " enim in fidibus (3) aut (e) | tibiis, atque ut (f) in

(a) *Atque* habent duae editiones et codd. mss; at parisiaca ed. *aut.* (b) Cod. *uideo* bis; sed alterum deinde expunctum. Si retineretur, fieret quaedam emphasis. (c) Subintellige *inquit.* (d) Cod. *discendant*, sine ulla ut uidetur emendatione. (e) August. *ac.* (f) Aug. sine *ut.*

(1) Locum hunc a Lactantio uel sumi uel potius interpolari ex Tullio, docuit me praecedens Nonii auctoritas.

(2) De animo excolendo scribit copiose Plato quinto legum libro.

(3) Hunc locum reapse spectare ad secundi libri finem, praeclare testatur Augustinus C. D. II. 21 his uerbis: *cum Scipio in secundi libri fine dixisset, ut in fidibus ac tibiis*, et reliqua prolixiora quam in mutilo codice

„ cantu ipso ac uocibus, concentus est quidam „ tenendus ex distinctis sonis, quem inmutatum (a) aut discrepantem aures eruditae ferre „ non possunt; isque concentus ex dissimillimarum uocum moderatione concors tamen „ efficitur et congruens; sic ex summis et „ infimis et mediis et (b) interiectis ordinibus, „ ut sonis, moderata ratione ciuitas con-‖(1) P. 9. sensu dissimillimorum concinit: et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in ciuitate concordia, artissimum atque optimum in omni re publica uinculum incolumitatis (c); eaque sine iustitia nullo pacto esse potest.

XLIII. Ac deinde cum aliquanto latius et uberius disseruisset (Scipio) quantum prodesset iustitia ciuitati, quantumque obesset si afuisset (d) (2); suscepit deinde Pilus unus eorum qui disputationi aderant, et poposcit ut haec ipsa quaestio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura dicerentur (3), propter illud quod iam uulgo ferebatur, rem publicam geri (e) sine iniuria non posse.

(a) Cod. *inmutantum*; sed *n* posterior expuncta. Coeperat nimirum scribi *inmutantem*. (b) Aug. sine *et*, etiam in codd. (c) Codd. *incolomitatis*. (d) Ita Augustini codd. antiquissimus uat; ast edd. et alii codices *abfuisset*. (e) Alia Augustini exemplaria heic et inferius habent *regi*; alia uariant; quam eandem uarietatem uidimus in nostro quoque codice de rep. II. 12. Legitur *geri* etiam seruantur. Porro Tullii hunc locum aperte imitatur politicus graecus uaticanus in quinti libri fragmentis.

(1) Huc usque codex cum Augustino consentiens; reliqua prosequitur Augustinus.

(2) Haec sunt a Platone ep. VII. p. 335: *οὐκ ἄν ποτε γένοιτο εὐδαίμων οὔτε πόλις οὔτ' ἀνὴρ οὐδεὶς, ὃς ἂν μὴ μετὰ φρονήσεως ὑπὸ δικαιοσύνῃ διαγάγῃ τὸν βίον.*

(3) Id quoque a Platone

*

XLIIII.....plenam esse iustitiae. Tum Scipio, adsentior uero; renuntioque uobis nihil esse quod adhuc de re publica dictum putemus, aut (a) quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum non modo falsum illud (b) esse, sine iniuria non posse; set hoc uerissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse (c). Set, si placet, | in hunc diem hactenus. Reliqua, satis enim multa restant, differamus in crastinum. Cum ita placuisset, finis disputandi in eum diem factus est (1).

P. 10.

M. TVLLI CICERONIS
DE RE PVBLICA
LIBER II EXPLICIT.
INCIPIT LIBER III.

lib.III.fin. et in eiusdem libri epitome, non tamen sine uarietate.

(a) Augustinus infra in nota scribendus habet *et*. (b) *Illud* superadditur in codice; et bene habet, confirmatur enim ab Augustino, qui tamen scribit *esse illud*. (c) Libere Aug. *geri non posse*.

est, apud quem Socrates sub primi de rep. libri finem, etsi multa de iustitia dicta fuerant, poscit nihilominus ut ea res accuratius et pro dignitate consideretur; id quod secundo libro fit. Porro haud scio an Lactantius inst. VI. 2 ex hac Ciceronis disputatione, et quidem fortasse e tertii libri initiis, mutuetur illa uerba: *nihil tam praeclarum hominique conueniens potest esse, quam erudire homines ad iustitiam*.

(1) Hanc secundi libri clausulam historice refert Augustinus loco superius citato C.D. II. 21: *hanc proinde quaestionem* (de iustitia) *discutiendam et enodandam esse assensus est Scipio, respondit que nihil esse quod adhuc de re publica dictum putaret, et quo possent longius progredi, nisi esset confirmatum, non modo falsum esse illud, sine iniuria non posse; sed hoc uerissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri non posse. Cuius quaestionis explicatio cum in diem consequentem dilata esset* etc.

LIBRI TERTII

DE RE PVBLICA

EPITOME

ex Augustino de ciuitate Dei lib. II. 21.

In tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus (a) ipse disputationem eorum qui sentirent sine iniustitia regi non posse rem publicam; purgans se (b) praecipue, ne hoc ipse sentire crederetur: egitque (c) sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utilem rei publicae, illam uero inutilem, ueri similibus rationibus et exemplis uelut conaretur ostendere. Tum Laelius, rogantibus omnibus, iustitiam defendere adgressus est, adseruitque quantum potuit, nihil tam inimicum quam iniustitiam ciuitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rem publicam. Qua quaestione quantum satis uisum est pertractata, Scipio ad intermissa reuertitur; recolitque suam atque commendat bre-

(a) Postulat hic locus ut scripturae errorem in maurina Augustini editione adhuc haerentem castigemus. Nam contra litteras Petiliani lib. III. 25. sic legitur: *quid hic facit Pilus et Furius qui contra iustitiam iniustitiam defenderunt?* Rursusque: *si duo uel tria uerba ista quid si et* fortasse *usque adeo sunt intolerabilia, ut propter illam excitarentur olim dormientes academici et Carneades et Pilus et Furius?* Nemo iam dubitabit, quin hi loci corrupti fuerint, atque ex uno homine facti duo, *Furius et Pilus*, itemque *defenderunt* pro *defendit*. Id autem sine dubio mendum librariorum fuit; namque alibi Augustinus unum hominem esse agnoscit *Furium Pilum*. Et quidem praedicto loco ipse Augustinus memorat exemplar cuiusdam scripti mendose scriptum. Ergo Maurini editores emendationem recipere in textum debuissent, quam in notis innuunt auctore bono Viuesio (b) *Se* abest a duobus antiquis uat. codd. (c) Codex antiq. uat. male *petitque*.

uem rei publicae definitionem (a), qua dixerat eam esse rem populi: populum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas: atque ex illis suis definitionibus colligit, tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, siue ab uno rege, siue a paucis optimatibus, siue ab uniuerso populo. Cum uero iniustus est rex, quem tyrannum, more graeco, appellauit; aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem; aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum uocaret; non iam uitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus conexa (b) docuisset, omnino nullam esse rem publicam: quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factioue (c) capesseret; nec ipse populus iam populus esset si esset iniustus, quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

(a) Cod. unus antiq. *diffinitionem*; alter antiquior 1. manu *def*, 2. *diff*. Ita uariant etiam inferius. (b) Ita antiquior cod. *n* pro *nn*; quae est bona scriptura, et aliis exemplis confirmata. (c) Edd. et codd. *factione* mendose.

SCHOLION

De mentis humanae descriptione cuius fragmentum in uaticano de rep. codice superest.

Prohoemium tertio libro fuisse praefixum, dubitari non potest; quum enim hic liber altero die recitetur, oportuit auctorem tantum certe praefari, quanto opus erat ad reuocandas in conuentum colloquiumque personas dialogi, et ad Fannium ablegandum, qua de re diximus in praefatione. Et quidem cap. III patet omnino suis ipsum uerbis loqui Ciceronem. Iam hoc libro scripturus de iustitia auctor, praeposuit humanae mentis, quae sola iustitiae capax est, descriptionem. Hominis imaginem in libris de rep. fuisse diligenter expressam docet nos Tullius de leg. I. 9; uerum id Scipionis ore factum esse tradit ibidem ipse auctor; tum diserte Lactantius de opif. Dei cap. I totum eum locum quarto in libro de rep. extitisse confirmat. Codicis autem uaticani folium, in quo de mente et eruditione hominis scribitur, quarto in libro collocari non potest, neque in eo personam Scipionis loqui cognoscimus. Sane tertii libri inscriptio nusquam in uaticano codice apparet, nisi pag. 10 coniunctim cum clausula libri secundi; uerumtamen praedictum de natura hominis folium quia cohaeret cum ipsa pagina 10, idest cum clausula secundi libri, quartum ad librum pertinere nullo modo potest. Igitur alia fuit illa hominis descriptio quam Tullius ipse et Lactantius memorant.

Ciceronis de hominis natura et eruditione uaticanum fragmentum, aliosque eiusdem similes locos, luculenter exprimit Augustinus libro altero de ordine ff. 35. sqq; ex quo discimus etiam (nisi mea me opinio fallit) quae huic loco de rep. fortasse desunt; nempe inuentiones complures, ceu historiae, dialectices, musicae, poetices, geometriae, astronomiae et aliarum artium atque scientiarum: quibus peractis, mens seu ratio adeo se erexit humana ut ausa sit immortalem animam comprobare (Aug. ibid. ff. 43.). Tullium Augustinus, uel se ipsum, imitatur prolixe etiam de C.D. xxii. 24. Eundem Tullium de rep. sine dubio compilat Plinius vii. 1: *non est satis aestimare, natura parens melior homini an tristior nouerca fuerit . . hominem nudum et in nuda humo, natali die abiicit ad uagitus statim et ploratum . . uni animantium luctus est datus, uni luxuria . . nulli uita fragilior, nulli rerum omnium libido maior, nulli pauor confusior*. Lactantius inst. vi. 10: *Deus hominem nudum fragilemque formauit, ut eum sapientia potius instrueret*. Confer eundem V. 21. vii. 4. 5; nec non Augustinum C.D. viii. 15. xii. 23. Idem Lactantius de opif. D. II: *hominem ratione concessa, et uirtute sentiendi atque eloquendi data, eorum quae ceteris animantibus attributa sunt, fecit expertem; statuit nudum et inermem . . . Queruntur hominem imbecillum, fragilem, nudum tamquam ex naufragio in huius uitae miserias proiici et expelli: itaque naturam non matrem esse humani generis, sed nouercam,*

quae hominem sic effuderit, ut inops et infirmus etc. Sallustius autem istas querelas aduersus naturam studiose refutat in iugurthini belli prohoemio; quo in argumento uersatur etiam praedictus Lactantii liber. Denique Apuleius de deo Socr. ed. Wech. p. 43. ait: *homines ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, leuibus et anxiis mentibus, brutis et obnoxiis corporibus*. Iamuero Plinium (nequid de Lactantio et Augustino dicam) politico Ciceronis opere usum fuisse docuimus in testimoniis. Apuleius, qui de rep. scripsit, fieri non potest quin alicubi Ciceronis opus politicum imitatus sit. Dicerem peculiari iure etiam Sallustium (qui de rep. ordinanda scripsisse creditur) percallentem fuisse tulliani huius operis, nisi eum Sallustium, qui Ciceroni auctor fuit (ad Q. fr III. 5.) immutandi rationem operis, alium esse hominem uulgo existimari uiderem. Denique tullianum de rep. locum, quem aequales et posteri compilauerunt, nonne ipse auctor a Lucretio deriuare uidetur lib V. 223? *tum porro puer ut saeuis proiectus ab undis-nauita, nudus humi iacet infans, indigus omni-uitali auxilio, cum primum in luminis oras-nixibus ex aluo matris natura profudit*. Immo longinquius fortasse Cicero accersiuit imitationem, nempe a Platonis Epinomide et ab eiusdem tertio de legibus.

Ut finem faciam, summa tulliani prohoemii haec fuit: Natura hominem nudum formauit et inermem, ut eum sapientia muniret et tegeret (Lact. VII. 4.). Soli homini sapientia data est, et haec sola hominis mutorumque distantia est (Lact. epitom. XXXIV. inst. II. 1.) Ipsa autem ratio, quae in homine perfecta est, sapientia nominatur (Lact. inst. III. 10.) Porro sapientia est intelligentia uel ad bonum rectumque faciendum, uel abstinentia dictorum factorumque improborum (Lact. V. 17. VII. 4.) Ergo natura (seu potius Deus ut emendat Lactantius et de ira D. cap. ult. inst. III. 28.) quae hominem ad sapientiam genuit, eadem ad IVSTITIAM procreauit; de qua scilicet iustitia scribitur tertius liber, ad quem praedictus de natura hominis sermo uiam munit. Et quoniam de sapientia non perfunctorie sermo fuit in hoc tertii libri prohoemio, ualde arbitror eô spectare Lactantium cum epit. XXXI sqq. philosophorum ueterum sapientiam uentilat; eamque, quia uanis et pugnantibus fundamentis niteretur, ait a recentiore academia, quae omnibus bellum indiceret, dissolutam esse atque subuersam, tam physicam scilicet sapientiam quam moralem. Reuera et apud Lactantium sequitur disputatio de iustitia, et apud Tullium introducitur princeps academiae Carneades iustitiam oppugnaturus. Haec fere praefatus Cicero dialogi personas ad continuandum de rep. et praesertim de iustitia sermonem iterum euocauit.

M· TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER III.

I. . . . In libro tertio de re publica Tullius hominem dicit non ut a matre, sed ut a nouerca natura, editum in uitam, corpore nudo fragili et infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines (1): in quo tamen inesset tamquam obrutus quidam diuinus ignis ingenii et mentis (2). *Augustinus contra Iulianum pelag. IV. ff.* 60.

Homo cum fragilis imbecillisque nascatur, tamen et a mutis omnibus tutus est; et ea omnia quae firmiora nascuntur, etiamsi uim caeli fortiter patiuntur,

(1) Similiter loquitur Cicero tusc. V. 1. Cur autem Deus malis his hominem implicuerit, sapienter docet Lactantius inst. VII. 5. Hos hominis adfectus considerat idem Lactantius de ira D. XV.

(2) Lactantius de op. D. VIII: *mens et ignis ille diuinus*. Item Augustinus C. D. XXII. 24: *Deus animae humanae mentem dedit, ubi ratio et intelligentia in infante sopita est quodam modo, quasi nulla sit, excitanda scilicet atque exserenda aetatis accessu, qua sit scientiae capax atque doctrinae . . . qua capacitate hauriat sapientiam, uirtutibusque sit praedita, quibus prudenter fortiter temperanter et iuste aduersus errores et cetera ingenerata uitia dimicet*. Pergit ibidem Augustinus sibi copiosissime uindicare, ut credo, hoc Ciceronis prohoemium. Quare quae ab Augustino de doctrinis et artibus repertis etc. dicuntur, ea lacunam utramque, quibus Ciceronis (cap. II.) fragmentum concluditur, occupare ferme uidentur, mutatis tamen saepe uerbis interpolatisque sententiis.

ab homine tamen tuta esse non possunt. Ita fit ut plus homini conferat ratio, quam natura mutis; quoniam in illis nec magnitudo uirium, neque firmitas corporis efficere potest, quo minus aut opprimantur a nobis, aut nostrae subiecta sint potestati *etc.* Plato naturae gratias egit, quod homo natus esset *etc. Lactantius de opificio Dei cap. III.* (1)...

P. 3. Desiderantur paginae nec minus quatuor nec plus octo.

II. . . . et uehiculis tarditati (2): eademque (3) cum accepisset homines inconditis uocibus inchoatum (a) quiddam et confusum sonantis, incidit (b) has et distinxit in partis; et (c) ut signa quaedam, sic uerba rebus inpressit (4); hominesque antea dissociatos iucundissimo inter se sermonis uinclo (d) conligauit. A simili etiam mente,

(a) Ita uidetur emendatus codex signis appositis 2. manu (uide lib. I. 35); at 1. manus scripserat *inchoatum*. (b) Ita 2. manu; at 1. *incidid*. (c) Cod. 1. manu *e*; 2. *ed*. (d) Ita cod. 1. manu; at 2. *uinculo*. Varietatem huius uocabuli in nostro codice alias notauimus. Et quidem *uinclum* et antiquior et melior scriptura est. Cornutus autem p. 2286 huius generis syncopas apud ipsum Ciceronem legebat.

(1) Lactantius et praecedente et hoc ipso sui operis capite sine dubio compilat Tullii hoc prohoemium, et quidem seruatum illud ab Augustino fragmentum, ut in scholio docui. Quid ni igitur tulliana reliqua compilare credendus est in his consequentibus, quae lacunam commode explere uidentur? Quatenus tamen id faciat Lactantius primis operis sui quatuor capitibus, id aliorum esto iudicium; mihi interim breuem particulam huc intulisse sat est.

(2) Locum sarcit Cicero N. D. II. 60: *efficimus domitu nostro quadrupedum uectiones, quorum celeritas atque uis nobis ipsis adfert uim et celeritatem*.

(3) Mens aut ratio.

(4) Loquelam non inuentam sed innatam esse hominibus contendit iure optimo Lactantius inst. VI. 10. contra Tullium, et contra Lucr. V. 1027, Hor. sat. I. 3. 103. Est autem quaestio haec celeberrima.

uocis qui uidebantur infiniti soni, paucis notis inuentis, | sunt omnes signati et expressi, quibus et conloquia cum absentibus et indicia uoluntatum (a) (1), et monumenta rerum praeteritarum tenerentur. Accessit eo numerus, res cum ad uitam necessaria, tum una (b) inmutabilis et aeterna (2): quae prima inpulit etiam ut suspiceremus in caelum, nec frustra siderum motus intueremur (3), dinumerationibusque noctium ac die||*rum* (4) . . . . P. 4.

Desiderari uidentur paginae nec minus octo nec plus decem.

III. . . . quorum animi altius se extulerunt (c), et aliquid dignum dono, ut ante dixi (d), deo- P. 207.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *uolumtatum*, ut et alibi. (b) *Una* in codice superadditur. (c) Locutione hac utitur Lactantius inst. V. 18 et 22. (d) Periit id dictum; uel potius a Lactantio inst. III. 14 seruatum est: *ille idem perfectus orator, idem summus philosophus* (Tullius) *ipsam sapientiam, quam alias donum, alias inuentum deorum uocat, poetice figuratam laudat in faciem*.

(1) Augustinus de ord. II. 35 Tullium imitans: *sed audiri absentium uerba non poterant; ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguae sonis atque discretis*. Addit Augustinus similiter numerorum inuentionem, sicuti prius narrat sermonis originem, prorsus cum Tullii et sententia et locutione consentiens. Generatim ipse Cicero imitatur Platonis Timaeum p. 44. sqq.

(2) Vix dubito quin Cicero imitetur Platonis Epinomidem, praesertim ob astrorum, noctium, et dierum commemorationem, quae sequitur.

(3) Lactantius inst. II. 1. 2. uniuerso hoc loco utitur, et quidem diserte ait: *spectare nos caelum Deus uoluit, utique non frustra*. Pergit Lactantius queri quod homines oculos suos ab alto deiiciunt, soloque defigunt. Reuera statim Cicero subdit, sapientium animos prae uulgo infimo altius se extulisse.

(4) Cicero N. D. II. 61: *hominum ratio in caelum*

rum aut efficere aut excogitare potuerunt (a). Quare sint nobis isti, qui de ratione uiuendi disserunt, magni homines, ut sunt (1); sint eruditi; sint ueritatis et uirtutis magistri (2); dummodo sit haec quaedam, siue a uiris in rerum publicarum uarietate uersatis inuenta, siue etiam in istorum otio ac litteris tractata res, si-
P. 208. cut est, minime | quidem contemnenda, ratio ciuilis et disciplina populorum; quae perficit in bonis ingeniis, id quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis quaedam et diuina uirtus exsisteret (b). Quod siquis ad ea instrumenta animi, quae natura, quaeque ciuilibus institutis habuit, adiungendam sibi etiam doctrinam, et uberiorem rerum cognitionem putauit, ut ii (c) ipsi qui in

(a) Num sententia complenda est ex Cic. fin. v. 20? *qui altiore animo sunt, capessunt remp. honoribus imperiisque adipiscendis*. An potius ex Ouidio fast. I. 300? *altius humanis exseruisse caput*. Apud Lact. inst. III. 10 philosophi aiunt, *eo dirigendam esse mentem, quo uultus erectus est*. (b) Cod. *exsisteteret*. (c) Vox *ii* concluditur in cod. puncto utrimque ut separetur a reliquis.

usque penetrauit: nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognouimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis etc. *quae contuens animus accedit ad cognitionem deorum; ex qua oritur pietas, cui coniuncta iustitia est*. Haec fere docent quid hoc codicis loco desideremus, atque ut Cicero ad dicendum de iustitia aditum sibi patefecerit.

(1) Intelligit philosophos. Sententia huius tulliani loci aperte utitur Lactantius institutionum initio; locutionem ipse Tullius refricat leg. I. 5: *sit ista res magna, sicut est*.

(2) Tulliane, et quidem ut puto ex hoc opere, Lactantius inst. I. 1: *maiore in gloria philosophi fuerunt, recte enim uiuendi doctores sunt existimati*.

horum librorum disputatione uersantur, nemo est quin eos || anteferre omnibus debeat. Quid enim potest esse praeclarius, quam qum (a) rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et cognitione coniungitur? Aut quid ·P·Scipione, quid ·C·Laelio, quid ·L·Pilo perfectius cogitari potest (1)? qui nequid praetermitterent, quod ad summam laudem clarorum uirorum pertineret, ad domesticorum maiorumque morem etiam hanc (b) a Socrate aduenticiam doc|trinam adhibuerunt (2). Quare qui utrumque uoluit et potuit, id est ut qum maiorum institutis tum doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consecutum puto. Sin aliter sit utra (c) uia prudentiae deli- P. 201. P. 202.

(a) Ita cod. *qum* et mox *cum*. Custoditur nimirum hoc loco diligenter grammaticorum apud Quintilianum praeceptum inst. I. 7 ut *cum, si tempus significaret, per q; si comitem, per c; si uero causam per q ac duas sequentes uu scriberetur*. Scripturae tamen *qum* diserte contradicit Martianus lib. III. cap. de mutis: *q numquam sine duabus uocabulis ponitur, quarum prior erit u*. Superioribus de rep. libris semper scribitur *cum*. Variat ergo scriptura. (b) *Hanc* superadditur. (c) Num est tmesis pro *alterutra sit*? An simul est metathesis pro *alterutra st*? In codice fit pausa post *sin*.

(1) Idem Cicero de or. II. 37: *non tulit ullos haec ciuitas aut gloria clariores, aut auctoritate grauiores, aut humanitate politiores ·P·Africano, ·C·Laelio, ·L·Furio* (Pilo). Similiter de his triumuiris loquitur pro Arch. VII.

(2) Consonat sibi Tullius tusc. IV. 3: *sapientiae studium uetus id quidem in nostris, sed tamen ante Laelii aetatem et Scipionis non reperio quos appellare possim nominatim*. Profecto et ipsi Catoni, qui Laelio et Scipione paulo fuit senior, doctrina transmarina atque aduentitia defuit. Cic. or. III. 33.

genda, tamen etiam sicui uidebitur illa in optimis studiis et artibus quieta uitae ratio beatior, haec ciuilis laudabilior est certe et inlustrior (1): ex qua uita sic summi uiri ornantur, ut uel M' (a) Curius,

Desiderari uidentur paginae sex.

Quem nemo ferro potuit superare nec auro (2);

uel || (b) . . . .

(a) Cod. mendose *M·* id est *Marcus* pro *M'* id est *Manius*.

(b) Sequentibus amissis paginis uidetur Cicero persecutus, partim saltem, laudes romanorum bello togaque praestantium. Et quidem quum in suprascriptis fiat mentio Curii, et mox sine dubio in lacuna Fabricii atque Coruncanii, belli epirensis heroum, uidebatur huius folii materia ualde cohaerere cum illa, quae prima est in meo uolumine, ubi scilicet laudantur uiri primo bello punico illustres: bellum enim epirense consecuta est dimicatio cum Karthaginiensibus. Itaque his indiciis commotus dixi p. 2 in notis, fore ut alio loco de ista lacuna loquerer. Illud etiam accedebat nexûs indicium, quod Cicero persaepe heroas belli epirensis coniunctim celebrat cum illis punici belli, ut pro Plancio xxv, tusc. I. 46, N.D. II. 66, parad. I, de sen. xiii. Sed tamen ne ibi hoc folium collocarem, id me in primis deterruit, quod inter mentionem Curii et illam Duelii maius iusto spatium intercederet: quippe illud folium est quaternionis tertii secundum, hoc autem necessario fuisset secundi intimum; ex quo consequebatur ut paginis octo abesset a Duelio Curius, quod prorsus improbabile est ob aetatis uiciniam. Praeterea libri primi folia in superiore margine inscriptam habent libri ipsius notam; tertii contra libri folia omnia libri nota carent; hoc autem folium reapse nota libri destituitur. Adde quod tertius liber uidetur ex alio exemplari ab eodem amanuense descriptus; uariat enim interdum orthographia ab illa librorum priorum, cuius rei exemplum hoc ipso in folio uidimus, nempe *qum* pro *cum*. Laus quoque illa Scipionis, Laelii et Pili scribitur rectius in tertii libri prohoemio, notis iam dialogi personis, quam in operis exordio, nondum cognitis. Et quidem hi tres praecipue tertio in libro disputant. Denique hoc folium haud

(1) Contra Cic. ad Att. II. 5.

(2) Videtur e deperditis Ennii uersibus. Sane hunc olim uersum legebat imitabaturque Claudianus bel. get. 131: *pectora Fabricii donis inuicta uel armis*. Curii fortitudo et abstinentia satis notae sunt. Confer saltem Cic. de sen. xiii. Quin adeo legendus est etiam Saluianus de G.D. I. 2, qui non aliena a Tullio scribit.

IIII. ... (a) fuisse sapientiam (1) : tamen hoc in ratione utriusque generis interfuit, quod illi uerbis et artibus aluerunt naturae principia (2), hi autem institutis et legibus (3). Pluris uero haec tulit una ciuitas (4), si minus sapientis; quo- P. 23.

absurde inseri poterat in id quod heic mox sequitur, ita ut esset intimum quaternionis XXVIII; quominus tamen id facerem, obstabat quod quatuor exiguae, quae fuissent reliquae, paginae minime sufficere uidebantur ei sermoni qui Phili orationem praecedere debebat: nam et explendum erat prohoemium, et dicendum de secundi diei initio, et Fannius cum probabili causa a conuentu submouendus: tum sermo personarum redintegrandus, tum rogandus Philus ut contra iustitiam dissereret, qui reapse codicis p. 21 eam spartam ornandam suscipit. Haec omnia in tam exiguo spatio membranarum concludi uix poterant. Itaque hoc folium praeuertendum esse uidebatur, ut feci.

(a) Lactantii ex Tullio locus, quem p. 119 incerta sede collocaui, idcirco ad primi potius libri prohoemium pertinere uidebatur, quia eodem in capite alia dicit Lactantius, quae prohoemio illo continentur. Nunc siquis id frustum probabiliter huc trahat (ut ego ibidem dubitaui) sedes quidem eius uidetur esse in hac lacuna, breui ante quartum caput interuallo.

(1) Locutus fuerat Cicero in lacuna de illa exquisitiore et abstrusa sapientia, quam philosophi quidam iactabant. En uero ut sibi ipse supplementa dat auctor Laelii ore de am. cap. V: *eam sapientiam interpretantur quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea quae sunt in usu uitaque communi, non ea quae finguntur aut optantur spectare debemus. Numquam ego dicam ·C· Fabricium, M' Curium* etc. *ad istorum normam fuisse sapientes* etc. Eadem dicit Cicero de off. III. 4, concluditque neminem exquisite sapientem fuisse, nec ipsum Catonem aut Laelium. Conspirat cum Tullio Lactantius inst. III. 14. VI. 6; epitom. XXX. XL; de op. D. cap. I.

(2) De philosophis artium cultoribus primis Celsus in prohoemio.

(3) Contentio est politicorum cum philosophis.

(4) Cic. N.D. II. 66: *multos et nostra ciuitas et Graecia tulit singulares uiros* etc. Cicero tusc. IV. 3 ait, *Romanos, Laelio et Scipione adulescentibus, bene uiuendi disciplinam uita magis quam litteris esse persecutos.*

niam id nomen illi tam restricte tenent (1); at certe summa laude dignos, quoniam sapientium praecepta et inuenta coluerunt. Atque etiam ((a) quod et sunt laudandae ciuitates et fue-

P. 24. runt (b); quo|niam id est in rerum natura longe maximi consilii constituere eam rem publicam, quae possit esse diuturna (2):) si singulos numeremus in singulas, quanta iam reperiatur (c) uirorum excellentium multitudo (3)? Quod (d) si aut Italiae Latium, aut eiusdem sabinam aut uolscam (e) gentem, si Samnium, si Etruriam, si magnam illam Graeciam conlustrare animo uoluerimus (f); si deinde Assurios, si Persas, si Poenos, si haec (4) ||....

Desiderantur paginae duodecim.

P. 21. V..... *aduo*cati. Et Pilus; praeclaram uero causam ad me defertis, qum (g) me improbitatis

(a) Hanc parenthesim suis signis, contra morem mei libri, designandam iudicaui: nisi enim lectores de parenthesi certiores facerem, procul dubio obscurus hic eis locus euaderet.

(b) Num locus ἑλληνίζει istoc fere modo *καὶ μὴν καὶ νῦν εἰσιν εὐδοκιμοῦσαι πόλεις καὶ πρότερον ἦσαν*? Sane Cicero ciuile opus scribens in mediis Graecorum scriptis uersabatur. (c) Ita codex; at alibi *repp*. (d) *Quod* superadditur. (e) Ita cod. 2. manu; at 1. *bolscam*. (f) Cod. *uetuerimus*. (g) Cod. *quam*.

(1) Hanc paucitatem irridet etiam Lactantius inst. IV. 1.

(2) Sic Plato leg. IV. p. 714 legislatorem id omnino spectare iubet, ut reip. opes sint diuturnae,

(3) Legesis Augustinum C. D. lib. XVIII.

(4) In lacuna enumerauerat Cicero politicorum, praesertim romanorum, copiam; cui codicis defectui medetur quodammodo ipse auctor de or. I. 2. 48, III. 33, praesertim uero N. D. II. 66; quos locos qui leget magnum huius lacunae solamen inue-

patrocinium (a) suscipere uoltis (1). Atqui (b) id tibi, inquit Laelius, uerendum st (c), si ea dixeris quae contra iustitiam dici solent, ne sic etiam sentire uideare, qum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei (2); neque sit ignota consuetudo tua contrarias in partis disserendi, quod ita facillume uerum inueniri putes. Et Pilus, heia uero, inquit, geram | morem uobis, et me oblinam (3) P. 22.
sciens; quod quoniam qui aurum quaerunt non putant sibi recusandum, nos qum (d) iustitiam quaeramus, rem multo omni auro cariorem (4), nullam profecto molestiam fugere debemus. Atque utinam quemadmodum oratione sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret

(a) Ita cod. melius quam supra lib.II. 14 cum duplici *cc*, quod tamen ibi quoque emendaui. (b) Ita 2. manu; at 1. *adqui*. (c) Ita cod. facta aphaeresi, tametsi interposita sit *m*. Scilicet etiam in carmine elidi solet *m*, quia in pronunciando supprimebatur. (d) Cod. 1. manu *quam*; tum deleta *a*.

niet. Est autem haec quoque Platonis imitatio, apud quem reip. II. p.366 mos Socratis aliorumque philosophorum fuisse dicitur, ut iustitiae laudationem a priscis heroibus exordirentur.

(1) Inuidiam in re simili deprecantur apud Platonem Glauco reip.II. p.361, et Socrates V. p. 451.

(2) Imitatio rursus Platonis est reip.II. p.368. Philus inter uiros bonos apud Cic. de am. VI. Is fidei causa Mancinum dedidit Numantinis.

(3) More eorum qui aurum in fluuiis quaerunt, aut metalla tellure effodiunt. Confer Silium I. 231, et Statium siluar. IV. 7. 15.

(4) A Platone haec sunt reip. I. p. 336: εἰ μὲν χρυσίον ἐζητοῦμεν . . δικαιοσύνην δὲ ζητοῦντας, πρᾶγμα πολλῶν χρυσίων τιμιώτερον.

* Q. xxζii. (a) Desiderari uidentur paginae quatuor.

alieno! Nunc ea dicenda sunt ·L· Furio Pilo quae Carneades (1), graecus homo et consuetus quod commodum esset uerbis * (b) ‖ . . . . .

. . . .

(a) Utrum nota ζ significet v an vi, haud inepta lis fuit inter antiquarios, quorum recentiores significatum secundum tuentur. Legesis Fabrettum inscr. p. 540; Maffeium hist. dipl. p. 135; Ritterium ad prol. Gotofr. cod. theod. p. 212 in notis; praesertim uero Maurinos nou. tract. dipl. t. III. p. 513. sqq. Ego plane recentiori sententiae subscribo, ita ut hic sit quaternio xxviii non xxvii. Vidi enim insigni uetustate codicem quendam uaticanum, litteris maioribus exaratum, ubi in calce manu prisca scribitur *hic liber habet quaterniones* xxxζ, tum eadem manu additur explicatis litteris *triginta et sex*; eademque prorsus scriptio fit iterum ibidem alia manu antiqua, simul notis illis numeralibus, simul litteris etiam explicatis. Quo duplici testimonio haec causa ac iudicium finiri uidetur. Est autem id graecum ipsum ἐπίσημον, non gothica illa quintadecima littera quae hac forma significat *sexaginta*. Ceterum quod ad hanc sententiam firmandam ait Fabrettus repetitque Ritterius, numquam quatuor IIII subdi post ζ, id quidem aliter interdum fit in alio saltem, quem item obseruaui, uaticano codice haud spernendae uetustatis; mendum id tamen sequioris aeui potius existimem, quam ut ab illa praeclara sententia, quae melioribus nititur fundamentis, discedam. (b) Sententiam sic fere continuare licet: *apte conprehendere, qum copiosissime dissereret, tamen nostris hominibus, uiris bonis, probare minime potuit. Meminisse enim uos credo, eum qum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, ·P· Cornelio ·M· Marcello coss., audiente Galba et Catone, nobis quoque mecum, Scipio et Laeli, praesentibus, disputare de iustitia* etc. Cic. de or. II. 37. tusc. iv. 3. Idem III. 18 ponit inter eos, qui Carneadem Romae audiuerunt, etiam Crassi socerum Scaeuolam, eum scilicet qui his de rep. dialogis interest iam aetate quaestorius (de rep. I. 12). Ergo annum nunc saltem xxxvi agebat Scaeuola; neque enim ante decennalem aetatem audiuisse Carneadem credendus est. Quis tamen Ciceroni credat, Scaeuolam qui id aetatis fuerit, illa nobilitate, tantisque opibus, in quaestura adhuc substitisse? Videtur igitur μνημονικὸν Ciceronis ἁμάρτημα; sicut idem de am. xii facit ·C· Gracchum hoc ipso anno tribunum, qui tamen nonnisi aliquot annis post fuit.

(1) Sequentem orationem contra iustitiam totam a Carneade sumpsisse Tullium ait libere Lactantius inst. v. 17: *adeone iustitiam, o Furi, uel potius o Carneade, cuius est illa omnis oratio* etc. Sed tamen inferius quaedam

Neque ego hercle ex mea animi sententia loquar, *sed* ut Carneadi respondeatis, qui saepe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet (a). *Nonius uoc. calumnia* (b).

VI. Carneades academicae sectae philosophus, cuius in disserendo quae uis fuerit, quae eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum (c) ex praedicatione Ciceronis intelleget (1) aut Lucilii (2), apud quem disserens Neptunus de re difficillima, ostendit non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum orcus remittat. Is cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputauit de iustitia copiose, audiente Galba et Catone censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contra-

(a) Lactantius inst. VII. 7: *academicis ad omnia respondere propositum est, quod est potius calumniari et illudere*. Varietates in Nonii codicibus sunt, *Carneadis respondentis* in quatuor; *respondeas* in uno; *calumpnia* in uno. (b) Audacter hoc frustum tertio in libro collocaui, quamquam tres, quas inspexi, Nonii editiones id secundo libro dant; e nouem autem uaticanis Nonii codicibus quinque idem secundo aeque libro dant; nam quatuor reliqui eo carent. Sed enim grammaticos, praesertim in numeralibus notis, esse corruptissimos et saepe docui, et mox de Nonio iterum ipso, et deinceps de Gellio confirmabo. Certe uix uerisimile uidetur Carneadis mentionem fieri ante tertium librum.

(c) Var. lect. *qui nescit, is*.

sunt, quae a Carneade dici non potuerunt. Carneadis mors refertur ab Apollodoro apud Laërtium IV. 9. 7 ad annum quartum olympiadis CLXII, quo fere ipso anno de rep. disputabatur. Eiusdem eloquentiam laudauerant in suis historiis Polybius et Rutilius teste Gellio VII. 14, quorum historicorum scripta non ignorauit Cicero. Denique Phili copiosam disputationem contra iustitiam legebat Seneca ep. CVIII.

(1) Ergo Cicero in praecedente lacuna Carneadis eloquentiam laudauerat, ex sententia ut dixi Polybii et Rutilii; quibus adde Hieronymum prol. in Sophon, et Philostratum uit. sophist. I. 4.

(2) Num Lucilii locum sumit Lactantius ex ipso Ci-

ria disputatione subuertit; et iustitiam quam pridie laudauerat sustulit (1); non quidem philosophi grauitate, cuius prudentia (a) firma, et stabilis debet esse sententia; sed quasi oratorio exercitii genere, in utramque partem disserendi. Quod ille facere solebat, ut alios quidlibet adserentes posset refutare (2). Eam disputationem, qua iustitia euertitur (b), apud Ciceronem ·L· Furius recordatur: credo quoniam de re publica disserebat, ut defensionem laudationemque eius induceret (3), sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem, iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia quae pro iustitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, euertere. *Lactantius inst. v. 14.*

VII. Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de iustitia multa dixerunt, adserentes et extollentes eam summa laude uirtutem, quod suum cuique tribuat, quod aequitatem in omnibus seruet, et qum ceterae uirtutes quasi tacitae sint, et intus inclusae, solam esse iustitiam, quae nec sibi tantum conciliata sit, nec occulta, sed

(a) Ita pleraque exemplaria; alia tamen habent *prudentiae*, alia uerbum rectius omittunt. (b) Alia exempl. *subuertitur*.

cerone de rep? Confer Plinii uerba a me in testimoniis laudata, ubi alius Lucilii locus a Cicerone in hoc opere usurpatur.

(1) Locum hunc spectat Hieronymus ep. L.2.

(2) De Carneade eiusque dubitandi instituto confer Tullium acad. IV.45, diuin. I.30, N.D. I. 5, tusc. III. 22; Plin. VII.30; Senec. de br. uit. cap. XIV; Arnob. II. p. 48; Minuc. cap. 13; Hieron. ep. 50. et ad Ruf. II. 10, et comm. in Eccl. cap. X; Sextum emp. contra log. et phys. Ab Augustino, qui academicos refutauit, Carneades primum, Cicero postremum, academiae tertiae caput fuisse dicuntur.

(3) Nempe ut Carneadi responderetur, uti dicitur in noniano fragmento.

foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quamplurimis prosit. Quasi uero in iudicibus solis, atque in potestate aliqua constitutis iustitia esse debeat, et non in omnibus. Atquin (a) nullus est hominum, ne infirmorum (b) quidem ac mendicorum, in quem iustitia cadere non possit. Sed quia ignorabant quid esset, unde proflueret, quid operis haberet, summam illam uirtutem, id est commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. Nec immerito extitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et iustitiam, quae fundamentum stabile non habebat, euerteret; non quia uituperandam esse iustitiam sentiebat, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil certi, nihil firmi de iustitia disputare. *Lactantius epitom. cap. LV* (1).

Iustitia foras spectat (c), et proiecta tota est atque eminet (d). *Nonius uoc. proiectum*.

(a) Ita *atquin*, ut Horatii codices epist. I. 7. 2. apud cl. Feam. Ceterum in codice de rep. scribi solet *adqui*. (b) Frustra aliquot critici malunt heic *infimorum*. Nonne enim Lactantius sic loquitur etiam de opif. D. cap. III *homo inops et infirmus*?

(c) Nonii tres editiones *expectat*, quod mendum corrigitur manu uiri docti in meo plantiniano exemplari. (d) Hic et sequens locus citatur in Nonii editionibus e secundo de rep. Verumtamen ad hunc quod adtinet, nulla est uaticanorum Nonii codicum auctoritas, quia is in omnibus desideratur. Pertinere autem non ad secundum sed ad tertium de rep. librum, constat omnino e suprascripto Lactantii fragmento in quo idem comprehenditur.

(1) Neque Tullium neque opus de rep. appellat Lactantius; sed tamen duo, quos subiungo, ex Nonio loci euidenter me admonuerunt Tullium heic exscribi a Lactantio, et quidem copiosius quam a Nonio, cuius duae auctoritates in Lactantii oratione continentur. Iam ipsum Lactantium non e secundo sed e tertio de rep.

Quae uirtus (a), praeter ceteras, tota se ad alienas porrigit utilitates (b) atque explicat (c). *Idem uoc. explicare*.

P. 205. VIII. . . . et reperiret et tueretur; alter autem de ipsa iustitia quattuor impleuit sane grandis libros (1). Nam ab Chrysippo nihil magnum nec magnificum desideraui, qui suo quodam more loquitur, ut omnia uerborum momentis, non rerum ponderibus, examinet (2). Illorum

(a) Ita editiones et duo Nonii codices; alii uero codices habent *uirtutis* mendose. (b) Constans est in nouem uaticanis codicibus ordo hic uerborum; at in editionibus praeposterus est *utilitates porrigit*. Quod autem in codd. uariat *utilitates* et *utilitatis*; id frustra fit. Neque enim in *is* acc. exeunt nisi ea quorum genitiuus desinit in *ium*. Recole p. 72. n. b. (c) Hic quoque locus, ut dixi, in editionibus citatur e secundo de rep. libro, sed mendose, uti demonstrat, praeter alia indicia, Lactantius. Codicum Nonii uaticanorum mira uarietas est; namque in uno omnia desunt; in sex, nomen Ciceronis, titulus operis, et libri nota, omittuntur, relicto spatio; in octauo tribuitur locus absurde libro Virgilii secundo. Denique in nono codice scintilla aliqua ueritatis est: nam quum praecedat locus ex tertio de officiis, noster hic dicitur *ex eodem libro*; tenemus igitur tertium librum, quamquam adhuc fallimur in opere. Atque ex his saltem cognoscimus, falsam illam libri secundi inscriptionem, quae est in editionibus, a nullo uaticano codice confirmari.

haurire quis dubitet, quum mentio fiat operum de iustitia tum Platonis tum etiam Aristotelis, quae scripta mox ipse Cicero cap. VIII appellat?

(1) Sermo est de Platone et de Aristotele, ut cognoscimus e praedictis Lactantii locis, praetereaque ex eodem Lactantio inst. V. 17. Plato quanta scripserit de iustitia uidemus; Aristotelis autem libri de iustitia quatuor noti sunt ex Laërtio V. 12, aliisque auctoribus.

(2) Chrysippi ingenium et elocutionem nouimus ex Cic. fin. IV. 3, N. D. III. 10; Front. de or. I. 1; Hier. in. Ruf. I. 16. 30. Chrysippi libros περὶ δικαιοσύνης et περὶ δικαίου et περὶ πολιτείας ex Laërt. VII. 11; Plut. de repug. stoic; Sext. emp. III. 205. 246, et in eth. 192. 193, quo postremo loco in notis Fabricius Chrysippi libros de iustitia adiunctos

fuit heroum (1) eam uirtutem (2), quae est una, si modo st, maxime munifica et liberalis, et quae omnis magis quam sepse (a) diligit, aliis nata potius | quam sibi, excitare iacentem (b), et in illo diuino solio non longe a sapientia conlocare. Nec uero illis aut uoluntas defuit; quae enim iis scribendi alia causa, aut quod omnino consilium fuit? aut ingenium, quo omnibus praestiterunt. Sed eorum et uoluntatem et copiam causa uicit (3). Ius enim de quo quaerimus, ciuile est aliquod, naturale nullum (4): nam si esset; ut calida et frigida, P. 206.

(a) Ita cod. 1. manu; secunda autem *se ipse*, male; tum quia Seneca ep. CVIII legebat *sepse*; tum quia si separetur, dicendum esset *se ipsa*. (b) Lactantius de ira D. XVIII: *si iacet, excitanda est.* Confer etiam inst. III. 14.

fuisse libris eiusdem de rep. existimat. Merito autem in oratione carneadea mentio Chrysippi fit. Carneadis enim cum Chrysippo disputationes notissimae sunt ex Cic. tusc. IV. 24, Val. M. VIII. 7, August. in Crescon. I. 24. Chrysippi autem repugnantias non secus atque Carneadis scribit Plutarchus praedictus. Graphicam iustitiae imaginem ipsis Chrysippi uerbis scribit Gellius XIV. 4, quem locum artifices, qui Themin pingunt, utiliter legent.

(1) Platonis et Aristotelis.

(2) Scilicet iustitiam, quam Plato reip. I. p. 351 sapientiae et uirtutis ipsius nomine appellat. Lactantius epit. LV iustitiam a sapientia non distinguit.

(3) Lactantius inst. V. 17 hunc locum exprimit: *Plato et Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiam defendere cupierunt, effecissentque aliquid, si conatus eorum bonos, si eloquentiam, si uirtutem animi et ingenii* etc. *Itaque opus illorum inane atque inutile iacuit.*

(4) Confer Hieronymum in Iouin. II. 17; immo uero potius Lactantium inst. VI. 9 qui huic iniquae sententiae contradicit: *cur per omnes populos diuersa et uaria iura*

P. 17. et amara et dulcia ; sic essent iusta et in||iusta eadem omnibus (1).

VIIII. Nunc autem, siquis illo pacuiano (a) inuehens (b) alitum anguium (c) curru (2) multas et uarias gentis et urbes despicere et oculis conlustrare possit (3) ; uideat primum in illa incorrupta maxume gente Aegyptiorum , quae plurimorum saeculorum et euentorum memoriam litteris continet, bouem quendam putari deum, quem Apim Aegyptii (d) nominent: multaque alia portenta apud eosdem , et cuiusque

P. 18. generis | beluas numero consecratas deorum (4).

(a) Cod. 2. manu *pacuuiano*; at 1. *paculano*. Sane mendose *l* pro *i*; ceterum unam *u* pro *duabus* nummi ueteres exhibent, nempe *Paquius* pro *Pacuuius*. (b) Ita pro *inuectus* scribit indubitate Cicero etiam N.D.I.28. (c) Cod. mendose *angulum*. (d) Heic interpungitur in cod.

sunt condita, nisi quod unaquaeque gens id sibi sanxit, quod putauit rebus suis utile?

(1) Eadem est obseruatio Platonis in Minoë p. 315; nec non Horatii sat. I. 3. 113. Sed uerius ab Augustino in ps. IC. 5 dicitur sicut oculus album et nigrum, ita homo aequitatem iniquitatemque discernere.

(2) Videtur locus e Pacuuii Medo. Nunc autem haud dubio indicio ad Pacuuium referendus est senarius ille qui ex incerto poëta profertur a Cic. de inuent. I. 19: *angues ingentes alites iuncti iugo* ; quem uersum spectat Philus haec loquens. Fabula Medi est apud Hyginum XXVII, ubi Medea curru iunctis draconibus superuenit.

(3) Mores gentium uarios, qui heic sequuntur, multo copiosius scribunt Hieronymus in Iouin. II. 7. sqq. et Sextus III. 24, et contra eth. 190. sqq. quos auctores haud paenitendo cum fructu ii legent qui naturali ciuilique historiae student. Est item insignis locus Herodoti III. 38.

(4) Rem apud ueteres auctores exploratissimam confirmant magnopere pictae tot papyri, quas docti peregrinatores in Europam ex Aegy-

Deinde Graeciae, sicut aput nos, delubra magnifica humanis consecrata simulacris, quae Persae nefaria putauerunt: eamque unam ob causam Xerses inflammari Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus contineri nefas esse duceret (1). Post autem cum Persis et Philippus qui cogitauit, et Alexander qui gessit, hanc bellandi causam infe||rebat quod uel- P. 27.
let (a) Graeciae fana poenire (b): quae ne reficienda quidem Graii putauerunt, ut esset posteris ante os documentum Persarum sceleris sempiternum (2). Quam multi, ut Tauri in Axino (c),

(a) Ita 2. manu; at 1. *bellet*. (b) Ita cod. Et notemus orthographiam, simulque uim τοῦ *poenire* pro *ulcisci*. (c) Euxinus ab antiquis dictus fuit *Axenus* (ἄξεινος ionice) teste Strabone VII. p. 458 et 460, nec non Ouidio trist. IV. 4. 56. Heic autem scribitur *Axinus*. Sic illa ciuilis sententia apud Aristotelem nicom. IX. 10 μήτε πολύξεινος μήτ' ἄξεινος.

ptiorum sepulchris fanisue deuehunt, aut in suis ephemeridibus exprimunt. Genus id aegyptiacorum studiorum nos ipsi posthinc cumulaturi sumus, edendis uaticanis, quas lithographico prelo paramus, papyris cum idonea notitia. De origine beluini cultus in Aegypto Lact. inst. II. 13; Cic. N.D. I. 36.

(1) Rem narrat Cicero etiam leg. II. 10. Sententiam uero copiose uersat Arnobius lib. VI; praetereaque Lact. inst. II; Cyprianus de idol. uan.; Varro et Seneca apud Augustinum C.D. IV. 9. 31. VI. 10; Macrob. somn. I. 2. Tacit. de mor. Germ. IX, et hist. V. 5. Plut. in Num. VIII. Insulsa ceteroqui Xersis illa sententia fuit.

(2) Decretum hoc Graecorum memorat Pausanias X. 35, additque illius causam eandem quam Cicero εἰς τὸν πάντα ὑπολείπεσθαι χρόνον τοῦ ἔχθους ὑπομνήματα.

ut rex Aegypti Busiris, ut Galli, ut Poeni, homines immolare et pium et diis immortalibus gratissimum esse duxerunt (1). Uitae uero instituta sic distant, ut Cretes et Aetoli latrocinari honestum putent (2): Lacaedemonii suos
P. 28. omnes agros esse dictitarint | quos spiculo possent attingere (3). Athenienses iurare etiam publice solebant omnem suam esse terram, quae oleam frugesue (a) ferret (4). Galli turpe esse

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *fluges*. De *L* pro *S* diximus lib. I. 5. p. 18. n. c.

(1) Dianae in Tauride, Busiridis in Aegypto quis nescit aras? De Gallorum Poenorumque humanis sacrificiis Ennius apud Festum uoc. *puelli*; Plato in Minoë p. 315; Dionys. I. 38; Strabo IV. p. 303; Diodor. V. 31. 32; Clitarch. apud Suid. uoc. σαρδώνιος γέλως; Lactant. inst. I. 21; August. C. D. VII. 19; Oros. IV. 6. 21; Seruius aen. III. 57. Auctorum horum a me obseruatorum agmen claudat Minucius cap. XXX, cum multis auctoribus aliis qui ibidem in notis citantur.

(2) Aetolorum legem praedandi firmissimam recitat Polybius XVII. 4. IV. 3. Idem ait VI. 46, apud Cretenses nullum turpe putari lucrum. Generatim hanc iniquam praedandi sententiam tribuit priscis hominibus scholiastes ambrosianus a me editus ad Hom. odyss. III. 73. XIV. 230.

(3) Dicti huius laconici testis Plutarchus apoph. lac. t. VI. p. 819, et quaest. rom. t. VII. p. 83. Idem prope dictum tribuitur Pittaco a Plut. reip. ger. pr. t. IX. p. 265, et Lysandro atque Agesilao apoph. lac. et reg. p. 721, 791, 855. Quin et Romulus, ut obseruat Plutarchus, nullos terminos agro posuit ut Romanis liceret progredi; Numa uero rex iustus agrum limite finiuit. Plut. Num. XVI.

(4) Pars haec erat iurisiurandi ephebορum: ὅροις χρήσασθαι τῆς Ἀττικῆς, πυροῖς, κριθαῖς, ἀμπέλοις, ἐλαίαις. Hanc uero particulam sapienter animaduertit Petitus in Plutarcho Alcib. XV, addiditque reliquae formulae, quae extabat apud Pollucem

ducunt frumentum manu quaerere: itaque armati alienos agros demetunt (1). Nos uero iustissimi homines, qui (a) transalpinas gentis oleam et uitem serere non sinimus, quo pluris sint nostra olinueta nostraeque uineae (2): quod qum faciamus, prudenter facere dicimur, iuste non dici||mur; ut intellegatis discrepare ab aequitate sapientiam (3). Lycurgus autem ille legum optumarum et aequissumi iuris inuentor agros locupletium plebi ut seruitio colendos dedit (4). P. 203.

X. Genera uero si uelim iuris, institutorum, morum consuetudinumque describere, non modo in tot gentibus uaria, sed in una urbe, uel in hac ipsa, milliens mutata demonstrem: ut hic iuris noster interpres alia nunc Manilius iura dicat esse de mu|lierum le- P. 204.

(a) Omittendum uidetur *qui*.

atque Stobaeum. Rem modo confirmat Cicero.

(1) Sic aiunt Diodorus v. 32, et Nicolaus damascenus.

(2) Notanda haec Romanorum seueritas, quae tamen diutius non uidetur perseuerauisse. Utique multo post Domitianus in prouinciis extra Italiam multum uinetorum succidi iussit. Suet. in eo cap. VII; quam legem sustulit Probus. Vopisc. in eo cap. XVIII. Vim legum eiusmodi gentes aliquot noui orbis nuperius passae sunt. Saeuitia Romanos Poeni excesserunt, dum omni cultu ac satione Sardiniae interdixerunt, ut ait Aristoteles mir. aud. p. 708.

(3) Rem explicat Lactantius inst. V. 14, et epit. LVII. Contradicit Cicero off. II. 3. 9, III. 15; et Socrates apud Xenoph. memor. III. 9. 5. Plato quidem apud Cic. off. I. 19 scientiam a iustitia remotam, calliditatem potius quam sapientiam ait esse appellandam.

(4) Helotis scilicet.

*

gatis et hereditatibus, alia solitus sit adulescens dicere, nondum uoconia lege lata (1): quae quidem ipsa lex utilitatis uirorum gratia rogata in mulieres plena st iniuriae (a). Cur enim pecuniam non habeat mulier? cur uirgini uestali sit heres (2), non sit matri suae? Cur autem, si pecuniae modus statuendus fuit feminis, ·P· Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris milliens (b), salua lege; mea triciens non posset (3) ‖ ......

Desiderari uidentur paginae duae.

(a) Lege uoconia nihil iniquius dici aut cogitari posse putat Augustinus C. D. III.21. Quod autem idem ait ea lege *nec unicam filiam* heredem fieri licuisse, error uidetur pro *nisi unicam filiam*: docet enim in hoc opere Tullius a filia unica potuisse hereditatem capi. Augustini tamen codices uaticani, quotquot consului, etiam ualde ueteres, constanter tuentur editionem *nec*; itemque editiones non recentes solum, uerum etiam antiquissimae anni MCCCCLXVII et MCCCCLXX, nec non uetus operis interpres italus. (b) Ita cod. Frustra autem Caper p. 2241 praecipit ut sine *n* scribantur *millies, centies, decies*.

(1) Lata est uoconia lex anno urbis DLXXXV, id est quadragesimo ante hunc de rep. dialogum, Manilio tum adulescente.

(2) Ipse Numa, ut ait in eius uita cap. X Plutarchus, uestalibus, uiuente etiamnum patre, testamentum condere concessit. Adde Caium I, 145.

(3) Ergo filia Crassi, quod unica esset, potuit hereditatem uel maximam adire; contra Phili, qui alios heredes suos haberet, filiae ne multo quidem minorem cernere licuit. Adde Cic. in Verr. I. 41: *P. Asellus cum haberet unicam filiam, neque census esset; quod eum natura hortabatur, lex nulla prohibebat, fecit, ut filiam bonis suis heredem institueret. Heres erat, filia; faciebant omnia cum pupilla, legis aequitas, uoluntas patris, edicta praetorum, consuetudo iuris eius, quod erat tum cum Asellus est mortuus* etc. Operae autem pretium erit cognoscere quae ibidem Asconius de censis dicit, nec non ipse Cicero in eadem oratione cap. XLIII, et Dio

XI. . . . . sanxisset iura nobis (1); et omnes P. 13.
isdem (a) et idem non alias aliis uterentur. Quaero autem; si iusti hominis et si boni st (b) uiri parere legibus; quibus? an quaecumque erunt (c) (2)? at nec inconstantiam uirtus recipit, nec uarietatem natura patitur; legesque poena, non iustitia nostra, comprobantur. Nihil habet igitur naturale ius: ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. An uero in legibus uarietatem esse dicunt; natura autem uiros bonos eam iustitiam | sequi quae sit, non P. 14.
eam quae putetur (3)? esse enim hoc boni uiri et iusti, tribuere id quoique quod sit quoque dignum. Ecquid ergo primum mutis tribuemus beluis (d)? non enim mediocres uiri,

(a) Cod. *idem*. (b) Ita cod. 1. manu; at 2. *boni est*. Et quidem supra uidimus *modo st*, et *uerendum st*. Ergo praeter *a*, aliae quoque uocales crasim efficiunt. (c) Ita uidetur cod. 2. manu; at 1. *erant*. (d) Ita cod. 2. manu; at 1. *uelbis* uitiosa metathesi.

LVI. 10. Rursus aliam controuersiam de filiae hereditate iuxta legem uoconiam exponit Cic. fin. II. 17. Voconiam adhuc uocat ad partes Plinius pan. cap. XLII; sed eandem sua iam aetate oblitteratam dicit Gellius XX. 1. Denique Phili aduersus hanc legem criminationes uix dubito quin Laelius contraria oratione specialiter dissoluerit, partes Catonis tuens, qui olim eam legem uoce magna et bonis lateribus suaserat. Cic. de sen. cap. V.

(1) Acephala sententia refertur ad praedictos populorum uarios mores, mutatasque pro temporibus leges.

(2) Imitatur Cicero Platonem reip. I. p. 339: *νόμους τοὺς μὲν ὀρθῶς τιθέασι, τοὺς δέ τινας οὐκ ὀρθῶς· ἃ δ' ἂν θῶνται, ποιητέον τοῖς ἀρχομένοις;*

(3) Haec uberius disputat Cicero leg. I. 15. sqq. ubi naturale ius magnopere adserit.

sed maxumi et docti, Pythagoras et Empedocles (1), unam omnium animantium condicionem iuris esse denuntiant; clamantque inexpiabilis poenas impendere iis a quibus uiolatum sit animal. Scelus est igitur nocere bestiae (2); quod scelus qui uelit * ‖ . . . .

Q. XXζIII. Exin supersunt duo tantum folia seu paginae octo usque ad initium quaternionis quadragesimi.

XII. Nam qum quaereretur ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum uno myoparone; eodem, inquit, quo tu orbem terrae (a). *Nonius uoc. myoparo et uoc. habere, e III. de rep.*

(a) Nonii fragmentum heic collocaui, quia sermo est de Alexandro macedone, cuius, si bene codicem lego, meminit in proxime sequentibus Cicero. Iamuero hoc dictum archipiratae aduersus Alexandrum fuisse eiaculatum, percommode nos docet Augustinus C. D. IV. 4: *eleganter et ueraciter Alexandro illi magno quidam comprehensus pirata respondit. Nam cum idem rex hominem interrogasset, quid ei uideretur ut mare haberet infestum; ille libera contumacia, quod tibi, inquit, ut orbem terrarum: sed quia ego exiguo nauigio facio, latro uocor; quia tu magna classe, imperator*. Videtur ergo Augustinus pleniorem nobis exhibere hunc Tullii locum et prolixiorem. Eandem prope sententiam recitat Lactantius inst. II. 4. Iam pars quoque prior eius capitis augustiniani incipientis: *remota iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia* etc. utrum e Phili an potius e Laelii oratione sit, uniuersimque utrum tulliana nec ne, merito ambigendum est. Adde et Lactantium de ira D. XVI ff. 8: *sola regnet audacia; nemo tutus esse possit, nisi qui uiribus praeualeat: ita quasi communi latrocinio terra omnis depopulabitur*. Denique idem Lactantius inst. III. 17 archipiratae cuiusquam ad scelera cohortantis refert orationem, quae tamen uix tulliana uidetur.

(1) Pythagoram copiose declamantem contra caedem esumque animalium facit Ouidius metam. XV. 75. sqq. Adi et Iuuenal. XV. 173; Seruium aen. X. 564. Empedoclis eadem de re carmina refert Sextus emp. IX. 129; quia scilicet ille metempsychoseos opinioni adhaerebat, ut ait Proclus a me saepe laudatus.

(2) A pythagorica sententia longe abest Cicero leg. I. 8: *perspicuum est pecudes par-*

. . . . omnibus *quaeri*tote (a). " Sapientia iubet augere opes, amplificare (b) diuitias " proferre finis. Unde enim *potuis*set (c) [Alexander] summus *ille* imperator, *qui* in *Asia olim* [armis] finis imperii propagauit; nisi aliquid de alieno accessisset; imperare, quam plurimis frui uoluptatibus, pollere, regnare, dominari? Iustitia autem praecipit parcere omnibus, consulere generi hominum, suum cuique reddere, sacra, publica, [aliena] non [tangere (d).] | Quid igitur efficitur? Si sapientiae pareas, diuitiae, potestates, opes, honores, imperia (e), regna, uel priuatis uel popu- P. 47. P. 48.

(a) Est haec pagina omnium lectu difficillima. Supplementa inclinatis litteris scribo; uerba autem dubia uncis includo. Ad supplementum *quaeri* quod adtinet, Cic. de am. VII ait: *ab iis, qui ista disputant, quaeritote*. (b) Cod. fortasse *amplificari*. Nonius tamen, qui locum e III. de rep. citat uoc. *proferre*, legebat *amplificare* et *proferre* (pro *augere*). In codice autem uerbi quoque *augere* terminatio obscurata est. (c) Cod. fortasse habet *esset*. Sane fateor spatium codicis non sufficere uocabulo *potuisset*. (d) Lactantius infra cap. XX. *alienum non attingere*. (e) Locutionem exscribit Lactantius inst. III. 11 ff. 14, et v. 21. ff. 10.

tim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad uescendum procreatas. Sane inter ueteres controuersia haec fuit famigerata. Confer Senecam ep. CVIII; Plutarch. περὶ σαρκοφ.; Porphyr. de esu anim.; Hier. in Iouin. II. 7, ep. CVII. 8, et in supposita monachorum regula cap. XII; August. de mor. Manich. II. 28. 36. sqq. et de haeres. XLVI. Quaestionem inter recentiores copiose tractauit Pufendorfius de iur. nat. et gent. IV. 3. Solutio uero praecipua est, quod inter homines et bruta nullum ius intercedit, ut iamdiu obseruauit Sextus emp. contra phys. IX. 130, frustra admodum reclamante Porphyrio.

lis (1). Sed quoniam de re publica loquimur, sunt inlustriora quae publice fiunt: quoniamque eadem est ratio iuris in utroque, de populi sapientia dicendum puto. Et iam omittam alios. Noster hic populus, quem Africanus hesterno sermone a stirpe repetiuit, cuius imperio iam orbis terrae tenetur (2), iustitia an sapientia est e minimo omnium || . . .

Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor.

XIII. Quantum a iustitia recedat utilitas, populus ipse romanus docet, qui per feciales bella indicendo, et legitime iniurias faciendo (a), semperque aliena cupiendo (b) atque rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparauit. *Lactantius inst. VI. 9.*

Quae sunt patriae commoda, nisi alterius ciuitatis aut gentis incommoda? id est fines propagare aliis uiolenter ereptos (c), augere imperium, uectigalia facere meliora *etc.* Itaque haec bona quisquis patriae adquisierit, hoc est euersis ciuitatibus gentibusque deletis aerarium pecunia referserit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur in caelum; in hoc putatur summa et perfecta esse uirtus: qui error non modo populi, et imperitorum,

(a) Var. lect. *inferendo*. (b) Var. lect. *capiendo*. (c) Var. lect. *aliis uiolenter eiectis*.

(1) Nempe *efficiuntur*. Hoc argumento late utitur Plato contra iustitiam reip. I. 338. sqq. Sic loquitur Iuuenalis I. 74, XIV. 207. Grauiter uero Hieronymus in Hierem. II. 5. 26, et in ps. LXXXIII: *philosophorum sententia est; Omnis diues aut iniquus aut heres iniqui*.

(2) Africani scilicet, Paulo geniti, aetate, uicto Perseo, deletis Corintho et Karthagine, Hispania domita, tot aliis prouinciis occupatis, ut obseruat Polybius hist. praef.

sed etiam philosophorum est, qui praecepta quoque dant ad iniustitiam (1). *Lactantius inst. VI.* 6.

XIIII. . . . Sunt enim omnes, qui in populum uitae necisque potestatem habent, tyranni (2); sed se Iouis (a) optimi (b) nomine malunt reges uocari (3). Qum autem certi propter diuitias aut genus aut aliquas (c) opes rem publicam teneant, est factio; sed uocantur illi optimates. Si uero populus plurimum potest, omniaque eius arbitrio reguntur, dicitur illa libertas, est uero licentia. Sed qum alius alium timet, et homo hominem, et ordo ordinem; tum, quia sibi nemo confidit, quasi pactio fit | inter populum et potentis (4): ex quo existit id quod Scipio laudabat coniunctum ciuitatis genus. Etenim iustitiae non natura nec uoluntas, sed imbecillitas mater est. Nam qum de tribus unum esset optandum, aut facere iniuriam nec P. 57. P. 58.

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *Iobis*. (b) Ita etiam lib. I. 33 post *optimi* non additur sollemne illud *maximi*. Una scilicet respicitur regis beneficentia. Ait autem Cicero N.D. II. 25: *Iupiter ante dicitur optimus, id est beneficentissimus, quam maximus; quia maius est certeque gratius prodesse omnibus quam magnas opes habere*.
(c) Ita codex; sed malim omnino *alias*.

(1) Postrema uerba Lactantii sunt Philum, ut apparet, seu Carneadem, quem apud Ciceronem legebat, suggillantis.

(2) Ita quidam apud Platonem reip. II. p. 366: ὁ πρῶτος εἰς δύναμιν ἐλθὼν, πρῶτος ἀδικεῖ.

(3) Recole de rep. I. 33.

(4) Lactantius epitom. cap. LVIIII: *leges sibi homines condiderunt. pro utilitate communi, ut se interim tutos ab iniuriis facerent*. Legantur reliqua in eo Lactan-

accipere; aut et facere et accipere; aut neutrum: optimum est facere impune si possis (a) (1); secundum nec facere nec pati; miserrimum digladiari semper tum faciendis tum accipiendis iniuriis (2). Ita qui primum illud adsequi (3) ‖ . . .

Desideratur indefinitus paginarum numerus.

. . . .

XV. *Carneadis summa disputationis haec fuit* (b): Iura sibi homines pro utilitate sanxisse (4), scilicet uaria pro moribus; et apud eosdem (c) pro temporibus saepe mutata; ius autem naturale esse nullum. Omnes et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri (d); proinde aut nullam esse iustitiam; aut si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret alienis commodis consulens. *Et inferebat haec argumenta*: Omnibus populis qui florerent imperio, et Romanis quoque ipsis qui totius orbis potirentur, si iusti uelint esse, hoc est si aliena restituant (e), ad casas esse redeundum, et in

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *posses*. (b) Summam hanc magis adhuc breuiatam exhibet Lactantius in epitome cap. LVI, non sine uarietatibus. (c) Al. *apud eos*. (d) Epitome *ipsa ducente natura commoda sua defendere*. (e) Epitome *suum cuique restituere, quod ui et armis occupauerunt*.

tii articulo, quae fortasse tulliana sunt.

(1) Contradicit Plato ep. VII. p. 335.

(2) Exscribitur prope Plato reip. II. p. 358. Sic Epicurus apud Lactantium inst. III. 17: *sapientis est male facere, si et utile sit et tutum*.

(3) E Platonis sermone, quem postremo loco indicaui, uidetur Cicero sic fere continuandus: *itaque qui optimum illud adsequi nequiuerit, in secundo ei consistendum est, uidelicet ut neque faciat iniuriam neque patiatur*.

(4) Plato reip. I. p. 338: τίθεται δέ γε τοὺς νόμους ἑκάστη ἡ ἀρχὴ πρὸς τὸ αὑτῇ ξυμφέρον.

egestate (a) ac miseriis iacendum (b). *Lactantius inst. v.* 16.

.... praeter Arcadas et Atheniensis, qui, credo, timentes hoc interdictum iustitiae ne quando existeret (1), commenti sunt se de terra, tamquam hos ex aruis musculos (2), extitisse. P. 1.

XVI. Ad haec illa dici solent primum ab iis, qui minime sunt in disserendo mali; qui in hac (c) causa eo plus auctoritatis habent, quia

(a) Al. *necessitate*. Sed melius *egestate*, ut confirmat epitome.
(b) Epitome addit: *quod si fecerint, iustos dicemus quidem, sed tamen stultos iudicare necesse est, qui ut aliis prosint, sibi nocere contendant*. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *ea* pro *hac*.

(1) Verba interdicti ex Caio IV. 155 cognoscuntur haec: *uti possidetis, quae neque ui, neque clam, neque precario alter ab altero possidetis*. Id si publice populis interdiceretur, cedendum esset de possessione omnibus, qui alienam regionem inuaserunt. Itaque soli aborigines in possessione manerent. Hinc Arcades et Athenienses semet αὐτοχθόνας appellauerunt; quam scilicet horum populorum praerogatiuam memorant Ouidius fast. II. 289; Statius theb. IV. 275; Seruius G. II. 342; Censorinus cap. IV; Suidas uoc. ἀθην. et uoc. φερεκ. ἀθ. Confer etiam Pausaniam V. 1. Aliter Liuius I. 8: *uetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur*. Hinc illa locutio *terrae filius*. Aliter idem Censorinus de Arcadibus cap. XIX.

(2) Disputatur scilicet in prato (lib. I. 12) ubi musculi conspici poterant; sicuti a disputantibus acad. IV. 25 spectatur e litore nauis. Heic uero loquitur Cicero ex eorum physicorum sententia, qui musculos terra genitos putabant, e quibus est Sextus emp. I. ff. 41; quo loco Fabricius post τὰ δ' ἐκ γῆς egregie supplet ὡς μῦς, quam coniecturam nunc mire confirmat Cicero. Opinionem reiicit Lactantius inst. II. 8. ff. 37. Homines in omnibus terris et

cum de uiro bono quaeritur, quem apertum et simplicem uolumus esse (1), " non sunt in di- „ sputando (a) uafri (b), non ueteratores, non

P. 2. „ malitiosi „. Negant enim, sapientem id|circo uirum bonum esse quod eum sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet; sed quod uacua metu, cura, sollicitudine, periculo, uita bonorum uirorum sit (2): contra autem improbis semper aliqui scrupus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplicia uersentur. Nullum autem emolumentum esse, nullum iniustitia partum praemium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse, semper ut impendere aliquam poenam putes, damna||...

Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor.

(a) Cod. *disserendo*. Scripsi tamen *disputando* tum quia paulo ante est *disserendo*; tum multo magis quia Nonius, qui uoc. *uafrum* citat hunc locum e III. de rep., legebat *disputando*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *ueri*.

agris tamquam uermiculos aut fungos esse generatos, stulta stoicorum et nominatim Democriti apud Lactantium VII. 4 et 7 sententia est.

(1) Ἄνδρα ἁπλοῦν καὶ γενναῖον, ut loquitur Plato reip. II. p. 361, quicum Cicero consentit etiam in sequentibus. Confer super hac definitione Lactantium inst. VI. 12, Cic. off. III. 13. Epicureos *uiros bonos* appellat Cicero leg. I. 7.

(2) Confer Cic. leg. I. 14. Sine dubio autem heic Cicero loquitur de epicureis, qui ut ait Seruius E. VI. 41 in rebus etiam seriis semper inserebant uoluptates: quippe isti idcirco uirtutem colebant ut uel uoluptatem ex ea caperent, uel certe molestiarum causas uitarent. Quare et Cicero fin. II. 21 de iisdem loquens pingit uoluptatem in solio, cui praesto essent uirtutes, ut ancillulae, dicentes se quidem sic natas esse ut illi seruirent, aliud negotii nihil haberent. Lege etiam Augustinum C.D. V. 20, XIX. 1, et serm. CL de uerbis act. apost. Argumentum copio-

XVII. Quaero (a), si duo sint, quorum alter optimus uir, aequissimus, summa iustitia, singulari fide; alter insignis (b) scelere et audacia; et si in eo sit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet; contra autem qui sit improbissimus, existimet (c) esse summa probitate ac fide; proque hac opinione omnium ciuium, bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur (d), effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, extermi|| „ netur (e), egeat, P. 11.
„ postremo iure etiam optimo omnibus miser-
„ rimus esse uideatur: contra autem ille im-
„ probus laudetur, colatur, ab omnibus di-
„ ligatur; omnes ad eum honores, omnia im-
„ peria, omnes opes, omnes undique (f) co-
„ piae conferantur; uir denique optimus om-
„ nium existimatione et dignissimus omni for-

(a) Lactantius inst. V. 12: *Est apud Ciceronem non abhorrens a uero locus in ea disputatione, quae habetur a Furio contra iustitiam: Quaero, inquit* etc. Lactantii locus mox incidet in codicem uaticanum, eumque supplebit. Eodem modo Lactantii epitome cap. XXVIIII supplet Gellium VI. 1; cuius gelliani capitis initium, post principem Pfaffii epitomes editionem hiare non debet.

(b) Var. *insigni*. (c) Haec uerior codicum lectio uidetur; sed uulgo legitur *existimetur*. (d) An dicendum *afferantur*? quamquam haec mutatio minime est necessaria. (e) Apud eundem Lactantium inst. v. 18 idem fragmentum cum hac uarietate repetitur: *si (ut Furius dicebat) rapiatur, uexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, miseris etiam modis necetur*. (f) Lactantii editiones *denique* mendose omnino; nam idem mox sequitur *denique*.

se uersat Plato leg. II. p. 662. sqq. Cyrenaici (sati scilicet uoluptario Aristippo) conspirabant cum epicureis, teste Lactantio inst. III. 8: *aiunt cyrenaici, uirtutem ipsam ex eo esse laudandam, quod sit efficiens uoluptatis*.

„ tuna optima (a) iudicetur ; quis tandem erit „ tam demens , qui dubitet utrum se esse malit (b) ? „

XVIII. Quod in singulis , id est in populis : P. 12. nulla est tam stulta ciuitas , | quae non iniuste imperare malit quam seruire iuste . Nec uero longius abibo . Consul ego quaesiui , qum (c) uos mihi essetis in consilio , de numantino foedere (1) . Quis ignorabat ·Q· Pompeium fecisse foedus , eadem in causa esse Mancinum ? Alter uir optimus etiam suasit rogationem me ex senatus consulto ferente ; alter acerrime se defendit (2) . Si pudor quaeritur , si probitas , si fides , Mancinus haec attulit ; si ratio , consilium , prudentia , Pompeius antistat (3) . Utrum || . . . .

Desideratur incertus paginarum numerus.

(a) Apud Lact. desideratur *optima* . (b) Haec Ciceronis postrema uerba Lactantius explicans ait , hoc sensisse Furium , *malle sapientem malum esse cum bona existimatione , quam bonum cum mala* . Totum hunc locum pressim imitatur Augustinus C.D. IV.3; ipse autem Cicero paene exscribit Platonem reip. II. p.361: *μηδὲν ἀδικῶν , δόξαν ἐχέτω τὴν μεγίστην ἀδικίας κ. τ. λ.* (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *quom* .

(1) Consul Philus anno urbis DCXVIII , quo Mancinus Numantinis deditus fuit . Consulis consilium memorant Cicero Brut. XXII , et Plutarchus Cat. min. cap. XLVIII. Commode autem curat Cicero ut Philus contra iustitiam disserat , quippe qui paulo ante fuerat auctor uiolandi foederis numantini , qua re nihil iniustius fieri potuit , Floro in primis teste II. 18.

(2) Defendit se Pompeius Romae in iudicium postulatus a Numantinis de foedere , quod ille se fecisse falso negabat . Appian. hisp. cap. LXXIX.

(3) Cic. fin. II. 17: *non de improbo sed callide improbo*

XVIIII. *Tum, omissis communibus, ad propria ueniebat*. Bonus uir, inquit, si habeat seruum fugitiuum uel domum insalubrem ac pestilentem (1), quae uitia solus sciat, et ideo proscribat (a) ut uendat, utrum ne profitebitur fugitiuum seruum uel pestilentem domum se uendere, an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet (b); sed tamen stultus iudicabitur, quia uel paruo uendet, uel omnino non uendet. Si celauerit, erit quidem sapiens, quia rei consulet (c); sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem qui aurichalcum se putet uendere, cum sit illud aurum; aut plumbum, cum sit argentum (d): tacebit ne, ut id paruo emat, an indicabit, ut magno? Stultum plane uidetur malle magno (e). *Unde intelligi uolebat, et eum qui sit iustus ac bonus, stultum esse; et eum, qui sapiens, malum.*

XX. *Transcendebat ergo ad maiora* (f), *in quibus nemo posset sine periculo uitae iustus esse. Dicebat enim*: Nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, et aliquis imbecillior uiribus tabulam ceperit (2)? nonne il-

(a) Al. *praescribat*. (b) Al. *fallit*, (c) Al. *sibi consulet*. Sed enim ipse Lactantius inst. V, 17. ff. 32 exponit *lucro et commodo suo consulens*. (d) Addit epitome cap. LVI: *atque id emere necessitas cogat*. (e) Epit. *si indicabit, iustus utique dicetur, quia non fefellit; sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum*.

(f) In epitome transitio haec est: *sed facile de damno est. Quid si uita eius in periculum ueniet; ut eum aliquando necesse sit aut occidere aut mori; quid faciet?*

(1) Eodem exemplo utitur Cicero off. III. 13.

(2) Idem exemplum usurpat Cicero off. III. 23. *quaerimus, qualis Q. Pompeius in foedere numantino infitiando fuit.*

lum tabula (a) deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus euadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autem mori maluerit, quam manus inferre alteri, iam uero iustus (b) ille, sed stultus est, qui uitae suae non parcat, dum parcit (c) alienae. *Item*: si acie suorum fusa, hostes insequi coeperint, et iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem; ei ne parcet, ut ipse occidatur; an deiciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? quod si fecerit, sapiens, sed idem malus; si non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. *Ita ergo iustitiam cum in duas partis diuisisset, alteram ciuilem esse dicens, alteram naturalem; utramque subuertit; quod illa ciuilis sapientia sit quidem, sed iustitia non sit; naturalis autem illa, iustitia sit quidem, sed non sit sapientia* (1). *Lactantius inst. v.* 16.

(a) Al. *a tabula*. (b) Al. *non iustus*. (c) Al. *dum compatitur*. Rursus idem Lactantius inst. V. 17: *stultitia est, inquit Carneades, alienae animae parcere cum pernicie suae*.

(1) Quae ibidem Lactantius subiungit, et lucem nostro operi adferunt, et congruunt cum illis Platonis reip. II. p. 362, ubi nimirum post Glauconis argumenta contra iustitiam, desperanda dicitur iustitiae defensio, quam tamen Socrates aggreditur. Equidem etiam in nostro opere perorata Phili oratione puto aliquem ex interlocutoribus imitatum esse platonicam quam dixi desperationem, donec Laelius hortante Scipione, causam iustitiae suscepit. Sic uidelicet Lactantius pergit: *arguta haec plane et uenenata sunt, et quae M. Tullius non potuerit refellere. Nam quum faciat Laelium Furio respondentem, proque iustitia dicentem; irrefutata haec tamquam foueam praetergressus est: ut uideatur idem Laelius non naturalem, quae in crimen stultitiae uenerat, sed illam ciuilem defendisse iustitiam,*

XXI. . . (*) Non grauarer (a), Laeli, nisi et hos uelle putarem, et ipse cuperem te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere (1): praesertim quum heri (b) ipse dixeris, te nobis etiam superfu-

(*) Disputatio luculenta Laelii pro iustitia contra accuratam orationem Phili (ut loquitur Cicero de am. VII) tota desideratur in codice mutilo uaticano, praeter eius clausulam, ut infra patebit. Supersunt tamen insignes, etsi aliquoties interpolatae, reliquiae apud Lactantium, Augustinum aliosque auctores, quas heic exhibemus; praeposita particula ex Gellio, in qua Scipio Laelium hortatur ad suscipiendum iustitiae patrocinium. (a) Sic apud Cic. de am. v. loquitur Laelius: *ego uero non grauarer si* etc.

(b) In Gellii editionibus itemque in codicibus uaticanis citatur totus hic locus e *secundo de rep.* Sed prorsus est mendum (et credo equidem pro *tertio*, ut iamdiu dixit Patricius praef. ad fragm. de rep.); quum enim mentio fiat sermonis hesterni, necessario hic locus pertinet ad librum quemuis post secundum, in quo primi diei sermo absoluitur. Neque ullus dubito quin Laelius post Phili orationem rogauerit Scipionem, ut iustitiae partes tueretur; Scipio autem recusauerit hisce uerbis, idque onus in Laelium ipsum transtulerit, qui pridie in libri secundi calce, ubi primum de iustitia commotus est sermo, dixisse uidetur, habere se quae de iustitia, uel cum nimia uerbositate, dissereret; ea enim est notio uocis *superfuturum*, ut Gellius docet, itemque Celsus qui in prohoemio ait quibusdam *uerba superesse*, *deesse scientiam*. Fieri tamen potest ut a Laelio id dictum fuerit lib. I. 21 de rep. quo in loco Scipio rogauit Laelium natu maiorem, ut ipse potius de rep. diceret: Laelius autem ibidem fortasse respondit tanta se habere quae de rep. diceret, ut audientibus foret superfuturus; nihilominus paratiorem sibi uideri a studiis politicis Scipionem etc. Porro Gellii nullus codex antiquitatem aequiperat palatini palimpsesti XXIV, in quo, praeter alia κειμήλια seruantur litteris maioribus fragmenta noctium atticarum ex libris I. II. III. IV, non sine multa uarietate lectionum. Sed duo nunc iubet adnotare; primum quod duobus in foliis, quorum nemo adhuc scripturam obrutam legerat, occurrunt illa librorum gellianorum summaria, quae utrum habeant aliquam in lingua latina auctoritatem immerito dubitat Forcellinus uoc. *simulamentum* (quod ipsum tamen uocabulum occurrit

quam Furius sapientiam quidem esse concesserat, sed iniustam.

(1) Partes dialogorum horum praecipuas Cicero contulit, ut nunc cognoscimus, in Scipionem, Furium Pilum, et Laelium, tres qui per idem tempus, ut ait Porcius (Donat. uit. Terent.) agitabant nobiles,

turum. Verum id (a) quidem fieri non potest; ne desis omnes te rogamus (1). *Gellius I.* 22.

Sed iuuentuti nostrae minime audiendus: quippe si ita sensit, ut loquitur, est homo impurus; sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis (2). *Nonius uoc. immane, et uoc. impurus ex III. de rep.*

in Alexandri itinerario cap. LXV.) Nunc autem tantae aetatis gellianus codex tollendae omni dubitationi, confirmandaeque summariorum dignitati peridoneus habendus est. Altera gellianorum fragmentorum commoditas est, quod ibidem extat locus hic Tullii de rep., ita tamen ut praetermittantur particulae aliquot, et quidem tulliani operis titulus et nota libri: quo fit, ut si minus rei ueritatem docemur, at certe in uulgato errore non confirmemur. Verba in hiante palatino folio 117 haec sunt... *cas dialecticas percalluerat. Id ipsum uerbum* (*superesse*, de quo agit Gellius) *Cicero ponit non temere transeundum. Verba ex eo libro haec sunt: non grauarer, Laeli, nisi hos uelle putarem te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere: praesertim cum heri ipse dixerit* (sic) *te nobis etiam superfuturum. Verum id quidem fieri non potest; ne desis, omnes te rogamus*. Cur autem in cod. pal. dicitur *ex eo libro*, non *e tertio de rep?* Num librarii mendum est? an potius paulo ante apud Gellium in cod. pal. appellatus fuit liber de rep. pro libro de iure ciuili? Profecto sermo ibi est de Tuberone qui in rep. disputat; testimonium autem de scientia iuris in gente aelia non abhorret a libro primo de rep. cap. XVIII. Denique duo codices uaticani pro *id ipsum* habent *ad ipsum*, mendose; quasi citaretur liber secundus ad Tuberonem. (a) Editiones aliquot *si id*. Sed tamen *si* abest a palatino et a uaticanis codicibus, et etiam a uenetis editionibus an. MCCCCLXXII et XCVI. Male uero praedictae uenetae editiones habent *te nobis non etiam*; quae uitiosa lectio sententiam subuertit.

(1) Laelium rogatum esse ab omnibus ut iustitiam defenderet, ait Augustinus in epitome tertii libri. Est autem id quoque a Platone, apud quem reip. II. p. 368 omnes orant Socratem ut pro iustitia dicat. Porro ad Laelium cognomento sapientem apte defertur patrocinium iustitiae, quam Philus stultitiae insimulauerat.

(2) Haec esse Laelii uerba suspicor exordientis de Carneade loqui, qui causa exercitationis iustitiam oppugnauerat. Et quidem Carneades spurce locutus dicitur a Cicerone inferius cap. XXVII; a Quintiliano tamen inst. XII. 1 haud iniustus uir fuisse existimatur, licet contra iustitiam perorauerit, quam pridie defenderat. Quod autem ait auctor minime audiendum iuuentu-

XXII. (*) Est quidem uera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna (1); quae uocet ad officium iubendo, uetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet aut uetat, nec improbos iubendo aut uetando mouet. Huic legi nec obrogari (a) fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest: nec uero aut per senatum aut per populum solui hac lege possumus: neque est quaerendus explanator aut interpres eius alius: nec erit alia lex Romae, alia Athenis; alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit; unusque erit communis quasi magister et imperator omnium Deus; ille legis huius inuentor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatus (b), hoc ipso luet maximas poenas, etiam si ce-

(*) Post reiectam Carneadis, ut uidetur, auctoritatem, quonam modo magnificam suam pro iustitia orationem exorsus sit Laelius, donec ad hanc legis definitionem ueniret, uix coniecturis diuinare possumus aut ne uix quidem. Re tamen uera Lactantius tertium institutionum librum eo modo exorditur, quo Laelium in causam ingredi aequum fuisset. Num ergo Lactantius hac quoque in parte pedissequus Tullii fuit? Ipsum uero iustitiae patrocinium Lactantius orare incipit inst. V. 5, repetita alte uelut historia iustitiae, quae offensa uitiis hominum e terra in caelum migrauisset; qua remota, malorum cohors orbi incubuit. Haec oratio, itemque illa in epitome cap. LIX, utrum partim laeliana sit, non perinde liquet. (a) Pro hac uera lectione *obrogari* contra alias falsas legesis quae disputat Bünemannus. (b) Al. *aspernatur*.

ti romanae Carneadem, id exemplo Catonis fit, qui hunc ipsum quamprimum Roma censuit dimittendum. Plin. VII. 30. Sed tamen superius cap. VIII de Chrysippo quoque sermo fuit, contra quem haud scio an haec uerba dici potuerint. Turpia enim in suis politicis scripsisse Chrysippum ait Sextus emp. III. 205. 246. XI. 193, nec non Plutarchus de stoic. repugn. t. X. p. 318.

(1) Contra caput primum disputationis carneadeae de

tera supplicia, quae putantur, effugerit. *Lactantius inst. VI.* 8. (1)

XXIII. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de re publica, disputari - nullum bellum suscipi a ciuitate optima, nisi aut pro fide aut pro salute (a) -. Quid autem dicat pro salute, uel intellegi quam salutem uelit, alio loco, demonstrans: - Sed his poenis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, uinculis, uerberibus, elabuntur saepe priuati, oblata mortis celeritate; ciuitatibus autem mors ipsa poena est, quae uidetur a poena singulos uindicare. Debet enim constituta sic esse ciuitas, ut aeterna sit. Itaque nullus interitus est rei publicae naturalis, ut hominis; in quo mors non modo necessaria est, uerum etiam optanda persaepe. Ciuitas autem cum tollitur, deletur, exstinguitur. Simile est quodam modo, ut magnis parua conferamus, ac si omnis hic mundus intereat, et concidat. *Augustinus de ciuit. D. XXII.* 6.

(a) Nimirum Laelius romanorum bellorum iustitiam nisus erat defendere, ut infra patebit. Ad ius belli quod adtinet, quatuor alii sunt Augustini luculenti loci, quos magnopere suspicor e laeliana Tullii oratione fuisse interpolatos; quamquam eos heic ponere non sum ausus, ne librum meum suspectis adeo copiis locupletarem. Sunt autem C. D. IV. 4: *remota iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia* etc. Item XVIII. 2: *societas igitur usquequaque mortalium* etc. Praeterea XIX. 7: *opera data est ut imperiosa ciuitas* etc. Maxime demum IV. 15: *uideant ergo ne forte non pertineat ad uiros bonos gaudere de regni latitudine* etc. (Sic fere Lycurgus apud Plut. uit. cap. XXXI) quae esset apta Laelii responsio contra Phili sermonem cap. XII et XIII.

iuris inconstantia. Iustitiae legem esse aeternam et uniuersalem platonica sententia est.

(1) Lactantius dicto loco: *Dei lex quam Marcus Tullius in libro de rep. tertio paene diuina uoce depinxit; cuius ego ne plura dicerem uerba subieci. Est quidem uera lex* etc. Confer eundem Lactantium VI. 24. ff. 29 cum Tullio leg. I. 6. II. 4.

In re publica dicit Cicero: -Illa iniusta bella sunt, quae sunt sine causa suscepta-. Idem Tullius, paucis interiectis, subdidit: - Nullum bellum iustum habetur nisi denunciatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus (1) *Isidorus orig. XVIII. 1.*

Noster autem populus sociis defendendis terrarum iam omnium potitus est. *Nonius cap. IX. de num. et cas. e III. de rep.*

XXIIII. Disputatur certe acerrime, atque fortissime in eisdem ipsis de re publica libris adversus iniustitiam pro iustitia (2). Et quoniam cum prius ageretur pro iniustitiae partibus contra iustitiam, et diceretur, nisi per iniustitiam rem publicam stare augerique non posse; hoc ueluti ualidissimum positum erat, iniustum esse, ut homines hominibus dominantibus seruiant (3); quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa ciuitas, cuius est magna res publica, non eam posse prouinciis imperare: responsum est a parte iustitiae, ideo iustum esse, quod talibus hominibus sit utilis seruitus, et pro utilitate eorum fieri cum recte fit, id est cum improbis aufertur iniuriarum licentia; et domiti se melius habe-

(1) Ex hoc certe additamento uidemus Isidorum non ab Augustino, sed ab ipso Tullio, locum haurire.

(2) Laelius iustitiam protexit iisdem, ut puto, argumentis, quibus usus fuerat pro iustitia Carneades in contraria illa oratione pridie recitata.

(3) Quaestionem uentilat Aristoteles reip. I. 3. sqq. Periit autem is locus disputationis Phili, praeter illud, ut arbitror, archipiratae dictum cap. XII, quod Nonius seruauit. Num autem ibi inter cetera Philus dixerat uerba quae sunt apud Lactantium inst. V. 14? *altera iustitiae pars est aequitas . . . ubi non sunt uniuersi pares, aequitas non est, et excludit inaequalitas ipsa iustitiam, cuius uis omnis in eo est, ut pares faciat eos, qui ad huius uitae conditionem*

bunt, quia indomiti deterius se habuerunt (1): subditumque est, ut ista ratio firmaretur, ueluti a natura sumtum nobile exemplum, atque dictum est: - Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ceterisque uitiosis animi partibus (2)? *Augustinus C. D. xix. 21.*

XXV. Audi manifestiora quae dicat (Tullius) in libro de re publica tertio, cum ageret de causa imperandi: - An non, inquit, cernimus optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infimorum datum (3)? Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori (4), ratio libidini iracundiaeque et ceteris uitiosis eiusdem animi partibus? - Adhuc audi; paulo post enim: - Sed et imperandi et serviendi, inquit, sunt dissimilitudines cognoscen-

pari sorte uenerunt. Recole de rep. I. 27. p. 74. n. 2. et cap. 32. p. 84. n. 2.

(1) Sic loquitur Tullius ad Q. fr. I. 1. 11; sic etiam Augustinus C. D. xix. 12 copiose demonstrat pacem omnis belli esse optabilem finem, qui locus fortasse ex hoc de rep. libro interpolatus est. Tum Cassiodorius uar. I. 20 prope Tullium exscribens: *putari non debet iniuria, populos regere et gubernare Romanos. Nam si bonorum omnium causa pensetur, pro eorum utilitate delecti sunt, qui honores gloriosissimos accipere meruerunt*. Denique Rutilius itin. I. 64, tulliani dicti ut suspicor memor, de Roma gentium uictrice ait: *profuit iniustis te dominante capi*.

(2) De libertate naturali, et de seruitute, et de aequo iure dominandi legatur Augustinus, qui fortasse Tullium imitatur, C. D. xix. 15. 16.

(3) Sic aiunt Dionysius I. 5, Plato leg. iv. p. 714.

(4) Confer Aristotelem reip. I. 5; Dionysium v. 67; Sallustium Cat. I, Iug. I; Lactantium de ira D. x. n. 43. Hieronymum comm. ad Gal. III. 5. u. 15 et in Iouin. II. 10. Hinc Tullium Augustinus spectans C. D. xix. 4. 4. ait, ut animus imperet corpori, proprium esse iustitiae.

dae (1). Nam ut animus corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini; sed corpori, ut rex ciuibus suis, aut parens liberis; libidini autem ut seruis dominus, quod eam coercet et frangit. Sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia ciuibus sociisque praesunt, ut corporibus animus: domini autem seruos ita fatigant, ut optima pars animi, idest sapientia, eiusdem animi uitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes ceteras (a). *Augustinus contra Iulianum pelag. IV. ff.* 61.

Est enim genus iniustae seruitutis, cum hi sunt alterius, qui sui possunt esse; cum autem hi famulantur (b) *qui sibi moderari nequeunt, nulla iniuria est. Nonius uoc. famulantur.*

XXVI. Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et uelle aliquem imprudentem super eam adsidere, cuius mors tibi emolumentum futura sit; improbe feceris, nisi monueris ne adsideat; sed impune tamen; scisse enim te quis coarguere possit? sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura; et si omnia haec ad utilitatem referantur, uirum bonum

(a) Eadem repetit Augustinus C. D. XIV. 23, cuius uerba heic ponenda sunt: *nonne Cicero in libris de re publica cum de imperiorum differentia disputaret et huius rei similitudinem ex natura hominis adsumeret, ut filiis dixit imperari corporis membris propter obediendi facilitatem; uitiosas uero animi partes, ut seruos, asperiore imperio coërceri? Et utique ordine naturali animus anteponitur corpori; et tamen ipse animus imperat corpori facilius quam sibi.* (b) Sententia abrumpitur; quam tamen explere haud erat difficile.

(1) De his legatur Aristoteles reip. I. 7, VII. 2. 3. Idem III. 6 ait se uarios imperandi modos tradidisse in libris exotericis. Confer etiam Platonem leg. III. p. 690.

non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in nostris de re publica libris sunt dicta a Laelio (1). *Cicero de fin. II.* 18.

Si, ut nos a te admonemur, recte in illis libris diximus, nihil esse bonum nisi quod honestum; nihil malum nisi quod turpe sit (2). *Cicero ad Att.* x. 4.

XXVII. Laetor probari tibi φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέκνα; etenim si haec non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio; qua sublata, uitae societas tollitur. Bene eueniat, inquit Carneades: spurce; sed tamen prudentius quam Lucius noster et Patro: qui cum omnia ad se referant, quidquam alterius causa fieri putent? et cum ea re bonum uirum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intellegunt se de callido homine loqui, non de bono uiro. Sed haec opinor sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti (3). *Cicero ad Att.* VII. 2.

In quibus assentior, sollicitam et (a) periculosam iustitiam non esse sapientis (b). *Priscianus lib.* VIII. *p.* 801.

(a) Edd. *ei.* (b) Haec uidentur esse contra caput postremum orationis carneadeae, quod iustitia sit utenti molesta et periculosa. Etsi autem Priscianus citat tantummodo Ciceronem de rep. sine libri nota, tamen quin ad tertium librum haec uerba pertineant, nemo dubitabit.

(1) Cicero exprimit priore parte thesim ex Carneadis seu Phili oratione, posteriore autem parte curatam a Laelio refutationem. Quare hoc ἀποσπασμάτιον supplementi uicibus heic fungatur, contra orationis carneadeae partes. περὶ φιλαυτίας, nempe a cap. XVIIII. sqq.

(2) His uerbis Cicero repetit sententiam in libris politicis iampridem a se scriptam.

(3) Hac epistulae parte contineri sententias e tertio de rep. decerptas, nemo non

XXVIII. *Apud Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius*, uult, *inquit*, plane uirtus honorem; nec est uirtutis ulla alia merces; quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit non acerbe. *Et alio loco idem Laelius*: Huic tu uiro quas diuitias obicies? quae imperia? quae regna? qui ista putat humana, sua bona diuina iudicat. Sed si aut ingrati uniuersi, aut inuidi multi, aut inimici potentes, suis uirtutem praemiis spoliant: nae illa se multis solatiis oblectat, maximeque suo decore se ipsa sustentat. *Lactantius inst. v.* 18 *et* 22 (a).

In tertio de re publica libro Cicero cum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos adseueraret – Quorum non corpora, *inquit*, sunt in caelum elata; neque enim natura pateretur, ut id, quod esset e terra, nisi in terra maneret (1). *Augustinus C. D. xxii.* 4.

Numquam uiri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiae *fructu caruerunt* (b). *Nonius uoc. impigritas*.

(a) Postremo scilicet loco leguntur iterum aliquot uerba, sed cum uarietate: *illa omnia humana, sua* etc. omisso *putat*. (b) Ita complenda uidetur sententia.

uidet. Conferatur autem Cicero leg. I. 14. Et quidem apud Lactantium inst. v. 17 in Carneadis refutatione legimus: *non est ille sapiens, ut Carneades uideri uolebat, sed callidus et astutus* etc.

(1) Locum hunc legebat in libris de rep. etiam Lactantius inst. I. 15; eundemque locum prae oculis habuisse uidetur Plutarchus in Romul. cap. xxviii, ubi Romuli aliorumque aliquot hominum, non corpora, sed animos in caelum iuisse confirmat physicis argumentis. Item Ouidius metam. xiv. 824 de Romuli obitu: *corpus mortale per auras dilapsum tenues*. Legendus est de hac re Cicero tusc. I. 12. iv. 22; de off. III. 5; in Cat. III. 1.

Nisi forte stulte (a) Pyrrhi ridetur largitas a consule (1), aut Samnitium copiae Curio defuerunt. *Nonius uoc. largitas*.

Cuius etiam focum Cato ille noster, cum uenerat ad se (2) in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, uisere solebat; apud quem ille sedens Samnitium, quondam hostium, tum iam clientium suorum, dona relegauerat. *Nonius uoc. apud* (b).

P. 249. XXVIIII. . . . . Asia Ti. Gracchus (3): perseuerauit in ciuibus: sociorum nominisque la-

(a) Haec uerba praemittenda uidentur. (b) Bis citat hunc locum Nonius sub eadem uoce *apud*; primo breuiorem ex officiis, et cum aliqua uarietate; iterum integriorem e tertio de rep. Ita fit etiam in codicibus Nonii uaticanis. Variant tamen codices *Samnitium* et *Samnitum*, *clientium et clientum*; sed prior lectio constantior est et uerior, nempe *Samnitium* atque *clientium*.

(1) Fabricio. Hoc autem et sequente loco laudari uidetur magistratuum abstinentia, quam se reuera in libris de rep. laudauisse, manifeste declarat Cicero ad Att. VI. 1.2.3. Sed enim de parsimonia sermo in quarto fuit.

(2) Curii uillam non longe a se abfuisse ait ipse Cato apud Cic. de sen. XVI, nec non Plutarchus in Cat. cap. II. Locutionem *apud se* usurpat Cicero etiam apud Macrobium sat. II. 12 de Scipione nostro loquens: *nam cum esset apud se ad Lauernium Scipio*.

(3) *Iam Gracchus locabat Asiam*, inquit Fronto ad Ver. II. 4. Attali quoque pecuniam populo concedendam Gracchus decreuit. Atque haec fortasse consilia eius uidentur iusta fuisse. Perseuerauit iustitiam Gracchus erga ciues, dum agrum contra legem liciniam a diuitibus possessum plebi diuideret. Iniquus uero fuit in socios et in Latinos quibus agrum ad diuisionem eripiebat, iuste ab iis possessum, quippe quem bello acquisitum populus romanus imposito uectigali iis reddiderat. Ipse Laelius, ut ait Plutarchus in Tib. Gr. VIII, agrum quem inuaserant diuites, plebi diuidere temptauerat; a quo tamen conatu destitit maioris damni metu, unde et sapiens ob hanc prudentiam dictus fuit.

tini iura neglexit ac foedera. Quae si consuetudo ac licentia manare coeperit latius, imperiumque nostrum (a) ad uim a iure traduxerit, ut qui adhuc uoluntate nobis oboediunt (b), terrore teneantur (1); etsi nobis, qui id aetatis sumus, euigilatum fere st; tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitor (c): quae poterat esse perpetua (2) si pa|tris (d) uiueretur institutis et moribus (3). P. 250.

(a) Cod. *nostram*, quasi referatur ad uim: mihi uero mendum uidebatur. (b) Ita cod. et recte pro *obediunt*, quamquam altera *o* uidetur deleta. (c) Sic loquitur Laelius etiam de am. XII. Hinc Seruius aen. II 322: *ciuis utilis de rep. primum sollicitus est*.

(d) Ita cod. *patris* crasi solita, ut alibi *alis* pro *aliis* etc. Sed tamen lib. II. 4 eadem uox *patris* correcta in codice fuit *patriis*.

(1) Laudem ciuilem huic uitio contrariam tribuunt Romanis Propertius III. 22. 21, et Rutilius I. 69. sqq.

(2) Contradicunt huic aeternitati Hieronymus in Ezech. prol. lib. III; Augustinus serm. CV. 10; Lactantius inst. VII. 14.

(3) Numerosa et grauis conclusio! quae scopum quoque declarat politici huius operis, nempe ut ciues romani *ad mores pristinos reuocarentur*; qui fuit item titulus orationis quam ipse Scipio in censura recitauit. Gell. IV. 20. V. 19. Confer libri quinti prohoemium. Augustinus C. D. II. 21 ait: *induxit Cicero hanc de rep. disputationem, quando praesentiebatur ea corruptione* etc. *iam iamque peritura*. Lege Velleium II. 1; Plinium XXXIII. 11; eundemque Augustinum C. D. I. 30, II. 18. Hoc cecinit uaticinium noster ipse Africanus, ut ait Suidas uoc. Σκιπίων et χρησμός. Quin adeo Laelius apud Cic. de am. XII cum genero utroque loquens ait: *eo loco, Fanni et Scaeuola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip.: deflexit enim iam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo maiorum*.

*

XXX. Quae qum dixisset Laelius, etsi omnes, qui aderant, significabant ab eo se esse admodum delectatos (1); tamen praeter ceteros Scipio, quasi quodam gaudio elatus (a); multas tu quidem, inquit, Laeli, saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Seruium Galbam collegam nostrum (2), quem tu quoad uixit omnibus anteponebas (3), uerum ne atticorum quidem oratorum quemquam aut sua||*uitate* . . . .

Desiderantur paginae duodecim.

Duas sibi res quominus in vulgus (b) et in foro diceret, confidentiam et uocem, defuisse (c). *Nonius uoc. confidentia*.

(a) Ita Suetonius Caes. cap. XXII *quo gaudio elatus*; quam locutionem mutuatum esse a Tullio Suetonium politici eius operis lectorem et patronum, haud ineptum est suspicari. (b) Al. *uulgo*.

(c) Certum mihi est hac breui particula de Isocrate loqui Tullium, quoniam apud eundem or. II. 3: *de se Isocrates scribit ipse pudore a dicendo et timiditate refugisse*; quae ipsa uerba scribunt graece Dionysius in iudicio de Isocrate cap. I, et Suidas, ne alios appellem. Quod uero eadem particula heic sit collocanda, bona admodum coniectura uti uideor, tum quia Ciceronis sermo deflectit ad atticos oratores, tum quia idem auctor or. III. 7 de oratorum generibus agens Laelium ponit haud procul suaui Isocrate, eodemque orationis leni genere floruisse dicit, contrario autem Galbam.

(1) Auctoris hic plausus satis commendat splendorem laeliani sermonis de iustitia, quem alibi dilaudat idem Cicero de am. VII, et Seneca ep. CVIII. Cur ergo Lactantius inst. V. 17 criminatur Laelium, ceu parum plene Furio responderit? eadem scilicet libertate qua op. D. cap. I. acturus de animae corporisque ratione, ualde eleuat quidquid ea super re non semel Cicero scripsit.

(2) Puta in auguratu.

(3) Galbam sibi quoque Laelius anteposuit, Cic. Brut. XXII. Cessisse Galbae omnes aequales ipsumque adeo Catonem ait idem Cicero Brut. XCVII.

XXXI.....reportare (a). Ergo illam rem populi, id est rem publicam, quis diceret tum cum crudelitate unius oppressi essent uniuersi (b)? neque esset unum uinculum iuris, nec consensus ac societas coetus, quod est populus (1). Atque hoc idem Syracusis. Urps (c) illa prae- P. 251.

(a) Videtur Scipio loqui de Phalaridis tyrannide; nam paulo post mentio fiet Agrigenti inter alias urbes tyrannide oppressas. (Recole item de rep. I. 28.) Ad hanc ueri simillimam coniecturam adducor praecipue illo uerbo *reportare* in quo cessat lacuna. Narrat enim Diodorus XIII. 90 Phalaridis taurum aeneum, qui se scribente supererat, quem olim Hamilcar Karthaginem transtulerat, Scipioni nostro, qui heic loquitur, post uictoriam punicam placuisse Agrigentum *reportare*. Immo rei luculentior testis est Cicero in Verr. IV. 33: *in iis quae sunt reddita Agrigentinis fuit etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo uiuos supplicii causa demittere homines et subicere flammam solebat. Quem taurum Scipio cum redderet Agrigentinis, dixisse dicitur: aequum esse illud cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne seruire an populo romano obtemperare; cum idem monumentum et domesticae crudelitatis et nostrae mansuetudinis haberent*. Haec uerba lacunam fortasse aliquatenus explent; et certe cum laelianae orationis clausula ualde conspirant. Taurum illum numquam Agrigenti extitisse sententia Timaei fuit, quem historicum acerbe refutat Polybius XII. 27. Huius item controuersiae mentionem aliquam fuisse in lacuna suspicor; praesertim quum mox Timaeus nominetur, et heic loquatur Scipio, cuius gloriae intererat sententiam Polybii sui tueri. Uniuersi uero in lacuna demersi sermonis seriem licet cognoscere ex Augustini summario a uerbis *qua quaestione* etc. usque ad *aut iniusti optimates*. (b) Cod. *uniniuersi*. (c) Ita cod. Recole de rep. II. 5. p. 133. n. a.

(1) Non sine causa Africanus in politicis rebus Agrigentinorum diutius uersatur; quippe Africanus (minor ne an potius maior?) horum remp. constituerat. Certe leges Scipionis de aequitate in cooptando Agrigentinorum senatu profert Cicero in Verr. II. 50. Id ipsum in lacuna commemoratum fuisse existimo. Quin adeo ante politicam Agrigenti descriptionem, species ipsa urbis (uti mox Syracusarum et Athenarum) laudata fuit, ut reor, ex Polybio uidelicet IX. 27; quum praesertim ipse Scipio urbem exornauisset. Cic. in Verr. II. 2. IV. 33.

clara, quam ait Timaeus graecarum maxumam, omnium autem esse pulcherrimam (a), arx uisenda, portus usque in sinus oppidis (1) et ad urbis crepidines infusi, uiae latae, porticus, |
P. 252. templa, muri, nihilo magis efficiebant, Dionysio tenente, ut esset illa res publica (2): nihil enim populi, et unius erat populus (b) ipse. Ergo ubi tyrannus est, ibi non uitiosam, ut heri dicebam (3), sed, ut nunc ratio cogit, dicendum est plane nullam esse rem publicam (4).

XXXII. Praeclare quidem dicis, Laelius (c); etenim uideo iam quo pergat oratio. ·*S*· Uides igitur ne illam quidem quae tota sit in factionis potestate, posse uere dici rem publicam.
* Q. XL. ·*L*· Sic plane iudico. ·*S*· Et * || rectissime *quidem*
P. 109. iudicas: quae enim fuit tum Atheniensium res, qum post magnum illud peloponnesiacum bellum triginta uiri (d) illi urbi iniustissime praefue-

(a) Liuius xxv. 24 dicit diserte Syracusas *urbem omnium pulcherrimam*, Tullium scilicet aut Timaeum respiciens, uel potius Polybium, a quo Tullius quoque Timaei locum mutuatus uidetur.
(b) Cod. *populius*. (c) Subintellige *inquit*. (d) Ita cod.; quae uox *uiri* inserenda uidetur etiam lib. I. 28, ubi eam codex desiderat.

(1) Constabant scilicet Syracusae pluribus oppidis, quorum in sinus mare infundebatur.

(2) Corruptam Dionysii tyrannide pulchram Syracusarum speciem ait etiam Seneca cons. ad Marc. cap. XVII; de qua urbe lege, si uacat, Tullium in Verr. IV. 52. 53. V. 27; Florum II. 6. Confer etiam Aristotelem reip. V. 3. 4; Plutarchum in Timoleonte.

(3) Recole de rep. I. II.

(4) Recole Augustini summarium.

runt (1)? num aut uetus gloria ciuitatis, aut species praeclara oppidi, aut theatrum, gymnasia, porticus, aut propylaea nobilia, aut arx (a), aut admiranda opera Phidiae, aut Piraeus ille magnificus rem publicam efficiebat (2)? Minime uero, Laelius (b); quoniam quidem populi | res non erat. *S.* Quid qum decem uiri Romae sine prouocatione fuerunt, tertio illo anno, cum uindicias amisisset ipsa libertas? *L.* Populi nulla res erat; immo uero id populus egit, ut rem suam recuperaret. P. 110.

XXXIII. *S.* Uenio nunc ad tertium genus illud (3) in quo esse uidebuntur fortasse angustiae, qum per populum agi dicuntur et esse (c) in populi potestate omnia (d); qum de quocumque uolt (e) supplicium sumit multitudo, qum || agunt, rapiunt (f), tenent, dissipant quae P. 299.

(a) Cod. *ara*; sed uidebatur omnino scribendum *arx*. Sane forma litterae x non ualde differt ab *A* in hoc codice uaticano. (b) Nempe *inquit*. (c) Cod. *ea se*. (d) Cod. bis *omnia*. (e) Ita cod. (f) Exprimit Cicero graecam locutionem ἄγειν καὶ φέρειν.

(1) Confer Senecam similiter loquentem de tranq. cap. III.

(2) De his Athenarum aedificiis Pausanias I. 8. 14. 22; Plutarchus in Pericle; Dio chrys. or. περὶ τυραννίδος; Cicero off. II. 17. De arce Athenarum opus scripserat Polemo, teste Athenaeo XI. 11. XIII. 6; item Heliodorus periegeta, teste Suida uoc. νίκη 'Αθ. Immo idem Suidas uoc. προπύλαια uerba Heliodori refert dicentis, propylaea illa absoluta fuisse quinquennio; impensis in opus talentis bis mille duodecim, portis quinque ad arcem patefactis.

(3) Praecedente in lacuna dictum fuit de tyrannide; mox dictum uidemus de factione optimatium; nunc denique

uolunt ; potesne tum , Laeli , negare rem esse illam publicam qum populi sint omnia, quoniam quidem populi esse rem uolumus rem publicam ? Tum Laelius , ac nullam quidem citius nega*uerim esse* (*a*) rem publicam *quam quae* tota *sit in multitudinis potestate* : *plane ut* nobis non placebat Syracusis fuisse rem publicam neque Agrigenti, neque Athenis, qum essent tyranni ; neque *Romae* (*b*) qum decemuiri : nec (*c*) | uideo qui magis in multitudinis dominatu rei publicae nomen appareat: quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti , Scipio , nisi qui consensu iuris continetur ; sed est tam tyrannus iste conuentus (1) quam si esset unus (*d*) ; hoc etiam taetrior, quia nihil ista , quae populi speciem et nomen imitatur , immanius belua (*e*) st . Nec uero conuenit (*f*) qum furiosorum bona legibus in adgnatorum potestate sint (2),quod eorum iam‖...

P. 300.

Desiderantur paginae octo (*g*).

(*a*) Pagina admodum oblitterata est ; quare aliquot uerba suppleo, habita spatiorum ratione . (*b*) Hoc uocabulum prorsus deest in pagina, et tamen adsumendum est necessario . (*c*) Ambiguum est in codice utrum sit *nec*, an *neque*. (*d*) Nempe *uir unus*.

(*e*) Cod. *uelba* uitiosa metathesi . Obiter moneo, a pseudo-Augustino de gramm. t. I. append. p. 13 dici Ciceronem usum fuisse etiam uocabulo *beluus*. Ibidem rursus mentio est participii *mortuus*, de quo recole lib. II. 18. p. 164. n. a. (*f*) Cod. *conuernit*; sed *r* uidetur deleta . (*g*) Scilicet desunt duo folia quaternionis XLI, tertium et intimum.

dicendum superest de effreni potestate populari .

(1) Recole Augustini summarium .

(2) Legem XII tabularum habemus apud auctorem operis ad Herennium I. 13 , et apud Cic. de inuent. II. 50: si

XXXIIII. . . . . dici possint, cur illa sit res P. 297.
publica resque populi, quae sunt dicta de regno? Et multo etiam magis, inquit Mummius: nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus: plures (a) uero boni in qua re publica rerum potientur, nihil poterit esse illa beatius. Sed tamen uel regnum malo, quam liberum populum; id enim tibi restat genus uitiosissumae rei publicae tertium (1).

XXXV. Heic (b) Scipio, adgnosco, inquit, tuum morem istum, Spuri, auer|sum (c) a ratio- P. 298.
ne populari: et (d) quamquam potest id lenius ferri, quam tu soles ferre, tamen adsentior nullum esse de tribus his generibus, quod sit probandum minus. Illud tamen non adsentior tibi (e), praestare regi optimates: si enim sapientia est, quae gubernet rem publicam, quid tandem interest haec in uno (f) ne sit an in pluribus (g)? Sed errore quodam fallimur ita di-

(a) Pagina est admodum oblitterata; duo igitur haec uocabula *unus* et *plures* paulo incertiora sunt. (b) Cod. uidetur habere *huc*.
(c) Cod. *amauersum*; sed prior *m* uidetur deleta. (d) Cod. *populi fiet*. (e) Cod. *adsentio aut bi*. (f) Cod. *haec iuno*.
(g) Cod. *an in pluribus in*.

Furiosus est, agnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. Confer tamen digest. I. 5. 20.

(1) Liberius populi dominium, quod graece dicitur ὀχλοκρατία, a ueteribus politicis passim improbatur, Instar omnium sit Polybius VI. 7. 57: τῶν μὲν ὀνομάτων τὸ κάλλιστον ἡ πολιτεία μεταλήψεται, τὴν ἐλευθερίαν καὶ δημοκρατίαν· τῶν δὲ πραγμάτων τὸ χείριστον, τὴν ὀχλοκρατίαν. Xenophon quoque in Ath. politia passim abo-

sputando: cum enim optumates (a) appellan-
P. 115. tur, nihil potest ui||deri praestabilius. Quid enim optumo melius cogitari potest (b)? Qum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex etiam iniustus: nos autem de iniusto rege nihil loquimur nunc qum de ipsa regali re publica quaerimus. Quare cogitato Romulum aut Pompilium aut Tullum (c) regem, fortan (d) non tam illius te rei publicae paenitebit. ·S· Quam (e) igitur relinquis populari rei publicae laudem? ·S· Tum ille, quid tibi tandem, Spuri, Rhodiorum, apud quos nuper
P. 116. fui|mus una (1), nulla ne uidetur esse res publica? ·M· Mihi uero uidetur; et minime quidem uituperanda. ·S· Recte dicis; sed si meministi, omnes erant idem tum de plebe tum senatores, uicissitudinesque habebant quibus mensibus populari munere fungerentur, quibus senatorio:

(a) Cod. *optumatis*, quae terminatio primi casus esse nequit. Optimatem autem (ἄριστον) ait dici Aristoteles reip. III. 7 uel quia optimus sit, uel quia optime reip. consulat. (b) Similiter ludit Plato in uoce κρείττων reip. I. p.340-341, et leg. I. p. 627.

(c) Cod. *autullum*, extrita ob concursum altera *t*. (d) Ita cod. perspicue. Est autem uocabulum omnino tullianum, et in lexica referendum cum *forsitan* et *fortassean* et *forsan*. (e) Ante particulam *quam* relinquitur breue spatium, quia scilicet mutatur persona. Eiusmodi tamen indicium nullum fere est in reliquo codice.

minatur et subsannat popularem potestatem.

(1) Loquitur Scipio de sua legatione ad inspicienda sociorum regna, in quam iuit anno ante obitum, nempe urbis DCXXIV, de quo tempore lege adnotata a Reiskio ad auctores graecos t. II. p. 477, ex Simsonio scilicet; cui frustra aduersatur Schweighaeuserus ad Polyb. t. V.

utrobique (a) autem conuenticium accipiebant; et in theatro et in curia res capitalis et reliquas omnis iudicabant idem (b): tantum poterat tantique erat quanti multitudo (1) * || . . . * Q.XLI (c).

(a) Cod. *atrubique*. (b) *Idem* pro *iidem* ut supra; nisi forte mauis interpunctionem praeuertere, et τὸ *idem* ad sequentia referre.

(c) Ultima haec apparet in codice nota quaternionum; reliqua enim folia tantummodo librorum notam inscriptam habent. Iamuero hic cognoscere adamussim licet quanta pars hactenus operis de rep. in mutilo codice uaticano desideretur. Quippe quaterniones XLI ducti in paginas XVI, conficiunt paginas DCLVI; habemus autem hactenus paginas CCXCII; ergo desiderantur paginae CCCLXIV; ergo hactenus caret codex parte foliorum plus dimidia. Additis tamen fragmentis cognitis libri primi et secundi et magnis partibus tertii, tenemus huc usque dimidiam materiae fere partem.

p. 15. Iam Sp. Mummius fuisse Scipioni comes dicitur quoque a Iustino XXXVIII. 8, qui et Metellum adiungit. At Victor cap. LVIII dat Scipioni comitem Laelium; Plutarchus Panaetium. Eadem discordia auctorum est in attribuendis Scipioni eo in itinere seruis: nam Victor dat duos, Plutarchus et Athenaeus quinque, Valerius IV. 3. 13 septem. Pighius uero Plutarchi uerbo τρίτον (apoph. tom. VI. p. 756) sapienter innixus tres fuisse legationes Scipionis existimat: qua in sententia facile est discordiam scriptorum conciliare. Confer quae scribimus lib. VI. ad somnium.

(1) Hanc rhodiacae reip. descriptionem, accuratam oppido neque alibi obuiam, studiosi politici cum fructu notabunt. Oligarchiam aliis temporibus fuisse Rhodi diximus lib. I. 31. p. 81. n. 3. Sed tamen Dio chrysostomus in rhodiaca oratione adhuc eam urbem ut populari statu utentem alloquitur; nec non Aristides in secunda rhodiaca, praesertim p. 385 ed. Canteri t. II.

LIBRI III DE RE PVBLICA

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS APUD VARIOS AUCTORES EXTANTIA.

XXXVI. Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod uel exsultat uoluptate, uel molestia frangitur. *Nonius uoc. exsultare* (a).

Sed ut ipsi seu animum periclitantur seu uident quid se putent esse facturos (b). *Nonius uoc. periculum et periclitari*.

Phoenices (c) primi mercaturis et mercibus suis auaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum exportauerunt in Graeciam. *Nonius uoc. merx*.

Sardanapallus rex Assyriorum luxuriosus, de quo Tullius in tertio de re publica sic ait: - Sardanapallus ille uitiis multo quam nomine ipso deformior (d). *Scholiastes Iuuenalis ad sat. x. 362.*

(a) Primum moneo, uarietates huius loci in codicibus Nonii uaticanis esse has: *quoddam* pro *quiddam*, *exsultet* pro *exsultat* et *exultat*. Quamquam melior lectio editionum confirmatur a nonnullis ex his codicibus. Deinde aio, hunc locum in Nonii editionibus plantiniana, parisiaca, et gotofrediana, itemque in codicibus Nonii uaticanis (praeter unum) citari ex incerto libro Tullii de rep. Ego itaque fragmentum hoc collocauissem in lib. II. 41, ubi aliud est ex ipso Nonio sub eadem uoce *exsultare*, nisi praeclarus codex urbinas-uaticanus cccvii p. 75 id fragmentum diserte tertio libro de rep. uindicaret. Et quidem uidebitur pertinere ad prohoemium, si respicias Cic. tusc. II. 21: *est in animis omnium fere naturâ molle quiddam, demissum* etc. *sed praesto est domina omnium et regina ratio, quae* etc. *fit perfecta uirtus*. (b) Fortasse hic locus pertinet ad Laelii sermonem (cap. xxv) ubi dixit eos iuste seruire qui sui iuris esse nequeunt. (c) Ita edd. plantin. et gotofr. Male paris. *Poeni*. Codd. uat. *Pione* uel *Pernè* corruptissime; unus autem nihil habet ante *primi*. (d) In primis obseruo, locum hunc Ciceronis lectum fuisse etiam abs Hieronymo prolog. ad lib. II. in Abacuc, ubi ait: *Sardanapallus insultet turpior uitiis quam nomine.* Tum haud scio an locus ponendus sit in Scipionis sermone ante cap. xxxi, ubi de tyranno sermo fuit. Iam de Sardanapalli etymologia satis

Quid ergo illa sibi vult absurda acceptio, nisi quis Athonem pro monumento uult funditus efficere? Quis enim est Athos aut Olympus tantus? *Priscianus lib. VI. p. 710.*

Sequentes Augustini locos idcirco in serie non posui, quia in his solus loquitur Augustinus. Eosdem tamen heic attexere iuuat, quia habent interstincta Ciceronis de rep. fragmenta, cursumque illius orationis demonstrant, qua Scipio tertium librum conclusit.

XXXVII. Enitar suo loco, ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit res publica, et quid sit populus, loquente Scipione, breuiter posuit; adtestantibus etiam multis, siue ipsius siue eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis (a); numquam illam fuisse rem publicam, quia numquam in ea fuit uera iustitia. Secundum probabiliores autem definitiones pro suo more quodam res publica fuit: et melius ab antiquioribus Romanis quam a posterioribus administrata est. *Augustinus C. D. II. 21.*

Nunc est locus, ut quam potero breuiter ac dilucide expediam, quod in secundo huius operis libro me demonstraturum esse promisi, secundum defini-

loquitur Scaliger ad Eusebii chronicon ed. Amstel. p. 63. 64, citato hoc ipso Ciceronis loco. Denique Augustinus C. D. II. 20 corruptissimae epicureae reip. formam graphice copioseque describit, cuius picturae colores magnopere suspicor desumptos esse uel e Phili uel e Laelii oratione, id est ex hoc tertio de rep. libro. Sic enim sermonem concludit Augustinus: *quis hanc rem publicam sanus, non dicam romano imperio, sed domui Sardanapalli comparauerit?* etc. *quem regem isti si haberent sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam ulla seueritate aduersantem, huic libentius quam Romani ueteres Romulo templum et flaminem consecrarent.*

(a) Puta Laelii et Mummii, ut in praecedentibus uidere est.

tiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de re publica, numquam rem publicam fuisse romanam. - Breuiter enim rem publicam definit esse rem populi *etc.* populum esse coetum multitudinis, iuris consensu et utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum, disputando explicat; per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rem publicam: ubi ergo iustitia uera non est, nec ius potest esse. Quod enim iure fit, profecto iuste fit. Quod autem fit iniuste, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt uel putanda iniqua hominum constituta: cum illud etiam ipsi ius esse dicant, quod de iustitiae fonte manauerit; falsumque esse, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse ius quod ei qui plus potest utile est (1). Quocirca, ubi non est uera iustitia, iuris consensu sociatus coetus hominum non potest esse; et ideo nec populus, iuxta illam Scipionis uel Ciceronis definitionem: et si non populus, nec res populi; sed qualiscumque multitudinis, quae populi nomine digna non est. Ac per hoc, si res publica res populi est, et populus non est qui consensu non sociatus est iuris, non est autem ius ubi nulla iustitia est; procul dubio colligitur, ubi iustitia non est, non esse rem publicam. Iustitia porro ea uirtus est, quae sua cuique distribuit. *Augustinus C. D. XIX.* 21.

(1) Sic apud Platonem reip. I. p. 338 definitur a quodam iustitia τὸ τοῦ κρείττονος ξυμφέρον. Sic quoque Cicero ore Phili dixisse uidetur.

SCHOLION

De quarti libri fragmentis.

Lactantium duplici et uera laude ornat Hieronymus (ep. 58 et 70) quod nempe quasi quidam fluuius eloquentiae tullianae fuerit, et quod dialogorum Ciceronis epitomen fecerit. Dialogorum autem tullianorum nomine libros fere de rep. abs Hieronymo aliisque auctoribus κατ' ἐξοχὴν significari, sapiens Patricii et A. Schotti obseruatio est; quia scilicet nulla disputatio maiore sit contentione habita aut inter plures. Iam quantum é superioribus de rep. libris Lactantius decerpserit, liber meus late demonstrat; etsi nondum cumulate: puto enim esse alias apud hunc auctorem (nec non apud Augustinum) ciuiles Tullii reliquias, quas deinceps, ut auguror, doctorum uirorum acumen deteget, et in sedes quamque suas quasi postliminio reuocabit. Nunc ego quartum de rep. librum adumbraturus, cuius minimum in uaticano codice fragmentum superest, pauca alia apud quosdam ueteres; ad Lactantium denuo respicio: in huius quippe operibus imaginem mihi quandam praedicti libri deprehendere uideor.

Mores et disciplinam reip. informauisse hoc libro Tullium, in confesso est: cunctae enim eo spectant reliquiae. Porro Lactantius siue in institutionibus VI, 20-24, siue etiam in epitome cap. 62-63 de moribus ita disserit, ut tulliana fragmenta ad eius orationem facile accommodentur. Scribit enim Lactantius contra quinque sensuum uoluptates. Et in uoluptate quidem oculorum spectacula uituperat circi et scenae: in aurium uoluptate musicam, nec non carminum ac suauioris orationis illecebras: in uoluptatibus saporis et odoris satis habet dicere, turpe esse sapienti ac bono, si uentri et gulae seruiat, si unguentis oblitus ac floribus coronatus incedat: in tactus uoluptate libidinem graui et multa oratione castigat. Generatim uero parsimoniam, continentiam, simplicitatemque uitae commendat. Quibus peroratis, ait cap. 24: *haec est illa lex Dei, ut a Cicerone dictum est, praeclara et diuina, semper quae recta et honesta iubet ... cuius legis pauca equidem capita posui ... siquis uolet cetera omnia comprehendere, ex fonte ipso petat, unde ad nos riuus iste manauit.* Illam quoque imitationem esse constat, quod tam in Tullio quam apud Lactantium disputationem de iustitia sequitur haec doctrina de moribus. Sed enim ordinem tulliani libri utrum Lactantius in tanta, qua utitur, libertate seruauerit, incertum est: immo ab eo saepe desertum arbitror. Quamobrem ego has reliquias etsi quaedam in capita conglobaui, sedem tamen earum primitiuam et ueram diuinare non queo. Nam et prisci fragmentorum de rep. sarcinatores, Sigonius atque Patricius, quantopere a uera serie, nulla ipsorum fraude, aberrauerint, nunc demum editione mea patefactum est.

Iam quod Lactantius de opif. D. cap. 1 ait Tullium tempta-

uisse in quarto de rep. libro rationem animi et corporis explicare, id quidem ad libri initium pertinere uidetur: nam qui de moribus dicturus erat, recte admodum isto pacto praefatus foret: atque ita Cicero ingreditur in moralem legum tractatum, praeposita (leg. I. 7 et 8) corporis terrestri, animi uero diuina, origine. Morum quippe solus homo capax est: facta autem humani corporis et animi descriptione, sequitur ea conclusio, ut potior hominis pars esse animus dicatur, in quo reapse sunt mores: quare et homo definitur *animans moralis*. Atque haec est doctrina Varronis apud Augustinum C. D. XIX. 3; immo potius Antiochi, qui teste eodem Augustino, magister Varronis et Ciceronis fuit. Valde igitur suspicor Tullium hoc loco et praeceptoris Antiochi et Varronis amici doctissimi orationem usurpauisse. Summum bonum in philosophia Varro quaerit *non pecudis sed hominis*. Cicero item, ut mox uidebimus, *idem esse non putabat arietis et ·P· Africani bonum*: quae uidentur uerba interloquentis cuiuspiam, Laelii fortasse, qui librum quartum exorsus sit. Varro sentit *in hominis natura duo esse quaedam, corpus et animam; et horum quidem duorum melius esse animam longeque praestabilius non dubitat*. Cicero quoque, Lactantio et Petro blesensi testibus, *pluris esse animam praestabilioremque corpore adfirmauit*. Porro haec omnia quam recte ad disputationem de moribus ducant, nemo non uidet. Lactantius rursum inst. III. 8 tulliane loqui uidetur: namque hominis bonum statuit esse diuersum a ceterorum animantium bono: exin Tullii sententiam memorat, qui uirtutem summum hominis bonum putauit. Et Lactantius quidem iure decernit hominem colendi Dei gratia esse natum; addit tamen, seruire Deo, nihil aliud esse, quam bonis operibus tueri et conseruare iustitiam: de qua scilicet uirtute in praecedente ciuili Tullii libro sermo fuit. Denique sententiam, quam alibi tullianam dicit, heic quoque inculcat Lactantius, *pluris* uidelicet *esse animam quam corpus*. Atque his indiciis haud satis scio, utrum illam de corpore et animo non longam disputationem, quam in Ciceronis quarto de rep. Lactantius legebat, partim saltem cognoscere liceat.

Denique inter eos qui Ciceronis de rep. opus legerunt, uix dubito quin martyr Cyprianus numerandus sit. Rhetor quippe fuit gloriosissimus, eiusque eloquentiam eximiis meritisque laudibus a Lactantio inst. V. 1, atque abs Hieronymo de uir. ill. et ep. 58 et 70 elatam uidemus. Is autem in aureo ad Donatum opusculo sic circi, scenae, priuatarum domuum, et deinde fori flagitia describit, ut cum fragmentis quarti de rep. libri non rebus solum uerum etiam quadam serie ualde congruere uideatur. Rursus quae ibidem Cyprianus graphice addit de ambitionis et de luxus ac superbae potentiae malis, ea pariter et cum his fragmentis non pugnant, et cum Scipionis uerbis consonant quae is in primo de rep. libro cap. XVII dicit de rerum humanarum despicientia.

M· TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER IIII.

I. . . . Temptabo quoniam corporis et animi facta mentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas intellegentiae meae peruidet, explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod M· Tullius uir ingenii singularis, in quarto (a) de re publica libro, cum id facere temptasset, (b) materiam late patentem angustis finibus terminauit, leuiter summa quaeque decerpens. Ac ne ulla esset excusatio, cur

(a) Recolenda sunt quae de hominis descriptione tulliana diximus in scholio ante tertium librum. Certe lectio Lactantii *quarto* (non *tertio*) sana esse uidetur; sic enim habet editio princeps sublacensis anni MCCCCLXV; sic item romana in aedibus Petri de Maximis anni MCCCCLXVIII, aliaeque octo decimi quinti saeculi, quas in manibus habeo, Lactantii editiones. Habet *quarto* etiam codex uetustissimus bononiensis, et tres taurinenses, uti me certiorem fecerunt per litteras uiri illustres Philippus Schiassius et Amedeus Peyronus. (b) Hoc loco post *temptasset* uulgo interponitur particula parum Ciceroni honorifica *nihil prorsus effecit; nam* etc. Sed tamen hac particula merito carent editio sublacensis, editio praedicta romana, nec non ueneta anni MCCCCXC, permultique codices. In codice autem bononiensi ea particula scribitur in inferiore paginae margine, manu posteriore, etsi antiqua, uti me monuit cl. Schiassius. At enim spuriam esse particulam satis arguit ipse Lactantius, qui inst. II. 10 tullianam illam hominis descriptionem adhuc memorans ait Ciceronem eam esse exsequutum *pluribus quidem locis, sed tamen materiam tam copiosam et uberem strictim contigisse*. Non ergo ait nihil prorsus Tullium effecisse. Quid quod reapse Cicero N. D. II. 53. sqq. non strictim sed copiose eam materiam scribit? Utrum uero diuus Ambrosius hexaem. VI. 7-9 in illa luculenta hominis descriptione libros Ciceronis de rep., tertium scilicet uel quartum, imitetur, nescio equidem: sed argumentum certe persimile est; antiquitas autem et eruditio Ambrosii facit ne temere suspicari uidear. Utique Ambrosius Ciceronis de rep. libros legit, ut euidenter docui in testimoniis.

eum locum non fuerit exsecutus, ipse testatus est, nec uoluntatem sibi defuisse nec curam [a]. In libro enim de legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret, sic ait: - Hunc locum satis, ut mihi uidetur, in iis libris quos legistis [b], expressit Scipio. *Lactantius de opificio diuino* [c] *cap. I.*

Atque ipsa mens quae futura uidet, praeterita meminit. *Nonius de num. et cas.*

Praeclare ·M· Tullius: - Etenim [d] si nemo est, inquit, quin emori [e] malit, quam conuerti in aliquam figuram bestiae, quamuis hominis mentem sit habiturus; quanto est miserius, in hominis figura, animo esse efferato? mihi quidem tanto uidetur, quanto praestabilior est animus corpore [1]. *Lactantius inst. V.* 11.

Ait quodam loco Tullius, se non putare idem

(*a*) Haec uerba *nec uoluntatem sibi defuisse nec curam* ii qui fragmenta de rep. consarcinauerunt, scribere solent separatim tamquam puta tulliana; quod contra omnino est: Lactantii quippe sunt, dicentis fidem fecisse Tullium nec uoluntatem exsequendae rei sibi defuisse nec curam, quia nimirum ipse declarat in legibus I. 9 uideri sibi Scipionem satis eum locum expressisse in libris de rep. Immo illis uerbis *nec uoluntatem sibi defuisse nec* etc. imitatur Lactantius Tullium de rep. III, 8. (*b*) Var. lect. *quos de rep. legistis*, quod glossema uidetur. (*c*) Ita cod. bonon. *pro de opificio Dei*, ut uulgo in editionibus legitur. (*d*) Quonam ex opere Tullii sequentia uerba sumat Lactantius, incertum est; uidetur tamen ex hoc quarto de rep. sumere, propter illam comparationem animae et corporis. Nisi forte locus pertinet ad tertium librum, id est ad Laelii sermonem quo fortasse dixerit in lacunis post cap. XXII hominem detracta iustitia immanitatem gerere beluae in hominis figura, ut de off. III. 20. Sane utrumque Tullii locum uel sibi uindicat uel imitatur Lactantius de ira D. XII, et de op. D. III. Vide et Ambros. off. II. 13.
(*e*) Al. *mori*.

(1) Petrus blesensis epist. LXXXV ait: *Cicero et Apuleius et, quod maius est, Augustinus et Hieronymus testantur plus esse animam quam corpus*. Adde et Lactantium inst. III. 9. ff. 16. Floruit saeculo post Christum duodecimo Petrus; qui utrum Ciceronis libros de rep. legerit necne, merito ambigendum est.

esse arietis et P. Africani bonum. *Augustinus contra Iulian. IV. 60* (1).

Eademque obiectu suo umbram noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam tum ad laborum quietem (a). *Nonius uoc. aptam.*

Cumque autumno terras ad concipiendas fruges patefecerit; hieme ad conficiendas relaxarit; aestiua maturitate alia mitigauerit, alia torruerit (b) (2). *Nonius uoc. mitis.*

Cum adhibent in pecuda pastores. *Nonius uoc. pecuda.*

Cicero in quarto de re publica - Armentum - et ab eo armentarius (c). *Priscianus super XII. uer. Virg. p.* 1220.

(a) Variant mendosique sunt de more codices Nonii atque editiones. (b) In edita de rep. fragmenta obrepserunt, ut alibi, supplementa emendationesque Patricii, quibus necessario fides detrahenda est, ut iubet ipse Patricius in secundis curis. In codicibus quoque uaticanis est ille error *a fistula*, pro *aestiua* ut correxit Patricius. Item in iisdem codd. bis est *concipiendas*; ego uero secundo loco recipio emendationem *conficiendas*, exclusis tamen Patricii additamentis. (c) Verba *et ab eo armentarius* uidentur ipsius Prisciani. Utrum autem hic et praecedens locus huc pertineant, et de famulatu mutorum erga hominem loquantur (ut Cic. in loco simili leg. I. 8) ualde incertum est.

(1) Hunc locum magnopere existimo e libris de rep. fuisse petitum, tum propter Africani mentionem, tum quia ibidem Augustinus non semel expilat politicum Ciceronis opus. Conferendus est idem Augustinus in ps. XCIX. 5; praesertimque Lactantius inst. III. 8, et epitom. XXXIII.

(2) Haec pertinent ad illam hominis descriptionem, cuius causa mundum esse factum ait cum stoicis Lactantius de ira D. XIII: *sol irrequietis cursibus et spatiis inaequalibus orbes annuos conficit, et aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem superducit ad requiem, et tum abscessu longius ad meridiem, tum accessu propius ad septentrionem hiemis et aestatis uicissitudines facit; ut et hibernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pinguescat; et aestiuis caloribus uel herbidae fruges maturitate*

P. 111. II. . . . * gratiam . Quam commode ordines descripti, aetates, classes, equitatus (a) in quo suffragia sunt etiam senatus : nimis multis (b) iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui nouam largitionem quaerunt aliquo plebiscito reddendorum equorum (1) . . . . .

III. Considerate nunc cetera quam sint prouisa sapienter ad illam ciuium beate et honeste uiuendi societatem : ea est enim | prima cau-

P. 112.

(*) Folium unicum in uaticano codice superest cum inscripto titulo quarti libri. Etsi autem hae quatuor pagellae ualde exiguam particulam habent, nihilominus id confirmant, quod edita fragmenta innuebant, nempe quarto libro actum fuisse de disciplina reip. deque moribus instituendis; quod ut fieret, postulauit a Scipione Tubero lib. II. 38. Rursus ex hac particula constat, quanta seueritate Cicero diffluentes ciuium mores castigandos atque intra pudoris septa coercendos putauerit: cuius perfectae doctrinae laude nemo prope ex antiquis philosophis par Ciceroni est. Lege praesertim de senectute, et tusc. IV. Porro hanc partem politicorum librorum de educatione et de disciplina eo magis periisse dolendum est, quod eadem de re dissertatio, quam Cicero in legibus III. 13 (quod opus posterius aetate est) exornaturum se promittit, nulla est in superstite illius operis parte, latetque adhuc in amissis legum post tertium libris. (a) Hunc locum suum imitatur ipse auctor tusc. IV. 1; subdit autem sei de moribus institutisque maiorum et disciplina ac temperatione ciuitatis accurate locutum esse maxime in sex libris de rep. (b) Cod. *multi*.

durentur, uel quae sunt in humidis, incocta et feruefacta mitescunt. Luna etc. Confer eundem Lactantium inst. II. 11; Ambros. off. I. 14; Cic. leg. I. 8 ac praesertim de sen. XV.

(1) Quamquam Gracchi legibus suis patrimonium publicum dispensarent, et aerarium exhaurirent (off. II. 21), nihilominus patronos se aerarii in orationibus ostentabant (Cic. tusc. III. 20). Itaque et hanc technam cum fautoribus suis excogitauisse uidentur, iubendi scilicet equites reddere equum, qui publica impensa duorum millium assium ex ordinatione Seruii Tullii alebatur. Eius autem plebisciti speciosa causa fortasse erat, quod multo plures, ut fit, equum impetrauissent, quam qui stipendia mererent.

*

sa coeundi (1), et id hominibus effici ex re publica debet, partim institutis, alia legibus. Principio disciplinam puerilem ingenuis; de qua Graeci multum frustra laborarunt (a), et in qua una Polybius noster hospes nostrorum institutorum neglegentiam accusat (2); nullam certam aut destinatam legibus, aut publice expositam, aut unam omnium esse noluerunt (3). Nam || . . . .

Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor.

(a) Graecorum disciplinam puerilem mox reprehendet Cicero. Sed tamen graeci philosophi magnam eius rei curam prae se tulerunt; Legesis Isocratem ad Demonicum; Xenoph. Cyrop.; Platonem leg. I. p. 643. II. 664. VII. p. 813, et reip. lib. IV; tum Aristotelem reip. V. 9, qui praeterea de institutione puerili totum scribit librum octauum; denique Plutarchum περὶ παίδων ἀγωγῆς; quem ceteroqui libellum grauiter accusat νοθείας Wyttenbachius t. I. opusc. p. 463. sqq. Equidem haud dubito quin Cicero latinos quoque auctores, quos inter aequalem suum Varronem, expilauerit, cuius opus *Cato* uel *de liberis educandis* citatur a Nonio; et, secundum emendatas lectiones, a Gellio IV. 19 atque Macrobio sat. III. 6. Catonis quoque extiterunt praecepta ad filium de moribus. Ego uero magnopere hortor adulescentes ut illa etiam inspiciant nobilissima praecepta uiuendi, quae eorum aetati tradit Augustinus de ord. II. ff. 25; inter quae illud est, alibi a me iam memoratum, ut *remp. nolint administrare nisi perfecti*. Iam illo se loco Augustinus non auctorem sed exscriptorem (Tullii ne an alius?) ipse fatetur ff. 28: *haec praecepta uiuendi, quamuis hic meis uerbis pro tempore expressa sint, non tamen a me inuenta. His enim magnorum hominum et paene diuinorum libri plenissimi sunt*. Porro Augustinum praedicto in opere ualde imitari Ciceronem de rep. demonstraui superius p. 215, et p. 219. n. 1. Idem Augustinus contra acad. III. ff. 35 ait adulescentium uitae educandae atque instituendae omnes litteras Ciceronis uigilauisse.

(1) Ex Aristotele reip. III, 9: τέλος μὲν οὖν πόλεως τὸ εὖ ζῆν . . . τοῦτο δ᾽ ἔστιν τὸ ζῆν εὐδαιμόνως καὶ καλῶς. Recole dicta a Tullio lib. I. 25.

(2) Fortasse libro historiarum sexto, in quo Romanorum politiam accurate Polybius scripserat.

(3) Omni tamen aevo uidentur conuenisse Romae in ludum litterarium pueri et

Secundum Tullium qui dicit, - ad militiam euntibus dari solitos esse custodes a quibus primo anno regantur. *Seruius aen. V.* 546 (a).

P. 113. IIII. . . . . ri, nudari (b) puberem. Ita sunt alte repetita quasi fundamenta quaedam uerecundiae (c). Iuuentutis uero exercitatio quam absurda in gymnasiis (1)! quam leuis ephebo-

(a) Quamquam Seruius ex incerto Tullii opere locum laudat, nihilominus haud uana coniectura est eum ad hanc sedem pertinere.

(b) Vocabulum *nudari* superadditur in codice inter *ri* et *puberem*. Id nisi uocabulum fuisset superadditum, haud erat absurdum hiatus finem ita fere sarcire: *more romano cum patre filium non solere lauari puberem*; quam rem testantur Cic. off. I. 35, de or. II. 55; Plut. in Cat. cens. xx, et quaest. r. t. VII. p. 109; Ambros. off. I. 18. Ad locutionem *nudari puberem* num illud quoque referendum est, quod egressi pueritia primo anno iubebantur *brachium toga cohibere*? scilicet ne reiecta toga corpus iuuenile nudaretur, quum prisco more toga sine tunica uterentur, campestri cincti. Pronum autem mihi creditum est hac fere lacuna laudauisse Tullium Ennii illum uersum, ut tusc. IV. 33: *flagitii principium est nudare inter ciuis corpora*. De pudicitia Romanorum lege Dionysium VII. 72. Citatur a Seruio aen. IV. 45 Varronis de pudicitia liber, quem Cicero inspexisse credendus est. (c) Ita cod. 2. manu; at 1. *uerecundae*.

puellae, ut Virginiae exemplum demonstrat. Controuersiam uentilat Quintilianus inst. I. 2, utrum nempe utilius domi an in scholarum frequentia erudiantur pueri. Sed enim de institutione tantum litteraria ibi sermo est; Cicero autem uniuersam disciplinam puerilem attingit, prorsusque uidetur commendauisse morem romanum, ut pueri pro parentum arbitrio instituerentur. Quare et uix dubito quin idem hoc libro locutus fuerit de patria quoque potestate, quam summam apud Romanos, minimam apud Graecos, fuisse obseruat Dionysius II. 26. Item Varro libro *de liberis educandis* hanc quaestionem haud praeteriit, quod satis indicat eius locus apud Nonium uoc. *reiculas* his uerbis: *et ut in grege opilio oues minus idoneas remouere solet, quas reiculas appellat; saepe enim unus puer petulans atque impurus inquinat gregem puerorum*.

(1) Intelligit γυμνοπαιδίαν, quam ne apud Graecos quidem priscam fuisse

rum illa militia (1)! quam contrectationes (a) et amores soluti et liberi! Mitto aput Eleos et Thebanos, aput quos in amore ingenuorum libido etiam permissam habet et solutam licentiam (2). Lacaedemonii ipsi cum | omnia conce- P. 114.
dunt in amore iuuenum, praeter stuprum (3), tenui sane muro dissaepiunt id quod excipiunt (4): conplexus enim concubitusque permittunt: pallas (b) inter pecus. Hic Laelius, praeclare intellego, Scipio (5), te in is (c) Graeciae discipli-

(a) Ita cod. 2. manu; at 1. *contrectationis*. (b) Ita lego prorsus in codice; et notemus adagium. Pallis seu uelis dissaepiebantur olim conclauia, ut illa Antigoni regis apud Senecam de ira III. 22, obseruante Forcellino: *cum inter dicentes et audientem palla interesset*. Sic etiam Theoderici regis palatio praetenduntur pallae in musiuo rauennatensi; et sunt pro foribus in uaticani Virgilii nec non Terentii picturis. Vis autem prouerbii est: *si pallas inter homines obtendas, eas ob reuerentiam, nisi data licentia, tollere non audebunt; pecus (lasciuientes nimirum iuuenes) siquis ita dissaepire uelit, insanus uideatur*. Confer Silentiarium anthol. III. 91. LXIII. Generatim uero hanc in Graecos inuectionem uidetur Cicero accersere a scriptis Catonis. Lege Plut. in Cat. cens. XXIII. (c) Ita cod. pro *his*.

ait Dionysius VII. 72; et cum primum instituta est, uituperatam tradit Plato reip. V. p. 452. Insanum esset hac de re congerere flagitia Graecorum; quae nimis multa scribunt Athenaeus lib. XII et XIII; Plutarchus in Lyc.; et apoph. lac. Xenoph.; de rep. lac.; Propert. III. 14; aliique poëtae.

(1) Scilicet dum essent περίπολοι; qua super re legatur Corsinus fast. att. diss. XI. 5. Conferendus praeterea Plato leg. VII. p. 796. Nota est Thebanorum amantium legio. Plut. in Pelop. XVIII, et Athen. XIII. 2.

(2) Xenoph. de rep. lac. II. 13; Plut. amat. t. IX. p. 51.

(3) Xenoph. de rep. lac. II. 14. 15; Plut. inst. lac. initio.

(4) Id discrimen, ut nugatorium, merito irridet Cicero tusc. IV. 33.

(5) Ergo hactenus locutus erat Scipio. Bene autem habet quod Scipio de moribus disciplinaque disputat: fuit

nis, quas reprendis (a), cum populis nobilissimis malle quam cum tuo Platone (b) luctari, quem ne attingis quidem; praesertim cum || (c) . . . . . .

V. Adeo ut Cicero dicat in libris (d) de re publica opprobrio fuisse adulescentibus si amatores non haberent (1). *Seruius ad Aen. x. 325.*

Non modo ut Spartae, rapere ubi pueri et clepere discunt. *Nonius uoc. clepere.*

(a) Ita cod. prisca orthographia, sicuti in palimpsestis ambrosianis et in palatino. Quin apud Ciceronem sic diserte legisse uidetur Cornutus p. 2286. (b) Locus hic, immo pagina tota, aegerrime legitur: confido tamen me recte omnino legisse. (c) Sequebatur, ut arbitror, Laelii inuectio aduersus ea quae Plato flagitiose de puerorum amoribus in conuiuio scribit atque in Phaedro; quibus tamen medicinam facit idem leg. I. p. 636. Exin notauisse uidetur Laelius quae circa puerorum iuuenumque institutionem in rep. uiro romano sanioribus adsueto partim flagitiosa partim absurda uideri debebant. Sane ipse Cicero tusc. IV. 34, licet Platonis reuerentissimus, fatetur nihilominus hunc non iniuria fuisse accusatum, qui amori auctoritatem tribuerit. (d) Lambinus in notis ad prohoemium Nepotis tribuit hunc locum quarto de rep.: coniectura ne an aliqua fretus auctoritate? Malo equidem ad Lambini, quam ad Schotti sententiam accedere qui nod. Cic. III. 5 locum e quinto de rep. citat.

enim anno urbis DCXII censor, et quidem ualde seuerus, ut declarant eius notae censoriae, quas Pighius colligit in annalibus. Eiusdem oratio, quam in censura habuit, diserte *de moribus ad populum*, seu *quum ad maiorum mores populum hortaretur*, laudatur a Gellio IV. 20, V. 19. Quin eiusmodi fere uidentur fuisse etiam aliae eius orationes a Gellio item laudatae II. 20. VII. 11. 12; nec non ab Isidoro orig. II. 21. Ergo Cicero ex his Africani scriptis nonnulla certe hausisse uidetur, quae belle ab ipso auctore in politicis his sermonibus recitanda curauit. Item Catonis et Laelii eadem de re orationes compilauit hoc libro Tullius, utens quidem illorum coloribus sed tamen penicillo suo, ut loquitur ad Q. fr. II. 15.

(1) Nempe de Cretensibus Spartanisque sermo est. Strabo x. p. 740, et Seruius citato loco.

Et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse communia (a), nequis ciuis propriam aut suam rem ullam queat dicere (b). *Nonius uoc. proprium*:

Ego uero eodem quo ille Homerum redimitum coronis et delibutum unguentis emittit ex ea urbe quam sibi ipse fingit (1). *Nonius uoc. fingere*.

(a) Lycurgus rei tantummodo familiaris communionem Spartae esse uoluit; Plato etiam uxorum, reip. v; ob quod flagitium tanta infamia laborat. Verba Platonis seu Socratis, latine extant apud Saluianum de G.D. vii. 23, quae utrum habeant tullianam elegantiam, in medio relinquo. (Eluit tamen maculam illam Plato leg. IIII. p. 721.) Lactantium minime praetermittam, qui epit. cap. xxxviii, Tullium quodammodo supplere uidetur. Sic ergo Lactantius: *Plato in multis ita lapsus est, ut nemo deterius errauerit, in primis quod in libris ciuilibus omnia omnibus uoluit esse communia. De patrimoniis tolerabile est, licet sit iniustum: nec enim aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prodesse, si sua culpa minus. Sed, ut dixi, potest aliquo modo ferri. Etiamne coniuges, etiamne liberi communes erunt? Non erit sanguinis ulla distinctio, nec genus certum, nec familiae, nec cognationes, nec adfinitates, sed sicut in gregibus pecudum confusa et indiscreta omnia, nulla erit in uiris continentia, nulla in feminis pudicitia. Quis esse in utrisque amor coniugalis potest, in quibus non est certus aut proprius adfectus? Quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? Quis filium diliget, quem putabit alienum? Quin etiam feminis curiam reseruauit, militiam et magistratus et imperia pemisit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in qua uirorum officia mulieres occupabunt? Sed haec alias latius*. Eandem reapse Platonis refutationem latius ornat idem Lactantius inst. III. 21. sqq. (b) Lectionem optimam *queat dicere* exhibet nobis parisiaca Nonii editio, confirmatque praeclarus codex urbinas: pro qua lectione in aliis editionibus lego *ullam addiceret*; in codicibus autem occurrit corruptio *ullaque aducere*, uel alia eiusmodi menda, quae plurima totum hoc fragmentum inquinant. Illud est insigne mendum unius codicis *et nunc populo* pro *et noster Plato*.

(1) Laelius, ut suspicor, dicit uideri sibi Platonem ob praedictam doctrinae labem, aeque ciuitate eiciendum, atque ille Homerum (reip. III. p. 398) in eadem esse non patitur. (Nisi forte generatim sermo est de philosophis turpibus.) Ceterum pro Homero aduersus Platonem libros quatuor, qui iam non extant, scripsit, teste Suida,

VI. Censoris iudicium nihil fere (a) damnato nisi ruborem adfert. Itaque ut omnis ea iudicatio uersatur tantummodo in nomine, animaduersio illa ignominia dicta (b) est (1). *Nonius uoc. ignominia*.

Horum enim (c) seueritatem dicitur inhorruisse primum ciuitas (2). *Nonius uoc. horrendum et horridum*.

Nec uero mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet (3); sed sit censor qui uiros doceat moderari uxoribus (d) (4). *Nonius de num. et cas.*

(a) *Ferre* habent cum editionibus codices Nonii omnes uaticani. In plantiniano meo exemplari uir doctus emendat *fere* et deinde *affert*: quae iure emendatio fieri uidetur, praesertim quia tam in illa editione, quam in gotofr. additur corruptum uocabulum *offerrent* uel *offerent*, ex quo fit merito *adfert*. Sed, ut dixi, codices habent *ferre*, sine ullo additamento. (b) Codices plerique omittunt *dicta*. (c) Edd. habent *in* pro *enim*. (d) Si respicias ad Gellium x.23, locus uidebitur sic continuandus Catonis uerbis: *uiri autem, mulieribus iudices pro censore sint: imperium, quod uidetur, habeant: siquid peruerse taetreque factum est a mulieribus, multentur; si uinum biberunt* etc.

Dio chrys. acerrimus alioqui Homeri uituperator. Tulit uero aetatem luculenta Homeri defensio Proclo auctore. Item Sarapion alex. librum scripserat, utrum Homerum Plato a rep. merito ablegauerit, Suid. Denique idem Suidas memorat opus Telephi grammatici περὶ τῆς Ὁμήρου καὶ Πλάτωνος συμφωνίας.

(1) Scilicet nota censoria.

(2) Adhuc de censoribus sermo esse uidetur, quorum potestatis propria est *seueritas*, Gell. IV. 20; Val. M. II. 9.

(3) Praefecti mulieribus (γυναικονόμου) inter Graecos mentio est apud Aristot. reip. IV. 15.

(4) Sic Dionysius II. 24. 25 commemorato illo graeco, qui muliebri pudicitiae praeerat, magistratu, ait melius consuluisse nuptiis Romanos, qui uxorem in potestate mariti esse uoluissent. Sic apud Dionem LIV. 16 Augustus maritos iubet uxori quemque suae moderari uitiisque eius obuiam ire. Sed tamen Tertullianus de pudic. initio suadet, ut cen-

Ita magnam habet uim disciplina uerecundiae: carent temeto omnes mulieres (1). *Nonius uoce temulenta*.

Atque etiam si qua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant (2). *Nonius uoc. fama*.

Itaque a petendo petulantia; a procando, id est poscendo, procacitas nominata est (a). *Nonius uoc. petulantia*.

VII. Nolo enim eundem populum imperatorem et portitorem esse terrarum (3). Optimum autem et in priuatis familiis et in re publica uectigal duco es-

(a) De feminarum luxu Propertius III. 13. 13: *nulla est poscendi, nulla est reuerentia dandi*.

sura aliqua pudicitiae mulierum consulatur.

(1) De famigerata romanarum mulierum abstinentia a uino, iam inde a Romuli aetate, conferre iuuabit Plinium XIV. 13; Valerium ·M· II. 1. 5, VI. 3. 9; Seruium aen. I. 737; Plutarchum comp. Lyc. cum Numa; Dionysium II. 25; Polybium lib. VI apud Athenaeum X. 11; Tertullianum apol. cap. VI; Arnobium I. p. 20; Lactantium inst. I. 22; Augustinum confess. IX. ff. 18, et append. t. III. part. I. p. 121. G. Omni prope uini usu interdicitur uniuersim apud Plat. leg. II. fin. De mulierum ueterum uictu et moribus sermo fuit in quadam oratione Catonis apud suprascriptum Gellium X. 23. Ego igitur magnopere arbitror Tullium quae hoc libro dixit de mulierum moribus hausisse praesertim e Catone, nec non e sexto Polybii libro qui fuit de disciplina Romanorum. Namque horum duumuirum uerbis mire decuit uti Scipionem. Sed festiuum est quod narrat Hieronymus (si lectio sana est) contra Iouin. I. 48 Catoni scilicet censorio fuisse uxorem uinolentam. Aduersus luxum muliebrem, siue pro lege oppia, extat Catonis oratio apud Liuium XXXIV. 2. sqq. De pudicitia muliebri affatim Hieronymus in praedicto opere.

(2) Legesis Catonem apud Plinium XIV. 13; Plut. q. r. t. VII. p. 75; Virgilii interpr. ueron. ad ecl. VIII. 29; Arnob. II. p. 91.

(3) Eadem sententia est

se parsimoniam (1). *Nonius uoc. portitores. Io. saresberiensis policrat. III.* 12.

Fides enim nomen ipsum mihi uidetur habere, cum fit quod dicitur (a). *Nonius uoc. fidei*.

In ciue excelso atque homine nobili blanditiam, ostentationem, ambitionem notam (b) esse leuitatis. *Nonius uoc. blandimentum*.

Intuere paululum ipsos de re publica libros, quod nullus sit patriae consulendi modus aut finis bonis (c). Cerne quantis ibi laudibus frugalitas et continentia (d) praedicetur, et erga coniugale uinculum fides, castique, honesti ac probi mores. *Augustinus epist. xci. 3.*

(a) Repetit hanc sententiam Cic. off. I. 7. (b) Tres Nonii editiones, quas uidi, itemque codex unus uaticanus (nam in ceteris nihil inueniebam) habent *meam* pro *notam*. Sigonius scribebat *nimiam*. Sed tamen in margine plantinianae editionis haec typis cuditur coniectura: *notam* (pro *meam*) *lego, nisi mauis scribi, meram esse leuitatem*. (c) Ita legebat in Cicerone etiam Nectarius ad Aug. ep. xc. (d) Generatim Augustinus nos docet laudes frugalitatis et continentiae, quae in politicis libris recitatae fuerunt: sed enim quid specialiter dictum fuerit, uix dubito quin tradat Cicero off. II. 22, ubi dilaudat Africani, patrisque Pauli, abstinentiam in tot tantisque uictoriis; itemque Mummii achaici fratris eius qui his dialogis interest.

Tullii in frag. orat. de rege alex. III. 1. Quamquam heic fortasse agitur de locatione censoria terrarum. Namque, ut ait Symmachus ep. I. 12, *censorum notio fuit spectare opera quae locassent*.

(1) Sic diserte ait Maecenas in politica oratione ad Augustum apud Dionem LII. 35. Laudes parsimoniae, quas hoc loco scripsit late Cicero, a ueterum scriptis deriuauisse credendus est. Nam Catonis aduersus luxum noti sunt sonitus. Laelii declamatio in luxum constat e lucilianis uersibus apud Cic. fin. II. 8. Leges Romanorum sumptuariae recensentur a Macrobio sat. II. 13. Athenaeus VI. 21 memorat inter eos qui legem fanniam sumptuariam studiose obseruauerunt Scaeuolam, Tuberonem, et Rutilium, huius dialogi personas. Quare haud scio an Cicero unum uel plures ex his fecerit hoc in libro de parsimonia disputare. Ibidem Athenaeus Romanorum parsimoniam laudat Po-

VIII. Admiror, nec rerum solum, sed uerborum etiam elegantiam. Si iurgant, inquit (1), Beniuolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur (a). *Et in sequenti* : Iurgare igitur lex putat inter se uicinos, non litigare. *Nonius uoc. iurgium*.

Eosdem terminos hominum curae atque uitae, sic pontificio iure sanctitudo sepulturae (b). *Nonius uoc. sanctitudo*.

Quod insepultos reliquissent eos, quos e mari propter uim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necauerint (2). *Idem uoc. excipere*.

Nec in hac dissensione suscepi populi causam sed bonorum. *Nonius de doct. indag.*

(a) Hinc Seneca in fragmento palatino: *familiare iurgium non iudicem sed arbitrum quaerit*. (b) Hanc et sequentem particulam de sepultura seu de iure manium heic colloco, quoniam Dionysius in ambrosianis fragmentis xx. 3 docet nos, hanc etiam curam fuisse romani censoris, nequis inferiarum traditas a maioribus caerimonias desereret. Quaenam autem huius mutili loci sententia est? Utique Cicero tusc. I. 12 excessu uitae non deleri hominem, e pontificio iure et caerimoniis sepulchrorum intelligi ait. Sane is Tulliolae suae miris modis parentauit. Funebrem autem laudationem quandam ab iis praeteriri miror qui Ciceronis scripta enumerant, de qua ipse auctor ad Q. fr. III. 8: *Serrani Domestici filii funus perluctuosum fuit a. d. IIX. kal. decemb.; laudauit pater scripto meo*. Quam quidem laudationem hoc ipso anno, quo scribebat de rep. Tullius, habitam cognosces, si epistularum chronologiam apud Wielandum aut Schützium consulueris.

sidonii uerbis. Apud Plutarchum de san. tuend. t. VI. p. 478 seditionum non minimam causam esse luxum nimiosque sumptus docet Crates.

(1) Lex XII. tabularum.

(2) Dicit athenienses duces crudeliter necatos propterea quod post proelium ad Arginusas non excepissent naufragorum cadauera. Xenoph. hist. I. Inferiarum autem politici prope omnes prae se curam tulerunt. Numae legum de funeribus mentio apud Liu. I. 20. Tabulam decimam habuisse iura sepulturae, e fragmentis cognoscimus. Polybius VI. 6. ff. 53. sqq. inter bona reip. rom. instituta ponit funerum pom-

Non enim facile ualenti populo resistitur, si aut nihil impertias iuris, aut parum (a) *Priscianus lib. xv. p.* 1014.

Cui quidem (b) utinam uere fideliter abunde ante (c) augurauerim. *Nonius uoc. auguro*.

VIIII. *Frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret* - Ad quos cum accessit, *inquit*, clamor et adprobatio populi quasi magni cuiusdam et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos inuehunt metus (d)? quas inflammant cupiditates (e)?

(a) Locus hic tertio in libro satis apte concluderetur nisi eum Priscianus diserte e quarto libro laudaret tam in editionibus, quam in uetere, quem inspexi, codice uaticano. (b) Ita paris. editio; at plantiniana et gotof. *quidam*. (c) Ita fit coniectura in margine plantinianae; namque editiones aliae habent *abundante*, aliae *abundiente*. In codicibus, quantum uidi, desideratur hic Ciceronis locus.

(d) Apud Saresberiensem pro *metus* est in margine uaria lectio *motus*, quae mihi uidetur optima. (e) Hactenus Augustinus. Iam etsi inuectio in poëtas est apud Ciceronem N. D. I. 16. III. 31. tusc. II. 11. IV. 32; et quidem III. 2 partim similis huic loco; nihilominus uidentur mihi Sigonius et Viuesius iure hanc particulam posuisse in fragmentis librorum de rep. tum propter uerborum discrepantiam, tum propter incrementa sententiarum. Imitatur autem hanc reprehensionem poëtarum Lactantius inst. I. 15. Ea scilicet platonica est, ut obseruat etiam Augustinus C. D. VIII. 13. Legesis ipsum Platonem reip. III. p. 391; leg. IV. p. 719; rursus reip. X; nisi quod p. 607. excipit hymnos in deos, laudationesque poëticas pam et mortuorum laudationes; quae scilicet laudationes utrum a Publicola inceperint, dubitat Dionysius V. 17. Eiusmodi pietatem uulgo poëtae suadent. Solonis iura funebria sunt apud Plut. in Sol. XXI; Lycurgi, apud eundem Plut. in Lyc. XXVII. Apud Laërtium III. 48 Plato tria genera iustitiae statuit, erga deos, homines et manes. Legesis eundem Platonem reip. II. p. 366, leg. I. p. 632. IV. p. 717. XII. p. 947. 958. sqq. Xenoph. mem. Soc. II. 2. Inter christianos lege Lactantium inst. VI. 12, et Augustinum de cura ger. pro mortuis. Porro quod adtinet ad inferiarum utilitatem Plato in primo praedictorum locorum (reip. II. p. 366) prorsus conspirat cum diuina auctoritate libri II. 12. 46 Machabaeorum.

Augustinus C. D. II. 14, et Io. saresberiensis policr. VII. 9.

illustrium uirorum. Heic autem oboritur haud absurda quaestio utrum Io. Saresberiensis, qui policr. VII. 9 locum hunc continuat, Ciceronis opus de rep. uiderit, an potius usque huc quidem Augustinum interpolauerit, reliqua autem de suo addiderit. Sic igitur Saresberiensis: *Cicero cum de poëtis ageret, ut diligentius audiatur exclamat: clamor et adprobatio populi, quasi magni cuiusdam et sapientis magistri, et qui ad commendationem sufficiat plausu suo, quos uult facit authenticos. At illi, qui tantis laudibus efferuntur, quantas obducunt tenebras! quos inuehunt metus! quas inflammant cupiditates! Hi stupra adulteriaque conciliant;* prosequiturque alia eiusmodi. Tum e Terentio (Eunuch. III. 2), *qui*, ut ait, *prae ceteris placet*, exemplum illud profert adulescentis, qui in tabula spectans Iouem lasciuientem, malo exemplo abutitur. Atqui ut ego credam Terentii sermonem super illa Iouis pictura reapse in quarto de rep. extitisse, illo maxime indicio utor, quod Augustinus C. D. II. 12, postquam repetiit locum illum Ciceronis quem cap. x. p. 291. n. a. posui, Scipionem mox alloquens ait: *et dignum fuit ut Terentius uester flagitio Iouis optimi maximi adulescentium nequitiam concitaret?* Idem Augustinus C. D. II. 7 ait: *quanto satius erat ad erudiendum iustitiam iuuentutem, publice recitari leges deorum, quam laudari inaniter leges atque instituta maiorum!* Quis haud uidet intelligi ab Augustino Tullium, qui ob erudiendam iuuentutem toto quarto libro laudauit leges atque instituta maiorum? Atqui Augustinus ibi statim subdit historiam terentiani iuuenis: *hinc apud Terentium flagitiosus adulescens spectat tabulam quandam pictam* etc. Et quidem Augustinus passim eo secundo de C. D. libro remp. Ciceronis expilat. (Legesis etiam confess. I. 16.) Iam quantum Terentius Scipionum, Laeliorum, immo et Furiorum domibus iucundus fuerit ac familiaris, docet duplex Terentii uita, altera quae Donati creditur, altera item uetus et perbreuis a me nuper edita Mediolani. Praeter quam quod ipse Laelius apud Cic. de am. XXIV dicit Terentium familiarem suum. Quod uero ait Saresberiensis *comicus qui prae ceteris placet*; id commode a Scipione aeque ac Laelio dictum fuerit, quia scilicet Terentii fabulae ab utroque praedictorum putabantur scribi. Cic. ad Att. VII. 3; Quintil. inst. X. 1; Donat. uit. Ter. Quin adeo ipse Terentius ualde nobis auctor est, ut illa uerba *comicus qui prae ceteris placet* a Scipione aut a Laelio apud Tullium dicta credamus. Sic enim prolog. Adelph. *Nam quod isti dicunt maleuoli, homines nobiles — eum adiutare, adsidueque una scribere: — quod illi maledictum uehemens esse existimant, — eam laudem hic ducit maximam, quum* ILLIS PLACET, *— qui uobis uniuersis et populo placent* etc. Sane *homines illi nobiles* Scipio et Laelius et Furius sunt, teste Donato in commentario ad prologum, quibus se placere gaudet comicus:

Negat Cicero si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat lyricos. *Seneca ep.* XLIX (a).

X. *Sicut apud Ciceronem Scipio loquitur* (b):

(namque in Donato pro *Furium Pium* scribere debemus *Furium Pilum*) apud Saresberiensem autem ipsi illi fortasse nobiles comicum sibi placere aiunt. Denique auget suspicionem meam, quod illa mentio terentiani iuuenis (a Saresberiensi citata) in quarto de rep. extiterit, locus alius Augustini ep. XCI. 4: *illi doctissimi uiri, qui remp. ciuitatemque terrenam, qualis eis esse debere uidebatur, magis domesticis disputationibus requirebant, uel etiam describebant, quam publicis actionibus instituebant atque formabant, egregios atque laudabiles quos putabant homines, potius quam deos suos imitandos proponebant erudiendae indoli iuuentutis. Et reuera terentianus ille adulescens, qui spectans tabulam pictam* etc. Et statim post: *lege uel recole in eisdem libris* (de rep. ut nominatim appellantur priore epistulae parte) *quam prudenter disseratur, nullo modo potuisse scriptiones et actiones recipi comoediarum, nisi mores recipientium consonarent. Ita clarissimorum uirorum in rep. excellentium et de rep. disputantium auctoritate firmatur* etc. Fieri tamen potest ut Saresberiensis ex hac ipsa Augustini epistula occasionem ceperit connectendi terentianum iuuenem cum his quae apud eum praecedunt. Denique quae mox sequitur in eodem Saresberiensi commendatio poëtarum, quaeque dicitur e Cicerone deriuari; ea quidem apte in quarto de rep. libro ab aliquo poëtarum defensore recitata fuisset; sed enim haud scio an pronius creditu sit, eam temere tribui Ciceroni a Saresberiensi. Certe ego totum tractum angli auctoris, qui post augustinianam auctoritatem porrigitur, a meo libro exulare malui, quam committere ut duodecimi saeculi sordes cum auro tulliano miscere uiderer. Quod si forte quaedam interpolatio est, quis uera a spuriis satis tuto separet? Nonne enim eruditi adhuc laborant in excernendis tullianorum de gloria librorum reliquiis, siquae sunt apud Alcyonium? (a) Libros nominatim de rep. non citat Seneca; commode tamen hoc fragmentum pertinere existimatur ad poëtarum reprehensionem, quam Cicero in quarto de rep. executus est. Habet ceteroqui id fragmentum hanc grauem dubitationem, quod Ciceroni loquenti, praeter prohoemia, in his libris nullus erat locus. Nisi forte Seneca ea quae Cicero alieno ore dici finxit, ipsi nominatim auctori tribuit. Exemplum inuectionis sumpsit Cicero a Platone qui Homerum e rep. expulit et generatim poëticen uituperauit. Quare haud scio an superius fragmentum ubi mentio Platonis et Homeri est, huc fere sit trahendum. (b) Post poëtarum corruptelam pono scenam; sic enim facit ipse Cicero leg. I. 17: *sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poëta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit a*

Cum artem ludicram scenamque totam probro [a] ducerent, genus id hominum non modo honore ciuium reliquorum carere [b], sed etiam tribu moueri notatione censoria uoluerunt [1]. *Augustinus C.D. II* 13 [c].

Quid autem hinc senserint Romani ueteres, Cicero testatur in libris, quos de re publica scripsit, ubi Scipio disputans ait: Numquam comoediae, nisi consuetudo uitae pateretur, probare sua theatris flagi-

uero: animis omnes tenduntur insidiae uel ab iis quos modo enumeraui, qui teneros et rudes inficiunt et flectunt, ut uolunt. (*a*) Var. lect. *in probro*. (*b*) Puta faciendorum stipendiorum, ut ait Liuius VII. 2. (*c*) Confer etiam C.D. II. 27, 29.

(1) De artis scenicae initiis apud Romanos insignis copiosusque est Liuii locus VII. 2, ubi recte distinguit histriones ab actoribus atellanarum; hosque postremos negat tribu moueri solitos: ex quo consequitur, ut tribu mouerentur histriones, quod heic ait Cicero. De scenicis originibus librum Varronis memorant Seruius G. I. 19, et Censorinus cap. XVII, eoque dum opus politicum componeret fortasse usus est Cicero, ut colligo ex ep. ad Att. IV. 14. Frustra autem negat Macrobius sat. II. 10, histrioniam Romae turpem fuisse. Idem nihilominus contra saltandi meditationem nobilibus quibusdam familiarem profert Scipionis nostri lautam particulam orationis, itemque breuiorem Catonis: quas orationes sine dubio expilauit Cicero in hac inuectione scribenda, praesertim quum eam recitet Scipio Catonis discipulus. Sane recens erat Nasicae Scipionis exemplum, qui lapideum theatrum fieri uetuerat. Confer Liu. epit. XLVIII; Vellei. I. 15; Appian. B. C. I. 28; Valer. M. II. 4. 2; Augustin. C. D. I. 31; Oros. IV. 21. Profecto decuit Tullium in politico opere uerba de theatro facere, cuius semper plurimam curam principes rerump. gesserunt. Confer cod. theod. XV. 7 de scenicis; Cassiod. uar. I. 20. III. 51. IV. 51. V. 42. VI. 4. VII. 10; Symm. ep. X. 4. 26. 28. etc. Bene uero est quod Cicero theatri insaniam uituperat, quam christianae quoque ecclesiae Patres tantis clamoribus ac ueluti effusis totius ingenii fontibus deplorant, quos inter Augustinus in libris de C.D; Ter-

tia potuissent (a). Et Graeci quidem antiquiores (1) uitiosae suae opinionis quandam conuenientiam seruauerunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod uellet comoedia, de quo uellet, nominatim diceret (b) (2). *Itaque sicut in eisdem libris loquitur Africanus:* Quem illa non adtigit? uel potius quem non uexauit? cui pepercit? Esto, populares homines improbos in re publica, seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum laesit (3). Patiamur, *inquit*; etsi eiusmodi ciues a censore melius est quam a poeta notari: sed Periclem, cum iam suae ciuitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, uiolari uersibus

(a) Locum hunc rursus memorat Augustinus ep. xci. 4 ad Nectarium: *lege uel recole in eisdem* (de rep.) *libris* etc. ut scripsimus p. 288 in nota. Quartum de rep. librum fortasse respicit Tertullianus de spect. xviii: *saeculari litteratura lusoriam uel agonisticam scenam dispungunt; quod sint tragoediae et comoediae scelerum et libidinum auctrices, cruentae et lasciuae, impiae et prodigae* etc. Consonat autem sibi Cicero tusc. iv. 32: *de comoedia loquor, quae, si haec flagitia non probaremus, nulla esset omnino.* Uniuersim uero Cicero, summus philosophus et politicus egregius, romanos ludos, licet magnificos, pedibus trahit ac stomachatur ad Marium scribens (ad fam. vii. 1) Crasso et Pompeio coss. nempe anno ante quam hanc in politicis libris uituperationem theatri recitandam curaret. (b) Tractus a uerbis *et Graeci* huc usque utrum sit tullianus an potius augustinianus, ambigo.

tullianus de spectaculis, Arnobius iv et vii; Saluianus de G.D.vi.2.3.11.sqq.

(1) Recte dicit antiquiores; nam postea comoedorum licentia cohibita est.

(2) Huius concessionis meminit Xenophon reip. ath. cap.II.18, ita tamen ut nequis actor populo generatim malediceret. Maledicos illos poëtas nominat Hor. sat. I. 4. 1. Sed Plato sapientior theatrales fabulas magistratuum censurae ante subiici iubet (leg. vii. p. 817) quam publice edantur; quae prudens consuetudo nostrorum temporum est. Tum leg. xi. p. 935 uetat, addita poena, nequis poëta uel musicus nomini cuiusuis ciuis detrahat.

(3) Hi uidelicet homines exagitantur in Aristophanis comoediis.

et eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus, *inquit*, noster uoluisset, aut Naeuius Publio et Cnaeo Scipioni (1), aut Caecilius Marco Catoni maledicere. *Deinde paulo post*: Nostrae, *inquit*, contra duodecim tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putauerunt si quis occentauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumue alteri (2). Praeclare; iudiciis enim magistratuum, disceptationibus legitimis propositam uitam, non poetarum ingeniis, habere debemus; nec probrum audire, nisi ea lege ut respondere liceat, et iudicio defendere. *Haec ex Ciceronis quarto de re publica libro ad uerbum excerpenda arbitratus sum, nonnullis propter faciliorem intellectum uel praetermissis uel paululum commutatis. Dicit deinde alia, et sic concludit hunc locum, ut ostendat* — ueteribus displicuisse Romanis uel laudari quemquam in scena uiuum hominem uel uituperari. *Augustinus C. D. II.* 9 (a).

XI. Comoediam esse Cicero ait imitationem uitae, speculum consuetudinis, imaginem ueritatis. *Donatus de trag. et comoed.* (b).

(a) Locum hunc ipsum exhibet breuiatum idem Augustinus C. D. II. 12: *Romani, sicut in illa de re publica disputatione Scipio gloriatur, probris et iniuriis poëtarum subiectam uitam famamque habere noluerunt, capite etiam plectendum sancientes tale carmen condere si quis auderet.* (b) Silet Donatus, quonam in opere haec Tullius dixerit: quae tamen dici ab aliquo uidentur qui poëtas in quarto de rep.

(1) Illis qui in Hispania perierunt.

(2) Carmina famosa decemuiralibus scitis fuisse uindicata, itemque aduersus petulantiora conuicia de atrocibus formulas constitutas iniuriiis ait Arnobius IV. p. 151; itemque Cassiodorius uar. I. 31, sane prudentius et aequius quam I. 27, ubi theatris paulo liberiorem conuiciandi licentiam concedit.

Siquidem, quod in eo quoque de re publica libro commemoratur, et Aeschines atheniensis uir eloquentissimus, qui cum adulescens tragoedias actitauisset (1) rem publicam capessiuit; et Aristodemum, tragicum item actorem, maximis de rebus pacis et belli legatum ad Philippum Athenienses saepe miserunt (2). *Augustinus C. D. II.* 11 (a).

XII. Οὔτε γὰρ ἅπασα τέρψις μεμπτὸν, οὔτε τῆς μουσικῆς αὕτη τέλος· ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ τὸ συμβεβηκός· σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἡ πρὸς ἀρετὴν ὠφέλεια· ὅπερ πολλούς τε ἄλλους ἔλαθε, καὶ τὸν ἐν τοῖς Κικέρωνος τοῦ ῥωμαίου πολιτικοῖς τὰ κατὰ μουσικῆς ῥηθέντα (b)· οὐ γὰρ ἔγωγ' ἂν φαίην ἐκείνῳ τὰ τοιαῦτα εἰρῆσθαι· πῶς γὰρ ἄν τις αὐτὸν ἰσχυρίσαιτο μουσικὴν λοιδορεῖν τε καὶ ὡς φαύλην εὐθύνειν τέχνην, ἁρμονιῶν τε καὶ ῥυθμῶν ἀρεταῖς τε καὶ κακίαις διορίζουσαν, ἄνδρα ὅς γε (c) τηνικαῦτα ῥυθμοῖς μόνοις καὶ τούτοις ἀγενέσι καὶ φαύλοις ἐπιδεικνύμενον Ῥώσκιον τὸν ὀρχηστὴν, οὕτω (d) σφόδρα ἐξεπλήττετο, ὥστε φάσκειν αὐτὸν

libro defenderit; et quidem fortasse a Laelio qui praecipuus auctor fabularum terentianarum uulgo creditus est, et paterna suaque amicitia Terentio iunctus fuit. Cic. ad Att. VII. 3, de am. XXIV. Iam quod ait Plutarchus an sen ger. resp. et reip. ger. praecept. t. IX. p. 183 et 214 dictum fuisse Σκιπίωνα ὑποκριτὴν τῶν πράξεων, ποιητὴν δὲ Λαίλιον τὸν ἑταῖρον, id quidem ad Laelii consilia quibus Scipio morem gerebat, refertur; uerumtamen ex eadem fama Laelii poëtantis manat. (a) Meibomius in notis ad Aristid. Quintil. tribuit Ciceroni de rep. etiam initium huius Augustiniani capitis: *Graeci scenicos actores fabularum non paruo ciuitatis honore dignos existimarunt. Siquidem quod in eo quoque de rep. libro commemoratur* etc. (b) Meibomius immutare nititur ῥηθέντα; sed enim duo quoque Aristidis uaticani codices ita habent. (c) Ita Meibomius γε; sed uterque codex uat. τὸ, ut cod. oxon. (d) Ita Meib. sed uterque codex uat. ὄντως.

(1) De Aeschine et de sequente Aristodemo lege Plutarchum uit. X. rhet. cap. VI.

(2) Haec dici uidentur in dialogo a persona defendente artem scenicam aduersus Scipionem. Quod si hunc locum ipse Scipio recitat, uituperari ab eo Graecos puto qui scenicae arti honorem tribuerint.

προνοίᾳ θεῶν ἐς ἀνθρώπους παρελθεῖν (1). Καὶ γὰρ εἴτις αὐτὸν φάσκοι, τὰ μὲν ἐν ῇ συγγέγραφε πολιτείᾳ λέγειν ἑκουσίως· τὰ δὲ περὶ Ῥώσκιον προκειμένης (a) ἕνεκεν ὑποθέσεως, ἀντιστρέφειν μὲν καὶ ἡμᾶς οὐδὲν κωλύσει τὸν αὐτὸν λόγον. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω (b) λάθοι τὶς ἂν ἀποδοκιμάζων μᾶλλον, ὅσον (c) εἰς τὴν παροῦσαν σκέψιν, ἢ (d) συνιστὰς τὸν ῥήτορα· ἀναξιόπιστος γὰρ πρὸς ἀληθείας εὕρεσιν ἢ δικαίαν (e) κρίσιν ὁ ταῖς κατ' αὐλὴν, ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ (f) προαίρεσιν, ἀλλὰ μὴ ταῖς κατ' οὐσίαν δουλεύων ὑπόθεσιν. Οἶμαι δὲ ὡς οὐδ' ἂν αὐτὴν ἔψεγε ῥητορικὴν διὰ τοὺς δικαζομένους τῶν ῥητόρων. Οὕτω δὴ καὶ εἴ τινες τῶν τεχνιτῶν διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν τὰ ἀγεννῆ μελῳδοῦσιν, οὐ τῆς τέχνης τὸ αἰτίαμα· Ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτῶν τοὺς μὲν ἐπὶ Νομᾶ καὶ τοὺς ὀλίγῳ μετ' αὐτὸν, ἔτι τυγχάνοντας ἀγριωτέρους, μουσικῇ παιδευομένους εἶχε καθὰ καὶ αὐτός φησιν· ἰδίᾳ τε ἐν εὐωχίαις, κοινῇ τε ἐν ἁπάσαις τελεταῖς σφίσι συνοργιαζούσῃ (g). *Aristides Quintilianus de musica lib. II. ed. Meibom. p.* 69–71 (*).

(*a*) Meib. ἢ προκειμένης. Censet autem in notis omittendum ἢ. Codex antiquior uat. habet ἡ προκειμένη; recentior εἰ (tum superadditum ἢ) προκειμένης. (*b*) Codd. uat. et oxon. οὕτως. (*c*) Codd. uat. ἶσον; oxon. ἴσον. (*d*) Ita Meib. et codex antiquior uat; at recentior omittit ἢ, et interpungit post ἶσον. (*e*) Codex recentior uat. δικαίους, nempe pro δικαίοις. (*f*) Ita codd. uat. Male autem Meibomius αὐτῶν. (*g*) Ita Meib. et codex antiquior uaticanus; at recentior συνοργιάζουσιν. (*) Ex Aristidis Quintiliani, quem adscripsimus, tractu constat quandam e personis librorum Tullii de rep. (et quidem huius quarti libri in quo de theatro et de moribus) reprehendisse musicam, quae animos delectatione corrumperet. Hanc criminationem Aristides musicae defensor ita refellit, ut dicat eam fieri quidem ab homine apud Tullium loquente, sed ta-

(1) Non extat hic locus in mutila rosciana oratione. Sed audiamus Macrobium sat. II. 10: *histriones non inter turpes habitos Cicero testimonio est, quem nullus ignorat Roscio et Aesopo histrionibus tam familiariter usum* etc. *Nam illam orationem quis est qui non legerit, in qua populum romanum obiurgat, quod Roscio gestum agente tumultuauerit?* etc. *quae res ad hanc artis suae fiduciam Roscium abstraxit, ut librum conscriberet, quo eloquentiam cum histrionia compararet.*

men eandem ab auctoris ipsius mente alienam esse. Probat autem non esse propriam Tullii sententiam, quia ipse orator miris musicam laudibus in Roscio extulerit, idemque eam uel inde a Numae aetate sacris atque conuiuiis adhibitam memorauerit. Quod siquis, inquit Aristides, obiiciat, a Tullio musicam in Roscio oratorie et pro causidici officio, non ex animi sententia laudatam uideri; retorquendum sibi argumentum ait, ut nempe in libris de rep. non ex animi sui sententia Tullius, sed pro loquente persona et dialogorum ritu, musicae maledixerit. Neque enim uel ipsam rhetoricam propter litigantes rabulas uituperauerit.

Iam Aristidis hic locus quum mihi luce meridiana clarior uideatur, nescio quas tamen uiro doctissimo offudit tenebras Marco Meibomio not. ad Aristid. (adstipulante Fabricio bibl. lat. in Cic. de rep.) qui aliter intellexit Aristidis uerba; neque ab eo reprehensam dialogi personam, uel auctoris inconstantiam, agnouit; sed sic loqui Aristidem dixit, quia is interpolatum Ciceronem aliena manu, intrusamque in opus sententiam existimauerit. Scilicet ad uerba οὐ γὰρ ἔγωγ' ἂν φαίην ἐκείνῳ εἰρῆσθαι commentatur seu potius hallucinatur Meibomius sic: *locus reuera notabilis, quod iam ab omni saeculo optimorum auctorum scripta a sciolis et improbis hominibus interpolari consueuerint.*

Porro haud absurdum fuit Tullium in politico opere uerba facere de musica, cuius tantam curam prae se tulit in politicis scriptis Plato, ut, notante Cicerone leg. III. 14, illius placitum fuerit, *musicorum cantibus mutatis mutari ciuitatum status*. Et quidem de incredibili studio musicae apud Graecos legesis Athenaeum lib. XIV, et de laudibus musicae tota est Theodorici regis epistula Cassiod. uar. II. 40. Quod uero musicam Cicero uituperandam curauerit, id primo fieri uidetur studio refellendi Platonem, cui coeptum est contradici superius cap. IIII; deinde quod saepe musica uideatur publicos mores corrumpere; quare et Ephorus apud Polybium IV. 20 ait, fraudis causa et cuiusdam fascinationis introductam esse inter homines musicam; quam tamen defendit Polybius, sed ita ut a se protegi dicat non quamlibet, sed τήν γε ἀληθῶς μουσικήν. Musicae uituperatio est apud Sextum emp. lib. VI. Seuere Lactantius inst. VI. 21, atque haud scio an uerbis tullianis: *aurium uoluptas ex uocum et cantuum suauitate percipitur; quae scilicet tam uitiosa est, quam oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim non luxuriosum ac nequam putet eum, qui scenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert, utrumne luxuriam solus domi, an cum populo exerceas in theatro*. Pergit deinde Lactantius post sonos reprehendere carmen orationemque suauem; quae omnia ad imitationem Tullii conscribi uidentur.

M· TVLLI CICERONIS
DE RE PVBLICA
LIBER V.

I. Quando res publica romana non iam pessima ac flagitiosissima sed omnino nulla erat, secundum istam rationem quam disputatio de re publica inter magnos eius tum principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens in principio quinti libri demonstrauit (a), commemorato prius Ennii poëtae uersu quo dixerat,

Moribus antiquis res stat romana uirisque (1):

quem quidem ille uersum, inquit, uel breuitate uel ueritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus uidetur. Nam neque uiri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neque mores nisi hi uiri praefuissent, aut fundare aut tamdiu tenere potuissent tantam et tam iuste lateque imperantem rem publicam. Itaque ante nostram memoriam, et mos ipse patrius praestantes uiros adhibebat, et ueterem morem ac maiorum instituta retinebant excellentes uiri. Nostra uero aetas cum rem publicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam euanescentem uetustate (2) non modo eam colo-

(a) Sic habet *demonstrauit* editio Augustini louaniensis; at aliae tres *testatur*. In mss. nihil est, quia subintelligitur uerbum *patefecit*, ut obseruant Maurini.

(1) Idem hic uersus extat in epistula ·M· Aurelii imp. apud Vulcatium in Cassii uita cap. V.

(2) Locum a uerbis *nostra uero aetas* usque huc citat e quinto de rep. etiam Nonius uoc. *uanum*; sed

ribus iisdem quibus fuerat, renouare neglexit sed ne id quidem curauit, ut formam saltem eius et extrema tamquam lineamenta seruaret (a). Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare romanam? quos ita obliuione obsoletos uidemus, ut non modo non colantur sed etiam ignorentur. Nam de uiris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt uirorum penuria, cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda causa est. Nostris enim uitiis, non casu aliquo, rem publicam uerbo retinemus, re ipsa uero iam pridem amisimus (b). - Haec Cicero fatebatur longe quidem post mortem Africani, quem in suis li-

(a) Cicero hoc ipso anno, quo de rep. opus componebat, ad Atticum IV. 16 scribens, qua in epistula de politicis ipsis libris loquitur, ait: *amisimus, mi Pomponi, non omnem modo sucum ac sanguinem, sed etiam colorem ac speciem pristinam ciuitatis: nulla est resp. quae delectet, in qua acquiescam*. Quae uerba tam similia huic prohoemio quinti libri sunt, ut ab illo, quod iis forte diebus scribebatur, in epistulam, aut contra ab epistula in prohoemium transfusa uideantur. Mores Romanorum perditos, qui ansam ciuilibus bellis dederunt, poëtica facundia narrat Lucanus I. 158. sqq.

(b) Augustinus C. D. II. 16: *mala morum ita magna sunt, ut his doctissimi Romanorum uiri, etiam stantibus urbibus, resp. perire confirment*. Quis non sentit, ab Augustino spectari Ciceronis hunc locum? Frustra igitur Maurini editores, dum ad Coquaeum Viuesiumque Augustini interpretes respiciunt, in margine citant locum quendam plautinae Persae (IV. 4. 6. sqq.), quasi Augustinus de Plauto cogitauerit. Rerumpublicarum fortunam e morum inclinationibus pendere docet etiam Plato VIII. p. 544. Sane et Karthaginis, quo tempore a barbaris euersa est, mores horribiles et prope beluinos ardentibus eloquentiae suae coloribus deformat Saluianus G. D. VII. 16. sqq.; tum romani imperii corruptelas diu execratus, eique exitium in fine libri ominatus, *sola nos*, ait, *morum nostrorum uitia uicerunt*.

mendose *ut nostra*; nam *ut* particulam recte praetermittit Augustinus. Additur tamen *iam* ante *euanescentem* apud Nonium, quae particula in Augustino desideratur.

bris fecit de re publica disputare. *Augustinus C. D.* *II.* 21. *Confer etiam II.* 25. 2.

II. . . . *Nihil esse tam* regale quam explanationem aequitatis (1): in qua iuris erat interpretatio (a): quod ius priuati petere solebant a regibus: ob easque (b) causas agri, arui et arbusti et pascui lati atque uberes definiebantur, qui essent regi (2), qui colerenturque sine regum opera et labore, ut eos nulla priuati negotii cura a populorum rebus abduceret. Nec uero quisquam priuatus erat disceptator, aut arbiter litis; sed omnia con|ficiebantur iudiciis regiis (3). Et mihi quidem uidetur Numa noster maxime tenuisse hunc morem ueterem Graeciae regum. Nam ceteri, etsi hoc quo-

P. 247.
P. 248.

(a) Cod. *interpraetatio*, cuiusmodi menda ex male intellectis tabellionum notis orta sunt: nam p̄ tam *prae* significat quam *pre*. Confer de rep. I. 1. p. 3. n. c. (b) Cod. *qui*.

(1) Verba facit auctor de priscis regibus, qui iudicia per se ipsi exercebant. Loquitur autem, ut credo, Manilius cuius si ullae fuerunt partes, qua de re dubitari nequit, eas fuisse defendendi laudandique iuris necesse est; idque se facturum Manilius ipse innuit de rep. I. 13.

(2) Reditus nimirum gratia; namque, ut obseruat Plinius XVIII. 3, apud Romanos diu hoc solum uectigal fuit. Utitur autem hoc loco Cicero formulis atque appellationibus, ut puto, censoriis. Sane de his agri nominibus conferre licet Varronem LL. IV. 4, Isidorum orig. XV. 13.

(3) Scilicet a regibus ante Seruium Tullium, qui primus, seruatis sibi criminibus contra remp., cetera iudicia per minores magistratus exerceri uoluit. Dionys. IV. 25.

que munere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt, et eorum iura coluerunt. Illa autem (a) diuturna pax Numae mater huic urbi iuris et religionis fuit: qui legum etiam scriptor fuisset quas scitis extare (1): quod quidem huius ciuis proprium, de quo agimus ‖

. . . .

III. Sed tamen ut bono patrifamilias colendi, aedificandi, ratiocinandi quidam usus opus est (b). *Nonius de num. et cas.*

P. 253. . . . . *S.* *ra*dicum seminumque cognoscere, num te offendet (c)? *M.* Nihil, si modo opus extabit. *S.* Num id studium censes esse uilici (2)? *M.* Minime; quippe cum agri cultura saepissime opera deficiat *S.* Ergo ut uilicus natu-

(a) Cod. *aut*. (b) Fragmentum hoc a Nonio e quinto de rep. citatum uel heic collocandum est, uel inter tertium quartumque libri caput. (c) Videtur plena sententia fuisse: *si uilicus studeat naturas radicum seminumque cognoscere, num te offendet?* Heic uero nec non in noniano praecedente fragmento loquitur, ut censeo, Scipio cum Manilio; quorum postremus quum rectorem reip. iuberet prudentissimum iuris fieri, in eoque plurimam operam ponere; respondet Scipio, id eatenus esse faciendum, quatenus uir politicus a procuranda rep. non impediatur. Quod confirmat uilici et dispensatoris exemplo, quorum neutrum impedit, quominus muneris sui fines paulo liberius egrediatur, ita tamen ut eos a quotidiana interim uilicandi et dispensandi opera cessare uetet. Ad hunc Scipionis sermonem de iure pertinent illa quae se de hac re scripsisse in libris de rep. ait Cicero ad Att. VI. 1, quae scilicet nos retulimus in testimoniis.

(1) Recole de rep. II. 14. p. 154. n. 3.

(2) Aptis utitur auctor similitudinibus. Nam et pro Plancio XXV: *populus romanus deligit magistratus quasi reip. uilicos*. Cetera ibidem cum hoc politico loco satis consentiunt. Nonnullis praeterea scientia oeconomica, id

ram agri nouit, dispensator litteras scit (1); uterque autem se a scientiae delectatione ad efficiendi utilitatem refert (a); sic noster hic rector studuerit sane iuri (b) et legibus cognoscendis; fontis quidem earum utique per|spexerit; sed se responsitando (c) et lectitando et scriptitando ne impediat, ut quasi dispensare rem publicam et in ea quodam modo uilicare possit: summi iuris (2) peritissimus, sine quo iustus esse nemo potest; ciuilis non inperitus (d): sed ita ut astrorum gubernator, physicorum medicus; uterque enim illis ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit (3). Illut autem uidebit hic uir || . . . . . P. 254.

(a) Cod. *refertur*; quod si retines, dele antea *se*. (b) Ita cod. 2. manu; at 1. *iure*. (c) Vocabulum proprium respondentium de iure. (d) Cod. *imperditus*.

est dispensatoris, uidetur congruere cum politica, qua super re disputat Philodemus in opere de uitiis ac uirtutibus col. 7-8, citato Theophrasti oeconomico, quod opus hactenus Aristoteli inscribebamus. Platoni quoque politic. p. 259 paterfamilias uidetur similis politico homini aut regnanti.

(1) Idcirco Celso apud Columellam I. 8 uilicus illitteratus placet, et qui saepius nummos domino quam librum affert.

(2) Quonam pacto summum ius heic a ciuili distinguatur, quaerent docti leguleii. Summo quidem iure agimus cum litem e legum formula, non ex arbitri aequitate definiri postulamus.

(3) Ita se gessisse Africanum nostrum diximus de rep. I. 18. p. 54 in notis. Sic autem iubet Polybius in praeceptis artis imperatoriae IX. 20, nec non Strabo I. p. 24. Apte uero ad hunc Tullii locum Celsus in prohoemio ait: *nec agricolam nec gubernatorem disputatione sed usu fieri*.

P. 199. IIII. *ciui*tatibus, in quibus expetunt laudem optumi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. Nec uero tam metu poenaque terrentur, quae est constituta legibus, quam uerecundia; quam natura homini dedit quasi quendam uituperationis non iniustae timorem. Hanc ille rector rerum publicarum auxit opinionibus perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor ciuis non minus a delictis (a) arceret quam
P. 200. metus. Atque haec | quidem ad laudem pertinent, quae dici latius uberiusque potuerunt (1).

V. Ad uitam autem usumque uiuendi ea descripta ratio st iustis nuptiis, legitimis liberis, sanctis Penatium deorum Larumque familiarum (b) sedibus, ut omnes et communibus commodis et suis uterentur (2): nec bene uiui sine bona re publica posset: nec esse (c) quicquam ciuitate bene constituta beatius. Quocirca permirum mihi uideri solet, quae sit tanta doc ‖...

(a) Cod. *adflictis* pro *a delictis*. (b) Ita cod. nisi mauis *familiarium*. (c) Cod. 1. manu *ecce*, 2. *esse*; sed fortasse dicendum *esset*.

(1) Hinc uides auctorem uarias scripsisse politicae scientiae technas, quibus rector reip. uti debet.

(2) Id nimirum sapienter contra Platonem, qui commoda omnia fecerat communia, urget Aristoteles reip. II. 5 euidenter ostendens ea partim debere esse communia, partim priuata; secus nullam propemodum esse ciuitatem; sicuti nullus concentus erit, siquis symphoniam eo redigat, ut sit unius uocis sonus; aut sermonem numerosum, ut sit pes unus.

VI. Consumo igitur omne tempus considerans quanta uis sit illius uiri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem uidemur, expressimus. Tenes ne igitur moderatorem illum rei publicae, quo referre uelimus omnia? Nam sic quinto, ut opinor, in libro loquitur Scipio - Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori uictoria (1) sic huic moderatori rei publicae beata ciuium uita proposita est; ut opibus (a) firma, copiis locuples, gloria ampla, uirtute honesta sit: huius enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse perfectorem uolo (2). *Cicero ad Att. VIII. 11.*

Et ubi est, quod et uestrae litterae illum laudant patriae rectorem, qui populi utilitati magis consulat quam uoluntati? *Augustinus ep. CIV. 7* (3).

(a) Scilicet *potestate* seu *dominatione*. Haec enim haud raro notio est uocabuli *opes*, ut docui ad Euseb. chron. prohoem. lib. I. p. 3. n. 5.

(1) Sic Diotogenes pythagoricus in libro de regno, cuius amplum fragmentum est apud Stobaeum lib. XLVI. p. 328: *κυβερνάτα μὲν γὰρ ἔργον ἐντὶ τὰν ναῦν σώζεν. ἀνιόχω δὲ τὸ ἅρμα· ἰατρῶ δὲ τὼς νοσέοντας· βασιλέως δὲ καὶ τῶ στρατηγῶ τὼς ἐν πολέμῳ κινδυνεύοντας.* Tanta autem similitudo est reliqui eius fragmenti cum hoc tulliano, ut lectum arbitrer a Cicerone Diotogenem. Lactantius quoque inst. VII. 3 imitatur de more Tullium: *tamquam dominus domum, nauim gubernator, auriga currum, regit.* Utiliter legeris quae de gubernatore ait Socrates apud Xenoph. memor. III. 6. Magis tamen crediderim a Tullio rectorem suum exactum fuisse ad eam formam, quam Plato in suo politico exhibet, quem uirum ipse *φύλακα* passim appellat. Confer etiam quae de magistratu dicit libro legum sexto.

(2) Cicero ad Lentulum anno hoc ipso scribens (ad fam. I. 9.) ait: *omnibus nobis in administranda rep. propositum esse debet, id quod a me saepissime dictum est, cum dignitate otium.*

(3) Non est dubitandum

VII. Tullius dissimulare non potuit in iisdem libris quos de re publica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe ciuitatis, quem dicit alendum esse gloria; et consequenter commemorat maiores suos multa mira atque praeclara gloriae cupiditate fecisse. *Augustinus C. D. v. 13; Io. Saresberiensis policr. VIII. 5.*

Tullius in libris de re publica scripsit: scilicet principem ciuitatis gloria esse alendum, et tamdiu stare rem publicam, quamdiu ab omnibus honor principi exhiberetur (a). *Petrus pictauiensis epist. ad calumn. Bibl. PP. lugd. t. XXII. pag.* 824.

Tum uirtute, labore, industria quaereretur summi uiri indolem; nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo. *Nonius uoc. anima.*

Quae uirtus fortitudo uocatur, in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemptio. *Nonius uoc. contemtus.*

VIII. Marcellus ut acer et pugnax; Maximus ut consideratus et lentus. *Nonius uoc. lentum.*

Qui comperit eius uim et ecfrenatam illam ferociam (b). *Nonius uoc. ferocia.*

Quod non modo singulis hominibus sed potentis-

(a) Locum hunc etsi partim in Augustino legere Petrus potuit, tamen propter additamenta, legisse potius in ipso Cicerone uidetur. Nisi forte in iis, quae adduntur, Agustini quaedam interpolatio atque explicatio fit. (b) Edd. plantin. et gotofr. tribuunt hoc fragmentum libro quinto; at paris. sexto, mendose ut puto.

quin hoc loco Augustinus intelligat tulliani quinti libri uirum politicum. Respondet enim illa epistula Nectario ethnico, cuius litterae ad Augustinum mentionem habent manifestam operis de rep.

simplis populis saepe contingit (a). *Nonius uoc: contingere*.

Orbi (b) terrarum comprehensos. *Charisius lib. I. p. 112*.

Quod, molestias (c) senectutis suae uestris familiis impertire posset. *Nonius uoc. impertire*.

VIIII. Cicero in libris de re publica – Ut Menelao laconi quaedam fuit suauiloquens iucunditas. – Et alio loco – Breuiloquentiam in dicendo colat (d). *Seneca apud Gellium XII. 2*.

Quarum artium scaeuitate, ut Tullius adseuerat, nefas est religionem decipi iudicantis. Ait enim: – Cumque nihil tam incorruptum esse debeat in re publica quam suffragium, quam sententia; non intellego cur qui ea pecunia corruperit, poena dignus sit; qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere uidetur qui oratione, quam qui pretio iudicem corrumpit: quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo potest (1). *Ammianus Marcellinus XXX. 4* (e).

(a) Edd. plantin. et gotofr. citant ex incerti operis Tullii libro V; paris. e tuscul. V. (b) *Orbi* in sexto casu pro *orbe* scribit Rutilius apud Charisium ibidem. Num ergo apud Ciceronem quoque loquitur heic Rutilius, cuius idcirco sermonem belle imitatur auctor? (c) Edd. paris. et gotofr. *molestis*; ed. plantin. *molestiis*, tum in margine ms. *molestias*. (d) Hi loci a Seneca laudati collocantur in quinto libro propter illud fragmentum quod Nonius citat e quinto, quodque a nobis postremum ponitur, in quo fragmento sermo esse uidetur de rhetoribus. De Menelai eloquentia, Homerus iliad. γ. 213; Gellius VII. 14; Cicero Brut. XIII. Eloquentia principibus maxime ornamento est (Cic. fin. IV. 22); quare princeps reip. eâ debet instrui.

(e) Etsi Ammianus ex incerto Tullii opere locum hunc profert,

(1) Contra rabulas qui captiosa eloquentia iudicibus illudunt, causasque iniquas tuentur, graues poenas decernit Plato in fine libri legum undecimi; quem aemu-

Quae cum Scipio dixisset, admodum probans Mum-

Patricius tamen eum in quarto fragmentorum de rep. libro collocauit, analogia quadam ductus: quum enim eo libro reprehendantur poëtae, haud absurdum uidetur improbos quoque causidicos ibidem fuisse uituperatos. Certe et Macrobii locus a me sub Aristidis textu graeco laudatus, et ipsius Aristidis uerba quaedam, hanc opinionem quodammodo suadent. Sed tamen ego hoc, quod debemus Ammiano, frustum in quintum librum transtuli, propter fragmentum quinti libri a Nonio seruatum, ubi rhetorum mentio est secundum certe codicum nonnullorum editionumque lectionem. Alio quoque indicio utor, ut in quinto libro collocem; quia scilicet superius cap. II docuit Cicero nihil esse tam regale dignumque principe ciuitatis, quam iudicia exercere iusque dicere: porro Ammianus ut in causidicos inueharetur, hanc ansam arripit, quod pessimi aulici Valentem Caesarem ab audiendis litibus studioque iudicandi auerterant, adserentes infra imperiale culmen causarum esse minutias priuatarum: amoto igitur a tribunalibus principe, aduocatorum forensium prauitas rapinis ilico malisque fraudibus habenas laxauit. Itaque et Cicero fortasse cauens ne princeps ciuitatis iudicia omitteret, eundemque simul admonefaciens ut a rhetorum technis caueret, sic de abusu eloquentiae locutus est. Sed tamen haec omnia satis incerta esse fateor, et me undique pungi dubitationibus. Immo si respicias ad Hieronymi epistulam LII. 8, non temere suspicaberis Ammianum ex oratione potius, quam e politico scripto Tullii id fragmentum hausisse. Sic enim Hieronymus: *nihil tam facile quam uilem plebeculam et indoctam concionem linguae uolubilitate decipere, quae quidquid non intelligit plus miratur. M. Tullius in oratione pro Q. Gallio quid de fauore uulgi et de imperitis concionatoribus loquatur attende, ne his fraudibus ludaris.*

lari hoc loco Tullius uidetur. De captiosa damnosaque eloquentia legatur Plato in Gorgia, cum Cic. de or. II. 7, et de inuent. I. 1; Sext. emp. contra rhet. seu lib. II; Dion. lib. LII. 15; Pollux IV. 4. 2. Denique Quintilianus declam. CCLXVIII Tullii politicam inuectionem contra eloquentiam imitari uidetur aut exscribere: *ciuitatum status scimus ab oratoribus esse conuersos: siue illam Atheniensium ciuitatem quondam late principem intueri placeat, accisas eius uires animaduertemus uitio concionantium: siue populi romani statum excutere uoluerimus, nonne grauissimas seditiones, nonne turbidissimas conciones eloquentissimus quisque habuit? Nonne illi Gracchi ad euertendam remp. his ueluti armis succincti accesserunt?* etc.

mius; erat enim nimis odio quodam rhetorum imbutus (a). *Nonius uoc. imbuere.*

(a) Ita totum hunc locum se correxisse uetusti exemplaris adminiculo ait Pighius ad an. urbis DCXI; qui tamen pro *probans* scribit *probat*. Iam mihi de hoc fragmento tria obseruanda sunt. 1. Citatur id e quinto de rep. a Nonio in editionibus, et in cunctis codicibus uaticanis. 2. Nomen *Mummius* neque in codicibus uaticanis legitur, neque in editionibus, quas uidi, excepta plantiniana, cuius in margine legitur *Mummius*. 3. Vocabulum *rhetorum* legitur in edd. parisiaca, in gotofrediana, et in plantiniana; sed idem in codicibus uariat. Nam tres codices uaticani habent *Numius erat enim odio quorum reorum imbutus*. Alius codex uat. habet ut supra, sed *nimium* pro *Numius*. Alius cod. *Numius erat enim odio quodam et eorum imbutus*. Alii duo *Nummius, erat enim odio quorum rhetorum imbutus*. Alius *quae cum satis dixisset, admodum probatis . . . erat odio quarum rerum imbutus*. Quis hunc aethiopem lauet? Sane nomen *Mummius* mire uariat etiam apud Val.M. IX. 7. 3; et Aur. Vict. cap. LVIII; inuasit autem alienam sedem apud Cic. pro Sextio XI. XXXI, ubi legendum est *Ninnius*, pro quo exemplaria habent *Mummius, Mumius, Mimius, Numius*. Ceterum *Numius* legitur in base quadam musei capitolini. De *Numinio* pro *Nummio* uidesis cl. Feam fragm. consular. p. XLIII. 16. Sane quod Mummius noster, homo a popularibus partibus, apud quas regnat eloquentia, ualde abhorrens (de rep. III. 35) eloquentiae uituperationem suffragio suo comprobauerit, non est mirandum. Accedit quod Mummiorum familia parum elegans ingenium habuit, si certe coniectura de Corinthi euersore facienda est, cuius nouimus stoliditatem. Praeterea Spurius noster hic Mummius in disciplina stoicorum fuit (Cic. Brut. XXV) quae haeresis, ut ait Cic. parad. prohoem., nullum sequebatur florem orationis. Ceterum et Rutilius oratoriam artem, praesertim illam fucatam et callidam aspernabatur: quin et in suo capitali iudicio noluit a summis oratoribus Crasso et Antonio defendi, sed dixit ipse ieiune et stoice pro se, ita ut innocens damnatus sit. Cic. de or. I. 53. 54, et Brut. XXX; Val. M. VI. 4. 4. Nihilominus Rutilii adulescentis partes aliquas in disserendo coram grauissimis senibus fuisse, aegre mihi persuaserim.

Quominus igitur rhetoricae reprehensionem a quinto in quartum librum submoueam, Nonii me auctoritas uncis unguibus retinet: quamquam, quod toties in hoc opere uidimus, ista auctoritas non admodum firma est, propter eius grammatici innumeras corruptiones: quam si propterea auctoritatem spernere licet, hi loci commode equidem ad quartum librum retrahentur, in quo institutâ Graecorum Romanorumque comparatione, illorum leuitas prae istorum grauitate et constantia contemnitur. Rhetores, quos Mummius

oderat, illa aetate graeci erant omnes: colebantur in Graeciae oppidis: romanae iuuentuti placere incipiebant: a seueris hominibus repudiabantur, quos inter a Catone apud Plut. uit. XXIII, qui Carneadem ipsum ob eloquentiae lenocinia Roma ociter dimittendum censuerat. Quin adeo non multis ante hunc de rep. dialogum annis, nempe urbis anno DXCIII, consulari auctoritate pulsi fuerant Roma rhetores ac philosophi, cuius rei luculentum testimonium est apud Gell. XV. 11, Liu. XLVI. 40, aliosque auctores; quod decretum postea instauratum fuit, Gell. ibid. Denique auctor operis Cicero in quarto rectius quam in quinto caput hoc collocauisse uidetur. Simplex enim bonoque scriptore dignum est, ea omnia, quae unius generis sunt, eodem libro absoluere; multo minus in eum cadere, ut relicta disputationis parte, ad illam postero die absoluendam, aliis interpositis, redeat. Vituperatis igitur theatro, musica ac poëtis, sponte fluit ut forensis quoque eloquentiae abusus coargueretur. Ita certe fit apud Cyprianum a me supra citatum p. 272; multoque euidentius apud Lactantium, quod item paulo ante docui p. 294.

Errorem denique coarguere licet Rufini rhetoris, qui ed. Putsch. p. 2721 ait: *Cicero in dialogis de rep. multa dicit referens asiaticos oratores ditrochaeo clausulas terminare*. Atqui dicendum est *Cicero in oratore cap.* LXIII. LXIX; quamquam id opus caret dialogo.

M. TVLLI CICERONIS
DE RE PVBLICA
LIBER VI.

I.... Totam igitur expectas prudentiam huius rectoris (a), quae ipsum nomen hoc nacta est ex prouidendo. *Nonius uoc. prudentia*.

Quam ob rem se comparet hic ciuis ita necesse est, ut sit contra haec quae statum ciuitatis permouent, semper armatus (b). *Nonius uoc. comparare*.

Eaque dissensio (c) ciuium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur (d). *Nonius uoc. seditio, et Seruius ad aen. I.* 149.

Et uero in dissensione ciuili, cum boni plus quam multi ualent, expendendos ciuis (e) non numerandos puto. *Nonius de doct. indag.*

Graues enim dominae cogitationum libidines (f) infinita quaedam cogunt atque imperant: quae quia

(a) Cicero ad Att. VII. 3 ait se uirum politicum in sexto informauisse. Ad prudentiam quod attinet, Victorinus prohoem. ad Cic. rhet. ait: *uirtus in rhetoricis a Cicerone dicitur quae sapientia, in libris uero de rep. illa uirtus dicitur quae prudentia*. Respicit igitur Victorinus uel hunc locum uel lib. II. 42. Augustinus autem C. D. XIX 4. 4 hunc ipsum locum tacite spectans, scribit *quae prudentia dicitur*. (b) De commutationibus rerump. dicturum se Cicero promisit I. 40; itemque de conseruandis ciuitatibus II. 39. Idem Cicero fin. V. 4 ait Aristotelem et Theophrastum docuisse qualem in rep. principem esse conueniret; hoc amplius Theophrastum quae essent in rep. inclinationes rerum etc. En quibus exemplaribus ipse Cicero usus est. (c) Sic bene Seruius; at Nonii editiones *dissensione*. (d) Augustinus de ord. II. 48: *populus una ciuitas est, cui est periculosa dissensio. Quid est autem dissentire, nisi non unum sentire*. (e) *Ciues* emendauit Cuiacius obs. XI. 9, quum uulgo scriberetur *ab his*, unde ego malo facere *ciuis*. (f) Ed. paris. *lubidines*.

*

nec expleri, nec satiari ullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, quos illecebris suis incenderunt (a). *Nonius uoc. expleri*.

II. Quod quidem eo fuit maius, quia quum causa pari collegae essent, non modo inuidia pari non erant, sed etiam Claudii inuidiam Gracchi caritas deprecabatur (1). *Nonius uoc. deprecor, et Gellius VI. 16.*

Qui numero optimatum et principum obtulit his uocibus; et grauitatis suae liquit illum tristem et plenum dignitatis sonum. *Nonius uoc. triste*.

Ut, quemadmodum scribit ille, cotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent. *Nonius de num. et cas.*

In his, ut meministis, concursu leuissimae multitudinis et aere congesto funus de subito esset ornatum. *Nonius uoc. de subito*:

Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse uoluerunt (b). *Nonius uoc. firmiter, et Priscianus lib. XV. p.* 1010.

Oratio extat Laeli, quam omnes habemus, in manibus, quam simpuuia pontificum diis immortalibus grata sint samiaeque, ut ibi scribit, capedines (c). *Nonius uoc. samium*.

(a) Ita ed. paris. At plantin. et gotofr. *qui illecebris suis incenduntur*. (b) Augustinus de bono coniugii cap. VII: *non licet more romano nec superducere, ut amplius habeat quam unam uiuam*.

(c) Vexatus in codd. Nonii locus. Verba *oratio extat*, vel *est*, absunt a vaticanis codd. itemque a plantin. editione. Vox *Laeli*

(1) Agitur de seueris censoribus Claudio et Graccho (patre turbulentorum Gracchorum) quorum prior post magistratum quum a centuriis damnaretur, alter professus est se in exilium cum illo iturum; qua caritate poenam collegae a populo deprecatus est.

III. Imitatione Platonis Cicero de re publica scribens, locum etiam de Eris [a] pamphyli reditu in uitam, qui, ut ait, rogo impositus reuixisset, multaque de inferis secreta narrasset, non fabulosa, ut ille, assimilatione commentus est, sed sollertis somnii rationabili quadam imaginatione composuit, uidelicet scite significans, haec quae de animae immortalitate dicerentur caeloque, somniantium philosophorum *non* [b] esse commenta, nec fabulas incredibiles, quas epicurei, derident, sed prudentium coniecturas. Insinuat Scipionem illum, qui Karthagine subiugata cognomen familiae peperit Africanum, huic Scipioni Pauli filio [c] futuras a propinquis insidias et fatalis metae denuntiare curriculum, quod necessitate numerorum in uitae perfectae tempora coartetur; ponitque illum aetatis suae quinquagesimo ac sexto anno etc. *Fauonius Eulogius* [d] *comm. ad somn. Scio.*

item corrupta est, *Ledi*, et *Leni*; tres tamen codices habent *Laeli*, nullus *Laelii*. Cuncti codd. pro *simpuuía* habent *si imperia*; item pro *is scribit*, habent *ibi scribit*, quod retineo. Unus corrupte *ibit*; alter pro *lib.VI* habet *lib. III.* Unus denique praetermittit totum exemplum. Quaestio autem eruditorum est, num heic *Laeli* sit secundus casus an quintus. Sane secundus casus ita scribitur in antiquis codd.; heic autem sermonem fieri de Laelii oratione satis arguitur e Cic. N. D. III. 2. et 17, quibus in locis appellatur de religione nobilis et aureola Laelii oratiuncula, in qua mentio erat capeduncularum Numae. Licet autem arbitrari, Ciceronem in hoc loco politico locutum esse copiose et pro dignitate de religione sine qua resp. perseuerare non potest. Cic. N. D. I. 2, leg. I. ff. 21. (*a*) Editio Eulogii habet *regis*; sed mendum certum pro *Eris*. (*b*) Abest *non* ab editione qua utor Graeuii, quae tamen particula necessario ad auctoris mentem scribenda est. (*c*) Imitatur Eulogius locutionem libri I. 9 de rep.

(*d*) Eulogius aequalis familiarisque diui Augustini, qui sic de illo loquitur in opere de cura ger. pro mortuis cap. xi: *Nobis apud Mediolanum constitutis, Karthaginis rhetor Eulogius, qui meus in eadem arte discipulus fuit, sicut mihi ipse, postea quam in Africam remeauimus, retulit, cum rhetoricos Ciceronis libros di-*

IIII. Nonnulli nostri (1), propter quoddam praeclarissimum loquendi genus et propter nonnulla quae ueraciter sensit, amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse (a). Quod quidem sic tangit in libris de re publica Tullius, ut eum lusisse potius, quam id quod uerum esset, adfirmet dicere uoluisse. Inducit enim hominem reuixisse (2), et narrasse quaedam quae platonicis disputationibus congruebant. *Augustinus C. D. XXII. 28.*

V. In hoc uel maxime operis similitudinem seruauit imitatio, quod cum Plato in uoluminis (*de rep.*) conclusione a quodam uitae reddito, quam re-

scipulis suis traderet, recensens lectionem, quam postridie fuerat traditurus, quendam locum offendit obscurum: quo non intellecto, uix potuit dormire sollicitus: qua nocte somnianti ego illi quod non intelligebat exposui: immo non ego, sed imago mea nesciente me etc. En igitur Eulogium Scipionis somnium explicantem, qui ipse quoque per somnium tulliana secreta aliquando intellexerat.

(a) Hinc, ut ait idem Augustinus ep. XXXI. 8, quidam eo uesaniae euaserunt, ut de Platonis libris ipsum Dominum profecisse contenderint; quos blasphemos refutauit Ambrosius libris aliquot, qui iam non extant. Ceterum ipse Chrysippus apud Lactantium inst. VII. 23 haud incredibilem esse putat reditum hominum in uitam.

(1) Hos inter est Eusebius praep. eu. XI. 33.

(2) Prodigia huiusmodi hominum ad uitam ex inferis reuocatorum congerunt Plinius VII. 52; Labeo apud Aug. C. D. XXII. 28; Suidas uoc. Αἴσωπος. Adde Ouidium metam. XV, cum Hieronymo in Is. VIII. 26. 14. Sed omnium copiosissime Proclus ineditus ad X. reip. Plat. citatis Democriti, Clearchi, Naumachii, Hieronis, Hipparchi, et Arridaei hac de re scriptis. Procli particulas recitat Morus ad euang. Io. XI. 39 e codice florentino nobilium Saluiatorum iam tum male, ut ait, conseruato, lacunoso et neglecto. Quin adeo Heraclides apud eundem Proclum narrat, quendam uiuum uenantemque regna inferna uidisse.

liquisse uidebatur, indicari faciat qui sit exutarum corporibus status animarum, adiecta quadam sphaerarum uel siderum non ociosa descriptione; rerum facies non dissimilia significans a tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur (1). *Macrobius in somn. Scip. I.* 1.

VI. Hunc ordinem Tullius non minore iudicio reseruans quam ingenio repertus est. Postquam in omni reip. otio ac negotio palmam iustitiae disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes, et caelestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locauit (2); indicans quo his perueniendum uel potius reuertendum sit, qui rem publicam cum prudentia, iustitia, fortitudine ac moderatione tractauerit. Sed ille platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione pamphylus (3), miles officio, qui cum uulneribus in proelio acceptis uitam effudisse uisus, duodecimo die (a) demum inter ceteros

(a) Cur duodecimo potissimum die? interpretum uarias subtilitates circa hanc δωδεκάδα reiicit Proclus cum Porphyrio, quem citat. Alii scilicet eum numerum retulerunt ad zodiacum, alii ad menses, alii ad duodecim deos.

(1) Scipionem somno indulgentem, idque ei uitium unicum a Romanis obiectum tradit Plutarchus reip. ger. pr. t. IX. p. 194. En unde Cicero ansam probabilem arripuit huius somnii confingendi. Scipio quoque maior dicitur a Polybio X. 2 somniis et diuinationibus deditus. Scriptores de somniis memorat Seruius aen. VI. 284. 894; Clearchi libros de somno Proclus.

(2) Hinc Proclus merito obseruat, fabulam Eris esse imaginem ac ueluti epitomen socraticae politiae. Idem dicere licet de somnio Scipionis.

(3) De Eris nomine ac genere (quem quidam Zoroastren putauerunt) multa ac praeclara disputat Proclus, quem nos aliquando luce donabimus. Citat autem in ea

una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima (1) seu retenta, quidquid emensis inter utramque uitam diebus egerat uideratue, tamquam publicum professus iudicium, humano generi enuntiauit. Hanc fabulam Cicero licet ab indoctis, quasi ipse ueri conscius, doleat irrisam (a), exemplum tamen stolidae reprehensionis uitans, excitari narraturum, quam reuiuiscere maluit. *Idem ibidem*.

VII. Ac prius quam somnii uerba consulamus, enodandum nobis est, a quo genere hominum Tullius memoret uel irrisam Platonis fabulam, uel ne sibi idem eueniat non uereri. Nec enim his uerbis uult imperitum uulgus intellegi, sed genus hominum ueri ignarum, sub peritiae ostentatione philosophum: quippe quos et legisse talia, et ad reprehendendum animatos constaret (2). Dicemus igitur et quos in tantum philosophum referat quandam censurae exercuisse le-

(a) Hinc uides, Ciceronem hoc libro de fabula platonica paulisper disseruisse, eamque ab irrisoribus defendisse. Certe omnium grauissima est inuectio Dionysii halic. II. 68 contra atheae, ut ipse loquitur, philosophiae asseclas, qui prodigia omnia Numinisque in rebus humanis interuentum ludibrio habent.

disputatione Proclus et sui ipsius et Zoroastris de natura libros: item auctores Cronium et Theodorum asinaeum.

(1) Animae a corpore recessum ad tempus admittunt apud Proclum libri sacerdotales, quam nos extasim diceremus. Pueri exemplum, cuius anima uirga ψυχουλκῷ educebatur corpore, scribit imperfectum propter codicis lacunam Morus ad act. XX. 10.

(2) Fabulam tuetur contra Colotem Proclus, simulque docet quot ei loco illustrando docti platonici curas impenderint, nempe Numenius, Alcinus, Gaius, Maximus nicaenus, Harpocration, Euclides, et denique Porphyrius prae omnibus, qui Proclo uidetur abditorum in fabula sensuum praecipuus interpres.

uitatem, quisue eorum etiam scriptam reliquerit accusationem *etc.* Epicureorum tota factio aequo semper errore a uero deuia; et illa existimans ridenda quae nesciat, sacrum uolumen et augustissima irrisit naturae seria. Colotes uero inter Epicuri auditores famosior et loquacitate notabilior (*a*), etiam in librum retulit quae de hoc amarius reprehendit. Sed cetera, quae iniuria notauit (*b*), siquidem ad somnium, de quo hic procedit sermo, non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt: illam calumniam persequemur, quae nisi supplodatur, manebit Ciceroni cum Platone communis. Ait a philosopho fabulam non oportuisse confingi: quoniam nullum figmenti genus ueri professoribus conueniret. Cur enim, inquit, si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere

(*a*) Contra Colotem est inuectio Plutarchi, ubi impietas coarguitur epicureorum qui animas perire cum corporibus aiebant. Colotem Cicero quoque retudit in hoc loco politico, ubi loquebatur de immortalitate animorum. Apud August. ep.xc.xci.ciii. ciiii satis constat memorari locos plures e Ciceronis rep.; postremo autem loco sermo fit de immortalitate animorum partim tullianis fortasse uerbis: *mortem malorum omnium esse finem, habent quidem uestrae* (ethnicae) *litterae, sed nec ipsae omnes; epicureorum est quippe ista sententia, et siqui alii mortalem animam putant. At illi, quos Tullius quasi consulares philosophos appellat, quod eorum magni pendat auctoritatem, quoniam cum extremum diem fungimur, non exstingui animam sed emigrare censent, et ut merita quoque eius adserunt, seu bona seu mala, uel ad beatitudinem uel ad miseriam permanere.* Consulares hos philosophos recenset Wyttenbachius in egregio scripto de animorum immortalitate opuscul.t.II p.647.sqq. Colotis quidem ad Platonis Lysidem, itemque alius liber sine titulo, extant in papyris herculaneis nuper euolutis, uti me monuit u. cl. Angelus Schottus bibliothecae regiae neap. praeses. (*b*) Veluti de poenis apud inferos, de Eris corpore post tot dies incolumi, de reuiuiscendi incredibilitate, deque aliis, quae omnia obiecta Proclus copiose dissoluit. Idem Proclus, cum Macrobio, aptissimam ait esse hanc fabulam ad demonstranda futurae uitae seu praemia seu poenas; id quod diuinae prouidentiae prorsus esse consentaneum diserte confirmat.

40

uoluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est, sed quaesita persona casusque excogitata nouitas, et composita aduocati scena figmenti, ipsam quaerendi ueri ianuam mendacio polluerunt? Haec quoniam, cum de platonico Ere iactantur, etiam quietem Africani nostri somniantis incusant etc. *Idem cap. II.*

VIII. Scipionem haec occasio ad narrandum somnium prouocauit, quod longo tempore se testatus est silentio condidisse. Cum enim Laelius quereretur nullas Nasicae statuas in publico in interfecti tyranni remunerationem locatas (1); respondit Scipio post alia in haec uerba: - Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum uirtutis est praemium (2); tamen illa diuina uirtus non statuas plumbo inhaerentes (3), nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quaedam et uiridiora praemiorum genera desiderat (4). Quae tan-

(1) Hinc Cicero ad Att. VI. 1 reprehendit errorem Metelli, qui statuam Africani putauerat esse Nasicae, quorum utriusque cognomen fuit Scipio. Cur autem in hoc de rep. libro sermo fuit de Nasica? Sine dubio quia fuit Ti. Gracchi interfector; Gracchi autem necati mentionem hoc in opere fuisse testis est Augustinus C.D. II. 21. Lege eundem Augustinum C. D. I. 30, ubi is scribit de Nasica, ad hunc fortasse Ciceronis locum respiciens.

(2) Conf. Platonem reip. X. p. 608; Seruium aen. I. 604.

(3) Catoniana sententia haec est. Noluit enim Cato sibi statuam poni, quod diceret, malle se iam quaeri cur non, quam cur sibi statua esset posita; Plut. reip. ger. pr. t. IX. p. 263. et apoph. t. VI. p. 750. In eandem fere sententiam loquitur etiam Maecenas ad Augustum apud Dionem LII. 35. Confer Catonis dictum apud Frontonem de fer. als. II. Cur statuae poni debeant bene meritis de rep. uiris exponit Symmachus ep. X. 32.

(4) Intelligit immortalem bonorum uitam. Iam ad hanc perpetuam, quam ipse hoc

dem (a) ista sunt, inquit Laelius (1)? Tum Scipio, patimini me, inquit, quoniam tertium diem iam feriati sumus (2) – et cetera, quibus ad narrationem somnii uenit, docens illa esse stabiliora et uiridiora praemiorum genera, quae ipse uidisset in caelo bonis rerum publicarum seruata rectoribus. *Idem cap. IV.*

SOMNIUM

VIIII. Cum in Africam uenissem M' Manilio (b) consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum; nihil mihi potius fuit quam ut Masinissam conuenirem, regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum (3). Ad quem ut ueni, conplexus me senex conlacrimauit, aliquantoque post suspexit in caelum: et grates, inquit, tibi ago, summe sol,

(a) Macrob. *tamen*. (b) De hoc praenomine et nomine recole dicta a nobis lib. I. 12.

in libro tuitus erat, bonorum uitam respicit Cicero ad Att. X. 8. cum ait: *tempus est nos de illa perpetua iam, non de hac exigua, uita cogitare*. Praeterea quod Lactantius dicit inst. III. 12 de immortalitate, nempe ipsam solam, summum esse bonum, id fortasse ex hoc sexto libro sumitur.

(1) Platonica admiratio siue interrogatio quae fit reip. X. p. 608 a Glaucone antequam Socrates disputationem ingrediatur de immortalitate animorum.

(2) Feriis nimirum latinis; itaque proprie loquitur.

(3) Quia scilicet Masinissa ab Africano superiore in regnum fuerat restitutus, adiecta partim ditione Syphacis, App. pun. XXXII. Ter autem ad Masinissam iuisse Scipio uidetur; primum missus a Lucullo, cuius erat in Celtiberia legatus, ad petendos elephantos et auxilia, App. pun. LXXI, et Val. M. V. 2. ext. 4. Iterum ut heic in somnio dicitur. Tertio, moriente iam Masinissa, ad eius regnum inter filios diuidendum; quamquam fata Masinissae uidentur Scipionis aduentum praeoccupauisse, Val. M. loco praedicto. Ma-

uobisque reliqui caelites, quod ante quam ex hac uita migro, conspicio in meo regno et his tectis ·P· Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: ita numquam ex animo meo discedit (a) illius optimi atque inuictissimi uiri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra re publica percontatus est: multisque uerbis ultro citroque habitis, ille nobis consumtus est dies.

X. Post autem regio apparatu accepti " sermonem in multam noctem produximus (1)", cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque eius non facta solum, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me et fessum (b) de uia, et qui ad multam noctem uigilassem, artior quam solebat somnus conplexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc quod eramus locuti: fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet saepissime uigilans solebat cogitare et loqui) Africanus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine eius, quam ex ipso erat notior (2): quem ut

(a) Graeu. *descendit*, quod non retineo; nam et codices plurimi habent *discedit*. Ceterum lectio graeuiana habet quodammodo patrocinium uirgilianum *quam nostro illius labatur pectore uultus*.
(b) *Fessum* deest in ed. graeuiana.

lim tamen credere unum esse secundum tertiumque aduentum; Ciceronis autem Valeriique narrationes paululum uariare.

(1) Locum citat Fronto exemp. eloc. uoc. *in noctem*.

(2) Africanus minor natus creditur eodem anno quo superior mortuus est. De anno illo loquitur Cato coram Scipione minore apud Tullium de sen. VI; controuersiam autem uersat Pighius ad an.u.DLXVIII (uarr. IX.) Sane minor Africanus natus erat ipso anno uarr. DLXIX, siquidem is mortuus est anno DCXXV, anno aetatis suae LVI.

agnoui, equidem cohorrui (1): sed ille, ades, inquit (2), animo, et omitte timorem, Scipio, et quae dicam, trade memoriae.

XI. Uidesne illam urbem, quae parere populo romano coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Kartaginem de excelso, et pleno stellarum, inlustri, et claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis paene miles? hanc hoc biennio consul euertes, eritque cognomen id tibi per te partum quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Karthaginem deleueris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam (a), deligere iterum cos. absens, bellumque maximum conficies, Numantiam exscindes. Sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes rem publicam perturbatam consiliis nepotis mei.

XII. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam. Nam cum aetas tua septenos octiens solis anfractus reditusque

(a) Atqui Cicero acad. IV. 2 Scipionem obiuisse nobilem illam legationem ante censuram scribit; quod eius μνημονικὸν ἁμάρτημα iamdiu coarguisse sibi uidetur A. Bendinellius ad Africani uitam loc. controu. XIIII, quia ceteri historici eundem temporum sequuntur ordinem quem nunc Cicero in somnio. Sed en rursus alia erroris refutatio, quod nempe Scipio in hoc opere lib. III.35 nuper (ergo post censuram) se fuisse Rhodi cum Mummio dicit; quod dictum mire congruit cum Simsonii sententia, qui Scipionis legationem in annum DCXXIIII coniicit. Recurrit ergo Pighii opinio, quam supra III. 35, laudauimus de triplici Scipionis legatione.

(1) Africanum commoueri solitum imaginibus maiorum uisis ait Sallustius Iug. cap. IV. Ceterum hic agitur de uiso, . . .

(2) Quonam pacto animae corporibus exutae loquantur, curiose edisserit Proclus, cuius prolixa uerba heic quidem praetermittere necesse

conuerterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur (a), circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum atque in tuum nomen se tota conuertet ciuitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus; ac ne multa, dictator rem publicam constituas oportet (1), si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius, ingemuissentque ceteri uehementius; leniter arridens Scipio, quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, et pax sit rebus (b); audite cetera.

XIII. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rem publicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conseruarint, adiuuerint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aeuo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae ciuitates appellantur: harum rectores et conseruatores hinc profecti, huc reuertuntur (2).

(a) Septenarius dicitur plenus ob eius praestantiam apud ueteres celebratam; octonarius, quia par. (b) Textus graeuianus *et parum rebus*, quam lectionem excludit auctoritas permultorum codicum apud Lagomarsinium. Sane et Planudes interpretatur *ἀλλ' εἰρήνη ἤτω τοῖς πράγμασιν, ὡς ἀκοῦσαι καὶ τὰ λοιπά*. Bonam coniecturam suam impertit mihi ill. Niebuhrius *et parumper*.

(1) Scipionis ambitionem notat Cicero off. I. 30.

(2) Hunc locum legebat Nectarius, uti constat ex eius epistula inter augustinianas CIII, qua in epistola non semel Ciceronem de rep. exprimit. Sic igitur Nectarius: *de patria bene meritis uiris doctissimi homines ferunt, post obitum corporis in caelo domicilium prae-*

est; ceterum ea neque ingrata neque inutilia forent scholasticis theologis, qui caelestem conuersationem ac ueluti colloquium animarum edisserere laborant.

XIIII. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis quam insidiarum a meis, quaesiui tamen, uiueretne ipse et Paulus pater et alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo uero, inquit, ii uiuunt, qui ex corporum uinculis, tamquam e carcere euolauerunt (1): uestra uero quae dicitur uita, mors est (2): quin tu aspicias ad te uenientem (3) Paulum patrem. Quem ubi uidi, equidem uim lacrimarum profudi: ille autem me conplexus atque osculans flere prohibebat.

XV. Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse coepi, quaeso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam haec est uita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris quin hinc ad uos uenire propero (a)? Non est ita, inquit ille: nisi Deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis (4)

(a) Quamlibet animam flagrare cupiditate conscendendi ad illa superiora, ait apud Proclum oraculi cuiusdam auctoritas:
πάσας μὲν γὰρ ἔχει γλυκερὸς πόθος, ὥσκεν ὄλυμπον
ἀθανάτοισι θεοῖς συνέμπορον αἰὲν ἔχωσιν.
οὐ πάσαις δὲ θέμις ἐπιβήμεναι τῶνδε μελάθρων. κ.τ.λ.

parari, ut promotio quaedam ad supernam patriam praestetur his hominibus, qui bene de genitalibus urbibus meruerunt: et hi magis cum Deo habitent, qui salutem dedisse aut consiliis aut operibus patriae doceantur.

(1) Consentit cum de sen. cap. XXI. sqq.

(2) His uerbis libere utitur Augustinus C. D. XII. 20, XIII. 10. Rem, iuxta erroneam quorumdam sententiam, explicat Macrobius ad somn. I. 10. Conferatur Cicero apud Augustinum lib. V. ff. 78 contra Iul. pelag. Item de sen. XXI. Tum Plutarchus consol. ad Ap. t. VI. p. 437. sqq; denique Lactantius inst. III. 18.

(3) Quo pacto uenientem? Proclus cum Porphyrio lucem ait esse uehiculum animarum.

(4) Confer de rep. lib. I. 13. III. 9. Lege Macrobium ad somn. I. 14.

istis te corporis custodiis liberauerit, huc tibi aditus patere non potest (1): Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quae terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas uocatis: quae globosae et rotundae, diuinis animatae mentibus, circos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, a quo ille est uobis datus, ex hominum uita migrandum est, ne munus humanum adsignatum a Deo defugisse uideamini. Sed sic, Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole et pietatem: quae cum sit magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est: ea uita uia est in caelum, et in hunc coetum (a) eorum, qui iam uixerunt (b), et corpore laxati illum incolunt locum, quem uides.

XVI. Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens, quem uos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis (c): ex

(a) De animarum coetu seu panegyri Proclus: *τίς οὖν πανήγυρις ἐν ταύταις; ἡ πανήγυρις τὰς ἐκ τοῦ παντὸς αὐτῶν φοιτήσεις, εἰς τὴν κοινὴν χῶραν τὴν ἑστίαν τῆς γενέσεως παρίστησιν*. Tum multis interiectis disputat de mutua animarum agnitione et uisu. (b) Formula romana de iis qui extincti sunt. Lege Plutarchum in Cicerone cap. XXII. (c) *Sciendum est* (inquit Macrobius ad somn. I. 4) *quod locus in quo sibi esse uidetur Scipio per quietem, lacteus circulus est, qui galaxias uocatur*. Quid ita? quia scilicet ueteres pu-

(1) Contra eos qui mortem sibi consciscunt inuehitur Seruius aen. XII. 603 cum Virgilio, pontificalibus libris, Cassio Hemina, et Varrone; Macrobius autem ad somn. I. 13 cum Platone atque Plotino. Lege etiam M. Aurelium de uita sua III. 5, et Lactantium inst. III. 18.

quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera et mirabilia uidebantur. Erant autem eae stellae, quas numquam ex hoc loco uidimus: et eae magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quae ultima caelo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terrae magnitudinem facile uincebant. Iam ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum eius attingimus, paeniteret.

XVII. Quam cum magis intuerer, quaeso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne adspicis, quae in templa ueneris? nouem tibi orbibus uel potius globis connexa sunt omnia: quorum unus est caelestis, extimus, qui reliquos omnis conplectitur, summus ipse Deus, arcens et continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui uoluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro contrario motu atque caelum; ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. " Deinde est hominum generi ,, prosperus et salutaris (a) ,, ille fulgor, qui dicitur Iouis: tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde subter mediam fere regionem sol

tabant somnia habitare in galaxia. Praeclaram de hac re doctrinam tradit Proclus: δῆμον δὲ ὀνείρων, ὥς φησὶν ἐκεῖνος (Homerus) τὸν γαλαξίαν· καὶ γὰρ τὸν Πυθαγόραν δι' ἀπορρήτων ᾅδην τὸν γαλαξίαν καὶ τόπον ψυχῶν ἀποκαλεῖν, ὡς ἐκεῖ συνωθουμένων· διὸ παρά τισιν ἔθνεσιν γάλα σπένδεσθαι τοῖς θεοῖς τοῖς τῶν ψυχῶν καθάρταις· καὶ τῶν πεσουτῶν εἰς γένεσιν εἶναι γάλα τὴν πρώτην τροφὴν. Cum Proclo conspirat partim Macrobius ad somn. I. 12. (a) Locum e sexto de rep. citat Priscianus lib. VI. p. 693. Cur autem salutaris Iupiter in ethnicorum theologia? quia lucis uidelicet auctor, unde ei nomen Diéspiter. Lege Macrobium sat. I, 15, et ad somn. I. 19.

obtinet (a), dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret et conpleat. Hunc ut comites consequuntur, alter Ueneris (b) alter Mercurii cursus: in infimoque orbe Luna (c), radiis solis accensa, conuertitur. Infra autem iam nihil est, nisi mortale et caducum, praeter animos generi hominum munere deorum datos: supra lunam sunt aeterna omnia: nam ea quae est media et nona tellus, neque mouetur, et infima est, et in eamferuntur omnia suo nutu pondera.

XVIII. Quae cum intuerer stupens, ut me recepi, quid? hic, inquam, quis est qui conplet auris meas tantus et tam dulcis sonus (d)? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus inparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, inpulsu et

(a) Proclus καί τοι γε οἶδα καὶ αὐτὸς ὅτι καὶ τοῖς μέσον τῶν ἑπτὰ τὸν ἥλιον εἴπουσιν ἀστρονόμοις, οὐ πάνυ δὶ ἀναγκαίων τοῦτο δέδεικται λημμάτων· ὅπως δὲ ὅλως ἐπεχείρησαν, εἴπομεν ἐν τοῖς ἐς Τίμαιον ἱκανῶς. (Dissentit quippe Cicero a Platone in stellarum ordine, uti loquitur Macrobius ad somn. I.19.) Pergit Proclus dicere, priori sententiae fauere Chaldaeos librosque theurgos et diuina oracula, cum Platone autem consentire Aristotelem et Calippum astronomum. (b) De Veneris magnitudine errorem memorat Proclus cum historico Carpo τόνγε τῆς Ἀφοδίτης τινὲς μείζονα φασὶν εἶναι τῆς γῆς, ὡς ἱστόρησεν ὁ Κάρπος.

(c) Lunam fontem naturae omnis dicit Proclus: εἰ δὲ καὶ προσεχῶς εἰς τὴν σεληνιακὴν ἀνήρτηται σφαῖραν, ἐν ᾗ τῆς γενέσεως αἰτίαι πάσης. (d) Haec sunt a Platone reip. x. p.617, qui in sphaeris Sirenas collocat canentes, itemque Parcas illarum concentui respondentes. Proclus toto caelo musas cantantes exhibet, μουσῶν δὲ τὸν ὅλον οὐρανὸν συνεχουσῶν, συμφωνίαν εἶναι τῶν ἐναντίων κινήσεως, καὶ ὁμολογεῖν τῇ ἑτέρᾳ τὴν ἑτέραν. Hinc Apollo, siue sol medio caelo situs, merito musagetes appellatus est. Significat autem haec harmonia concordiam politicam, quod et Proclus innuit, et noster Cicero lib. II. 42 eodem exemplo utitur. De siderum musica ratione Pythagoras apud Plinium II.22, apud Censorinum cap. XIII, et denique apud Cassiodorium de art. liberal. cap. V.

motu ipsorum orbium conficitur : qui acuta cum grauibus, temperans, uarios aequabiliter concentus efficit : nec enim silentio tanti motus incitari possunt, " et natura fert ut extrema ex altera parte grauiter, " ex altera autem acute sonent. Quam ob causam " summus ille caeli stellifer cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto et excitato mouetur so- " no : grauissimo autem hic lunaris atque infimus : " nam terra nona inmobilis manens, ima sede sem- " per haeret, conplexa medium mundi locum (a). " Illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos : qui numerus rerum omnium fere nodus est (b) : quod docti homines neruis imitati atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum : sicut alii qui praestantibus ingeniis in uita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletae aures hominum obsurduerunt : nec est ullus hebetior sensus in uobis : sicut ubi Nilus ad illa, quae Catadupa nominantur, praecipitat ex altissimis montibus, ea gens, quae illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint, sicut intueri solem aduersum nequitis, eiusque radiis acies uestra sensusque uincitur. Haec ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

XVIIII. Tum Africanus, sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari :

(a) Locum hunc e sexto de rep. citat Boëtius de musica I. 27.
(b) Locum hunc, uel in precedentibus similem, se legisse demonstrat Hieronymus ep. XLVIII. 19 ubi ait: *an forsitan Pythagoram et Archytam tarentinum, et Publium Scipionem in sexto de rep. de impari numero proferam disputantes?*

*

quae si tibi parua, ut est, ita uidetur, haec caelestia semper spectato; illa humana, contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Uides habitari in terra raris et angustis in locis (1); et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas: hosque qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim auersos, partim etiam aduersos stare uobis: a quibus expectare gloriam certe nullam potestis.

XX. Cernis autem eandem terram quasi quibusdam redimitam et circundatam cingulis; e quibus duos maxime inter se diuersos, et caeli uerticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina uides; medium autem illum et maximum, solis ardore torreri: duo sunt habitabiles quorum australis ille in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus: hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quam tenui uos parte contingat: omnis enim terra quae colitur a uobis, angusta uerticibus, lateribus latior, parua quaedam insula est, circumfusa illo mari, quod atlanticum, quod magnum, quem (a) oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine quam sit paruus, uides. Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum aut cuiusquam nostrum nomen uel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, uel illum Gangem transnatare (b)? quis in reliquis orientis aut obeuntis solis

(a) Var.lect.*quod*. (b) Hunc fere locum a Boëtio intellectum immerito de aetate ipsa Ciceronis, obseruat Petrarcha ep.senil.XVI.2.

(1) Confer Senecam quaest.nat. praef.

ultimis aut aquilonis austriue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustiis uestra gloria se dilatari uelit. Ipsi autem, qui de uobis loquuntur, quamdiu loquentur?

XXI. Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est (a), non modo aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam adsequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint (b)? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt uiri.

XXII. Cum praesertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est unius astri, reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius anni descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertens annus appellari potest: in quo uix dicere audeo, quam multa saecula hominum teneantur. Namque ut olim deficere sol hominibus extinguique uisus est, cum Romuli animus haec ipsa in templa penetrauit, ita quandoque eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium stellisque reuocatis, expletum annum habeto: huius quidem anni nondum uigesimam partem scito esse conuersam (1).

(a) Haec item sunt a Platone. Confer Euseb. praefat. ad I. chron. (b) Haec sunt a Lucretio III. 985.

(1) Annus mundanus complectitur popularium annorum quindecim millia, ut physici aiunt apud Macro-

XXIII. Quocirca si reditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis et praestantibus uiris; quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si uoles, atque hanc sedem et aeternam domum contueri; neque te sermonibus uulgi dederis, nec in praemiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet inlecebris ipsa uirtus trahat ad uerum decus: quid de te alii loquantur, ipsi uideant; sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille et angustiis cingitur iis regionum, quas uides; nec umquam de ullo perennis fuit; et obruitur hominum interitu; et obliuione posteritatis extinguitur.

XXIIII. Quae cum dixisset, ego uero, inquam, o Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad caeli aditum patet, quamquam a pueritia uestigiis ingressus patriis, et tuis, decori uestro non defui; nunc tamen, tanto praemio proposito, enitar multo uigilantius. Et ille, tu uero enitere, et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc: ,, nec ,, enim tu es, quem forma ista declarat, sed mens cu- ,, iusque is est quisque [a] ,, ; non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse [1]:

(a) Io. Saresberiensis metalogic. III. 7. sic: *Cicero in libro de re publica ait - tu non is es quem exterior figura designat, sed mens cuiusque is est quisque*. Ciceronem imitatur etiam Lactantius de opif. D. cap. XIX.

bium ad somn. II. 11. Is nunc incipere fingitur a Romuli obitu, a quo ad somnium Scipionis sunt anni quingenti et septuaginta tres; quae nondum est pars uigesima praedicti anni mundani.

(1) Confer Ciceronem tusc. I. 23-25. Sunt autem ea, quae sequuntur, de animi immortalitate e Platonis Phaedro, ut docet ipse Cicero tusc. I. 22, quem locum ego posui in testimoniis n. 16.

siquidem Deus est qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui prouidet, qui tam regit et moderatur et mouet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus: et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet.

XXV. Nam quod semper mouetur, aeternum est(1). quod autem motum adfert alicui, quodque agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese mouet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moueri quidem desinit (a). Quin etiam ceteris quae mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re: nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde: quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se mouetur: Id autem nec nasci potest, nec mori: uel concidat omne caelum, omnisque natura consistat necesse est, nec uim ullam nanciscatur, quae a primo inpulsu moueatur.

XXVI. Cum pateat igitur aeternum id esse, quod a se ipso moueatur, quis est qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo: quod autem animal est,

(a) Proclus: νοῦ γὰρ εἰκὼν ἡ περιφορά, καθάπερ ὁ ἀθηναῖος ξένος ἐδίδαξεν.

(1) Exprimit hunc locum Lactantius inst. VII, 8, et de op. D. XVII.

id motu cietur interiore et suo: nam haec est natura propria animi atque uis. Quae si est una ex omnibus, quae sese moueat, neque nata est certe et aeterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus: sunt autem optimae, curae de salute patriae: quibus agitatus et exercitatus animus, uelocius in hanc sedem et domum suam peruolabit. Idque ocius faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quae extra erunt contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, inpulsuque libidinum uoluptatibus obedientium, deorum et hominum iura uiolauerunt; corporibus elapsi circum terram ipsam uolutantur; nec hunc in locum, nisi multis exagitati saeculis, reuertuntur (a). Ille discessit; ego somno solutus sum (1).

(a) Locum hunc respicit, seu potius emendat, Lactantius inst. VII. 10, et 20. Proclus, seu Plato, animas bonorum in caelis uagari facit, malorum autem in terris, uel sub terris, mille annis donec iterum (qui est sollemnis error παλιγγενέσεως) ad natiuitatis λειμῶνα reuocentur, de quo Empedocles apud eundem Proclum ἔνθα κότος τε φόνος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν. De millenario temporis spatio sic Proclus, ἔοικεν ἡ χιλιὰς χρόνος εἶναί τις περιοδικὸς ἀπὸ γενέσεως ἐπὶ γένεσιν ἄγων τὰς ψυχὰς, οὐχ᾽ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸ τῆς τελείας ἀποκαταστάσεως κ. τ. λ.

(1) Post somnium narratum, statim fere dialogum absolutum fuisse arbitror, paucis uerbis adiectis. Sic enim et Plato post Eris fabulam confestim opus concludit.

LIBRORVM DE RE PVBLICA INCERTORVM FRAGMENTA.

I. A qua isti auocant [a]. *Fronto exempl. eloc. uoc. auocat.*

Vitam lugeo [b]. *Fronto ibid. uoc. doleo.*

Idque ipsa natura non inuitaret solum, sed etiam cogeret [c]. *Nonius uoc. inuitare.*

Nitito [d]. *Diomedes lib. I. p.* 330.

Excellunt. *Idem ibid. p.* 371.

In libris de re publica a Cicerone illa uirtus dicitur quae prudentia [e]. *Victorinus prohoem. ad I. rhet. Cic.*

II. Et quamquam optatissimum est, perpetuo fortunam quam florentissimam permanere; illa tamen aequabilitas uitae non tantum habet sensum, quantum cum ex saeuis et perditis rebus ad meliorem statum fortuna reuocatur. *Ammianus Marc. XV.* 5 (1).

(a) Puta: *a qua rep. administranda isti epicurei uiros sapientes auocant*. Ideoque fragmentum uidetur pertinere ad operis exordium. (b) Ita codex ambrosianus et tres uaticani. Ceterum quum Fronto citet locum sub uoc. *doleo uicem tuam*, uidentur Ciceronis uerba fuisse *uicem doleo*. (c) Num pertinet ad primam operis lacunam, ubi auctor locutus fuerat de laboribus quos reip. causa clari homines pertulerunt usque ad deuexam senectutem, quamuis natura ad quietem non inuitaret solum sed etiam cogeret? (d) Actiuo more, tempus futurum imperatiuo modo et uerbo passiuo declinatum, ut loquitur Diomedes. (e) Hunc locum iam protuli p. 307. n. a. De Victorino, qui creditur a nonnullis scripsisse commentarios ad opus de rep. (propterea quod abs diuo Hieronymo appellatur eius commentarius ad *dialogos* Ciceronis) recole dicta a me in praef. p. XVI: quorum confirmandorum causa, reuocanda in mentem sunt quae scripsi p. 271, nempe Hieronymum affirmare, in Lactantii libris ἐπιτομὴν *dialogorum* Ciceronis reperiri: Porro exploratum est Lactantii libros e *dialogis* praesertim de rep. fuisse consarcinatos: adeoque uidetur Hieronymus uerbo *dialogorum* intelligere opus de rep.

(1) Hunc locum a Tullio se sumere diserte ait Ammianus; opus tamen silet, unde haurit. Videtur autem

Aliud ciuitas non est quam concors (a) hominum multitudo (b). *Idem C.D.I.* 15. 2.

Hercules qui ob uirtutem clarissimus, et quasi Africanus inter deos habetur (1). *Lactantius inst.I.* 9. (c).

Cicero in dialogis nominauit foedifragos Afros (2). *Interpres cruquianus ad Horatium od. IV.* 8. 17. *p.* 232. *b.*

(a) Var. lect. *consors*. (b) Num haec uerba pertinent ad lacunam libri I post caput XXV? Num potius sunt uerba Augustini? (c) Collocandum est hoc frustum in libro III. 28 ante locum de Herculis et Romuli apotheosi. Videntur enim Laelii verba Scipioni amico blandientis. Certe ea melius huic dialogo de rep. quam Lactantii orationi conueniunt, apud quem mihi sane uidetur tropus audacior, si forte ab eo procuditur.

id frustum aptissime quadrare ad secundam primi de rep. libri lacunam ante cap. IIII, in qua Tullius de suo calamitoso exilio deque felici reditu in patriam locutus fuerat. Equidem loqua haud ualde absimilis, aliis licet uerbis, extat apud Ciceronem post red. ad Quir. I, et ad pontif. XXXII. Verumtamen Ammianus uidetur omnino Ciceronem exscribere ad uerbum. Ammiano autem innotuisse opus de rep. constat e testimoniis n. 38.

(1) De Hercule in caelum recepto recole omnino Ciceronis fragmentum politicum apud Lact.inst.I. 18, a me in testimoniis positum p. LIII. n. 30. Commoda autem est Seruii obseruatio ad G. I. 34, nempe scorpii signum credi supra Romam positum, Herculemque iuisse ad deos per signum scorpii. Ergo eadem uia Africanus et Hercules (ut ait loco citato Cicero) iuerunt in caelum; quamquam Africanus quidem minor Romae, sed maior in Campania extinctus est. Cicero etiam tusc. IV. 22, commemorato Africano, addit Herculem sublatum fuisse sua fortitudine in caelum.

(2) Dialogorum tullianorum nomine libros fere de rep. intelligi, saepe a me dictum est. Et quidem Horatius atque eius interpres ibi loquuntur de Karthaginis euersore Scipione. Etsi autem Cicero off. I. 12 dicit *Poenos foedifragos*; opus quidem de officiis caret dialogo; tum uarietas est *Poe-*

Fanni ; causa difficilis laudare puerum: non enim res laudanda sed spes est. *Seruius ad aen. VI. 877. e Ciceronis dialogo* (a).

(a) Hunc locum citant, praeter Seruium, etiam Hieronymus epp. CXXVIII. CXXX, et Quintilianus inst. IX. 3. ff. 319: sed ille quidem libere, hic autem peruerse et breuius, *non enim tam spes laudanda quam res est*. Locum uero pertinere ad libros de rep. qui κατ' ἐξοχὴν *dialogi* dicuntur, probabiliter demonstrat Schottus nod. Cic. III. 5, consentiuntque Vallarsius ad Hieronymum et Burmannus ad Quintilianum. Quod autem Schottus uerba haec pertinuisse putat ad eam operis partem in qua de educatione actum fuit, id mihi secus uidetur, praesertim quia diei secundi dialogo Fannius non interfuit. Meam igitur mihi liceat coniecturam exponere. Videntur mihi uerba haec Scaeuolae colloquentis cum Fannio laudantisque indolem Crassi, qui fuit ipsius Scaeuolae gener (Cic. de or. I. 7.) quique tantus orator euasit. Id autem fieri non potuit nisi fere in quinto libro, tertio die, cum artis oratoriae mentio fuit. Iam si recta coniectura est, imitatio Platonis fit, qui quasi in extrema pagina Phaedri laudandum a Socrate adulescentem Isocratem curat, cuius rei ipse Cicero meminit or. cap. XIII, et de opt. gen. or. VI. Quin adeo idem Cicero in fine dialogorum de oratore dat operam, ut Hortensii indoles, tum adhuc adulescentis et spe magis quam re oratoris, laudetur a Catulo eiusdem socero, nec non a Crasso oratore sene.

nos pro *Afros*: quare uel locus alius uidetur, uel certe, quod ualde suspicor, pro *in dialogis* interpres dicere debuit *in officiis*.

CICERONIANI TEXTVS
additamenta et emendationes.

P. 3. v. 8. Particulam *haud*, quam codex desiderat, haud scio an satius sit omittere. Ceterum *desino* dicitur de re non coepta p. 100. v. ult.

P. 8. v. 1. *quae etenim*. corr. *quae est enim*; ita enim codex emendatus est 2. manu.

P. 12. v. 1. *grauissimam*. corr. *grauissumam*.

P. 15. v. 9. *fluminibus*. corr. *fulminibus*; sic enim emendatus est codex 2. manu. Fauet tamen priori lectioni uulgare prouerbium; tum etiam sacri Ecclesiastici IIII. 32 locutio, *nec coneris contra ictum fluuii*.

P. 22. v. 7. *si qui*. corr. *siqui*.

P. 27. v. 6. Scribendum omnino *libente* pro *libenter*.

P. 35. v. 8. *quo*. Malim scribere *quoi*, ut lib. III. 11.

P. 42. v. 6. *finiri*. Ita cod. sed tamen uidetur scribendum *fieri*.

P. 47. v. 3. Delenda uidetur praep. *ut*, siue potius transferenda ante *nonis*; sic enim fiet integer Ennii uersus. Tum et lineola transferenda esset ante *ut*.

P. 48. v. 7. in hac lacuna apte collocabitur locus ex incerto Tullii opere ab Augustino prolatus de uita beata ff. 22: *An uero (quod ait Tullius) multorum in terris praediorum dominos, diuites appellamus; omnium uirtutum possessores, pauperes nominabimus?* (Sane ibi Augustinus ff. 23 consentit cum Cic. de rep. I. 12; ait enim sibi et sodalibus *placuisse ut in pratulo considerent.*) Sententia tamen haud fere absimilis est apud Cic. parad. VI.

P. 54. v. 9. *erat*. Malo scribere *erant*. Tum certe *Iphigenia* corr. *Ifigenia*; ita enim habet codex.

P. 55. v. 1. *quid sit obseruat*. sine dubio corrigendum *quaerit: obseruat*. Sic enim loquitur ipse Cicero p. 57.

P. 59. v. 5. *cotitie*. corr. *cotidie*.

P. 70. v. 6. In hac lacuna utrum uerba Augustini retinenda sint, nescio; immo potius amota uelim. Sed nullus certe dubito quin Lactantii locus inst. VI. 10 sit heic inserendus de ciuitatis causis, depromptus omnino e Tullio de rep. cum interpolationibus: *urbis condendae originem atque causam non unam intulerunt; sed alii eos homines qui sint ex terra primitus nati, quum per siluas et campos erraticam degerent uitam, nec ullo inter se sermonis aut iuris uinculo cohaererent; sed frondes et herbam pro cubilibus, speluncas et antra pro domibus haberent; bestiis et fortioribus animalibus praedae fuisse commemorant. Tum eos qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos uiderant, admonitos periculi sui, ad alios homines decurrisse; praesidium implorasse; et primo nutibus uoluntatem suam significasse; deinde sermonis initia temptasse, ac singulis quibusque rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfecisse rationem. Quum autem nec multitudinem ipsam uiderent contra bestias esse tutam; oppida etiam coepisse munire, uel ut quietem noctis tutam sibi facerent, uel ut incursiones atque impetus bestiarum non pugnando sed obiectis aggeribus arcerent. Haec aliis delira uisa sunt, dixeruntque, non ferarum laniatus causam fuisse coeundi, sed ipsam potius humanitatem: itaque inter se congregatos, quod natura hominum, solitudinis fugiens, et communionis ac societatis adpetens esset*. Conferendus Cicero de am. XXIII, de fin. V. 23, de off. III. 5.

P. 72. v. 12. *rei publicae causa societate*. Dele *causa*, quod uerbum mihi aliud agenti obrepsit.

P. 77. v. 2. *facile*. Ita cod. Sed fortasse emendatum fuit *facili*.

v. 5. *triginta*. Adde *uirorum*, licet desit in cod. Confer lib. III. 32.

v. 10. *tyrannica*. uidetur corrigendum *tyrannis*; uel certe supplendum substantiuum *ciuitas*.

P. 91. v. 6. *In primo genere tamen*. corr. *in primo autem*.

P. 93. v. 4. *docti indoctique uno ore consentiunt*. corr. *docti expolitique consentiunt*; et uide notam. Sic Cic. de or. I. 22: *doctus atque eruditus*.

P. 94. v. 11. Hiatus explendus est uerbis Lactantii, qui Tullium de rep. expressisse uidetur epitom. cap. IIII: *Plato monarchiam adserit, unum Deum dicens, a quo sit mundus instructus et mirabili ratione perfectus. Aristoteles auditor eius unam esse mentem quae mundo praesideat, confitetur. Antisthenes unum esse dicit naturalem Deum, totius summae gubernatorem. Longum est recensere quae de summo Deo uel Thales uel Pythagoras et Anaximenes antea, uel postmodum stoici Cleanthes et Chrysippus et Zenon, et ipse Tullius praedicauerint; quum hi omnes, a Deo solo regi mundum adfirmauerint. Hermes qui ob uirtutem multarumque artium scientiam Trismegistus meruit nominari, qui et doctrinae uetustate philosophos antecessit, quique apud Aegyptios ut Deus colitur, maiestatem Dei singularis infinitis adserens laudibus, dominum et patrem nuncupat* etc. Eadem fusius dicit Lactantius inst. I. 2. 3. 5. Confer eundem de ira D. XI; nec non Saluianum de G. D. I. 1. 4.

P. 99. v. 7. *uidere st.* corr. *uide si*. Dele autem *si* paulo post.

P. 100. v. 2. *Profecto* expunctum est in codice, sed immerito.

P. 101. v. 13. *similitudinis*. corr. *similitudines*; neque enim genitiuus exit in *ium*.

P. 102. v. 7. *uentura*. corr. *futura*.

P. 104. v. 2. *inquit*. codex habet *inquid*.

P. 105. v. 3. *di*. Codex habet *dii*, sed prior *i* uidetur expuncta.

P. 106. v. 9. *tibi*. corr. *mihi*, et uide notam.

P. 107. v. 13. *insolentia*. Ita cod. 2. manu; at 1. *insolemtia*.

P. 109. v. 2. *appellari, eos*. corr. *appellari; eos*.

P. 123. v. 3. *quorum*. Videtur retinenda scriptura primae manus *qui*.

P. 125. v. 4. *diuino. Is.* corr. *diuino; is.*

P. 144. v. 3. *tum tantum*. corr. *tum „ tantum*.

P. 147. v. 8. *quidam ex*. corr. *quidam, ex*.

P. 157. v. 8. Recipiendum *enim* post *est*.

P. 159. v. 9. *uideris. Quin*. corr. *uideris: quin*.

P. 163. v. 1. *idemque*. corr. *itemque*.

P. 176. v. 1. *optimo*. corr. *optumo*.

P. 184. v. ult. *Gracchus*. supple ex coniectura: *regnauit paucos menses, aut certe opprimendae reip. animum habuit; quare et iure caesus uidetur*. Cic de am. XII, Vell. Pat. II. 4.

P. 185. v. 1. Videtur ex coniectura supplendum: *concede consilium delectis uiris, ut Lycurgus illis quos* γέροντας etc.

v. 5. *teneret. Ex*. corr. *teneret: ex*.

P. 186. v. 4. *regium. Inperti*. corr. *regium: inperti*.

v. 8. *feceris: ille*. corr. *feceris. Ille*.

P. 192. v. 4. *memoria est*. Immo fortasse diuidendum *memoriae st.*

v. 7. *fuisse, Luciique*. corr. *fuisse: Luciique*.

P. 211. v. 8. τὸ P. 9. scribe in margine sequentis paginae initio.

P. 224. v. 5. Claudatur parenthesis post *fuerunt*.

P. 234. v. 3. *duxerunt*. corr. *duxerunt!*

P. 247. v. 15. *intelligi*. corr. *intellegi*.

P. 250. v. 6. *III. de rep.* Ita paris. Nonii editio; sed plantin. et gotefr. male *IIII. de rep.*

P. 264. v. 9. *neque* (Romae). corr. *nec hic*; in codice enim demum lego *nec hi*, absorpta *c* a sequente *q*. Dele autem notam b.

P. 266. v. 8. *Tullum*. Quoniam heic non tam Tullus quam Seruius Tullius intelligendus uidetur, malim scribere *Tullium*: et quidem horum nominum confusionem non semel apud auctores uidere est.

P. 267. v. 1. *utrobique*. corr. *utrubique*.

v. 4. Post *multitudo* supplere licet *senatus*.

n. col. 1. v. 2. *lib. VI.* dic *lib. VI. 11.*

P. 105. n. b. Immo retinenda est uerborum collocatio prout est in codice; monendumque tantummodo qua ratione Cicero uersus Ennii interpolaverit.

P. 106. v. 12. *puto*. adde notam: *Plato reip.* VIII. *p.* 546. χαλεπὸν μὲν κινηθῆναι πόλιν οὕτω ξυστᾶσαν.

P. 109. n. 2. in fine adde: *fuit certe Arnobius Lactantii, qui toties Ciceronem expilat, magister*.

P. 112. n. 2, in fine adde: *cogitabat autem de Caesare Cicero, cui paulo ante prorogatum fuerat imperium*.

P. 113. n. 3. v. 11. τιμοκρατίαν malim interpretari *dominatum locupletium* potius quam *ambitiosorum*; quamquam hoc postremum habet uulgata Platonis interpretatio.

P. 115. v. 11. *praecipientis*. Ita prorsus loquitur Cicero etiam in illa politica ad fratrem epistula I. 1. 6.

P. 116. n. b. Praeter Nonium, citat hunc locum etiam Fronto exempl. eloc. voc. *accommodo*.

P. 118. n. a. v. 5. *II.* scribe *II.* 23.

P. 121. n. * v. 1. *lithographicum*. corr. *aere cusum*. Neque enim lithographica opera per calores aestivos uti licuit.

v. 14. *eie*. corr. *eiie*.

P. 122. n. a. fin. Scipionis lepida dicta colligit Pighius ad an. DCXI.

P. 125. n. 2. col. 2. v. 9. *Romul.* corr. *Romulo*. In fine notae adde: *Cicero tamen de off.* III. 10. *Romulum parricidii accusat*.

P. 133. n. e. *subueheret* corr. *a mari subueheret*. Porro *absorberet* uidetur quaedam uitiosa metathesis ex *subueheret*.

P. 134. n. 1. Pro Tibulli auctoritate scribe: *iisdem uerbis loquitur de Roma Cicero de prov. cons. cap. XIV.*

P. 141. Lactantius inst. II. 6. imitatur ea quae dicit Cicero de Romuli senatu.

P. 142. n. 1. fin. adde: *sed adhuc obseruata Saluianus de G. D.* VI. 2.

n. 4. v. 7. *eundem*. corr. *eundem*.

P. 149. n. b. in fine adde: eradite Lactantius inst. I. 21: *solent mortuis consecratis nomina immutari, credo nequis putet eos homines fuisse. Nam et Romulus post mortem Quirinus dictus est*.

P. 150. n. b. in fine adde: *nam sic eam retinet Cicero hac ipsa de re loquens iisdem prope verbis de or. I.* 52.

P. 153. v. 6. *revocandos*. Confer Lactantium epit. XXII.

P. 158. v. 3. *nam quartum* etc. Nullus dubito quin ea quae sequuntur a Polybio sint, quem auctorem sequitur Cicero in rebus romanorum regum scribendis.

P. 159. v. 5. *uirtutibus*. Haec sententia Catonis senioris est apud Plutarchum in eius uita XVII. XXIII.

P. 162. ante not. 1. col. 1. v. 7. dele VIII. 48.

P. 163. ante not. 1. v. 8. *putat*. Adde *Sancus praecipuus Sabinorum deus. Lactant. inst. I.* 15.

P. 164. n. a. adde: *eadem fere ait Augustinus etiam de gramm. t. I. append. p.* 13.

n. 2. v. 3. *reliquit*. adde: *Ennii uerba repetit Lucretius III.* 1038.

P. 165. n. 1. adde: *De graecis artificibus qui cum Demarato Tarquinios uenerunt lege Plinium H. N.* XXXV. 3. et 12.

P. 166. n. 2. Immo Cicero exscribit Polybium VI. 2.

v. 10. *inflexerat*. Lapsus est festinantis Ciceronis; nam *Lucumo* etruscum nomen est; graecum uero nomen erat Demarati patris.

P. 167. n. c. adde: *et quidem Rhamnes uox antiquior*.

P. 170. v. 5. *scintilla*. Alludit Cicero ad fabulam flammae quae e capite dormientis pueri exarsit.

P. 172. n. 1 v. 3. scribe *maximum agrum*; neque enim *magnum* diceretur nisi post *g*. Confer p. 165. n. b. Quare τὸ *ma* non licet explere *magnum* aut *magnam*.

P. 176. n. 2. in fine adde: *peccat tamen in oratione pro Flacco Tullius, siquidem uera narrat de rep. II.* 10; *scribendum est enim* DCCCXXX.

P. 182. n. ant. 1. col. 1. v. 5. *clarior*, adde; *confer etiam de off. III.* 4.

P. 189. n. b. *hiis* legitur etiam in papyro apud Marinium XLV. p. 72. v. 21.

P. 190. n. 2. Locus Augustini uidetur in ipso textu collocandus post Nonii uerba. Et quidem conferatur Cicero pro Sextio LXV.

P. 195. n. a. fin. adde: *et quidem littera G serius Romani usi sunt, teste Plutarcho q. rom. t.* VII. *p.* 122.

P. 202. ante n. 1. v. 3 scribe: *si generatim ius*.

P. 208. n. 1. col. 2. v. 2. *de rep. III.* 17. corr. *de rep. III.* 18.

P. 209. n. 3. Lactantii locum satius est ponere in textu ipso. Tum conferendus idem Lactantius de ira D. v. XV, epit. LXI. LXII. nec non Augustinus in ps. XCVI. 6.

n. 2. in fine adde: *item inst.* VII. 24.

P. 210. v. ult. Hac similitudine utitur aliquatenus etiam Lactantius de opif. D. XVI.

P. 211. n. d. *codd.* corr. *cod.*

P. 215. v. 3. a fin. scribe *hominem nimis imbecillum*.

P. 218. n. 3. adde: *aut sapientia*.

P. 221. n. 1. fin. adde: *vide et de inuent. I.* 3.

P. 224. n. b. v. 1. scribe καὶ μὴν ἐπειδὴ καὶ νῦν.

P. 229. n. a. fin. adde: *nec non Tertullianus apol. n.* 118.

P. 233. n. c. v. 2. ἄξενος corr. ἄξεινος.

P. 237. n. d. adde: *Beda apud Putsch. p.* 2779. *iubet ut belua per b incipiat. Ergone interdum coepit per u? Confer. de rep. III.* 33. p. 264. *n. e.*

P. 238. v. 8. *impulsus*. Patricius semel legebat *impulsus*, iterum *compulsus*: quod postremum habet Sigonius.

P. 242. marg. *indefinitus*. corr. *incertus*.

n. 1. adde: *Cicero tusc.* v. 19. *pri-* n. 3. col. 2. v. 2. *optimum*. corr. *mum*.

P. 247. n. 2. adde: *et Ambrosius off. III.* 4. *ff.* 27.

P. 250. not. crit. v. 7. *uulgato*. corr. *uulgato*.

n. 2. Fieri potest etiam ut Cicero de Epicuro loquatur. Confer Lactantium inst. III. 17.

P. 253. v. 7. *positus est*. adde notam: *sententiam hanc latius scribit Cicero off. II.* 8.

P. 255. n. b. adde: *Notauit Sigonius in fragmentis locum Aristotelis quem heic Cicero exprimit*.

P. 260. n. c. Loqui Ciceronem de Isocrate ante me senserunt Sigonius et Patricius. Quin adeo Sigonius locum e panathenaica oratione profert, in quo Isocrates haec de se dicit.

n. 1. v. 5. *et Seneca ep.* CVIII; dele haec uerba; nam Seneca laudat Phili orationem.

P. 274. n. 1. Ad Blesensis locum quod adtinet conferatur Cicero fin. V. 31. et off. II. 13.

P. 284. n. a. adde: *et ad fam.* XVI. 10.

P. 307. n. a. v. 5. II. 42. corr. II. 40.

P. 321. n. v. 3. ᾆδην corr. ᾅδην.

Qui sequuntur Indices historiae ac latinitati perutiles auctorem habent ill. Niebuhrium, qui tanto et librum meum honore et me beneficio dignatus est, ut laborem huiusmodi in summis suis occupationibus ultro perferre non dubitaverit.

INDEX HISTORICVS

ad ea quae de libris de republica supersunt in codice vaticano.

INDEX LATINITATIS.

Brevior fieri poterat hic index, nisi non inutile visum esset pleraque assumere, quae extant quidem in diu vulgatis Ciceronis libris, verum perpaucis locis, ac partim ita raro ut parum plerumque animadvertantur. Illa igitur vocabula quae sive omnino, sive ea certe significatione qua in his libris ponuntur, hactenus Cicerone auctore carebant, asterisco distinxi: duos his quae prorsus nova sunt apposui. Tum vero omnia omisi quae ex libris de re p. a veteribus grammaticis allata, atque inde in lexica inserta, nunc, integra oratione, in codice comparent.

INDEX

auctorum et librorum, qui in libris de re publica laudantur.

INDEX

librorum adhuc ineditorum, qui in commentariis citantur,

CONSPECTVS

orthographiae codicis vaticani.

Operae pretium fore duxi rationem scribendi, quam librarius in codice vaticano librorum de re publica tenuit, quam possem accuratissime proponere. Quum enim incredibilis quaedam codicis appareat inconstantia, nisi de iis constiterit quae librarii negligentiae tribuenda sint, omnia fluxa, et certa lege carentia videbuntur: contra autem, his cognitis erroribus, satis dilucide cognoscere licebit quam fuerint secuti orthographiam in scribendis libris ciceronianis grammatici emendatores, qui priscam illam, qua auctor ipse usus est, immutarunt. Quin immo, in hoc quoque codice non pauca supersunt ex ista ipsa, auctoris aevique nomine veneranda, quae tamen, velut horrida nimis, elegantissimoque oratori parum congruens, in eius libris abolita fuit, sed ita ut illius vestigia per negligentiam relinquerentur. Ac fortasse, vetustissimis quae supersunt, exemplaribus ciceronianis pervestigandis, contingere aliquando poterit ut prave olim fastidita summo scriptori reddatur: in quo negotio multa praesertim sperare licet de Verrinarum codice quem, cum tot aliis, ill. Maius invenit: hoc certum est, pro illa quae nunc in libris obtinet, quaeque omni auctoritate caret, recentissimo aevo invecta, eam saltem instaurari et posse et debere, quam quarti saeculi grammatici, docti sane homines, probarunt atque exhibere voluerunt.

Iam, ut institutum opus ingrediar, quod ad praepositiones verborum compositorum attinet,

Ad retinet *d* litteram ante *f*, *g*, *p*, *r*, *s*: *adferre*, *adficere*, *adgnatus*, *adgnoscere*, *adpetere*, *adpetentia*, *adprobare*, *adrogare*, *adrogantia*, *adsciscere*, *adsentiri*, *adsequi*, *adsiduus*, *adsistere*, *adsuetus*, *adsumere*. Verum scribitur etiam *appellare* (idque saepius in I.), tum vero solita mendosa permutatione litterarum *d* et *t*, *atpellare*) semel, a pr. m.), et *atsint*. Ante *t*, *d* in *t* vertit: *attulit*; non minus mendose.

Circuitus pro circumitus, 2. m. I. 29.

Con fere semper retinet *n*, ante *l*, *m*, *p*. *conlata*, *conligare*, *conlocare*, *conloquia*, *conlustrare*, *conmutare*, *conparare*, *conparere*, *conpensatio*, *conperisse*, *conplures*: eademque analogia *Conlatinus*.

Aliquando tamen anomale vitioseque scribitur, *collega*, *commutare*, *commutatio*, *committere*, *complecti*, *complures*, *componere*.

Dis ante *i* abiicit *s*: *diiunctus*.

Ec ante *f*: *ecflorescere*, *ecfossum*, *ecfrenati*. Alibi, vitiose, *effrenati*, et *efferant*.

Ex sequentem *s* litteram expellit; *existunt*, *existeret*, *existere*, *extiterit*, *extitisse*, *extitissent*, *exilium*, *exultare*. At ne id quidem constanter: scribitur enim *exsistat* I. 45. II. 28. *exsisteret* III. 3.

In servat *n* ante *b*, *l*, *m*, *p*, *r*: *inbecillis*, *inbecillitas*, *inlecebrae*, *inliberaliter*, *inludere*, *inlustris*, *inmanis*, *inmanitas*, *inmensus*, *inmortalis*, *inmutabilis*, *inmutatus*, *inpedio*, *inpedimentum*, *inpellere*, *inpendere*, *inpendia*, *inpensa*, *inperium*, *inpero*, *inpertiri*, *inpetus*, *inplorare*, *inponere*, *inportare*, *inportunitas*, *inprimere*, *inprobus*, *inproviso*, *inpulit*, *inpulsus*, *inpuius*; *inritare*.

Est tamen in hoc quoque magna librarii inconstantia, non raro scribentis: *imbecillitas*, *immanis* (saepius quam *inmanis*), *immolare*, *immortales*, *impendere*, *imperium*, *imperiti*, *improbi*.

Post re geminatur consona: *reccidisset* (II. 8.) *repperiatur*, *reppulisset*, *rettulit*. Verum in tertio libro scribitur *reperiatur*.

Sub servat *b* ante *p*: *subpeditare*.

Trans abiicit litteras *ns*: *tramittere*.

Genitivus casus sing. n. nominum propriorum in *ius* per *i* simplex scribitur: *Enni*, *Horati*, *Iuli*, *Laeli*, *Mari*, *Opimi*, *Pacuvi*, *Pompili*, *Tati*, *Valeri*. Scribitur tamen etiam *Tatii*,

Tibérii, *Papirii*: etiam *Capitolii*.

In ceteris, si recte enotavi, haec tantum inveni: *oti* (et id quidem a pr. m.) *imperi*.

Nominativus casus pl. n. nominum quae in *ius* mittunt, et pronominis *idem*, in primis quidem duobus libris fere per *i* simplex scribuntur: *ali*, *di* (at semel *dii*), *idem* (semel *iidem*), *pontifici*, *regi* (V. 2.) In tertio libro aliquando diversa ratio obtinere videtur.

Circa dativum pl. nominum quae in sing. numero per *ius*, *ia*, *ium* finiuntur, pronominisque *is*, *ea*, *id*, iam ab origine codex parum sibi constabat, quippe ubi hic casus modo per *is*, modo per *iis* scriberetur: tum vero emendator omnia ad secundam formam redigere statuit, quod tamen ita executus est ut plurima relinqueret. Visuntur autem, sive immutata sive non animadversa, haec: masc. gen: *alis*, *dis*, *grais*. *is*, *isdem*, *socis*. fem. gen. *is*, *isdem*, *iunis*, *manubis*, *pecunis*, *propris*. neutr. gen. *comitis*, *indicis*, *is*, *isdem*, *matrimonis*, *patris*, *praesidis*, *regis*.

Pro *his* (masc. gen.) legitur semel *hiis*, alibi vero (II. 40.) *eis*. Id unum superest de antiquissima scriptura *ei* pro *i* longo.

Illa vero, quae multo diutius servata est, *uo* pro *uu*, ita raro comparet, ut credere par sit eam iam in exemplari quod librarius descripsit deletam fuisse. Septies tantum eam invenisse notavi: *auolsum* (I. 1.) *uolneribus* (I.3.) *uolgi* (I.6.) *uolgus* (I. 14.) *uolt* (III. 33.) *uoltis* (I. 28. III. 5.) Eadem vocabula alias ubivis vulgari modo perscribuntur.

Pro *quu* in prioribus libris plerumque *cu* scribitur: coniunctio certe semper *cum*, (non *quum*, aut *quom*, aut *qum*) – tum *aecum*, *aecus*, *secuntur*. Simile est quod semel *relicuus* invenitur. Verum in tertio libro constanter *qum* scribitur, nisi quod semel librarius consuetum sibi *cum* posuit.

In eodem tertio libro semel scribitur *quoi* (III. 11.): alias ubique *cuius* et *cui*.

Similis alia diversitas est inter priores duos, tertiumque librum; illis scilicet recentiorem modum sequentibus, hoc vetustatem aliquatenus retinendo, ratione participii, gerundii, eorumque vocabulorum quae antiquitus *u* littera scribebantur, qualia sunt *libido*, *aestimare*. Verumtamen in secundo libro haec paucissima librarium eiusque emendatorem effugerunt: *deterrumum* (II. 26.) *gerundis* (II. 24.) *conveniundi* (II. 14.) *disserundi* (II. 39.) *septuma* (II. 10.) *maritumi* (II. 4.) *aestumatio* (II.35.) Contra in tertii libri reliquiis scribitur *aequissumum*, *facillume*, *vitiosissuma*, *maxume*, *maxumi*, *optumae*, *optumum*, (etiam V. 4. *optumi*) *optumates*. Sed nihilominus eaedem alibi exhibent *optimus*, *optimatis*, *dignissimus*, *acerrime*, *faciendum*, *accipiendum*.

Accusativus plur. nominum quorum genitivus per *ium* finitur, quatuor, si recte memini, locis demtis (*testes* I. 37. *partes* I. 38. *omnes* II. 14. III. 9.) ubique recte per *is* scribitur cuius rei exemplis congerendis supersedeo.

Aphaeresis vocalis *e* verbi substantivi, post vocalem, syllabamque *um*, valde frequens est in hoc quoque codice: hanc pravus emendator ubique tollere sibi proposuit, ea tamen permultis locis hominem parum vigilantem fefellit. Aliis plurimis iam a prima manu *est* plene scribi videtur. sive id iam ita fuerit in exemplo quod librarius exscribebat, sive is illud de suo posuerit.

Paucis hoc quidem loco agam de re parum hactenus, in tanta vetustorum Ciceronis codicum penuria, observata: minime vero repetam quae alio loco scripsi. – Igitur aphaeresis ista locum sibi omnino vindicat ubicunque *est* vocalem, sive longa sit, sive brevis, syllabamve *um* subsequitur: – (equidem de *im* syllaba idem valere, suspicor plane, sed exemplum adhuc nullum inveni) – minimeque haesitare debet Ciceronis editor, quin eam ubique reponat: codicum enim inconstantia a sola corrigendi ad recentiorem orthographiam libidine fluxit. Neque ea nonnisi tum admit-

senda est quum participium adiectivumve praecedens vinculo quodam indissolubili cum verbo *est* coniungitur, et cum eo coalescit, ut quasi solidum verbum ex hac coniunctione prodeat compositum: cuiusmodi rem in futuro tempore verborum hispanicae linguae evenisse a Bekkero v. ill. me edoctum esse memini) - ex gr. *posita st*, *condita st*, *nata st*, *verendum st*, *plena st*. Nam nihilo secius idem evenit inversione facta. *ratio st inita* (II. 36.), *si boni st viri* (III. 11.): immo quando *est*, cum nullo alio verbo coniunctum, vim habet absolutam: *ita st*, *inquit Scipio* (II. 21.) *virtutem*, *quae est una*, *si modo st*, *maxime munifica* (III. 8.) - minimeque dubitaverim hoc ipso loco *quae st* scribere; ut mihi quidem persuasum est alibi *memoriae st proditum*, rectius quam *memoria est proditum*, legi.

Adulescens (verumtamen anomale *adolescere*), *Ahala*, *belua*, *Caelius mons*, *caelum*, *coepit*, *condicio*, *contio*, *Duelius*, *fetialis*, *heres*, *intellegere*, *litterae*, *litus*, *maerens*, *magno opere*, *milliens*, *neglegere*, *numquam*, *oboedire*, *paene*, *paenitere*, *paulo*, *plebeiscitum* (sed IV. 2. *plebiscitum*), *qualiscumque*, *quattuor* (certe in III.), *querella*, *quicquam*, *quiumque*, *quinctilis*, *saepire*, *sollers*, *taeter*, *tamquam*, *tanto opere*, *triciens*, *umquam*, *vilicus*, - constanter atque cum optimis libris scribitur.

ei graecum per i recte scriptum fuerat I. 10, *pythagorii*: id emendator corrupit.

Vinclum, prisce, ter (I. 3, 26. - a pr. m. - III. 2.) alibi *vinculum*: ut *saeculum* pro genuino *saeclum*.

Reprendere, antique, in IV. libri fragmento scribitur: in secundo *reprehendere*.

Assarios, *pacuianus*, *heia*, *poenire*, in tertio libro vetustatem conservant: similiter *Zmyrna* in primo (I. 8.) sed depravatum a sec. m.

Optinere, *suptilitas*, *urps*, mihi certe genuina esse videntur: idem fortasse de *sescentis*, *sescentesimo*, censendum est.

Sumtus frequentius quam *sumptus*; - *temtare*, non *temptare*; - *incohare*, aut *incohatum*, bis occurrit: semel *inchoatum*. Eadem inconstantia est circa *scribtis*, *scribserint*, *conscripsissent* - *diligere* et *deligere* - *nactus* et *nanctus* - *flama* (V. I. 42.) et *inflammari* (in III. 9.) - *Carthago* et *Karthago* - *Philus* et *Pilus*.

Set longe frequentius scribitur quam *sed*: verumtamen hoc quoque non raro: admodum raro *apud*, *istud*, *illud*: quum fere ubique sit *aput*, *illut*, *istut*. Etenim circa *d* et *t* litteras longe maxima est inconstantia, quarum scilicet alterutram eligere a sensu aurium scribentis pendebat, dictata verba excipientis: qui adeo manifesta admisit menda: *adque*, *adqui* (raro *atqui*), aliquando *it* pro *id*, *at* pro *ad*, *aut* pro *haud*, contrariaque ratione *aliquod*, *ed*, *essed*, *inquid*, *quod*.

Neque minus mendose scripsit *interpraetari*, *quaeratur*, *sedes*, *saenatus*, *Lacaedemonii*, *Grecia*, *afluentia*, *remiteret*, *iandudum*, *tan mane*, *reabse*, *Verginius*, *volumtatem*, *bis* pro *vis*, *Tuuero*, *Xerses*; quae omnia abiicienda sunt. Errorne sit f pro ph in graecis (*filosofi*, *filosofari*, *sfaera*) an prisci potius moris fuerit uti in his latina littera, pronuntiare non audeo.

bouum, a 2 manu immutatum (II. 9.) haud scio an rectum sit: *septe* (II. 10.) et *mortus* (II. 18.) a descisoente in vulgarem sermone tracta sunt.

De *erus* pro *herus* (I. 41.): *conubia* (II. 37.) quaerendum est.

Haec omnia quae scripsi si quis attente ponderaverit, perspiciet, eandem esse orthographiae rationem in hoc codice, atque in illo, X. saeculi, qui in tabulario basilicae vaticanae servatur; a quo minime abit codex florentinus epistolarum: his invicem collatis, normam a qua negligentes librarii saepius aberrarunt, inveniri et stabiliri sine erroris periculo posse.

PIVS PP. VII.

Ad futuram rei memoriam. Quotiescumque liberalibus disciplinis, aut illarum studiosis benigne facimus, eadem nobis videmur opera vexatae, jactatae, egentique propugnatoribus rei christianae prospicere; quod nostrarum sane partium est, ac numquam intermissa contentione animi enitimur. Neque vero ducimus eo tantum tempore opportunam religioni tuendae nos viam insistere, quum facultati favemus, quae rerum ad divinarum contemplationem assurgit, quumque ejus cultoribus in aliquo commodamus, verum etiam quum philosophiam, historiam, juris scientiam, et eas ipsas artes patrocinio tegimus, quae in oratione perpolienda, ac vincienda numeris totae sunt, et in quibus scriptores caeca superstitione laborantes ab acutis harum rerum aestimatoribus omnium praestantissimi judicantur. Eorum enim libros e Christianorum manibus non esse excutiendos existimarunt nobiles pietate Patres, eamque causam diserte egerunt ac tenuerunt, irati Iuliano ad impios transfugae, quod Christianis, quo magis injuriae paterent, eloquentiae arma vellet extorta, et scriptores illos, dicendi magistros, adiri a nostris hominibus, intentato gravissimorum suppliciorum metu, non pateretur. Quum igitur dilectus filius magister Angelus Maius, in bibliothecae nostrae vaticanae custodibus potestate primus, veterum multiplicis argumenti scriptis a diuturna oblivione vindicandis plures jam annos insudet; et ipse repertis operibus, aut eorum fragmentis, animadversiones suas adscribens explicatiora illa faciat atque ornatiora; non possumus tantam ingenii praestantiam, et in litterarum commoda intentam industriam non, pro eo ac meretur, plurimi facere, nostroque non auxilio munire. Ac quoniam solerti Viro propositum est quascumque in vaticana nostra bibliotheca, vel ubivis locorum reperit reperietque antiquitatis doctae reliquias sua impensa in lucem edere, utpote quum litterarias opes ejusmodi numquam uni sibi seposuerit ac presserit, semperque doctorum nationi liberaliter impertiverit; providendum ac praecavendum est nobis, ne, quod vereri se exposuit, paullo post curatam ab eo hujuscemodi lucubrationum veterum editionem, alii rursus excudendas suscipiant, atque ita laborum merces ei pereat, immo in detrimenta vertatur. Ea propter librorum impressoribus, qui in urbibus, oppi-

dis, pagis degunt civili imperio sanctae Romanae Ecclesiae quacumque ratione subditis, vetamus, et interdicimus, ne per decennium a prima illa impressione veteris monumenta doctrinae, servatis censurae juribus, ab eo primum edita, sive integra sint, sive mutila, et sive graeca sive latina, sive etiam vernacula nostra lingua aevo puriore exarata sint, neve eorum veterum monumentorum partem aliquam imprimant, aut imprimi faciant; nisi idem ipse dilectus filius magister Angelus Maius veniam imprimendi tribuerit. Quod interdictum pertinere etiam ad bibliopolas volumus, ne scilicet, ea venia non impetrata, toto illo, quod praescripsimus, decursu temporis alias lucubrationum illarum editiones venales habeant, aut aliis vendendas tradant. Qui adversus privilegium hoc fecerit, librorum typorumque amissione multetur; ac praeterea nummis scutatis aureis quingentis ea probitate ac pondere, quod in aerario nostro receptum. Quod quidem in aerarium ejus multae partem inferri nolumus, sed totam dilecto filio magistro Angelo Maio tribuimus, addicimus, ut quod ex violatione privilegii detrimentum ceperit, nostra etiam liberalitate sarciatur. Denique omnes, qui in civili nostra ditione jus dicunt, ac quorum ea curatio est, in violatores privilegii hujus, si qui fuerint, severitatem jubemus expromere, statutas poenas sontibus infligere, eidemque dilecto Filio magistro ope omni praesto esse, ut jure, quo qui optimo, nostra concessione fruatur. Haec constituta ac concessa sunto, abrogatis, hujus tantum rei gratia, obstantibus legibus, privilegiis, ac Pontificiis sanctionibus quibuscumque. Datum Romae apud sanctam Mariam Majorem sub annulo Piscatoris die XII. Iulii MDCCCXXII, Pontificatus nostri anno vigesimo tertio.

HERCVLES CARDINALIS CONSALVUS.

Accedunt privilegia augustissimi Caesaris in imperio Austriaco ad quinquennium; serenissimi Regis utriusque Siciliae ad septennium; sereniss. Regis Sardiniae, sereniss. Magni Ducis Etruriae, et sereniss. Ducum Parmae, Mutinae, et Lucae, ad quinquennium.

SIGNORI ASSOCIATI.

Alessandria
Agosti S. Av. *C.*
Bobba S. Av. *C.*
Ceriano S. Paolo *C.*
Dopino S. Ab. *M.*
Ghilini Mse. *C.*
Tadini S. Ab. *C.*
Visconti S. Av. *M.*
Caserta
Gualtieri Mons. Vesc. *M.*
Cingoli
Pergoli Mse. *C.*
Zecchino Dot. *C.*
Copenhagen
Krarup Dot. *M.*
Fermo
Vitali S. Dot. *C.*
Firenze
Molini *C.* 10.
Neri–Corsini S. E. *C.*
Piatti *C.* 10.
Poirot Cav. *C.*
Ginevra
M. Du–Pan *M.*
Guastalla
Biblioteca publica *C.*
Leyden
Luchtmans *V.* 1. *C.* 20.
Livorno
Masi S. Glauco *V.* 2.
Londra
Gnornton Esq. *C.*
Gubbins G. Maj. *M.*
Macerata
Armaroli Conte *C.*
Avorretti Mse. *C.*
Bandini Mse. *C.*
Cardinali S. And. *C*
Fabri S. Dot. *C.*
Fioretti S. Av. *C.*
Frisciotti S. Av. *C.*
Fucina S. Fr. *C.*
Lauri S. G. *C.*
Mercuri S. Sante *C.*
Pelagallo Conte *C.*
Viscaroli Dot. *C.*
Vittorelli S. Vitt. *C.*
Mantova
Belloni S. Av. *C.*
Biblioteca publica *M.*
Cavriani Mse *C.*
Vacani Cav. *C.*
Zanardi Csa *C.*

Milano
Bibl. Ambrosiana *V.* 1 *C.* 1.
Castiglioni S. E. il C. Alf. *M.*
Fusi–Stella *M.* 1. *C.* 10.
Napoli
Zurlo Mse. V.
Nuova-York
Bradish Senatore *V.* 2.
Osimo
Magroni Dot. *C.*
Padova
Furlanetto S. Prof. *C.* 6.
Parigi
De–Bure *V.*
Parma
Bertani Cons. *C.*
Bolla Cons. *C.*
Bossi S. Ab. *C.*
Cerati Magauly Conte *M.*
Cornachia Bar. *C.*
Poggi Cons. *M.*
Pavia
Lanfranchi Cav. *C.*
Perugia
Biblioteca publica *C.*
Vermigioli Conte *C.*
Piacenza
Calciati Conte *M.*
Landi Mse. *M.*
Maggi G. P. *M.*
Pisa
Batine R. P. Prof. *C.*
Portogallo
Real Corte *M.*
Prussia
Sua Maestà il Rè *V.* 10.
S. A. R. il Pr. Enrico *V.* 1 *M.* 1.
Niebuhr S. E. Bar. *C.* 3.
Stein S. E. Bar. *C.* 10.
Roma
Alberghini Mons. *C.*
Aleti Conte *V.*
Arù R. P. *V.* 2.
Bayne Esq. *M.* 1. *C.* 1.
Berni Mons. *M.*
Bianchi R. P. *C.*
Biblioteca Barberina *V.*
Biblioteca del Col. Rom. *M.*
Bourliè S. Fr. *V.*
Bourliè S. Leop. *M.*
Bronsted Cav. *M.* 1. *C.* 1.
Cappelli Mse *M.*
Caprano Mons. Arciv. *M.*

Cernitori S. Ab. *V*. 1. *M*. 1.
Ciccolini Cav. *V*.
Costabile S. Canonico. *M*.
Curti Mse *M*.
Davrà Mse *C*. 2.
Eastlake S. Carlo *C*.
Franchi S. Gius. *C*.
Galimberti S. Av. *V*.
Garroni S. Q. *M*. 3.
Gasparri Mons. *C*.
Giuntotardi S. P. *M*. 1. *C*. 1.
Groato S. Gius. *C*.
Guerra S. Av. *M*.
Guerrieri emo. Card. *C*.
Harry Esq. *C*. 2.
Lazzarini Mons. *M*.
Leone D. G. teol. *C*.
Magauly S. E. *V*. 1. M. 1.
Marco Mons. *M*.
Martinez Mons. *M*.
Mello S. E. *M*.
Monticelli Cav. *C*. 2.
Myeri D. Gius. *M*.
Nembrini Mons. *C*.
Olivieri R. P. *C*.
Orioli R. P. *C*.
Petrucci R. P. *M*. 2.
Prelà Mons. *V*.
Prinetti S. Ab. *C*.
Reinhold S. E. *C*. 2.
De-Romanis *V*. 7. *M*. 9. *C*. 23.
Rospigliosi S. E. *C*.
Rossi Cav. Gher. *M*.
Sciarra S. E. la Pr. *V*.
Somaglia emo. Card. *M*.
Tofanelli S. Av. *M*.
Valentini S. V. *M*.
Valeri S. G. *V*.
Vanderviver Bar. *C*.
Vera S. Av. *M*.
Westmacott. S. Ric. *C*.

Savignano

Borghesi *C*.

Siena

Berlinghieri Cav. *C*.
Biblioteca publica *C*.
Ghigi Mse. *C*.
Pieri Conte *C*.
Porri C. Gius. *C*.
Ruspoli Balì *C*.
Tendi S. Ab. *C*.

Torino

D'Arache Conte *V*.
Bessone S. Av. *M*.
Borgarelli Cav. *C*.
Boucheron S. Av. *M*.
Cavalli Conte *M*.
Correro S. Q. Cav. *C*.
Costa Conte *V*.
Costa S. Av. *C*.
Cridis S. Av. *C*.
Fontana S. Ab. *C*.
Franchi Conte *M*.
Gloria S. Av. *C*.
Grassi S. Gius. *M*.
Leone D. G. teol. *C*.
Manno Cav. *C*.
Marenco S. Av. *C*.
Martini S. Pr. *C*.
S. Marzano Cav. *C*.
Meana Mse. *C*.
Napione S. E. *M*.
Pinelli S. Av. *C*.
R. Academia d. Sc. *M*.
Ricci S. Av.
Sambuy Conte *M*.
Sauli Cav. *M*.
Selopis Cons. *M*.

Venezia

Raggi Eredi in Roma *V*. 1. *C*. 10.

Verona

Cesari S. Ab. *C*. 5.

IMPRIMATUR

Si videbitur Reverendissimo P. S. P. Ap. Magistro.

J. della Porta Archiep. Damascen. Vicesg.

IMPRIMATUR

Fr. Philippus Anfossi Ord. P. S. P. A. Mag.